

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
С. ТОРАЙҒЫРОВ АТЫНДАҒЫ
ПАВЛОДАР МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІ
ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫ ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫ**

**ТАРИХ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ ДОКТОРЫ, ПРОФЕССОР
ҚАДЫСОВА РОЗА ЖҰМАБАЙҚЫЗЫН
ЕСКЕ АЛУҒА АРНАЛҒАН
«ТАРИХ ҒЫЛЫМЫ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» МӘНІНДЕ» АТТЫ
РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРИБЕЛІК
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

ТОМ 1

**ПАВЛОДАР
2018**

ӘОЖ 930 (574.25)
КБЖ 63.3 (5)
Т - 21

Редакция алқасының бас редакторы:

Ахметова Г.Г., филос.ғ.к., С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ректоры

Жауапты редактор:

Ержанов Н.Т., б.ғ.д., профессор, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің Ғылыми жұмыс және инновациялар жөніндегі проректоры

Редакция алқасының мүшелері:

Бегімтаев Ә.И., Жұмасейт Бижан

Жауапты хатшылар:

Мамытова С.Н., Марданова З.Ж., Ельмуратова Б.Ж., Азербайев А.Д.

Т-21 Тарих ғылымдарының докторы, профессор Қадысова Роза Жұмабайқызын еске алуға арналған «Тарих ғылымы «Рухани жаңғыру» мәнінде атты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары. – Павлодар : С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2018. – 369 б.

ISBN 978-601-238-834-3

Т. 1. – 2018. – 369 б.

ISBN 978-601-238-835-0

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.
Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 930 (574.25)
КБЖ 63.3 (5)

ISBN 978-601-238-835-0 (Т. 1)
ISBN 978-601-238-834-3 (жалпы)

© С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2018

**С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ректоры,
филос.ғ.к., Г. Ахметованың алғы сөзі**

Қымбатты қонақтар мен конференцияға қатысушылар!

Адамның жақсы қасиеттері мен жайсаң мінезі бала кезде қалыптасатыны анық. Роза Жұмабайқызы Қадысова – бұл игіліктерді бала кезден бойына сіңірген тұлға. Роза Жұмабайқызы «адам болып туып, адам болып қалу» қағидатын ұстанған жанұяда дүниеге келді. Еңбекке берілген отбасында туып-өскен ол қарапайым адамды алаңдатқан мәселелерді жақсы білді. Роза Жұмабайқызының ата-анасы балаларға білім нәрін сіңіруге баса мән бергендіктен, отбасы мүшелерінің білім мен ғылымға деген ықыласы ерекше еді.

Бұл қасиеттер Роза Жұмабайқызының бойына ананың ақ сүтімен, әкенің қанымен дарыды. Бала шақтан өз алдына биік мақсат қоюы да сондықтан. Отан тарихын зерттеуді мұрат еткен азаматша арман жетегімен Семей педагогикалық институтының тарихи-педагогика факультетіне түседі.

Роза Қадысова кәсіби жолын қарапайым ауыл мұғалімінен бастады. Еңбекқорлығы және ісіне деген жауапкершілігімен көзге көрінген жас маманға Қайманачиха орта мектебі директорының орынбасары қызметі сеніп тапсырылды. Десе де, мұғалімдік іс Роза Жұмабайқызына аздық етті. Оның арманы ғылымға бет алып, тарихты зерттеу еді.

Ол осынау асқақ арманымен С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетіне келеді. Осылайша, университет Роза Жұмабайқызының тағдырымен ұштасып, биік белестерді бағындыруға жетеледі.

Роза Қадысова көп жылдар бойы С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ғылыми жұмыс жөніндегі проректоры қызметін атқарды. Тынымсыз еңбек етіп, ғылымды қатар алып жүрді. Жауапкершілігі мен ғылымға деген сүйіспеншілігінің арқасында тарих ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасының әлеуметтік ғылымдар Академиясының корреспондент-мүшесі атанды.

Роза Жұмабайқызы еңбек еткен жылдары университеттің ғылыми қызметі жаңа деңгейге көтерілді. Ғылыми басылымдардың тамырына қан жүгіріп, зертханалар ашылды.

Кәсібилік, көпқырлы ағартушылық қызмет және белсенді азаматтық ұстаным. Бұл қасиеттерді ұштастыра білген Роза Жұмабайқызы ұжымында сый-құрметке ие болып, биік белестерден көрінді. Ол бар күш-жігерін жоғары мектептің механизмдерін жетілдіруге, келер ұрпаққа сапалы білім беруге жұмсады.

Роза Жұмабайқызының атқарған ісі бірнеше ұрпаққа азық болары анық. Біз, әріптестері мен достары жайсаң жанның жарқын бейнесін мәңгі жадымызда ұстаймыз.

**С. Торайғыров атындағы
ПМУ ректоры, филос.ғ.к.**

Г. Ахметова

Пленарлық отырыс

**Приветственное слово
заместителя акима Павлодарской области
Бегентаева М. М.**

Қадірлі жерлестер! Құрметті қонақтар!

Қазақстандық қоғамның рухани жаңаруы – үшінші жаңғыру міндеттері аясында ұйымдастырылып отырған «Тарихи ғылым «Рухани жаңғыру» контексінде» республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясына қош келдіңіздер!

Бүгінгі күрделенген дүниенің жаһандану үдерісі кезеңінде ұлттық бірегейлікті сақтап қалу ең негізгі мәселенің бірі. Осы тұрғыдан алғанда, Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев ең басты құндылық ретінде елдің бірлігін биікке көтеру шын мәнінде өзекті екеніне баса көңіл бөліп отыр. Ұлттың татулығы, бірегейлік пен бірлік реформалардың сәттілігіне кепіл бола алады. Сондықтан да, біздің баршамыздың басты мақсатымыз – елдегі тұтастықты және бірлікті нығайту болып табылады.

Өзінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында «санамыздың ізімізден озып жүруін» пайымдап, «ұлттық рухымыздың бойымызда мәңгі қалуын» белгілеп берген Мемлекет Басшысы ұлт болып ұйысып, жұрт болып жұмылудың жолын көрсетіп отыр. ХХІ ғасырдың жаңа сын-қатерлері – әлемдік экономиканың құбылмалылығы, қазіргі заманғы халықаралық қақтығыстардағы этнодіни фактор рөлінің артуы, көші-қон ағыны мен босқындардың көбейе түсуі – Қазақстан халқының бірлігін, ұйымшылдығын және патриотизмін одан әрі нығайтуды талап етеді. Елбасының «ұлттық код» ұғымын тілге тиек етуі осынау жауапты кезеңде көп мән-жайды аңғартады. Ұлттық кодтың қалыптасуы айналып келгенде «Мәңгілік Ел» болу мақсатының маңызды бөлшегі екені анық. Бай және бақуатты, айбынды әрі сән-салтанаты жарасқан мемлекет болу қаншалықты маңызды болғанымен, ұлттық ынтымақтың іргесі бекімей, ілгері қадам басу мүмкін емес.

Уважаемые участники конференции!

Я рад приветствовать участников и гостей конференции «Историческая наука в контексте «Рухани жаңғыру», посвященной

памяти доктора исторических наук, профессора Кадысовой Розы Жумабаевны!

В своей программной статье Н. А. Назарбаев «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» акцентирует внимание на обязательном учете истории и национальных традиций, без которых невозможно сохранить свою культуру и национальный код. «Без этого, – отмечает он, – модернизация превратится в пустой звук».

Действительно, сохранение историко-культурного наследия народа, генетического кода нации является важнейшим условием успеха модернизации общественного сознания. Такой подход позволит отказаться от высокомерного отношения к историческому опыту прошлого, станет платформой, соединяющей горизонты прошлого, настоящего и будущего нации.

С момента обретения независимости в Казахстане осуществляется последовательная государственная политика по формированию исторического сознания нации. Как известно, стратегическое обоснование национальной истории было дано Главой государства еще в 1999 году в книге «В потоке истории». А в 2003-м по инициативе Президента была начата беспрецедентная по своим масштабам государственная программа «Мәдени мұра». За семь лет ее реализации, с 2004 по 2011 гг., было проведено 26 специальных исследований по истории, археологии и этнографии Казахстана. Но все это было начало большой работы, направленной на восстановление исторической памяти и исторической справедливости. В 2013 году была принята новая государственная программа «Халық тарих толқынында», реализация которой значительно обогатила историческую науку Казахстана. Были исследованы новые документальные источники, позволяющие раскрыть сложные периоды в истории страны. С новых методологических позиций ученые-историки начали рассматривать этапы формирования государственности на территории Казахстана, номадическую эпоху в истории казахской степи, национально-освободительную борьбу, в частности, раскрывать новые страницы из истории движения Алаш.

Безусловно, казахи – один из древнейших автохтонных народов Евразии. Вместе с тем, история Казахстана – это, также история других этнических групп, которые в силу разных причин и обстоятельств поселились на этой благодатной земле. Поэтому важной задачей научных исследований является объективное изучение процесса формирования полиэтнического

и поликонфессионального казахстанского общества, вопросов межэтнического и межкультурного взаимодействия, традиций толерантности и общественного согласия. Особого внимания требует обобщение более чем 20-летнего опыта деятельности Ассамблеи народа Казахстана – ключевого института гармонизации межэтнических отношений и укрепления национальной идентичности. В этом направлении большую работу выполняют научно-экспертные группы при Ассамблеи народа Казахстана. Они проводят исследования по истории и культуре этносов, этнографии, этнополитологии, этнопедагогике, периодически осуществляют социологический мониторинг в этой сфере.

Новый импульс в изучение отечественной истории задан в процессе реализации проектов «Туған жер» и «Сакральная география Казахстана». В очередной раз историческая наука через реализацию этих программ сможет продемонстрировать, что Казахстан – страна с богатой историей, материальной и духовной культурой, что она имеет все условия для создания единого гуманитарного поля, где переплетаются прошлое и настоящее казахстанского народа. Взаимосвязь прошлого и настоящего бесспорно превращает историческую науку в научную платформу модернизации общественного сознания. Она сохранит историко-культурные ценности, которые станут каркасом национальной идентичности и гордостью казахстанской нации.

Сегодняшняя наша конференция, уверен, будет иметь большое значение в осмыслении пройденного пути и определении новых векторов развития в процессе духовного возрождения («Рухани жаңғыру»). Статья Президента Казахстана «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» в данном контексте выступает определенным водоразделом, вслед за которым разворачивается новая грандиозная работа. Особенно большие надежды в этой работе мы возлагаем на профессиональное сообщество историков, которое всегда находилось и находится в эпицентре судьбоносных для страны дел. Системные исследования и ценные рекомендации историков должны дать истинную национальную историю, которая поднимет патриотический дух и укрепит национальную репутацию в глобализирующемся мире.

Сжатое историческое время движется с космической скоростью вперед. В этих условиях историческая наука должна создавать фундамент для размышлений о будущем и демонстрировать свою востребованность и конкурентоспособность в научной среде, давая

ответы на новые возникшие вопросы «Как сохранить национальные корни в эпоху глобализации?», «В какой мере использовать пропагандистско-идеологический аппарат для формирования человека новой формации?» и многие другие. Сегодня ясно одно, что безумный перенос опыта западных моделей модернизации XX века без учета уникальных особенностей казахского общества практически невозможен. Отказавшись от национального сознания невозможно создать некую универсальную модель национального развития. Отрыв от своих корней приведет к исчезновению самой нации и государства.

Феномен модернизации является одной из актуальных проблем гуманитарных наук. Большой вклад в ее изучение в историческом аспекте внесла профессор Кадысова Роза Жумабаевна. Она является автором многочисленных научных трудов по данной проблематике, среди которых монографии «Советская модернизация Казахстана (1917-1940 гг.): историография проблемы», «Довоенная промышленная модернизация в Казахстане: историографические тенденции постсоветского периода». На основе критического анализа огромного массива исторических источников и различных теоретических концепций Роза Жумабаевна дала своеобразную интерпретацию историческому опыту модернизационных процессов в советском обществе, определила «белые пятна» в истории изучения социалистической модели модернизации в Казахстане, без объективного раскрытия которых невозможно составить целостное представление обо всем механизме модернизации, ее последствиях для Казахстана. С присущей ей скрупулезностью, высочайшей научной добросовестностью она аргументированно обосновала актуальность дальнейшего изучения вопроса об эффективности советской модернизации в плане преобразования общинно-морального традиционализма, потенциала социально-экономических реформ 20-х гг. Прекрасное знание разнообразных видов исторических источников позволило ей вкрапливать в ткань историографического исследования свое видение конкретных сюжетов сложного модернизационного процесса в Казахстане.

Наряду с научно-исследовательской работой, Роза Жумабаевна активно занималась общественной работой. Она являлась первым председателем Научно-экспертной группы Ассамблеи народа Казахстана и внесла большой вклад в популяризацию исторических знаний, историко-культурного наследия Павлодарского Прииртышья, пропаганду духовно-нравственных ценностей, формированию патриотизма среди молодежи.

Пользуясь случаем, хочу выразить искренние слова благодарности всем участникам конференции, которые хранят светлую память о нашем коллеге, к сожалению, рано ушедшем из жизни. Ее научные труды по проблемам модернизации еще долго будут вызывать интерес не только в исторической науке, но и среди широкой общественности.

Дорогие друзья!

Уверен, что в ходе работы конференции будут выработаны практические предложения и рекомендации, которые найдут свое применение в реализации политики «Рухани жаңғыру». Желаю всем участникам конференции плодотворной работы, больших научных свершений и творческих успехов!

Құрметті конференцияға қатысушылар!

Ұлттық бірегейлігін жоғалтқан ұлттың болашағы болмайды. Елбасы «Біздің жолымыз – ол бірлік жолы және азаматтық біртектілік негізінде ұлтты дәйектілікпен қалыптастыру жолы» деп атап көрсеткендей, бірегейлік азаматтық негізінде қалыптасуы және нығаюы тиіс. Елдің бірлігі әрқашанда тәуелсіздіктің тірегі болып қала береді. Ұлттық бірегейлігін сақтаған халық қана мемлекеттілігін сақтап, жаһандануға төтеп бере алады.

Бүгінгі конференцияда келелі тақырыпта кемел ойлар туатынына, қисынды шешімдер қабылданып, қағидатты тұжырымдар жасалатынына сенімдімін.

Конференцияның жұмысына сәттілік, баршаңызға толайым табыстар тілеймін!

ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ АССАМБЛЕИ НАРОДА КАЗАХСТАНА ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ В СФЕРЕ ЭТНОКУЛЬТУРНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

ЖЕТПИСБАЕВ С. К.

зам. председателя Ассамблеи народа Казахстана Павлодарской области

Одним из ключевых направлений государственной политики в сфере межэтнических отношений является формирование патриотизма и толерантности граждан Казахстана. Известно, что путь к толерантности лежит через понимание и уважение многообразия культур, самобытности народов нашей полиэтнической республики. Поэтому сохранение и пропаганда уникальной культуры всех этносов Казахстана является весьма актуальной проблемой.

Современные перемены, происходящие в образе жизни и культуре этносов Казахстана в процессе интенсивного взаимодействия, вхождение их в социокультурное пространство современного мира обусловили стремление к их культурному самоутверждению, желанию сохранить этническую и культурную идентичность. В этих условиях для успешного развития диалога между этносами важную роль играет, созданная в 1995 году по инициативе Президента РК Н.А. Назарбаева, Ассамблея народа Казахстана. Его опыт плодотворной деятельности вызывает огромный интерес исследователей не только Казахстана, но и зарубежных экспертов.

Особое внимание заслуживает в ее работе направление, связанное с развитием этнокультурного взаимодействия, которое имеет важное значение не только для сохранения и развития культуры каждого этноса, но и для обеспечения единства полиэтнического казахстанского общества. Это особенно важно, поскольку в настоящее время ярко проявляются, с одной стороны, направленность движения современной цивилизации к обретению общечеловеческих ценностей, а с другой стороны, – обострение межэтнических конфликтов, приводящих к серьезным и тяжелым последствиям.

Богатый опыт этнокультурного взаимодействия в рамках деятельности Ассамблеи народа Казахстана содержит история Павлодарского Прииртышья, которое представляет собой этнокультурное пространство, характеризующееся исключительным многообразием. Здесь пересеклись пути и судьбы многих народов:

представители примерно 100 национальностей проживают на этой территории. В этих условиях в регионе сложился многовековой диалог культур.

Миграции, переселения народов, происходившие на протяжении столетий, обусловили дисперсность расселения этносов и наличие множества контактных зон в регионе, в которых исторически развивались активные межкультурные связи. Одна из первых волн переселений из центральных губерний России в Прииртышье начинается еще в XVIII веке. Наиболее интенсивное переселение в край происходит во второй половине XIX – начале XX века, когда завершилось вхождение Казахстана в состав Российской империи. В процессе колонизации край постепенно заселяли казаки, крестьяне из России, Украины, Белоруссии.

С приходом переселенцев многие элементы традиционной культуры стали постепенно утрачиваться, изменилась хозяйственная практика, начался процесс взаимозаимствований. Переселенцы, большинство из которых были крестьяне, принесли с собой специфические культурно-бытовые особенности, оказавшие влияние на коренное население, но, с другой стороны, сами подверглись значительному культурному воздействию иноэтнического местного населения. Казахи, являющиеся титульной нацией, находились в тесном контакте со всеми народами, с которыми связала их историческая судьба.

Не миновала прииртышскую землю участь стать местом политической ссылки и депортации в советский период. В конце 30-х – середине 1941 гг. на павлодарской земле появились первые депортированные народы из разных регионов Советского Союза. Позже во время войны сюда были насильственно переселены чеченцы, ингуши, балкарцы, карачаевцы, кабардинцы. Особенно много было немцев, депортированных из Поволжья, Крыма и Кавказа. Немцы Павлодарского Прииртышья занимали 4 место по численности в составе немцев КазССР – 10 % [1, с. 57]. В результате размещения в области депортированного немецкого населения из различных областей и районов Союза происходят процессы внутриэтнической консолидации и ассимиляции. Усиливается также интерферирующее влияние казахского и русского языков на немецкий, развивается трехязычие. Среди активно употребляемых слов из казахского языка можно назвать «қонақ», «той», «дастархан».

Крупные этнодемографические изменения произошли в период освоения целины, а также в ходе интенсивной индустриализации края.

Это внесло определенные коррективы в межэтнические отношения. Процессы культурного и экономического взаимодействия казахов и других этносов были достаточно сложными, противоречивыми, но, в большей степени, позитивными.

Современный этап характеризуется накоплением первоначального опыта возрождения различных культур в полиэтничном сообществе на уровне Ассамблеи народа Казахстана, этнокультурных центров.

В Павлодарском Прииртышье сейчас действуют более 20 областных, 14 городских и более 45 районных этнокультурных объединений. Они являются инициаторами и участниками многих общественно– значимых акций и мероприятий, проводимых в области в рамках реализации государственной национальной политики. Прежде всего, их деятельность способствует развитию языков, сохранению традиций народов. У людей появилась возможность национального самовыражения, пропаганды своей культуры, языка. Ежегодно в Павлодаре в мае проводится неделя славянской письменности, а в апреле – неделя тюркской письменности, в рамках которых организуются научные конференции, круглые столы, выставки.

Особая роль в создании условий для развития культуры, традиций, обычаев и языков этносов, проживающих на территории области, отводится областному фестивалю этнических культур «Дружба. Единство. Независимость» и традиционному летнему фестивалю «Живем в семье единой». Действенным средством возрождения культурно-исторического наследия этносов, проживающих в регионе, является работа творческих коллективов этнокультурных объединений. Следует отметить, что ряд этнокультурных объединений имеют несколько десятков творческих коллективов. Например, павлодарское общество немцев «Возрождение» имеет более 40 творческих объединений.

Работа этнокультурных объединений находит широкое освещение в СМИ. В областных газетах выходят специальные рубрики, спецвыпуски, приложения к газетам, посвященные проблемам межнационального взаимодействия. Популярна еженедельная передача «Казахстан – наш общий дом», который звучит на разных языках.

Большую работу по изучению языков, культурных традиций и обычаев многонационального народа проводит Школа национального возрождения – учебное заведение дополнительного

образования, ориентированное на создание условий для изучения родного языка, истории, культуры, обычаев и традиций этносов. В структуре школы работает 14 учебных национальных отделений. Все обучение направлено на то, чтобы они усвоили нравственные ценности национальной культуры этносов, выросли патриотами, с высоким чувством ответственности за сохранение мира и согласия в нашей многонациональной стране.

Ассамблея стала истинно демократическим регулятором межэтнических отношений. Ежегодно на сессии Ассамблеи обсуждаются важные вопросы жизни общества и ключевые направления развития государства. При ассамблее действуют научно-экспертная группа и клуб журналистов по этнической тематике.

С каждым годом растет интерес к Ассамблеи народа Казахстана у молодых. Их участие в деятельности Ассамблеи придает ему особую энергию и подвижность. Сейчас при национально-культурных центрах действуют 16 молодежных клубов. Их основной целью является приобщение молодежи к культуре, языку, истории и народному творчеству, а так же создание условий для духовно– нравственного, интеллектуального и физического потенциала, социального статуса и экономического положения, политической, правовой, экологической и духовной культуры подрастающего поколения. Главным принципом, проводимым в молодежной политике многонационального Казахстана, является создание равных условий для духовного и физического развития, участия в общественно– политической жизни страны, запрет на любые дискриминационные действия по отношению к молодым людям другой нации, веры, социального положения, одинаковый доступ молодежи к социальным правам, к информации.

Чтобы привлечь молодежь в клуб, заинтересовать их, при клубах организуются кружки по интересам. Каждый находит для себя занятие, соответствующее интересам, характеру, вкусам. Ежегодно проводятся такие мероприятия, как обрядовые праздники, выставки национальной кухни и прикладного творчества, национальные состязания, а также. В этом году на базе Дома Дружбы г. Павлодара, при активном содействии Секретариата Ассамблеи народа Казахстана Павлодарской области, представители молодежи под руководством ученых– экспертов приняли участие в историко-этнографической экспедиции «Павлодарское Прииртышье – крупный центр межэтнического взаимодействия и территория толерантности». В рамках реализации проекта «Память во имя

мира» проводился сбор информации по истории этносов края, выявлялись новые, значимые события в истории межнационального взаимодействия. Полученные результаты имели большое значение для воссоздания целостной картины межкультурного взаимодействия в регионе и популяризации этнокультурного наследия народов Павлодарского Прииртышья. Было собрано множество свидетельств большого вклада различных этносов в развитие региона и страны, в целом.

Так, в Щербактинском районе Павлодарской области заметный след в социально-экономическом развитии с. Орловка оставил В. В. Поляков, бессменный председатель колхоза «Победа». Более 34 лет он руководил хозяйством, сделал его передовым. Он требовательно, по-крестьянски расчетливо, бережно, особенно в отношении кадров, вел хозяйство. Удачный год удался в 1972 г., когда колхоз дал государству невиданный урожай – 19200 тонн зерна! До сих пор село Орловка, которое возглавляет сын Владимира Пантелеевича, является рентабельным, стабильным и благоустроенным. Его можно, без преувеличения, назвать большой, дружной семьей, в которой живут и трудятся представители разных этносов, объединенные общими интересами, любовью к земле и своему селу – с его ценностями и традициями [2, с. 90].

На благодатной земле Успенского района также большой вклад в укрепление мира и согласия вносят любители поэзии Л. И. Белая, Н. В. Борисенкова, Т. М. Баянова, Н. И. Серeda, В. В. Окaтeнкo, Н. М. Бершoвa, С. М. Рoмaнeнкoвa, З. В. Aмeльчeнкo, И. В. Дрoздoвa. В их произведениях отражена великая любовь к Родине, звучит призыв к верному служению своему Отечеству.

Тебя я прославляю цветущая моя
Делю с тобой радости, земля моя
Пою о мире песни для тебя
Цвети республика моя! [3, с. 6].

Создание условий для сохранения и развития культуры всех этносов, проживающих в стране, укрепление стабильности межэтнического согласия дают зримые результаты. К наиболее значимым достижениям за годы независимости, в частности, можно отнести тот факт, что нам удалось переломить динамику миграционных процессов в республике. Если раньше люди уезжали из страны в основном по экономическим причинам, то теперь тысячи семей эмигрантов возвращаются в Казахстан, признавая его своей единственной родиной, прочным и комфортным домом.

Последовательная национальная политика, эффективно решающая вопросы межэтнических отношений, значительно повысила международный авторитет Республики Казахстан.

Во многом благодаря работе Ассамблеи нам удалось выстроить в регионе оптимальную модель гармонизации межэтнических отношений с учетом исторических особенностей нашей страны. Открытость, атмосфера взаимообогащения культур, во всевозможных формах контактов и проводимых мероприятиях, создают мощный потенциал доверия и толерантности в обществе.

Прошлый опыт взаимоотношений не должен быть забыт, и он ценен для нашего времени, поскольку давал хорошие результаты в деле установления межэтнических связей и полезных культурных взаимовлияний.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Подопригора Ю.И. Немцы Павлодарского Прииртышья. – Алматы, 2010. – 160 с.
- 2 Гегер В., Гостищев Н., Кызыр Д. По вехам нашей памяти. – Павлодар, 2004. – 181 с.
- 3 Белая Л.И. Моя республика / Поэтический дневник земли Успенской. – Павлодар, 2013. – 157 с.

МАЛОИЗУЧЕННЫЕ СТРАНИЦЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИСТОРИИ

КАБУЛЬДИНОВ З. Е.

д.и.н., директор,

Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова

Несмотря на то, что изучению и освещению древней, средневековой, новой и новейшей истории Казахстана предшествующими поколениями профессиональных историков проделана значительная работа, все же существует ряд ключевых проблем, которые долгое время не позволяли нам подготовить и изложить цельную, объективную и беспристрастную историю Отечества. Виной тому – идеологический диктат тоталитарной советской эпохи; преимущественная ориентация и опора на «дозированные», выгодные для Российской империи и руководству СССР, преимущественно – российские источники; ослабление профессионального и уменьшение численного состава отечественных историков за первые два десятилетия независимости; существенное влияние евроцентрических концепций; отсутствие междисциплинарных подходов и самых современных в мире методов исследования.

Поэтому целые блоки и периоды нашей истории оказались малоизученными и даже не затронутыми. К примеру, в последние годы благодаря активным исследованиям отечественных археологов появились новейшие данные о том, что первый человек на земле появился и на территории Казахстана около двух миллионов лет тому назад, то есть мы тоже можем стать прародиной первого человека. И благо для этого имеется солидная доказательная база по итогам самых последних археологических изысканий отечественных и зарубежных ученых на территории Южного, Центрального и Северо-Восточного Казахстана. Но эти новшества до сих пор не вошли в существующие учебные программы курса Истории Казахстана для высшей школы.

К сожалению, до сих пор не дана должная и подобающая оценка роли и места в мировой истории Великой кочевой цивилизации, возникшей более пяти тысяч лет тому назад в степях центральной части Евразии, в том числе и в Казахстане, коренным образом изменившей геополитическую, экономическую и социокультурную ситуацию на всем евразийском континенте и не только. В Казахстане впервые на земле приручили лошадь и стали пить целебный и

полезный напиток кумыс. О степени влияния уникальной кочевой культуры на весь окружающий мир ярко свидетельствуют последние находки «тюркских следов» по всему миру, в том числе и в далекой Америке, среди индейских племен.

Казахстан стал местом формирования и жизнедеятельности нескольких крупнейших держав древности и средневековья – сакской и гунской, армии славились своей неустрашимостью, а также Великого тюркского каганата, с которыми считались практически все существовавшие в мире империи как Европы, так и Азии. Именно в то время древняя казахская степь стала «поставлять» не только талантливых полководцев и личные гвардии для правителей ряда государств Евразии, но и сумели создать и основу самих правящих династии и даже целые государственные образования в Болгарии, Венгрии, Индии, Египте, Иране, Азербайджане, Османской империи. Военное искусство прототюрков – саков, гуннов и самих тюрков стало предметом восхищения и уважения во всем мире, в том числе и со стороны их политических оппонентов. Греческие, римские, китайские, персидские, арабские, византийские, армянские источники и исследователи отмечают высочайшие боевые и чисто человеческие качества древних насельников Казахстана. Еще в V веке до н.э. знаменитый древнегреческий ученый Геродот, автор «Истории греко-персидских войн» восторженно писал о своих современниках, зачастую – кровных врагах, воинственных и гордых саках, образ жизни, ментальные установки которых почти один в один совпадают с позднейшей казахской: «Скифскому (сакскому) войску не могут противостоять не только народы Европы, но даже в Азии, ни одно племя в одиночку не может бороться против объединенных скифов. Сражаются они верхом на лошадях и пешие – знают оба способа войны... сражаются луками и копьями... секирами!» Он же объясняет каким образом казахам и их далеким предкам удалось сохранить и передать современному поколению огромную территорию: «Среди всех известных нам народов только скифы обладают одним, но зато самым важным для человеческой жизни искусством. Оно состоит в том, что ни одному врагу, напавшему на их страну, они не дают спастись; и никто не может их настичь... их жилища-кибитки». Спустя три века другой грек Дионисий Перизигит продолжал отмечать: «За Согдианой, по течению Яксарта, обитают саки, стрелами бьющие, из всех стрелков в мире сами искусные, не пускающие стрелу на удачу». Это не ложное восхваление древних насельников степи, а объективная и

восторженная оценка представителей других цивилизаций и эпох, зачастую выступавшими им ярыми врагами. До сих пор слабо прописаны бесценные творения сакских ремесленников. Ведь не случайно один из выдающихся и талантливых евразийцев первой волны П. Савицкий ставил сакское искусство выше греческой и римской, до сих пор считающихся эталоном: «Более совершенных и более современных (сверхсовременных) вещей вообще нет в искусстве нашей планеты, кочевнический «звериный стиль» стоит выше всей греко– римской культуры!». К сожалению, об этих восторженных и уважительных оценках говорится веками и умалчиваются достижения прямых предков.

В то же время источники подчеркивают их традиционную открытость, толерантность, верность обещанным словам, легкую адаптивность и обучаемость различным ремеслам и искусствам. До сих пор широкого и достойного освещения не нашли тюркские каменные письмена, живопись и искусство, дипломатия и неповторимая ментальность, которую превосходно и самым лучшим образом переняли главные их потомки – современные казахи. Зачастую во всемирной истории прошлое народов Центральной Азии преподносят в отрыве от земледельческой и городской культур. Тюрки – это народ с более чем трех тысячелетней историей, вершившейся от Тихого океана до Средиземного моря, от Великой китайской стены до Западной Европы и лесной и лесостепной зон Восточной Европы и Азии.

Мужественные и дальновидные правители своими деяниями не раз меняли ход и направления мировой истории и геополитики. С их прямым и косвенным участием создавались новые государства или они исчезали с исторической арены. Кочевые тюрки внесли свой неповторимый вклад и в доместикацию лошади, изобретение седла, стремени и удила. Им же принадлежит огромная роль в доведении до совершенства кочевой демократии, налоговой системы, денежного обращения, неповторимой скульптуры, возведения каменных летописей «Вечного тюркского Еля» и т.д.

До конца не осмыслена и детально не исследована роль и место казахстанского маршрута «Великого шелкового пути», который сегодня возрождается в виде строительстве «стройки века» – автобана «Западный Китай – Западная Европа», значительная часть которого проходит по территории Казахстана, так же, как и тысячелетия тому назад.

Особняком стоит не совсем ясно и четко освещенная история кыпчакского периода, эпохи правления потомков Чингисхана,

взаимоотношения с соседними государствами – с Китаем, Киевской Русью, Грузией, Арменией, Ираном, Османской империей, Индией, молодыми тогда европейскими государствами, арабским миром. Не случайно и не вдруг современные арабы с тех далеких времен без устали продолжают твердить: «арабы – народ пророков, персы – поэтов, кыпчаки –сардаров (лидеров, полководцев) (они до сих пор казахов и всех казахстанцев называют именно кыпчаками). Так, о кыпчаках высоко отозвался знаменитый арабский летописец аль-Омари: «Над татарами никто, кроме них (кыпчаков) не одерживал верха», а другой его земляк Ибн– Яхий существенно дополняет уникальные и непревзойденные качества предков казахов: «Тюрки Кыпчака отличаются от других тюрков своей религиозностью, храбростью, быстротой движения, красотой фигуры, правильностью черт и благородством. Они дали султанов и эмиров Египта и составляют самую большую часть армии этих империй».

С сожаленью, прежний марксистский подход не оставил места освещению роли выдающихся личностей в истории народов Казахстана и Евразии – выходцев из нашего региона. К примеру, долгое время личность знаменитого воина султана Бейбарса оставалась вне поля нашего зрения ученых и освещения. Выходец из Казахстана, благодаря своим великолепным и непревзойденным качествам воина и организатора, сумел подняться от положения раба до авторитетного султана могущественного Египта, одного из центров древнейшей в мире цивилизации. Достигнув вершины власти, он прекратил среди своих подданных междоусобийцы, обеспечил железный порядок и дисциплину в огромном регионе. Все воины – ветераны и инвалиды получали от правителя стабильную пожизненную пенсию и земельные участки. Ученые и поэты, мудрецы и философы, архитекторы и музыканты пользовались его покровительством и защитой. Он остался в памяти народа как активный строитель военного и торгового флота. Его биографы приписывают ему возведение более чем 150 мечетей, медресе и мавзолеев. Его указами повсеместно строились общественные бани. На военном поприще Бейбарс сумел остановить продвижение монгольских полчищ через Ближний Восток на африканский континент, разгромив, кстати, другого нашего «земляка» Кетбугу, выходца их воинственного найманского улуса. Это памятное и судьбоносное сражение произошло 3 сентября 1260 года при Айн-Джалуте недалеко от палестинского города Бейсана. Кстати, это было одно из первых крупных поражений монголо-татарских войск, не проигравших до этого практически ни одного

сражения в период наивысшего расцвета Монгольской империи. Об этой победе восторженно писал один из византийских ученых Вильгельм Трипольский, живший в одно время с султаном, не сумевший воздержаться от хвалебных од в его адрес, несмотря на требуемую от него ненависть к нему: «Как полководец Бейбарс стоит в одном ряду с Юлием Цезарем». Султан сломил сопротивление европейских рыцарей у «Гроба господня», отобрав у них такие важные в стратегическом отношении города Ближнего Востока как Алеппо, Кесария, Арсур, Яффу, Антиохию и Дамаск. Позднее Бейбарсу удалось наголову разгромить и неприступные крепости ордена исмаилитов-ассасинов, перед фанатичными убийцами (фидаи) которых трепетали все правители Востока. Пропаганда и изучение таких личностей как Бейбарыс, естественно, вызовет небывалый всплеск патриотических чувств среди молодежи страны и вызовет уважение к нашему народу и стране в глазах всего окружающего мира.

Много пробелов в освещении и интерпретации с научной точки зрения страниц создания и функционирования Казахского ханства, его взаимоотношения с другими государствами мира. Однбокая ориентация на русские источники в ущерб китайским, арабским, персидским, монгольским, индийским, английским, французским, немецким, итальянским, испанским сделали историю Отечества более скудной и блеклой, когда выпали целые пласты той многоликой и мозаичной эпохи жизни. К примеру, один из известных английских ученых Джайлс Флэтчер (1549-1611 гг.) восторженно писал о высоком духе, честности и храбрости казахов: «Смерть до того презирают, что охотнее соглашаются умереть, нежели уступить неприятелю, и будучи разбиты, грызут оружие, если уже не могут сражаться или помочь себе». Прискорбно, что исследователи Казахстана царского и советского периодов «отказали» нам в таких исконных и традиционных качествах с той единственной целью, чтобы раз и навсегда выдать у казахского народа свободолюбивый дух и стремление к свободе.

До сих пор должным образом не изучен феномен традиционного казахского общества, с его уникальной поэзией, богатым и неповторимым языком, бесценными историческими рассказами, искусством ведения шежире, разнообразными религиозными представлениями, неповторимыми обычаями и обрядами в области семьи, брака, быта, выгодно и качественно отличавшими нас от всего привычного и остального окружающего мира. В степи существовал самый настоящий культ уважения как взрослому человеку, так и гостю,

вне зависимости от национальной и иной принадлежности. В период нахождения в составе Российской империи мы незаслуженно лишились уникального суда биев, перед зримыми достоинствами и однозначным преимуществом которых преклонялись сами критически настроенные европейцы. Поразительно, но в многомиллионном обществе степняков не было тюрем, так как многие спорные вопросы улаживались, минуя тюремные решетки.

Новых подходов требует пересмотр вопросов дипломатического и военного присоединения Казахского ханства в состав Российской империи и последующей ее военно- хозяйственной колонизации, которую надо однозначно рассматривать в одной непрерывной цепи и в сложном ряду постепенных военных захватов и «приращений» традиционных земель татар, ногайцев, башкир, горских народов, крымских татар, калмыков, якутов, ханты, манси, узбеков, таджиков, кыргызов и так далее. Кстати, одним из феноменальных моментов российской историографии времен Российской империи в лице В. Ключевского, Н. Карамзина, В. Соловьева является то, что абсолютное большинство их не заявляет о добровольном присоединении Казахстана в состав империи, больше акцентируя на военно- политическом аспектах силового присоединения края в состав нарастающей силу захватнической политики Российской империи.

Особняком стоит вопрос детального анализа пошаговой колониальной политики царизма в духовно-конфессиональной сфере через усиление политики русификации и христианизации местного населения, к примеру, через создание Киргизской миссии в 1881 году на базе Алтайской миссии на территории обширной Семипалатинской области, вызвавшей огромное протестное настроение как со стороны казахской степной элиты, так и духовных деятелей и передовой алашской интеллигенции.

По-новому и с совершенно новых концептуальных позиций требуется наиболее полное освещение казахско-джунгарских и казахско-китайских взаимоотношений, которые ранее рисовались в темных тонах, в то же время сознательно опуская моменты формирования вполне мирных, торговых, а то и – родственных и дружественных контактов, не оставляя места самостоятельному и свободному сотрудничеству с другими культурами и цивилизациями Центрально-Азиатского региона.

Безусловно, первая половина XVIII века принесла казахскому населению многочисленные страдания, в то же время гордые и мужественные граждане проявили чудеса массового героизма и

храбрости, отваги и мужества, защищая каждый клочок родной земли от набегов иноземных захватчиков. Недаром исследователи назвали это столетие «золотым веком» казахского батырства, когда в почете были мужчины и женщины, способные держать оружие и смело идти на врага.

Со второй половины XIX века Казахстан представлял из себя окончательно оформившуюся колонию Российской империи. Колонизаторская направленность аграрной политики царизма привела к постепенному изменению соотношения численности местного и переселенческого населения. Эффективное скотоводческое хозяйство казахов приходило постепенно в упадок. Царское правительство приступило к открытому захвату казахских земель и жесткому вытеснению коренного населения с наиболее плодородных и веками насыженных земель. Начался никем не контролируемый хищнический вывоз сырья и минеральных ресурсов. Против колониальной политики царизма выступили выдающиеся сыны казахского народа. И этот период требует также основательного исследования и обзора.

В начале XX века возникло массовое распространение петиционное движение, позднее трансформировавшееся в национальные политические партии, ведомая формирующейся передовой казахской интеллигенцией. Казахские депутаты громко заявили о проблемах казахского общества с высокой трибуны Государственной Думы России. Несмотря на то, что учеными был собран огромный эпистолярный и письменный материал по алашскому движению, в вузовских учебниках они не нашли должного отражения и подобающей оценки, особенно их теоретические воззрения по отношению к будущему государственному строительству Казахстана, решению годами накопивших проблем в сфере казахского языка, землепользования, распределения природных ресурсов, развития промышленности и сельского хозяйства. Их теоретические рассуждения и научные выкладки нужны современникам как никогда в период вступления в региональные и континентальные интеграционные объединения.

В процессе обучения студентов в стенах вузов должным образом не уделялось внимания или умалчивались проблемы голода в Казахстане, особенно начала 30-х годов, массовых политических репрессии, депортации целых народов в край и превращения его в самую настоящую «лагерную» республику.

Не совсем до конца дана оценка вкладу казахстанцев в достижение общей Победы в годы Великой Отечественной войны.

Тогда всех фронтах против гитлеровского фашизма героически сражались около 1,5 миллиона наших земляков. Знаменитая Панфиловская дивизия остановила фашистов на подступах к Москве, наголову разгромив 30 тысяч гитлеровских солдат, офицеров и около 150 танков. Недаром в гимне Москвы прославляют казахстанцев, отдавая дань глубочайшего уважения тем, кто погиб, защищая столицу СССР. Должную и однозначную оценку не нашла и история пребывания военнопленных из Казахстана в концлагерях, в том числе, и их вынужденного участия в составе «Туркестанского легиона». Таких не освещенных объективных страниц очень много.

Не дан тщательный анализ политике руководства СССР незаконной и волюнтаристической передачи части казахских земель в состав соседних республик. Закрытой и слабоосвещенной темой долгое время является проблема создания и функционирования Семипалатинского ядерного полигона, от негативных последствий которых до сих пор страдает почти 1,5 миллиона граждан нашей родины.

Ученые до их пор открыто не заявили о том, что именно имеется и заслуга казахского народа в разрушении в XX веке сразу двух крупнейших империи и «формации» мира: Российской империи в ходе национально-освободительного движения 1916 года и всего социалистического лагеря и затем – Советского Союза во время декабрьских событий 1986 года. За 70 лет стать поводом для разрушения двух крупнейших империи мира по силам только особым этносам, имеющим особый пассионарный заряд.

Изучая и должным образом освещая национальную историю, мы нередко забываем участь и судьбу почти половины казахского этноса, сегодня разбросанного почти в более чем 40 государствах мира. Ведь их формирование шло на протяжении несколько веков, а то и тысячелетий. Они сумели сохранить язык, культуру и историю народу порой лучше, чем сами жители Казахстана.

В учебнике обязательно должны найти отражение ранее слабоосвещенные материалы, связанные с основными этапами, характером, раскрытием причинам и механизмов превращения Казахстана в полиэтничное общество, а также вскрыты основные факторы формирования истинно толерантной среды.

В целом, эти и другие проблемы отечественной истории, которые ранее слабо изучались или вовсе обходились, должны найти должное освещение.

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ТАҒЛЫМЫНДАҒЫ ҰЛТ ТАРИХЫ

ДУКЕНБАЕВА З. О.

т.ғ.д., профессор,

Л. Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті, Астана қ.

ТАЛҒАТБЕК М. О.

тарих магистрі, оқытушы, Евразия ұлттық университеті, Астана қ.

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы ел дамуының жарқын үлгісі мен нақты қадамдарын көрсететін және ұлттық сананы жаңғырту жолындағы рухани сілкініс туғыздыртқан маңызды құжат. Сонымен қатар, еңбектің тарихи тағылымы ұрпақ тәуелсіздігі үшін ұшан теңіз. Мақаланың негізгі өзегі сананы жаңғырта отыра, ұлттық болмыстан, ұлттық кодтан айырылып қалмай, оны әлемдік құндылықтармен үйлестіріп, Қазақстанның игілігіне айналдыру жолдары қарастырылған.

Мемлекет басшысының аталмыш жаңғыруында: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын құдіретімен маңызды» – дей отыра, адами құндылықтарға, рухани қазынаға, жастарды тәрбиелеуде олардың бойына патриоттық рухты сіңіре білу жұмысында рухани салаға басымдық берудің қажеттілігін алға қойып отырғандығын көреміз [1]. Бұл дегеніміз – ұлтымыздың барлық ұлттық салт-дәстүрлерін, мемлекеттік тіліміз бен әдебиетімізді, мәдениетімізді, ұлттық рухымызды жаңғырту деген асыл ұғымға келіп саяды. Елбасымыздың рухани жаңғыруға, руханиятқа, білім, ғылымға маңыз беруі – үлкен көрегендік пен ұлттың алға ілгерлеуін жылдам қарқынмен жылжытатын қозғаушы күш. Бұл – тәуелсіз еліміздің бақытты болашағы мен алаңсыз келешегі үшін жасалып жатқан жұмыстары. Өйткені, рухани байлықтың кемел болғаны бұл жеке азаматтарымыз үшін де, әрбір жеке тұлғадан құралған қоғам, туған еліміз үшін де өте маңызды үдеріс.

Халқымыздың тәуелсіз Қазақстан Республикасы атты мемлекет құрып, ұлттың азаттығын сақтай білуі бүгінде қаншалықты маңызды болса, сол мемлекеттің шынайы да танымды тарихын жазып, келер

ұрпаққа жеткізе білуде соншалықты маңызды. Өйткені, тарих – ұлттың жады. Танымды тарихы жадында жатталған ұлт қана, ұлт ретінде сақталып, басқалармен қатар терезесі тең өмір сүре алады. Тарихын қастерлеген ұлт қана өткеннен тағылым алып, келешегіне сеніммен қарайды. Демек, ғылыми негізде жазылған танымды тарих – ұлт тәуелсіздігінің, ұрпақ тәуелсіздігінің кепілі.

Тәуелсіздік жылдары Қазақстан тарихы қайта жазылып, ұлттық және мемлекеттік мүдде тұрғысынан қайта зерттелуде. Кеңестік кезең жылдарында солақай саясаттың негізінде бұрмаланып жазылған келеңсіз тарихи тұстары қай та қарастырылып, ақиқат тұрғысынан жаңаша зерделенуде. Сонымен бірге, азаттық жылдарындағы еліміздің жеткен жетістіктері басты назарда болып отыр. Қазіргі уақытта тарих ғылымы кеңестік дәуірдегі таптық методологияның шеңберінен шығып, зерттеудің жаңа бағыттары анықталып, тарихтың ақтаңдақтар беттері қайта ғылыми негізде зерделенуде. Қазақ тарихы Түркі өркениетінің ажырамас бөлігі ретінде зерттеліп, дала тарихындағы көшпелілердің орны айқындала түсуде. Қазақстан мемлекеті Еуразиялық идеяның жалғастырушысына айналды.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Тәуелсіз Қазақстан үшін жасаған ерен еңбектері мен бастамашылдықтары тарихшылар үшін ғана емес, мемлекет, бүкіл қазақстандықтар, әсіресе кемел ұрпақ үшін көкейкесті. Себебі, ертеңін ойлаған мемлекет қана өз тарихына көз жүгіртіп қана қоймай, оған барынша мән беріп, болашағын бағамдайтынын әлем елдерінің тәжірибесі дәлелдеп отыр. Сондықтан да, төл тарихымызды терең білмей, ертеңіміз айқын болады деу қисынсыз. «Сөздің ең ұлысы, ең сипаттысы – тарих» – деп Ахмет Байтұрсынов айтқандай, қай заманда болмасын, тарихшыларға артылар жүк ауыр болған. Оның себебі де түсінікті. Қай заманды алсаңыз да, тарих – халықтың ұлттық санасын қалыптастыру, мемлекеттік идеологияны насихаттау, жас ұрпақты патриотизм рухында тәрбиелеу қызметін атқарған. «Тарих ғылымы – барлық ғылымдардың атасы» десек, артық айтпаған болармыз [2].

Әрбір елдің дамуы мен әлемдік өркениетте алатын өзіндік орны мен ерекшеліктері болатындығы даусыз. Бізде өзіндік ерекшеліктері бар мемлекет ретінде дамып келеміз. Ендігі кезекте қол жеткізген жетістіктеріміз бен қатар өткенімізге назар аударып, оны зерделеп, барымыз бен жоғымызды түгендеп, тарихты оқып-үйрену мен зерттеудің мән жағдайын таразылайтын уақыт келді. Мақалада:

«Біз жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерді қайта түлетуіміз керек», – делінген. Бұл заңдылық. Себебі, кез-келген ғылым саласы жаңа әдістерді іздеуі қажет. Расында, жастайынан дін мен дәстүрімізді, тағылымды тарихымызды оқып, сусындап өскен ұрпақ теріс ағымдар мен жат мәдениеттің жетегінде кетпейді. Неғұрлым тұтастыққа жету үшін елді айшықтап тұрған ұлттың танымдық, тәрбиелік маңызға бай әдет-ғұрып, салт-дәстүрлері қажет. Кез келген халықты өзінің төлтума рухани құндылықтары мен ізгі қасиеттері ғана біріктіре алады. Елбасы мақалада осы ұстанымды айқын көрсетіп берді: «...Жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды болады...Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодыңды сақтай білу», «Қазақстанның қасиетті жерлерінің мәдени-географиялық белдеуі – неше ғасыр өтсе де, бізді кез келген рухани жұтандықтан сақтап, аман алып шығатын символдық қалқанымыз әрі ұлттық мақтанышымыздың қайнар бұлағы» [1]. Қазіргі киелі тәуелсіздігіміздің жағдайында бұрынғы бұрмаланып жазылған тарихтың ақтандақтары нақтыланып, жаңаша деректермен толықтырылуы бүгінгі ұлттық мүдде тұрғысынан алғанда өте маңызды. Салт-дәстүрі мен тарихына ерекше мән берген елдің тұғыры биік, іргесі берік болмақ.

Бүгінгі таңда тарихтану процесінде ғылыми ұстанымдары мен көзқарастарды қайта қарау мәселесі өркениеттілік пен жүйелілік тұрғысынан зерттеу мәселесі кәсіби тарихшылар арасында кеңінен талқылануда. Күн тәртібінде тарихты әлеуметтану, аймақтану, психология, экономика, саясаттану, жаратылыстану, педагогика ғылымдарының әдіс– тәсілдерін қолдану негізінде пәнаралық байланыс арқылы зерттеу көзделуде. Бұдан тарих ғылымының аясы кеңімесе, тарыла қоймасы анық. Тарихты жазу бір бөлекте, оны халыққа жеткізу, санаға сіңіру, қоғамның тарихи санасын қалыптастыру одан да маңызды мәселе. Тарих ғылымы қоғамның тарихи танымы мен тарихи санасын қалыптастыруы арқылы дәріптелуі қажет. Әсіресе, тарихи тақырыптарға жазылған еңбектер арқылы халықтың тарихи санасын қалыптастыруға ықпал жасау керек. Ол үшін, ел ертеңі жастарды өз бетінше жеке көзқарастарын қалыптастыру да тарихи шығармалардың алатын орны ерекше. Өйткені, бүгінгі жастар ресми тарихтан гөрі, көркем тарихты оқуға құмар. Көркем тарихтың артықшылығы тарихи сананы қалыптастыруға күшті әсер ететіндігінде. Бірақ, тарихи сананы

көтеруде, тарихпен тәрбиелеуде үлкен рөл атқарғаны мен, ол кітаптар дегенмен– де ресми тарих бола алмайды. Біздің тарих – тұлғаға негізделген тарих. Жеке тұлға қазақ үшін өте маңызды. Қазақ халқының жадында тарих әрқашан сақталып келген. Халқымыздың осы ерекшелігін Ұлт Көшбасшысы дұрыс түсінді. Президентіміз: «...Қазақ «Туған жерге туыңды тік» деп бекер айтпаған. Патриотизм кіндік қаның тамған жеріңе, өскен ауылыңа, қалаң мен өңіріңе, яғни туған жеріңе деген сүйіспеншіліктен басталады. Сол себепті, Туған жерге, оның мәдениеті мен салт-дәстүрлеріне айрықша іңкәрлікпен атсалысу – шынайы патриотизмнің маңызды көріністерінің бірі», – деп атап өтті. Расында, өзінің туған жерінің, туған өлкесінің көркеюіне үлес қоса білген азамат бүкіл елдің игілігі үшін қызмет ете алады. Міне, патриотизм дегеніміз туған жерге деген сүйіспеншіліктен басталады.

Рухани жаңғырудың бастау бұлағы «Мәдени мұра» (2004), «Халық – тарих толқынында» (2013) бағдарламалары аясында басталды. Елбасының биылғы жылы жасаған дәстүрлі Жолдауы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» деп аталғаны мәлім. Ұлттық сананы жаңғыртудың кезеңі келді деп білетін, дамыған, келешегі баянды мемлекет құруды мұрат еткен Елбасы бұл бағыттағы кемел ойларын бірнеше бағытта, дәлірек айтқанда бәсекеге қабілеттілік, прагматизм, ұлттық бірегейлікті сақтау, білімнің салтанат құруы, Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы, сананың ашықтығы жайын жаңғыртумен жалғастырған. Аталған аманаттардың қай-қайсысы болса да ХХІ ғасырға азат, тәуелсіз ел ретінде қадам басқан қазақ елінің жұлдызын жарқыратып, әлемдік өркениет көшіне ұмтылған халықтар санатына қосуды мұрат тұтады. Қазақстан тарихын оқытуда тың бағыттар, соны тәсілдер мен әдістерді меңгеру және оларды күнделікті білім беруде пайдалану мәселесі көкейкесті болып табылады. Сондай тың тәсілдердің бірі пәнаралық байланыстарды орнату болып саналады. Пәнаралық тәсілдерді кеңестік кезеңдерде– де, одан ерте кезеңдер де ғалымдар өз еңбектерінде пайдаланған. Мысалы: ортағасырлық ғұлама ғалымдар әл-Фарабиден бастап, кейінгі кеңестік кезеңдердегі ғалымдар әл-Машани да осы пән аралық ғылыми тәсілдерін теориялық қағидаларымен көрсете білген. Заман талабына сәйкес бұл қағидалар сұранысқа ие бола алмады. Уақыт өте келе пәнаралық байланыстың қағидалары үлкен сұранысқа қайтадан ие болды. Пәнаралықтан өзге оқытудың интерактивті тәсілдерін пайдалану қалыптасқан әдістермен қатар оқытушының

әр алуан түрлерді ұсынуына мүмкіндіктер береді. Оқытудың жаңа технологияларын пайдалануда әдістемелік ұсынымдардың маңызы арта түсері сөзсіз. Қазақ халқының сан ғасырлық қайғы-қасіретке толы тарихында тағдырдың талай тәлкегіне түсіп, көптеген оқиғаларды басынан кешіргендігі баршаға мәлім. Әйтседе, сондай күрмеуі қиын, тығырықты жағдайдан аман– есен, елдігін, бірлігін жоғалтпай шығып отырды, өйткені оның жігерін еселеп, рухын туыр етіп желбіретіп, арманын асқақтатқан тәуелсіздікке, азаттыққа деген ұмтылысы мен құштарлығы еді. Осы орайда Елбасының «қазақ тарихында біз ұялатын ештеңе жоқ» деген сөзі ойға оралады [3]. Біздің тарихымыз әуел бастан тәуелсіздік, азаттық үшін күреске толы. Қазіргі тәуелсіздігіміз солардың жемісі. Біз тәуелсіздігімізге тоқсаныншы жылдардың бас кезінде қол жеткіздік деп түйеміз, алайда бұл бұрынғы азат елдігіміздің жаңғыруы екенін естен шығармағанымыз жөн.

Рухани жаңғыру тағлымындағы ұлт тарихы жастардың ұлттық намысын шыңдауға, ата-баба рухы деген қасиетті сөздерді жоғалтпауға тәрбиелейді. «Қазақ – үлкен ел, ақ тілеулі, рухы күшті ел! Қаншама қансырасақта көктемгі көктесіндей қайта көктейміз, қайта өрлейміз» – деген болатын Төле би бабамыз [4]. Туған жерді қорғау, туған еліңе қызмет ету білімнің көптігінен емес, елдік санаға, туған еліңе деген махаббатқа байланысты екен. Алаш арысы Әлихан Бөкейхан: «Халыққа қызмет ету – білімнен емес мінезден», деп бекер айтпаса керек [5]. Осынау парасатты пікір Абайда да бар: «Атаның баласы болма, адамның баласы бол» [6]. Бұл – ұрпақтан-ұрпаққа алмасып отырған «елдік сана» желісі. Осынау асыл құндылықтар санамызда жаңғыртып, жан– дүниемізді тағы бір серпілтті. Жалғасын табатын жарқын істердің жүзеге асуына Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстанның үшінші жаңғыруы бағдарламаларымен «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы бағыт– бағдар болатыны сөзсіз.

Тарих – шын мәнінде ұрпақты отансүйгіштікке тәрбиелеудің негізгі қайнар көзі. Елбасы тарих туралы тағы бір сөзінде «Өркениетті алға бастырар ғылым десек, соның бірден-бір саласы жас ұрпақты дәл тарихтай отаншылдыққа, ұлтжандылыққа, әділдікке тәрбиелей алмайды», – деп түйіндеген. Мемлекет тарапынан жасалған зор мүмкіншілікті пайдалана отырып, қазақтың шын тарихын жазу, оны саясаттандырмау бағыты күн тәртібіне қойылып отыр. Ұлт Көшбасшысының қолдауымен жүзеге асырылып жатқан «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» деген бағдарлама

қазіргі өмір сүріп отырған ортаға, халық пен оның тарихына деген көзқарас отанын сүйетін азаматтарға түбегейлі өзгеріс әкелетіні дау тудырмасы анық. Әрбір мемлекет алдымен өзінің ұлттық мүддесін қорғайды десек, тарих ғылымының міндеті-де – тәуелсіздікті баянды ету жолындағы жас жеткіншектерді елжандылыққа тәрбиелеуде маңызы зор.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». – 26 сәуір, 2017 жыл.
- 2 Байтұрсынов А. Ақ жол. – Алматы, 1989.
- 3 Назарбаев Н. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 1999 жыл.
- 4 Жолдасбеков М. Еліне сөзі ем болған // Егемен Қазақстан. 2013 жыл. 25 қазан.
- 5 Тілешов Е. Әлихан Бөкейхан – қазақ ұлтшылдығының саяси көсемі // Қазақ әдебиеті. 2017 жыл. 8 қыркүйек.
- 6 Назарбекұлы С. Мен кіммін // Ана тілі. 2012 жыл. 26 шілде.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ КАК ДУХОВНАЯ ОСНОВА НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

ШАЯХМЕТОВ Н. У.

д.и.н., зав. кафедрой «Евразийских исследований»,

Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана

В программной статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» Глава государства поделился своим видением того, как нам вместе изменить общественное сознание, чтобы стать единой нацией сильных и ответственных людей.

Каждый народ имеет свою систему жизнедеятельности, и сейчас в условиях глобализации и интеграционных процессов она подвергается большим угрозам. Это обуславливает опасность оторваться от духовных истоков и самобытности для любого народа.

Укреплять традиции наряду с внедрением новаций могут только незыблемые ценности. Их нужно переосмыслить и передавать из поколения в поколение.

Если глубоко вдуматься в смысл слов Ахмета Байтурсынова, ставшего в начале XX века духовным лидером казахского народа, «Ел – бүгіншіл, менікі – ертеңгі үшін» (досл. «Народ мой живет сегодняшним днем, я же – думаю о его будущем»), можно убедиться в том, что людям в самом деле свойственно заботиться о решении повседневных задач и думать о ближайшем будущем. Это закономерное явление.

Лидер же должен смотреть вперед на десятилетия и столетия, заботиться о жизни грядущих поколений, связывая в единую судьбу настоящее, завтрашнее и будущее своего народа. Поэтому политика, которую он ведет, должна быть последовательной и взвешенной. Реалии нашей жизни подтверждают правомерность этого утверждения. Наше настоящее – это независимый Казахстан, сохраняющий единство и согласие граждан, имеющий прочную социально– экономическую основу и ведущий открытую, миролюбивую внешнюю политику. Наше завтрашнее – Стратегия «Казахстан–2050», определяющая цели и задачи развития всех сфер жизни общества. А наше будущее – это идея «Мәңгілік ел».

Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в своем Послании народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050: единая цель, единые интересы, единое будущее» 17 января 2014 года своим заключением «Я вижу, что в обществе часто обсуждается вопрос «Какой должна быть национальная идея казахского народа?» Такая

идея, ориентирующая нас на светлое будущее, объединяющая людей и ведущая к великим целям, есть. Это идея «Мәңгілік ел», объявил общенациональную идею [1].

Изучение пути эволюционного развития идеологической работы на государственном уровне до общенациональной идеи «Мәңгілік Ел» свидетельствует о ее направленности на возрождение национальной истории и исторической памяти, что нашло отражение в следующих мероприятиях:

– 1993 год – принят Закон Республики Казахстан от 14 апреля 1993 года (№ 2200) «О реабилитации жертв массовых политических репрессий»;

– 1996 год – открыт Монумент независимости Казахстана в честь 5– летия независимости Казахстана (Алматы);

– 1997 год – Указом Президента Республики Казахстан объявлен Годом общенационального согласия и памяти жертв политических репрессий;

– 1998 год – Указом Президента Республики Казахстан объявлен Годом единства и национальной истории;

– 1999 год – Указом Президента Республики Казахстан объявлен Годом Единства и преемственности поколений;

– 2000 год – Год поддержки культуры;

– 2001 год – установлена копия памятника тюркской письменности Культегину (Астана, Евразийский национальный университет имени Л. Гумилева);

– 2004–2011 гг. – реализация государственной программы «Мәдени мұра»;

– 2009 год – открытие историко– мемориального комплекса «Қазақ елі»;

– 2011 год – открытие триумфальной арки «Мәңгілік Ел» (Астана);

– 2013 год – принята государственная программа «Народ в потоке истории»;

– 2014 год – Президент Республики Казахстан объявил Общенациональную идею «Мәңгілік Ел»;

– 2015 год – год возвеличивания национальной истории и знаменательных рубежей с точки зрения оценки сегодняшних высот: 550-летие Казахского ханства, 20-летие Ассамблеи народа Казахстана и Конституции Республики Казахстан, 7-летие Великой Победы.

– 2017 год – Программная статья Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания»

– 2018 год – 20 летие Астаны

Хронология вышеперечисленных событий свидетельствует о том, что работа по формированию национальной идеологии осуществлялась системно и на основе исторической памяти. И созревание и обоснование национальной идеи «Мәңгілік ел» было закономерностью.

Государственная идеологическая работа до объявления общенациональной идеи «Мәңгілік ел», консолидирующей общие интересы народа Казахстана, прошла свой эволюционный путь развития. Этот процесс начался с работы по возрождению исторического сознания, основанной на многолетних духовных и интеллектуальных поисках и систематическом проведении идеологических мероприятий на государственном уровне.

Понятно, что в мыслях каждого гражданина возникают вопросы «Почему «Мәңгілік ел»?», «Разве есть вечные страны, вечные народы?», «Уместно ли использование слова «мәңгілік» («вечный»)?».

Президент Н.А. Назарбаев отметил, что ответы на эти вопросы лежат в глубинах истории национальной государственности. Истоки идеи «Мәңгілік Ел» лежат очень глубоко. 13 веков назад один из политических лидеров тюркского каганата Тонькок оставил наказ «Заветная мечта тюрков – Мәңгілік ел». Это подтверждает то, что наша общенациональная идея, как и истоки государственности, берет свое начало в древней истории», – сказал он, особо подчеркивая исторические корни общенациональной идеи [2].

В древнетюркских письменных памятниках о начале Тюркского Эля и его первых каганах сообщалось: «Когда вверху возникло Голубое небо, а внизу – Бурая земля, между ними обоими возник род людской. И воссели над людьми мои пращурсы – Бумын– каган, Истеми– каган. Воссев на царство, они учредили Эль и установили Терю народов тюрков...» [3].

В этих письменных источниках изложена система власти в каганате – Бодун-Эль-Терю, «народ – государство – закон». Тюркский племенной союз, Тюркский Эль, состоял из племен и родов, политически же был организован в Эль.

Прошлое народа есть основа его настоящего и будущего. Потому что история – это время, когда был заложен фундамент

будущего. История открывает большие возможности для будущего. Кроме того, история выполняет функции объединяющие и консолидирующие народ. Описывая неповторимые особенности и уникальность какого бы то ни было народа, история всегда показывает, что он является составной частью всего человеческого общества. В соответствии с этим определяется место каждого народа, каждого государства в системе мировой истории.

В конце 1990-х годов Глава Государства в своей работе «В потоке истории» писал: «Глубина исторического горизонта казахов очень велика. Эта устойчивость в истории, привязанность казахов к своей этногенетической территории сыграла огромную роль в сохранении казахского этноса в различные периоды истории. Не было на земном шаре силы, которая заставила бы всю казахскую нацию уйти с этой земли. И в демографическом, и в миграционном, и в культурном смыслах» [4].

Высказанные по этому поводу слова Главы государства имеют глубокий смысл. «В великой степи существовали огромные государства, которые держали в своих руках весь Евразийский континент. Жили воинственные народы, вольно расселившиеся на обширных пространствах. Сегодняшний Казахстан – законный наследник своих предков. Современные модели государств в истории человечества появились лишь в последние несколько веков... Если не учитывать героическую историю тюркских государств и Золотой Орды, можно утверждать, что наша государственность ведет начало с момента образования Казахского ханства. Сегодня Казахстан превратил в реальность многовековую мечту нашего народа о независимости», – сказал Президент (перевод с каз. авт.) [5].

Нам известно, что казахская интеллигенция, которая в начале XX века вела политическую и интеллектуальную борьбу за самоопределение пути развития народа, также искала истоки национальной идеи народа в его героическом прошлом. В целях сплочения людей в борьбе за автономию ее руководители А. Бокейханов, А. Байтурсынов, М. Дулатов выдвинули общенациональную идею Алаш. А Мустафа Шокай связывал мечты и чаяния родного народа с «идеей Единого Туркестана».

Анализируя истоки и исторические корни национальной идеи, ученый– историк Х. Абжанов пишет, что национальная идея в казахской степи в эпоху древних тюрков была поднята на государственный и даже имперский уровень. В источниках, датированных VIII веком, выражается уверенность наших предков

в том, что они создали Мәңгілік Ел: «...Имеющих головы они заставили склонить головы, имеющих колени они заставили преклонить колени!» [6].

По мнению ученого, с образованием казахского ханства национальная идея превратилась в фактор непрерывной преемственности истории государства и образующего его этноса. В последующем эта идея помогала талантливым сынам и дочерям нашего народа постигать высоты мировой мысли. Таким образом, история нашей национальной идеи насчитывает более пяти веков.

Ученый– тюрколог С. Сыздыков, определяя политико-идеологические и теоретико-методологические основы идеи «Мәңгілік ел», придает особое значение ее провозглашению в качестве идейно– политического манифеста. По словам ученого, идея древних тюрков «Мәңгілік ел» основана на трех китах: первый из которых – манифест «Мәңгілік ел», запечатленный в древнетюркских письменных памятниках», второй – теоретико– методологическое обоснование этой идеи в философских произведениях аль– Фараби, в частности, в его «Трактате о взглядах жителей добродетельного города», третий – поэма Юсуфа Баласагуна «Құтты Білік», основанная на этой идее. Все эти источники тесно связаны между собой, являются произведениями одной эпохи, воплощающими мечтания предшествовавших поколений и предвосхищающими идеи государственности будущих поколений. В записях Тонькока говорится о том, что для стабильности государства важна мудрость его правителя, единство и согласие в народе. Эти слова сохранились историей как воззвание к последующим поколениям.

Вместе с тем понятие «Мәңгілік ел» здесь созвучно идеям свободы и независимости [7].

Таким образом, Глава государства исторически возродил и модернизировал идею «Мәңгілік ел» как общенациональную доктрину развития и процветания государства. Она приобрела качественно новое идейное содержание и стала соответствовать требованиям и ценностным ориентирам современного общества.

«Где находятся истоки ценностей идеи «Мәңгілік ел» и нового казахстанского патриотизма?» «Какие имелись предпосылки для выдвижения идеи «Мәңгілік ел»? Это основные вопросы, которые волновали многих из нас. И Президент обосновал исторические и ценностные предпосылки и потребность казахстанского общества в общенациональной идее следующим образом:

Во-первых, это Независимость Казахстана и Астана.

Во-вторых, национальное единство, мир и согласие в нашем обществе.

В-третьих, это светское общество и высокая духовность.

В-четвертых, экономический рост на основе индустриализации и инноваций.

В-пятых, это Общество Всеобщего Труда.

В-шестых, общность истории, культуры и языка.

В-седьмых, это национальная безопасность и глобальное участие нашей страны в решении общемировых и региональных проблем.

«Они взяты не из заоблачных теорий. Эти ценности – опыт Казахстанского Пути, выдержавший испытание временем. Благодаря этим ценностям мы всегда побеждали, укрепляли нашу страну, множили наши великие успехи. В этих государствообразующих, общенациональных ценностях заключается идейная основа Нового Казахстанского Патриотизма», – заключил Президент [8].

В то же время, следует подчеркнуть, что это результат постоянного обращения к духовно– культурным истокам, исторической памяти и непрерывного интеллектуального поиска.

Необходимо отметить, что достигаются намеченные цели и стратегии только тогда, когда каждая личность, весь народ и государство будут консолидированы вокруг вышеназванных ценностей.

Национальная независимость – это самая главная ценность народа Казахстана. Именно поэтому, важно, чтобы ее стержень был крепким, а фундамент – основательным, они должны стать залогом ее вечного существования. Это подчеркнул Глава государства в словах: «Кризисы не вечны, они проходят. А такие ценности, как независимость страны, мечты народа, будущее поколений остаются незыблемы» [9].

Для того, чтобы приумножить наши достижения, всесторонне развиваться общенациональная идея должна быть жизнеспособной, динамичной. Идея, консолидирующая нацию, должна отвечать требованиям времени и занять место в сердце каждого гражданина. Идея «Мәңгілік ел» будет способствовать сохранению и укреплению таких ценностей, как независимость, справедливость, единство и солидарность.

В процессе реализации общенационального плана государство и нация должны следовать в одном направлении, взаимоотношения государства и общества должны быть гармоничными. Степень

ответственности государства перед своим народом должна быть очень высокой, в свою очередь, и народ всегда должен чувствовать ответственность и долг перед государством. И это чувство ответственности перед Родиной должно быть присуще каждому гражданину.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 17 қаңтар 2014 жыл // URL:<http://www.akorda.kz>.
- 2 Назарбаев Н. Қазақстан Республикасының тәуелсіздігі – Мәңгілік елдің ұлы тарихы // «Егемен Қазақстан», 16 желтоқсан, 2014 жыл
- 3 Сартқожаұлы Қ. Орхон мұралары. 2– кітап. – Алматы: «Абзал– Ай баспасы, 2012. – 328 б. (61 б.).
- 4 Назарбаев Н. В потоке истории. – Алматы: Атамұра, 2003. – 296 с. (С. 24).
- 5 Назарбаев Н. Қазақстан Республикасының тәуелсіздігі – Мәңгілік елдің ұлы тарихы // «Егемен Қазақстан», 16 желтоқсан, 2014 жыл.
- 6 Әбжанов Х. Ұлттық идея – Мәңгілік Ел // Егемен Қазақстан газеті, 2014 жыл 6 наурыз.
- 7 Сыздықов С. «Мәңгілік ел» және Елбасы // Егемен Қазақстан газеті, 2014 жыл 19 қаңтар.
- 8 Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 17 қаңтар 2014 жыл // URL:<http://www.akorda.kz>.
- 9 Назарбаев Н. Қазақстан Республикасының тәуелсіздігі – Мәңгілік елдің ұлы тарихы // «Егемен Қазақстан», 16 желтоқсан, 2014 ж.

ҰЛТТЫҚ КОД ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ ТАРИХ ҒЫЛЫМЫНДА ОРТАҚ ҚҰНДЫЛЫҚ МӘСЕЛЕСІ

АЛПЫСБЕС М. А.
т.ғ.д., профессор,
Л. Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті, Астана қ.

Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы Қазақстан азаматтарына ерекше әсер етті. «Рухани жаңғыру» бағдарламасы шынымен жүзеге асырылған «Мәдени мұра», «Халық тарихы толқынында» мемлекеттік бағдарламаларының логикалық жалғасына айналды. Елбасы Н.Ә. Назарбаев, тәуелсіздіктің тудырған мүмкіндіктері арқасында әлемдегі озық дамыған 30 елдің қатарына Қазақстан Республикасын қосу міндетін атап өтті. Рухани жаңғыру бағдарламасы аясында қойылған басты мәселелер мен идеялар – ол ұлттық Тәуелсіздіктің құндылығы, Туған Жер, Қазақстанның киелі жерлерін, халықтың ұлттық болмысын сақтаудағы ұлттық код мәселелері болды.

Елбасы ең алдымен ұлттық код мәселесіне ерекше мән– мағына бергенін байқаймыз. Ұлттық код – халықтың ата– баба дәстүрімен келген қасиеттері: қазақ халқының жеке дара жаратылысы мен рухани бітімі, ұлттық мәдениетін айқындайтын белгілері, тарихы терең қасиеттері, ұлттық болмысы. Ұлттық код ұғымы – ортақ мәдени белгілердің жиынтығын құрайды – Ұлы Даланың ортақ тарихы, түріктен мұра болған ортақ тіл, халық әдебиеті, мәдени жәдігерлері, діни наным– сенім дәстүрі, ұлттық құндылықтар жатады. Қазақ халқының дәстүрлі салт– сана құндылықтары өзінің көп ғасырлық тарихында беріде исламдық, арғыда түркілік Тұран мәдениетінен, қазақтың Ұлы Дала өркениетіне бастау алатыны анық. Қазіргі Қазақстанның бір аты – Ұлы Дала Елі болуы ұсынылды. Өйткені, Қазақстан географиялық орналасу жағынан жер кіндігі болып табылатын Еуразия жертабан құрылығының қақ ортасында тұрған іргелі үлкен ел.

Әлемдік өркениеттерді түрлерге бөлу, ғылыми сыныптау жүйесінен түркі, тұрандық өркениеті аты аталмай тыс қалып жатқанымен, тарихта ол болмады емес, және болашағы дүдәмал емес: көне дәуірден сақталған сөзде «жерді ұстап тұрған үш тірек бар, олар – Тұран, Иран және Рұм» деген. Көнеден бері өзіндік дәстүр болып жалғасқан материалдық өндіріс негізінде құндылыққа айналған мәдени мұралары өзіндік сипатқа ие болды. Қола және алғашқы темір дәуірі, сақ, ғұн, түркі кезеңдеріндегі құнды

археологиялық ескерткіштермен қатар, Ноғайлы жұрты Алтын Орда – Ұлы Дала Елі кезеңі мен Қазақ хандығы заманындағы ең келелі де, киелі де, бағалы рухани жәдігерлер осы өлкеде жасалған және сақталған.

Қазақта көшпелі тұрмыс пен дала өркениеті символына айналған киіз үй іспетті дәстүрлі баспана түрі болса, соның өзі қазақтан басқа алтайлықтар, башқұрт, қарақалпақ, қырғыз, ноғай, қалқа мұңғолдары, және тағы басқа түркі халықтарына ортақ мәдени мұра, олардың шаруашылығы мен дәстүрлі тұрмысына тән тарихи жәдігер болып табылады.

Заманында мәдени болмысы мен құндылықтар жүйесі тұтас болған Орталық Азияның ежелгі Тұран өркениетін, түркі халықтары жұртын жеке діни ұстанымдарға түсу, түсіру үдерісі жікке салды, тәңірлік діннен мұғ, тарса, зәрдүшия, будда, лама, манавий, дін ислам болып бөлінді, бұл үдеріс бір жағынан өртүрлі тайпалардың, халықтардың тұрмыс-тіршілігін оздырды, мәдени байланыстарды кеңейтті, сауда ісін дамыта түсірсе, екінші жағынан шығу тегі, туыстығы, шаруашылығы мен тұрмыс-тіршілігі, тілі мен әдебиеті, дүниетанымдық көзарқастар жүйесі өзара жақын, туыс көптеген халықтарды алауаздыққа салып, біріне-бірін жауластырды, елдігін бұзды.

Түркілер тарихында олардың мәдени тұтастығына үлкен әсер еткен екі маңызды фактор – түркілік және исламдық. Түркі халықтары тарихи өткеніне назар салғанда, бұдан пайдалы тәлім, үлгі боларлық құнды өнеге алуы тиіс. Жаугершілік, аламандық қабілет, ерлік мінезді ту еткен далалық жұртшылық, түркілердің жұрағаты, осындай ерекшелігі мен қасиеті арқасында көп заман бойы айнала қоршаған елдерге үрей салып, оларды билігіне бағындырып, мол олжаға батып, ұлан–байтақ жерлерде үстемдік құрды. Жау таусылғанда бақталастыққа, тақталыстыққа түскенін де тарихтан байқаймыз.

Ел басқару ісі мен идеологиядағы саяси–әлеуметтік теріс шешімдердің әсерінен далалық түркі империясы, Ұлық Ұлыс атты Алтын Орда, Жоңғар хандығы күйреу тапты. «Бөліп ал да, билей бер» дейді. Бұл қағида сан ғасырлар бойы нәтижелілігін дәлелдеген ұстанымдардың бірі. Жат жұрт, жау тарапы мұндай қағиданы іске асырса түсінікті. Өз ортасында ынтымағын сақтамаған, бөлінушілікке түскен ел туралы айтып, өнеге алуға болмайды.

Бұлғар ханы Токтамыстың Әмір Темірмен соғысуы, маңғыт Едіге би мен Токтамыс ханның шайқасуы, Әмір Темірдің османлы

түріктерін шабуы, Орданың ханы Ахметті шейбани Ибақ ханның өлтіруі, Әбілқайыр ханның жорықтары, Мұхаммед Шейбанидің қазақ ханрымен соғысуы, қазақ-жоңғар жаугершілігі, қоқандықтардың қоқан-лоқысы, және т.б. тарихи оқиғалар осыған мысал бола алады. Бұл оқиғалардан Түркі далаларында, Орталық Азияда нәтижесі мен жемісін кейінгі заман шындығынан байқауға болады.

Заманында халық саны миллионға таяған жоңғар артынан қандай тағдыр басынан кешкені сабақ боларлық. Қазақ жерінде «қалмақ қырған», «шүршіт қырған», «қырғыз қырған», «ноғай қырған» деген жер аттары бар. Тарихқа зер салу мақтаны емес, тәлімі үшін керек. Тарихтың мән-мағынасы емес, маңыздылығы ұлттың болашағы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ететін тәлім алу қажеттілігінде тұр.

Түркі тарихындағы ислам факторы жайында айтқанда, оның әсері мен ықпалы туралы көптеген мысалдар келтіруге болады. Ислам мемлекеттік дін ретінде Қарлық–Қарахан мемлекетінде, ал Алтын Ордада Берке хан, Өзбек хан тұсында күш алып орнықты. Орталық Азия өлкелерінде ислам дінінің орнығыуы тұтастай мәдени ортаның қалыптасуына әсер етті.

Ежелгі түркі халықтарының сонау орта ғасырларда мұсылмандық әдеп, араб-парсы мәдениеті, китабилер қауымына, мұсылман өркениеті, ислам әлемі жүйесіне үйлесіп, тоғысуы, ең басты алдымен ғылымның өркендеуіне, білім және тәрбие беру дәстүрі, әдеп пен құқық жүйесінің қалыптасуына, заңдарының дамуына ықпал еткен болса, сондай-ақ, байырғы жау – табғаш ортасына сіңіп, жойылып кету қауіпінен талай мәрте сақтап қалды.

Рухани жаңғыру бағдарламасының атқарар қызметі – ел тәуелсіздігін сақтау, қазақ елін әлемнің озық елдері қатарына қосу, ал ол үшін, ең бастысы, қоғамдық тұрақтылық пен ұлттық сананың жаңа белеске көтерілуін қамтамасыз етуде. Әлемнің жаһандану құбылыстары ұлт пен ұлыстардың ынтымақты болуын талап етеді. «Жау жоқ деме – жар астында, бөрі жоқ деме – бөрік астында» деген, түркілерге қауіп төндірген алыстағы жат па, таяу жатқан жақын ел ме, тарих көрсетіп отырғандай түркі ортасы біреуден құқай көрсе, ынтымақтан айырылған соң болды. Түркі тас жазулылары да тарихтың сондай құндылықтылық тәлімін баяндап тұр.

Түркілік құндылықтары қатарында адамгершілік, кісілік бауырластық, меймандостық, қайырымдылық қасиеттері ерекше орын алатын болған. Қоғамның бүгінгі дамуында да адамның кісілікті ізгі қасиеттерін тәрбиелеуі, рухани қажеті

қанағаттандырылуы, мәдени дәстүр сабақтастығы қамтамасыз етілуі түркі халықтарының ұлттық салт-санасының кемелдене түсуіне тікелей байланысты.

Дүниедегі әр халықтың мәдени болмысы мен келбеті, тарихи тағдыры, діни және ұлттық сана болмысы бір күнде емес, жылдар, ғасырлар бойы қалыптасып, халықтың көпғасырлық жеке өмірінің тәжірибесі ретінде жиналып, жалғастық негізде бір мәдени тұрғыда ортақ нәтижеге жетеді. Әлеуметтік аралас– құраластық, діни насихат, жаратылыс ақиқаты жайында ой дамыту арқасында қалыптасқан. Қазіргі уақыттағы түркі халықтарының өзара ынтымағы мен бірлігі түрік жұртының осындай ортақ мұрасына айналған діни-мәдени ортақтық, дүниетанымдық– құндылықтылық идеялық-көзқарастық жүйе негізінде құрылады.

Ескі түріктерде өз заңдары бар еді, сол заңды орындауда патша, бұқара, бай, жарлы бәрі бірдей міндетті болатын, ал заңға қарсы келген, халыққа қиянат қылған адамдарды жазаға кесетін болған. Түрік халықтары, ру– тайпаларының кие тұту наным түсініктері ертеден– ақ киелі орындарға тәу ету, күнге сиыну дүниетанымын ұстанған. Түріктің аруақты қадірлеу, дүниеден өткен кісіні қасиеттеу, үлкен салтанатпен шығарып салу, ас беру, аза тұту, бетін жырту, жоқтау жырын шығару, өсиет сөзі келтіру – бәрі де ескі түріктің жоралары болған.

Ерте дәуірдегі түрік көбіне табиғат күшіне сыйынуға негізделген тәңірлік дүниетанымнан туған құбылыс. «Тәңірі сөзі – таң рауанынан, немесе Таң-ер сөзінен шыққан болуы тиіс», – дейді беделді зерттеушілер. Осы ілімдердің барлығы – түрік халықтарының ортақ рухани мұрасы. Түріктер Ай, Күн, от, су, ағаш, темір сияқты адамға пайдалы нәрселерге артық құрмет ететін болған. Бұл түркілік салт дәстүрлі антропонимия мәдениетін қалыптастырды. Қазақ халқының ұлттық болмысы ғасырлар бойы қалыптаса орныққан. Қазақ рухы ұлтты күйзелістерден аман алып айрықша қасиетке ие. Сол қасиет адами құндылықты биік қоюмен ерекшеленді: бағзыдан адалдық, шыншылдық, әділеттілік, әдептілік қазақта артық бағаланатын болған.

Арабтар Иранға, Сырдария мен Амудария арасындағы Мәуеренаһр өлкесіне VII ғ асырда қанат жайып, Түркістанға жетіп, Соғд мен Хорезм елдерін өзіне қаратқан. Қазақтың арғы ата– бабалары ислам қағидаларын ертеден қабылдағаны белгілі. Орталық Азияда исламның діни рәсімі, құқық тәртібі келген уақытта түріктің көне ырымдары, наным– түсініктері қабылданбай,

өзгеріске ұшырап, біразы өмір тәжірибесінен алшақтады. Діни ғибадаттың ескі дәстүрлері, түріктің әдет заңдары, тіршілік ғұрпы ислам талаптарына бағынып, сүннет жолы келіп, жаңа мазхаб енді.

VIII ғасыр шамасында арабтың ішінен, пайғамбардың әулетінен Мұхаммед– Қанапияның ұрпағы Әбдіжәлил бап, Шайхы Бұзырық деген ғұламалар исламды насихат қылу мақсатымен Орталық Азия жеріне келген. Діни уағызға қолайлығы үшін Бұхараға тоқтады. Әбдіжәлилдің тұқымынан Ысқақ– бап оқымысты шығып, баласы – исламияттың асқан білгірі – Қожа Ахмет Йассауи, халық ішінде Әзірет Сұлтан лақабына ие болған. Әзірет Сұлтан дегені – бүкіл әулиенің патшасы.

Мәуеренаһр, Алтышар мен Тәңіртау бөктері, Үлкен Жетісу мен Кіші Жетісу, Дешті– Қыпшақ, Алтай, Сібір, Орал, Еділ, Жайық, жерлерінде тұтастай дін исламның қанат жайып тарады. Бірақ ислам діні бүкіл түркі әлемін қамти алмай қалды. Исламдық құндылықтардан тыс қалған көптеген тегі, тілі түркі халықтары бар. Олардың жартысы ескі тәңірлік көзқарас, дүниетанымын сақтаған болса, бір бөлігі пұтқа, ламаизмге табынып кетеді.

Ғылыми зерттеулер бойынша, ежелгі түркі тайпалары жаратылыстағы бес нәрсені қасиеттеп, оларды ұлы күш деп санаған, соның ішінде: көк (аспан), жер, су, от, ағаш. Ортағасыр дәуірінде бұл ұғым түйдектеле келе ең ұлы күш – көк, және табынатын Тәңірісі – көк болып шығады; көк – тәңіріні арабтан келген Алла ұғымына, иранның хұдасына теңеп, «бір Тәңірі» деген ұғым шығарады. Орталық Азияда ислам құндылықтары орнағанға дейінгі дәуірде түркі жұрты өзінің рухани мәдениетінде байырғыдан тәңірге сыйынуға негізделген дүниетанымы, тәңірлік сенім ерекше орын алады. Сөйтіп, қазақ жерінде ислам діні құндылықтары орнығуы сонау түрік кезінен бастау алып, орта ғасырларда, жаңа уақытта да үнемі дамып отырған.

Орталық Азиядағы түркі халықтарының ислам әлемі құрамдас бөлігі болуы христиан миссионерлігі жолымен келген шоқындыру және отарлау саясатынан сақтады, мәдени және ұлттық болмысты сақтап қалуға пайдасын тигізді. Өткен ғасырдың басында қазақ ортасынан бастау алып, кең қолдау тапқан Түркістан автономиясы үшін саяси қозғалыс Қазақстан мен Орта Азия түркілерінің ортақ саяси– құқықтық мемлекет құру жолында болды.

Бұл идея большевиктік кеңестік билікке жақпады, сондықтан 1924 жылы Орта Азия өлкелерін ұлттық тұрғыда межелеу шаралары қолға алынып, нәтижесі Орта Азияда төрт түрлі ұлттық

республикалардың дүниеге келуі болды. Бұл саясат қандай мақсатты көздегені белгілі, сол кездің өзінде түркі ұлыстары мен тәжік халқына Түркістанның құрылуы мүмкіндігінен қауіп көрген. Түркілік және мұсылмандық құндылықтар негізіндегі тұтас саяси-құқықтық құрылымына пантюркизм мен панисламизм деп айыптап, қоғам белсенділері мен саяси қайраткерін қуғынға түсірді.

Әлемнің қазіргі замандағы ерекшелігінің бірі – жаһандану үдерісінің ерекше геосаяси сипатқа ие болуы. Жаһандану барысында жер жаһан, бүкіл дүние байланысының құрылымдары жедел дамуы арқылы біртектілік пен біртұтастыққа бет алған болса, геосаяси күрделі өзгерістер әлем елдерінің қалыптасқан халықаралық қатынастар жүйесі жаңа үлгідегі қарым– қатынасқа келуі мүмкін. Ынтымағы күшті елдер, түбінде елдігінен де айырылмайды. Елдігінен айырылмаған ел, жеріне де ие болады. Жеріне ие болған халық мемлекет дербестігін, яғни ұлт азаттығын сақтап, мәдени-ұлттық болмысына мығым болып, болашағы зор болмақ.

Заман өзгеріс үстінде болғанымен, өзгермеген тәсілдер бар. Біршамасы дәстүрге айналса, біразы жаңа формаға түскен. Түркі халықтары қауіпсіздік нығайту үшін жаңа үлгідегі интеграциялық жобалар жасап, мүддесі ортақ ұлыстардың өміршендігі мен даму болашағын қамтамасыз етуде мақсаты бір болуын талап етеді. Ал бұл мәселе, өз алдына, түркілік халықтардың ортақ тарихын ұштастыра, тереңдетіп зерттеуді қажет етеді.

ЖАҢАРУ ЖӘНЕ ЖАҢҒЫРУ

БАЙЗЕЛЬДИНОВА М. З.

басшы, тәрбие жұмысы басқарамасы, Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік техникалық университеті, Өскемен қ.

Елбасымыздың – Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтің Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру – Қазақстанның үшінші жаңғыруының негізі болып саналатынын бәріміз жақсы білеміз. Бүгінгі таңда Қазақстанның Үшінші жаңғыруын іске асыру аясында саяси реформа, экономикалық өсімнің жаңа моделін құру және рухани жаңғыру сияқты үш жаңғыру үдерісі жүзеге асыруымыз қажет.

Аталмыш мақаланы байқап қарасақ, кез келген ұлттың өз сана–сезімі, өсу деңгейі әр адамның өз қолында екендігі «тайға таңба басқандай» көрінеді. Рухани жаңғыру әр адамның бойына біткен қасиетке пара– пар келеді. Егер, адам баласы өз жан– дүниесін таза, үшқыр, еліме, жеріме, тіліме еңбек етемін деп, шынайылық білдірсе, оның өзі рухани байлықты дұрыс түсінгені деп білемін. Мәселен, егер де биік мінберде зерделейтін болсақ, бізде демократияның басты белгісі саналатын сайламалы үдеріс саяси өмірде өзінің орнын тапты. Биылғы жылы конституциялық реформалардың аясында ел Президентінің бірқатар өкілеттіктері биліктің өзге тармақтарына берілді. Осыған орай, Мемлекет басшысы Парламент палаталарының бірлескен отырысында сөз сөйлеп «Біз жүріп келеміз, біртіндеп алға басудамыз, яғни бұл қоғамды демократияландырудың сатыларының бірі... Басқа мемлекеттер өздерінде бар демократияға жүздеген жылдар бойы жүрді... Демократия – бұл жолдың басы емес, бұл жолдың аяғы, ол біздің мақсатымыз», екенін атап көрсетті.

Бұған дейін еліміз жаңа тәуелсіз мемлекетті құру арқылы Бірінші жаңғыруды жүзеге асырды. Содан кейін «Қазақстан–2030» Стратегиясын қабылдады және Астананы салды. Нәтижесінде еліміз әлемнің дамыған 50 елінің қатарына кірді. Бұл Екінші жаңғырудың нәтижелері.

Ал, үшінші жаңғыруды жүзеге асыру өз қолымызда.

Осыған орай, қазіргі таңда елімізде техникалық мамандықтар бойынша жоғары оқу орындары арасында тұғыры биік, қара шаңырағымыз – мен қызмет атқарып жүрген Дәулет Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университетінде Елбасымыздың үшінші жаңғыру: рухани жаңғыруға көптеген игі істер атқарылуда. Атап айтсақ, университетімізде: Қазақстанның ұлттық идентификациясы мен мұрасы; интеллектуалды студенттік өзін– өзі дамыту клубтары;

студенттік мансап; университеттің бизнес– жобаларын іске қосу; үздіксіз білім беру; шет тілін үйрену; конкурстар, жобалар, олимпиадалар өткізілуде. Сонымен қатар, студенттерімізге зор рухани байлық беретін көптеген ісшаралар өтуде. Мысалы, Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың «Тәуелсіздік дәуірі» кітабының тұсаукесері өткізілді. Колледждер мен ЖОО студенттері арасында «Тәуелсіздік дәуірінің саналы азаматтың көзімен» атты аймақтық конкурстық – эссе жобалары жүзеге асуда. Университетте «Рухани жылу» мемлекеттік бағдарламасын іске асыру бойынша іс– шаралар жоспарын әзірлеу; 2020жылға дейін «Рухани жару» бағдарламасының аясында «Елу есімді жастар» жобасына арналған ісшаралар жоспарлануда.

Аталған үдерістердің қатарында рухани саланы жаңғырту негізгі бағыт болып табылады. Мұндай аксиомалық байлам жасауға берік негіз бар деп ойлаймын. Әлбетте, саяси және экономикалық жаңғырудың жегістігі, бірінші кезекте, рухани қатынастар басымдық алатын қоғамдық сананың деңгейіне байланысты болмақ. Сондықтан, бүгінгі таңда рухани жаңғыру ең өзекті міндеттердің алдыңғы қатарына шығып отыр. Ең әуелі, ел Президенті тарапынан бүгінгі таңда адамзат қоғамы жинақтаған аса зор өркениет тәжірибесіне зерделі талдау жасау бойынша қыруар жұмыс жүргізілгенін көруге болады.

Біз назар аударып отырған екінші жоба «Қазақстанның рухани жәдігерлері». Мәдениет саласы материалдық және рухани құндылықтардан тұратыны өздеріңізге мәлім. Өкінішке қарай, бұған дейін елімізде киелі құндылықтарға деген тұжырымды көзқарас болған жоқ. Сондықтан, ел Президентінің бастамасы бойынша қолға алынған жоба ұлттық бірегейліктің маңызды рухани тірегі болып табылады.

Осы тұрғыдан, қазақстандық қоғамда ынтымақтастық, бірлік пен келісім құндылықтарының, толеранттылық, инновацияларға ашық болудың дәстүрлерінің, сондай-ақ орташа прагматизмнің болуы реформаларды іске асыруға берік негіз болады.

Қарап отырсаңыз, қазақстандықтар өзіне жат кез-келген әлеуметтік– мәдени ортаға тап болғанда, мәселен, шетелге оқуға немесе жұмыс істеуге барса, оңайлықпен сіңісіп кетеді. Біздің бәсекелік артықшылықтарымыздың бірі осы. Көшпелі өркениет ұрпақтары ретінде біз тағдырдың кез-келген өзгерістерін аяғымыздан нық тұрып қарсы ала аламыз.

Дегенмен бүгінде мұның өзі аздық етеді. Біз аталған барлық факторларды ескере отырып, ұлттық жаңғырту процесін технологиялық және экономикалық аспектілерде ғана емес, идеялық кеністікте де жүргізуіміз керек. Бізге ойлау жүйесін жаңғырту қажет.

Елбасының биыл сәуір айында жарияланған «Болашаққа бағдар – рухани жаңғыру» терең бағдарламалық мақаласы осы мәселені қозғайды. Реформалардың табысты болуының маңызды факторы барлық қазақстандықтардың «Рухани жаңғырудың» мақсаттары мен міндеттерін түсініп, қабылдауы болуы тиіс.

Психологтардың айтуынша, түптің түбінде барлық өзгерістер адамның мінез– құлқының өзгерістеріне келіп саяды. Біздің барлық қорқыныштарымыз, шектеулеріміз, тілемейтін ойларымыз тек өз басымызда ғана. Сондықтан, жеке мақсаттарды іске асыруымыз тек біздің өзімізге, алдағы міндеттерді қалай сезініп, түсінетімізге, табысқа жетуге қаншалықты ынталы екенімізге, әрқайсымыздың өз өмірімізде оң өзгерістер болуы үшін қандай әрекеттер жасауымызға байланысты.

Аталған өзгерістердің өзекті бағыттары Елбасының мақаласында айқын баяндалып, ұсынылған. Махатма Ганди айтқандай: «Егер сен әлемнің өзгергенін қаласаң, өзің сол өзгеріс бол».

Бір ұлттың бәсекеге қабілетті, прагматикалық, күшті, шығармашылық, патриоттық және белсенді тұлғасы, табысты болашақтың негізі – білім беруді тәрбиелеу және табыну болып табылады.

Рухани жаңғыру адамның өзіне байланысты. Кез келген бастаманың өз қиындығы болады. Сондықтан да, біз ең алдымен өзімізді өзіміз рухтандырып, жаңа бастамамен өмір сүруіміз қажет.

Сондықтан да, Елбасымыздың сындарлы саясаты арқасында жарық көрген «Рухани жаңғыру» бағдарламасы баршамызға, әсіресе, жастарымызға жарқын болашаққа жол ашатын үлкен істің бастамасы деп қарауымыз қажет.

«Ел болам десен, бесігінді түзе» – демекші, ел болайық, бір болайық ағайын!

Ал, С. Торайғыров атындағы мемлекеттік университеттің «Рухани жаңғыру» аясында, университетке ғылым, білім саласында ғалым ретінде өз ізін қалдырып кеткен, тарих ғылымдарының докторы, профессор – Кадысова Роза Жұмабайқызына арналған ғылыми-практикалық конференцияға сәттілік тілеймін. Роза Жұмабайқызы аз өмір сүрсе де, Қазақстанның ғылым саласын дамытуда біртуар азаматтардың қатарында. Әріптесіміздің мәңгілік үйі жарық, топырағы торқа болсын. Алла тағала артында қалған ұрпақтарына зор денсаулық, ұзақ ғұмыр берсін!

Роза Жұмабайқызымен әріптес, дәмдес болғаным мен өзімді бақытты санаймын. Сіздің жарқын бейнеңіз біздің жүрегімізде мәңгі сақталады.

ВКЛАД ПРОФЕССОРА КАДЫСОВОЙ РОЗЫ ЖУМАБАЕВНЫ В МОДЕРНИЗАЦИОННЫЕ ШТУДИИ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ИСТОРИКОВ

КОВАЛЬСКАЯ С. И.

д.и.н., профессор,

Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана

В условиях современной модернизации Казахстана и постепенного втягивания в процесс глобализации, проблема изучения начального периода процесса модернизации привлекает пристальное внимание, как отечественных, так и зарубежных исследователей. Всестороннее изучение и осмысление развития Казахстана при социализме, позитивных и негативных сторон данного опыта невозможно без учета вклада, который внесли отечественные исследователи в изучение советского периода истории Казахстана в целом, и процесса модернизации в частности.

На сегодняшний день создан значительный объем научной литературы, посвященный анализу процесса трансформации казахского социума под влиянием внутренних и внешних факторов, а также процессу его включения в общемировую динамику исторического развития нового и новейшего периода. При этом, нельзя не согласиться в определенном смысле с мнением А. М. Хазанова, что «до сих пор нет объективных работ по проблемам трансформации скотоводов в странах, где господствовали коммунистические режимы. Апологетические работы... не заслуживают доверия». Занимаясь, помимо прочего, изучением уникальной системы жизнеобеспечения А. М. Хазанов отмечал в связи с этим: «Кочевники – их прошлое уникально, настоящее ненадежно, будущее сомнительно» [1, с. 30].

Из казахстанских ученых, прежде всего, хотелось бы назвать труды Ж. Б. Абылхожина, в которых самым пристальным образом проанализирован процесс социально–экономической трансформации казахстанского общества в целом, значительное внимание при этом уделено собственно казахскому компоненту [2]. Одним из первых начал изучать историческую подоплеку модернизационных преобразований в крае К. И. Нуров [3]. Его исследование основано на проблемно–хронологическом принципе изложения. Работу в этом направлении, безусловно, надо активно продолжать.

Исторических работ, посвященных процессу модернизация края, кроме монографий Ж.Б. Абылхожина и К.И. Нурова, а также нескольких коллективных трудов, в которых данная проблема также

поднимается, не так много [4]. Проблемам изучения советского опыта модернизации Казахстана в зарубежной историографии посвящена монография Ковальской С.И. [5]. Отдельно можно выделить труды З.Г. Сактагановой, которая, изучила исторический опыт данного процесса в период с 1946 по 1970 годы [6]. При этом ею были определены формы и методы партийно–государственного управления экономикой советского Казахстана, выявлен синдром «послевоенной жертвенности», прослежена динамика промышленной политики как продолжения экстенсивно–сырьевой традиции и т.д.

Отдельные проблемы трансформации казахского общества, его втягивания в модернизационные преобразования изучаются в трудах А.Н. Алексеенко, Б.Д. Жумакаевой, А.К. Рахимбековой, Д. Тапалова, Л.А. Прокопенко, Г. Дадабаевой, Ескендинова М.Г., Жунисбаевой А.М. и ряда других ученых [7].

Значительное число работ отечественных авторов посвящено анализу современных модернизационных преобразований в Республике Казахстан. Среди них можно назвать работы С.Б. Алимовой, А. Амировой, А.Х. Бижанова, С.А. Дьяченко, Л.И. Кармазиной, Б.А. Майлыбаева, М.С. Машана, К.А. Мурзалина, К.Л. Сыроежкина и др. [8].

Доктор исторических наук, профессор Роза Жумабаевна Кадысова была одним из наиболее результативных отечественных специалистов в области изучения модернизационных преобразований в Казахстане. К огромному сожалению сегодня мы говорим о Розе Жумабаевне в прошедшем времени, что так несправедливо и больно. Но к счастью остались её научные труды – диссертации, монографии, учебные пособия, аналитические статьи, благодаря которым её имя навсегда вписано в отечественную историографию и являют собой пример скрупулёзного и тщательного научного поиска, аналитической работы и стремления к научной объективности.

Роза Жумабаевна Кадысова является одним из представителей научной школы доктора исторических наук, профессора, главного научного сотрудника Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова Жулдузбека Бекмухамедовича Абылхожина, который был её научным руководителем в период написания кандидатской диссертации и консультантом во время работы над докторской. Под его руководством она разрабатывала проблематику модернизационных преобразований в Казахстане в течение длительного времени.

Анализу советской и постсоветской историографии социалистической модели модернизации в Казахстане (1917–

1940 гг.) посвящена докторская диссертация Р.Ж. Кадысовой [9]. Автор выявила уровни постановки проблем истории довоенных преобразований в советском Казахстане как модернизационного опыта, а также проанализировала причины появления завышенных оценок модернизационного эффекта довоенных преобразований в социокультурной сфере, господствовавших в советской историографии.

Нам весьма импонирует её ключевой тезис и понимание того, что «советская модель» модернизации Казахстана, особенно в своем позднем периоде (60-е – вт. п. 80-х гг. XX в.), объективно являла собой уникальный в своем роде синтез двух полярностей – традиционализма и радикальной модернизации. Значительное внимание было уделено Розой Жумабаевной выявлению зачастую парадоксальных контрмодернизационных результатов.

Монография Кадысовой Розы Жумабаевны «Советская модернизация Казахстана (1917–1940 гг.): историография проблемы» посвящена изучению советской и постсоветской историографии советской экономической политики в Казахстане в период 1917–1940 годов [10]. Основное внимание автора исследования сосредоточено на анализе историографии силовой модернизации в социально–экономической, политической сферах советского общества. Кадысова Р.Ж. совершенно справедливо подчёркивала, что модернизация как явление и процесс имеет совершенно неоднозначное понимание в советской и постсоветской историографии.

Особенно хочется подчеркнуть, что Роза Жумабаевна отдельно выделяла историографическую нишу 1920-х годов, представленную Г. Сафаровым, М. Чокаевым, Г. Володиным, А. Букейхановым, С. Садвокасовым и другими, которая не вписывалась в идеологические шаблоны новой власти и стала фигурой умолчания на многие годы.

В 2006 году Кадысова Роза Жумабаевна издала учебное пособие по «Истиографии социокультурной модернизации», в которой подчеркнула, что теоретико– концептуальное и методологическое содержание историографического процесса «на протяжении XX века демонстрирует подлинно революционные прерывности. Применительно к нашей теме они прослеживаются еще более отчетливо» [11, с. 4]. С данным тезисом невозможно не согласиться. В пособии была проанализирована историография по социальной структуры и культурной жизни Казахстана с 1917 по 1940 год, что стало одной из первых попыток анализа социокультурных аспектов довоенных социалистических преобразований, а также началом, по словам самой Розы Жумабаевны, культурологической историографии.

Отдельно нужно сказать о глубоком уважительном отношении ученого к своим предшественникам. Роза Жумабаевна неоднократно подчеркивала необходимость воспринять всё лучшее от предшествующего историографического периода, не отрицая при этом необходимость учиться на ошибках и стремлении не повторять старые штампы и приёмы, более стремительно искать, находить и вводить в научный оборот новые источники, активно осваивать новейшие теоретико– методологические подходы.

Подчеркивая, что истории советской модернизации в Казахстане посвящен немалый круг научных исследований, Кадысова Р.Ж. неоднократно отмечала, что есть и те вопросы, которые остались за рамками созданных исследований. Для определения перспектив изучения истории советской модели модернизации, подчёркивала Роза Жумабаевна, необходимо обозначить полученные результаты, выявить малоисследованные вопросы, в частности, осмыслить и систематизировать образовавшийся на данный момент значительный объем литературы, созданной за рубежом и посвященный анализу процесса советской модернизации Казахстана. Роза Жумабаевна Кадысова была официальным оппонентом по защите докторской диссертации «Англо-американская историография советского опыта модернизации Казахстана» Ковальской С.И., что и сделало возможным в дальнейшем нашу профессиональную и личную дружбу. Такие качества Кадысовой Розы Жумабаевны как радушие, простота, жизнерадостность, активность, а также целеустремлённость и нацеленность на достижение объективной истины в историографическом поиске – были всегда примером для меня.

Новые направления и пути дальнейшего изучения процесса модернизации Казахстана, которые были выделены и обозначены Р.Ж. Кадысовой, продолжают питать молодое поколение ученых Казахстана. Ведь именно им необходимо как можно быстрее освоить идеи междисциплинарной интеграции, существенно расширить арсенал исследовательской процедуры и теоретико– концептуальные подходы к изучению исторических процессов и явлений. Если это состоится, подчеркивала Роза Жумабаевна, то процесс приращения знания по проблемам модернизации Казахстана будет обретать более интенсивный и, в конечном итоге, результативный характер [12, с. 126]. Эти слова можно считать научным завещанием Кадысовой Розы Жумабаевны.

ЛИТЕРАТУРА

1 Хазанов А. Хазанов А.М. Кочевники и внешний мир. 3–е изд. доп. – Алматы: Дайк–Пресс, 2000.– 603с.

2 Абылхожин Ж.Б. Традиционная структура Казахстана. Социально–экономические аспекты функционирования и трансформации (1920–1930).– Алматы: Ғылым, 1991.– 240с.; Абылхожин Ж.Б. Очерки социально–экономической истории Казахстана XXв.– Алматы: Университет «Туран», 1997.– 360с.; Abylkhozhin Zh. Kazakhstan: ruralization of cities and escalation of the conflict between «modernist» and «traditionalist» identity// Central Asia and the Caucasus.– 2003.– №24.– P.168–176; Абылхожин Ж.Б. Сталинизм и номадизм: К вопросу о силовой политике седентаризации в Казахстане в конце 1920–х – начале 1930–х годов // Феномен кочевничества в истории Евразии. – Алматы, 2007;

3 Нуров К.И. Правовая и экономическая модернизация традиционной структуры Казахстана (XIX–XX).– Алматы: Ғылым, 1995.– 201с.

4 История Казахстана. Народы и культура: Учеб.пособие/ Масанов Н.Э. и др.– Алматы: Дайк–Пресс, 2001.– 608с.;

5 Ковальская С.И. Судьбы модернизации Казахстана в англоязычной историографии. – Астана: ЦНТИ, 2007.– 336б. Сактаганова З.Г. Советская модернизация экономики Казахстана в 1946–1970 гг.: критика исторического опыта. – Автореф. дисс. на соиск. уч. степени д–ра истор. наук.– Алматы, 2004.– 53с.; Сактаганова З.Г. Экономическая модернизация Казахстана. 1946–1970 гг.: монография. – 3–е изд.– Караганда: Изд–во КарГУ, 2017. – 365с.

7 Алексеенко А.Н. Казахстанский путь модернизации: этнодемографический аспект//Вестник Евразии. – 2004. – №1. – С.122–151; Жумакаева Б.Д. Исторический опыт политической модернизации России и Казахстана в 90–е годы XX века (историко–политологический аспект). – Дисс...канд.истор. наук. – Алматы, 2004. – 150 с.; Рахимбекова А.К. Роль имперского фактора в трансформации казахского общества (XIX–н.ХХ).– Дисс. ...канд. истор. наук. – Алматы, 2004. – 170с.; Тапалов Д. Изменения в социальной и культурной сферах Южного Казахстана в период модернизации// Вестник КазНУ, Сер. истор., 2003.– №1.– С.40–44; Прокопенко Л.А. Влияние тоталитаризма на традиционную деревню Казахстана (н. XX века – 1936 гг.). Автореф.... канд. истор. наук. – Караганда: КарГУ им. Е. Букегова, 1999. – 30 с.; Ескендиоров М. Восточный Казахстан

в годы силовой модернизации (1926–1939 гг.): Дис....канд. истор. наук. – Алматы, 2001.– 128 с.; Дадабаева Г. Советская национальная политика: инструмент модернизации//Алаш.– 2005.– №2.– С.114–120; Жунисбаева А.М. Процессы модернизации в деятельности религиозных организаций Казахстана (60–80–е гг. XX века)//Вестник КазНУ. Сер. ист., 2005.– №3.– С.73–76.

8 Алимова С.Б. Модернизация и постмодернизация: специфика азиатской современности//Вестник КазГНУ.– Сер. философ., культур. и политол.– 2001.– №3.– С.115–120; Амирова А. Культурная маргинальность и модернизация//Евразийское сообщество.– 2002.– №1.– С.115–126; Бижанов А.Х. Республика Казахстан: демократическая модернизация общества переходного периода.– Алматы, 1997; Дьяченко С.А., Кармазина Л.И. Республика Казахстан: особенности политической модернизации.– Алматы, 1999; Майлыбаев Б.А. Современный политический процесс в Казахстане: театральная сцена или шахматная доска?– Алматы, 1999; Машан М.С. Политическая система Казахстана: трансформация, адаптация, целедостижение.– Алматы: Билим, 2000.– 208с.; Мурзалин К.А. Политические традиции в период модернизации: опыт Казахстана//Отан тарихи.– 2000.– №3–4.– С.43–53; Нечипоренко О.В. Модернизационные процессы в России и Казахстане: сравнительный анализ//аль–Фараби.– 2004.– №4.– С.82–91; Сыроежкин К.Л. Уроки «критического десятилетия»// Опыт модернизационных реформ в Центральной Азии: модель и перспективы Казахстана. Материалы международной научно–практической конференции (г.Алматы, 21 ноября 2003г.).– Астана, 2004.– С.43–48;

9 Кадысова Р.Ж. Социалистическая модель модернизации в Казахстане (1917–1940 гг.): советская и постсоветская историография. – Автореф. дисс. на соиск. уч. степени док–ра истор. наук. –Алматы, 2005.– 50с.

10 Кадысова Р.Ж. Советская модернизация Казахстана (1917–1940 гг.): историография проблемы. – Алматы: Ғылым, 2004. – 288 с.

11 Кадысова Р.Ж. Историография социокультурной модернизации. – Павлодар: С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, 2006. – 185с.

12 Кадысова Р.Ж. Довоенная промышленная модернизация в Казахстане: историографические тенденции постсоветского периода//Вестник Томского университета. – Апрель 2007. – С. 122–127

РАЗВИТИЕ КРАЕВЕДЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

МАМЫТОВА С. Н.

д.и.н., профессор, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В современной ситуации нарастания глобализационных процессов и, связанной с этим потребности всеобщей модернизации, во всех сферах казахстанского общества происходит поиск перспективных путей совершенствования. Большое внимание государство и общество уделяют повышению качества образования, которое должно помочь молодежи адаптироваться к реалиям сегодняшнего дня. В этих целях одним из самых эффективных средств является развитие краеведческой деятельности.

Краеведение способствует духовно–ценностной и практической ориентации молодежи в жизненном пространстве. Оно формирует готовность жить и трудиться в родном городе, селе, участвовать в их социально–экономическом и культурном обновлении. Организация образования, когда ярко выражена направленность на формирование представителя конкретного региона, усилит «привязку» к родным местам. Изучение и познание истории собственного края обостряют чувства тесной связи с конкретным регионом страны, помогают уяснить неразрывное единство истории каждого города, села с историей всей страны, ощутить причастность к ней каждой семьи и укрепить стремление вобрать в себя наилучшие традиции родного края. Благодаря краеведению человек имеет возможность поглубже уяснить следующие положения: история – это история людей; каждый человек – соучастник бытия прошедшего, реального и грядущего; корешки человека – в истории и традициях семьи, собственного народа, в прошедшем края и страны; в процессе исторического процесса передаются из поколения в поколение нескончаемые, непреходящие ценности личности: трудолюбие, честность, справедливость, почтение к старшим поколениям, милосердие, толерантность [1, с.19].

Изучив историю своей малой родины, больше узнав о ее богатствах и проблемах прошлого, люди обычно начинают сопереживать, а затем и действовать во благо ее развития, активно включаться в местную жизнь. Из истории известно, что краеведение является эффективным инструментом подъема общественного сознания и распространения демократических ценностей.

Совершенно справедливо отмечал известный ученый-историк Сигурд Шмидт: «Краеведение возбуждает энтузиазм и воспитывает почтение к истокам нашим, к родной земле... Его воздействие велико и на разум наш, и на душу» [2, с. 42].

После длительного нахождения в тени в советское время, краеведение вновь возродилось в конце 80 – начале 90-х годов XX столетия. Это, безусловно, было связано с общественно-политическими процессами того времени. В соответствии с ними предпринимались попытки внедрения «регионального компонента» в историческое образование, осуществлялась модификация способов краеведческой деятельности в направлении развития большей самостоятельности в исследовании и использовании краеведческих материалов в социокультурной деятельности.

За годы независимости вышел ряд документов на государственном уровне, который создал фундамент для определения направлений краеведческой работы в регионах. Одним из них является программная статья Президента страны «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». В ней инициирована программа «Туған жер». По словам Президента страны, «Особое отношение к родной земле, ее культуре, обычаям, традициям – это важнейшая черта патриотизма. Это основа того культурно-генетического кода, который любую нацию делает нацией, а не собранием индивидов... Программа «Туған жер» станет одним из настоящих оснований нашего общенационального патриотизма» [3]. В ее рамках предусмотрены организация серьезной краеведческой работы в сфере образования, экологии и благоустройства, изучение региональной истории, восстановление культурно– исторических памятников и культурных объектов местного масштаба.

В результате данной государственной политики значительно расширилось «поле» краеведения. Сейчас можно обратиться к ранее «запретным темам» (история политических репрессий, перегибы в политике коллективизации, индустриализации, «культ личности» и т.п.). Одним из ключевых направлений исследований становится изучение конкретных человеческих судеб, в первую очередь «близких» людей – земляков и членов семьи, т.е. историческая персоналистика, а также изучение повседневности – обыденной жизни с ее живыми подробностями. Шире стал доступ к ранее закрытым архивным фондам, материалам специальных хранилищ музеев и библиотек. Родственники репрессированных постепенно

выходят из состояния глубокой психологической травмы, освобождаются от бремени навешанного советским режимом ярлыка «врагов народа» и своими воспоминаниями помогают восстановить из забвения незаслуженно забытые имена выдающихся личностей, истинных национальных героев.

В текущее время краеведение достигло многого, но, есть ещё нерешенные вопросы. В реализации краеведческого образования отсутствует единый системный подход: в ряде учебных заведений региональный компонент полностью отсутствует, а в других реализуется частично. До сих пор не определено рациональное соотношение общекзахстанского и регионального компонента в базовых учебных планах. Следует также сказать, что игнорирование истории родного края в экзаменационных заданиях значительно снижает познавательную активность обучаемых в этом направлении. Из-за большого объема материала по всемирной и отечественной истории и недостатка учебных часов, дополнительное исследование истории родного края становится невозможным.

Указанные проблемы остро ставят на повестку дня вопрос отказа от привычных форм реализации краеведческой работы, а также переосмысления способов и путей ее организации в образовательных учреждениях. Прежде всего, необходимо проводить комплексные исследования по истории и культуре родного края, итогом которых должна стать подготовка и издание капитального научного труда, который даст объективное представление о «малой» родине и будет способствовать преодолению имеющегося среди части молодежи негативного отношения к ней. Особую актуальность данная проблема имеет и для Павлодарской области, которая в этом году отмечает свой 80-летний юбилей. Несмотря на то, что Павлодарское Прииртышье имеет богатейшую историю, до сих пор нет фундаментального академического источника, где бы такой уникальный регион получил полное, всестороннее отражение. Много еще «белых пятен» в истории региона. Имеет место и фальсификация, и мифологизация отдельных страниц истории. Это, безусловно, негативно сказывается на формировании общественного сознания. На данный момент накоплено достаточно материалов для того, чтобы издать историю края в нескольких томах. Материалы книги, можно уверенно сказать, представят интерес не только для жителей области, но и всего народа Казахстана, так как Павлодарское Прииртышье выполняет особую миссию в развитии страны. Обладая глубокими историческими корнями, уникальным геополитическим местоположением на

евразийских просторах, богатыми интеграционными традициями, опытом сохранения единства и согласия при этническом многообразии, огромным индустриальным потенциалом, регион серьезно влияет на социально-экономические, общественно-политические процессы в масштабах страны. Создание данного научного труда позволит значительно продвинуть вперед развитие региональной исторической науки и исторического образования. Появится большая ясность в вопросе о том, какие именно проблемы региональной истории представляют собой «белые пятна» и нуждаются в дополнительном исследовании. Научная обработка отобранных источников (подготовка научного комментария к документам, археографические справки и т.д.) позволит решить весьма актуальную для исторической отрасли знания проблему критического анализа целого ряда накопившихся мифологем, основанных на переходящих из публикации в публикацию цитатах из документов, подлинников которых никто не видел. Данный научный труд в нескольких томах восполнит пробел в истории межэтнического и межкультурного взаимодействия, истории политических репрессий и депортации народов, развития предпринимательства, формирования индустриального потенциала, а также другие слабоизученные и неизученные процессы и события в отечественной истории. Посвященный региональной истории как составной части общекзахстанской истории, многотомник станет объективной основой для большего сплочения местного населения на почве любви к Родине, то есть выполнит не только важную академическую, но и значимую социальную функцию. Данный краеведческий труд станет значимым вкладом в создании базиса общенационального патриотизма. Он даст заинтересованным сообществам и специалистам возможность познакомиться с многовековой историей Павлодарского Прииртышья во всей его полноте, сложности, динамизме и многообразии. Научные и академические результаты исследований, представленные в многотомнике, можно будет использовать в образовательных и культурных учреждениях. Материалы многотомника будут иметь большое значение в деле подготовки учебников и учебно-методических пособий по истории края для обучающихся в вузах и школах, а также справочно-дидактических сборников для государственных служащих и неправительственных организаций. Кроме того, новейшие сведения по истории края могут найти применение при разработке туристических маршрутов, включающих в себя объекты исторического наследия.

Очень важным для ученых-историков является вопрос о теоретической основе исследовательской работы в области

краеведения. Поэтому в перечень главных направлений работы должна быть поставлена разработка вопросов теории и методологии исторического краеведения, а также исследование исторического краеведения в источниковедческом и историографическом аспектах. Глубокого, комплексного анализа также требуют формы практического краеведения: охрана памятников истории и культуры, музееведение, школьное краеведение и историко-краеведческий туризм.

Наряду с научно-исследовательской деятельностью необходимо проводить активную научно-методическую работу, принимать участие в формировании образовательных программ и определении в них регионального компонента, организовывать обмен опытом по выработке оптимальных способов реализации краеведческого образования. На сегодняшний день имеющиеся учебные пособия по истории края зачастую являются устаревшими. В этой связи необходимо провести работу по обновлению их содержания с учетом свежих статистических данных, новых фактов, результатов новейших исследований, публикаций современных ученых-краеведов.

Основой для успешного внедрения краеведческого подхода служит правильный выбор методологии, методов и форм работы. Преимущественное качество краеведения, позволяющего конкретно и образно представить предмет изучения, способствует активному протеканию процесса осмысления и обобщения знаний. Широкое применение на Западе, а сейчас и у нас в Казахстане, получает микроистория, изучение судеб отдельных людей, история «обычных» семей, повседневность событий прошлого и настоящего. История края, местные события и явления изучаются в единстве трех временных измерений: прошлое – настоящее – будущее. Данный подход учит более глубоко осмысливать последовательность событий, выявлять причинно-следственные связи, содействует формированию исторического мышления.

На наш взгляд, шире должна использоваться практика презентации результатов научно-исследовательской работы, чтобы образовательные и культурно-просветительской организации могли опираться на научно обоснованный материал. Безусловно, основной формой презентации этих результатов должны стать научно-практические конференции разного уровня. Необходимо организовывать диалоговые площадки в новом современном формате, который привлечет бы молодежь. Вместе с тем, следует

использовать традиционные формы, проверенные временем. Это, прежде всего, открытие разнообразных кружков – археологических, этнографических, историко-краеведческих и иных, а также школьных музеев. Все эти формы, без сомнения, придадут импульс краеведческим исследованиям.

Академик Д.С. Лихачёв, говоря о краеведении, справедливо отмечал: «Это самый массовый вид науки: в сборе материалов могут принять участие и большие учёные, и школьники» [4, с.8]. Краеведение в школе в основном включается в систему исторического образования. И его эффективность во многом зависит от профессиональной подготовленности учителя. По словам Д.С. Лихачева, «краеведение учит любить не только свои родные места, но и знания о них. ...**Главное, уметь грамотно и креативно её внести в учебный процесс!**» [5]. Для этого необходимо следующее: хорошее знание локальной истории, источников краеведческой информации, памятников местной истории и культуры, владение методами краеведческих исследований и методикой организации учебных занятий с учащимися. Безусловно, все это будет полноценным только в процессе целенаправленной, систематической работы, которая должна вестись в рамках целостного учебного курса «Краеведение».

Для того чтобы активизировать краеведческий интерес обучающихся следует привлекать учащихся в деятельность по охране памятников истории и культуры. Эффективность данной работы зависит от умелого использования творческих методов, направленных на развитие самостоятельного сбора материалов и документов об исторических объектах. Полученные результаты можно использовать в краеведческих олимпиадах, викторинах, играх, конкурсах, для устройства силами учащихся краеведческих и историко-культурных школьных выставок, при разработке туристических маршрутов по историческим местам и подготовке публикаций, съемок кино-, видеофильмов. Перечень форм работы достаточно разнообразный, но, главное, необходимо поддерживать стремление к комплексному использованию познавательного и воспитательного потенциала историко-культурного наследия края. Приемы и методы его применения зависят, естественно, от возрастных особенностей учащихся, уровня их подготовки, целей и задач проводимой работы. Так, в занятиях с учащимися старших классов целесообразно комбинировать лекции, семинары с широкой практикой организации диалоговых площадок. Именно изучение

краеведческого материала в силу его доступности, непосредственной близости к учащимся содержит большие возможности для проведения поисково– исследовательской деятельности учащихся под руководством учителей. В качестве краеведческого материала могут выступать и письменные источники, и воспоминания современников, т.н. «устная история». Темы исследований должны быть актуальными. Условно можно выделить несколько групп таких тем. Во-первых, «Летопись родного края». Это – изучение истории и современного развития родного края, в целом, а также истории родных мест: школы, улицы, города, села в контексте развития истории страны; исследование новых поступлений по результатам поисково– собирательской работы школьных музеев; отслеживание состояния археологических памятников на территории родного края, описание результатов археологических экспедиций, изучение топонимики края. Во-вторых, «Историко– культурное наследие выдающихся земляков». Это поисково– исследовательская работа по изучению жизни и творчества выдающихся деятелей края, земляков, внесших большой вклад в развитие не только региона, но и всей страны. В-третьих, направление «Родословие. Шежере» связано с исследованием материалов, документов, хранящихся в домашних архивах, воспоминаний близких и дальних родственников; составление родословных. В-четвертых, «История этносов и межэтнического и межкультурного взаимодействия». Исследование материальной и духовной культуры этносов, проживающих в области; изучение и сохранение традиций толерантности, межкультурной интеграции, межэтнического согласия и единства. Существенным в процессе исследовательской работы учащихся является выработка нравственной оценки событий, деятельности человека в истории.

Краеведческая работа очень важно не только в образовательном, но и, особенно, в воспитательном плане. Поэтому она должна быть связана с общественно полезной деятельностью учащихся. Например, участие в возрождении народных традиций, помощь ветеранам войны и труда.

Таким образом, историко-краеведческая деятельность должна занимать важное место в системе современного исторического образования. Методически продуманное ее осуществление может способствовать не только повышению интеллектуального уровня молодежи, но и укреплению патриотического духа. Краеведческое образование при соблюдении вышесказанных условий может

выступить ключевым фактором изменения социокультурной среды региона.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Сейненский А.Е. Краеведение в школьном историческом образовании // Преподавание истории и обществознания в школе. – 2004. – №10. – С.19– 28
- 2 Шмидт С.О. Путь историка. Избранные труды по источниковедению и историографии. – М.: РГГУ, 1997. – 612 с.
- 3 Статья Президента РК Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». 12.04.2017 – <http://www.akorda.kz/ru>
- 4 Лихачев Д.С. Уচিত земля родная //Вестник Союза краеведов России. – 1992. – №1. – С.8.
- 5 <http://neuch.org/realias/kraevedcheskijj- komponent- v- sovremenno- obrazovanii>

СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕНДЫ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ В МИРЕ И КАЗАХСТАНЕ

МАРДАНОВА З. Ж.
к.и.н., зав. кафедрой «История Казахстана»,
ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Анализируя новые тенденции исторической науки в мире, необходимо, прежде всего, обратить внимание на новые концепции, новые способы изучения явлений прошлого и междисциплинарный подход.

В мировом масштабе актуальные проблемы исторической науки определяются на международных конгрессах историков. Этот форум историков созывается раз в пять лет уже более века и выявляет основные тренды развития исторической науки. Последний прошел Международный конгресс исторических наук в Китае (г. Цзинань) 23–29 августа 2015 года.

Самое главное, конгрессы интересны тем, что они позволяют выявить мировые тенденции, научные интересы и увлечения историков мира, актуальные темы, наиболее привлекательные сюжеты.

Первое, что бросается в глаза, если говорить о науке, то это большой интерес к теории. Еще на рубеже XX–XXI веков одним из самых ярких воплощений происходящих в мире и науке перемен стало формирование междисциплинарного исследовательского поля глобальной истории (global history). Родиной ее считают США и Великобританию, но в последние десять лет она интенсивно развивается в Европе, а также в Канаде, Австралии, Японии, Китае и других странах мира.

Так, последние форумы историков прошли под знаком глобальной истории. В дополнение к ней – локальная история, национальная история.

Глобальная история – достаточно сложная материя, это не просто всемирная история людей, стран и народов. Сюда вкладывается определенный методологический смысл, во многом связанный с термином «Глобализация», ставшим нашей сегодняшней реальностью, вызывающий ожесточенные споры и непрекращающиеся дискуссии. Это некая взаимосвязанность мира, взаимосвязанность эпох по вертикали и взаимозависимость различных регионов по горизонтали. В дополнение к этому – локальная история, национальная история. В контексте понимания

глобальной истории рассматриваются многие актуальные сюжеты, например, насколько национальная история отдельного государства может составлять часть глобальных процессов развития человечества. Это стремление связано еще с тем, что, как показал общечеловеческий опыт, для исторического процесса характерна асимметрия и неравномерность, когда разные страны проходили различные стадии развития в разные исторические периоды.

Интерес к глобальной истории еще вызван тем, что существует убеждение о наличии закономерностей, которые двигают исторический процесс и являются общими для всех. Несмотря на зашоренность и архаизм данного посыла, большинство современных историков признают, что история нуждается в синтезе, что без общих идей и общего понимания сложно оценить те или иные исторические явления. Отсюда и возрос интерес о включении глобальной истории, чтобы найти общие составляющие, прийти к общему знаменателю по отдельным масштабным событиям.

Термин «глобальная история» только входят в обиход историков, большинство же их отдает предпочтение понятиям «всеобщей» или «всемирной» истории.

В контексте понимания глобальной истории в Казахстане рассматриваются многие актуальные сюжеты, например, насколько национальная история отдельного государства может составлять часть глобальных процессов развития человечества.

В современной исторической науке новации локализуются прежде всего в области глобальной истории, пост/неоколониальных исторических исследований, истории империй. Вместо компаративной истории все активнее предлагается «переплетенная» история (entangled history).

В целом же, в последнее десятилетие глобальная история вышла на лидирующее место в исторических публикациях, особенно журнальных. В ее границах, на фоне сохраняющейся традиции, утвердились новые направления. Это, во-первых, транснациональная история, предлагающая способы конструирования универсального мира. Во-вторых, мировая история, в фокусе изучения которой оказались процессы взаимодействия микросистем и локальных цивилизаций. В-третьих, интернациональная история, изучающая историю международных сообществ. В-четвертых, концептуально обновленные история империй и история наций.

Одновременно появляется большое количество отдельных историко–территориальных объектов исследования, актуальных

для современного мира, но новых для историков: миграции, феномены полиязычности и мультикультурности, разнообразные транскультурные процессы, «мир во фрагментах».

Также, обобщенно, последние форумы историков показали также дальнейшее развитие тенденции к исследованию истории гуманистических ценностей человечества, сохранения мира и окружающей среды.

Возросло внимание к укреплению общественных функций истории как науки и как учебной дисциплины, влиянию историков на общество и государство.

Вторым мировым трендом науки по праву считается социокультурная антропология.

В последней трети XX в. непрерывно создавались новые исторические субдисциплины. Наряду с привычными всеобщей, страновой, экономической, социальной, политической, культурной, военной, аграрной историей, историей международных отношений, в Европе началось повальное увлечение микроисторией, которая еще получила название «История повседневности». Фокус исследования сменился от лидеров и вождей к самому обычному человеку. Это направление получило еще название культурной антропологии, ставшей одной из самых востребованных историками областей знания. На ее теориях и во многом методах строится историческая антропология, история ментальности, история повседневности и даже «новая» политическая история.

Так, сегодня мы имеем такие узкие направления исследования во всемирно– историческом срезе, как история болезни, преступления, голода, еды, любви, города, детства, старости, эоистория, психоистория, история ментальности. С одной стороны, это вызывало большой интерес у общественности, но, с другой, самое влиятельное научное направление приводило к «раздроблению» истории, которая утрачивала былую целостность и целеустремленность, общее синтетическое видение всей истории.

Как реакция на это увлечение повсеместно наблюдается возврат к макроистории в виде глобальной истории, что отнюдь не отменяет микроисторию, интерес к ней у людей всегда будет.

Если же обратиться к конкретным направлениям последних лет, можно увидеть, что экспансия культурной истории продолжается, активно развиваются микроистория, локальная история, историческая антропология, история массовых представлений и «исторической памяти», гендерная и женская тематика. Заметно

изменилась история науки и образования. В целом историки за последние годы радикально переосмыслили уже известную информацию – масштаб впечатляющий.

На фронт исторических исследований действуют экзогенные факторы. Социальные проблемы современного общества – постсоциализм, глобализм, неоколониализм, новый миропорядок, религиозная мобилизация, новый характер миграции и маргинальности, массовая культура – ставят задачи научного анализа связанных с ними явлений и процессов (демократии, империи, transition, цивилизации, культуры, идентичности, гендера, массовых представлений), в том числе и перед историками.

В целом, развитие современной историографии в последние десятилетия намного заметнее определяется «социальным заказом». Об этом говорит и распространение «публичной истории» и авторитетность фигуры публичного историка.

В то же время состояние историографии зависит и от факторов эндогенных, связанных с развитием социальных и гуманитарных наук, которые порождают новые междисциплинарные поля. Сегодня в социальных науках активно задействованы такие дисциплины, как география, экология, биология, нейрология, антропология, информационные технологии. Взаимодействие с этими науками образует не существовавшие ранее междисциплинарные союзы, среди которых эволюционная экономика, моральная география, социобиология. Из всех перечисленных трансформаций, происходящих сегодня на поле социальных дисциплин, наиболее актуальной для истории оказалась «специализация» социальных наук.

В контексте этого, в Казахстане в последней десятилетие заметно увлечение микроисторией, или «Историей повседневности».

Последний международный конгресс историков помимо глобальной истории и социокультурной антропологии показал увлечение современной исторической науки национальной проблемой.

Связано это, в первую очередь, с появлением множества новых национальных государств на рубеже XX-XXI вв., повсеместным ростом национализма, поиском людьми своей национальной идентичности и национальной идеи. В целом, можно обратить внимание на особую активность и специфическую роль историков в проблематизации «Нации», в становлении национального сознания и национальной идентичности.

Так, национальная история и проблема национального сознания и идентичности являются наиболее актуальными трендами в отечественной науке в целом, и в региональных исследованиях, в частности. Национальная история стала важной частью школьного обучения. Убеждение в продолжении национального прошлого и идентификация с ним, увековечение национальных героев, событий национальной истории все это входит в число задач обучения.

Устойчивая вера в то, что в прошлом можно найти ответ на любой вопрос, возникающий в настоящем – источник соответствующих запросов историческому знанию. Сохраняется особая роль историков в становлении национального сознания и национальной идентичности там, где существует потребность и социальный заказ. История, позволяющая в определенном смысле «жить в прошлом», может быть важным элементом идентификации не только с национальным государством, но и с определенной группой или стратой общества.

Наиболее знаковым является исторический этап суверенитета и независимости Республики Казахстан, который включает в себя следующие ключевые аспекты: точка отсчета и возможные варианты развития в постсоветское время; национальное возрождение, реальное наполнение независимости, общая история всех этносов Казахстана. И, конечно, Казахстан в контексте глобальной истории.

Дальнейшие исследования в области отечественной истории должны определяться выходом на плоскость мировых стандартов в получении результатов.

Основа методологии истории и концепции исторического образования на современном этапе видится в модернизационном подходе как наиболее отвечающем мировым трендам и вектору развития Республики Казахстан.

Несколько слов о перспективах исторической науки и образования в Павлодарском Прииртышье

Учитывая современные тенденции развития гуманитарного образования и региональный контекст, будущее исторической науки в регионе видится в усилении междисциплинарности и формировании дополнительных компетенций. Если говорить о Павлодарском регионе как перспективном центре индустриальной науки, то в подготовке инженерно– технических кадров, История в качестве базовой науки могла бы занять свою нишу в виде курсов отраслевой истории. «История науки и техники», «Интеллектуальная история», История различных отраслей

(экономики, промышленности, сельского хозяйства, строительства и др.). В 2015 году на кафедре «История Казахстана» мы внедрили новые междисциплинарные образовательные траектории для профильной магистратуры.

В целях увеличения конкурентоспособности специальностей кафедры, интегрированности с западными тенденциями развития гуманитарной науки, привлекательности для категории государственных служащих и сотрудников правоохранительных органов предлагается на базе профильной магистратуры специальности 6М020300– «История» разработать 3 образовательные траектории (специализации):

И так, можно отметить, что, в целом, развитие казахстанской и региональной исторической науки происходит в соответствии с мировыми трендами.

ЛИТЕРАТУРА

1 Савельева, И. М. Что случилось с «Историей и теорией?». //«Высшая школа экономики». – М : Изд. дом Высшей школы экономики, 2011. 44 с.

2 Пантин В.И. Циклы и волны глобальной истории. Глобализация в историческом измерении. – М., 2003, 276 с.

3 Универсальная и глобальная история: эволюция Вселенной, Земли, жизни и общества. Под ред. Гринина Л. Е., Ильина И. В., Коротяева А. В. Москва: МГУ им. М.Ломоносова, 2012.

4 Чубарьян А.О. Современные тенденции развития мировой исторической науки. Видео– лекция. Москва. Институт всеобщей истории РАН, 2010. Academia.ru. URL: <http://www.culture.ru/>

5 Хут Л.Р. «История неслучившегося» или развитие альтернативности исторического развития: историографический аспект. //Гуманитарная мысль юга России. 2013. №1, с. 60– 78.

6 Здерва Г. В. Современные проблемы методологии исторической науки и преподавания истории в вузе. //Вестник Гуманитарного института. 2014. № 1. С. 7– 15.

7 Мажитов С.Ф. Роль исторической науки Казахстана в индустриально– инновационном развитии страны. //Вклад молодых исследователей в индустриально– инновационное развитие Казахстана. Усть– Каменогорск,. 2009.

8 Масанов Н.Э., Абылхожин Ж.Б., Ерофеева И.В. Научное знание и мифотворчество в современной историографии Казахстана. Алматы: «Дайк– Пресс». 2007, 296 с.

**1 Секция. Тарихи естелік – қоғамдық сананы
жаңғырту іргетасы**

СОЗАҚТАҒЫ ЗОБАЛАҢ

АБИР С. М.

3 курс студенті, «Тарих» мамандығы,
Қостанай мемлекеттік педагогикалық университеті, Қостанай қ.
КҮЗЕМБАЙҰЛЫ А.
ғылыми жетекші, т.ғ.д., профессор

Қазақ тарихындағы ең аз зерттелген тақырыптардың бірі ХХ ғасырдың бірінші жартысы, нақтырақ айтсақ, 1920-1930 жылдардағы қазақ жеріндегі аштық пен ұлт-азаттық көтеріліс тарихнамасы болып табылады. Бұл егіз ұғым, бірінен кейін бірі келетін толқын сияқты. Қазіргі таңда Алаш қозғалысы, Алаш– Орда кезеңі жақсы зерттелген. Ал, біз қарастыратын «Созақ» көтерілісі тек Т.Омарбековтың зерттеуінде ғана бар. Мысалы, мен туып өскен жердегі Байқадам көтерілісі туралы мәлімет тіптен жоқ деуге болады. Қазақстанның әр түкпірінде «Созақ» сияқты көтерілістер болды. Біз 1920–1930 жылдардағы көтерілістерді ашу үшін жеке-жеке зерттеп, кейін біріктіріп, тұтас мәселе түрінде қарастыруымыз керек. Қазақ халқы ХХ ғасырды дағдарыспен қарсы алды. Бұл жөнінде Елбасымыздың сәуір айында жариялаған мақаласында былай дейді: «Өткен ХХ ғасыр халқымыз үшін қасіретке толы, зобалаң да зұлмат ғасыр болды. Біріншіден, ұлттық дамудың ықылым заманнан жалғасып келе жатқан өзімізге ғана тән жолы біржола күйретіліп, қоғамдық құрылымның бізге жат үлгісі еріксіз таңылды. Екіншіден, ұлтымызға адам айтқысыз демографиялық соққы жасалды. Оның жарасы бір ғасырдан бері әлі жазылмай келеді. Үшіншіден, қазақтың тілі мен мәдениеті құрдымға кете жаздады. Бұдан сабақ ала білмесек, тағы да тарихтың темір қақпанына түсеміз. Сондықтан, әлемдегі оқиғаларды ой елегінен өткізіп, қорытынды жасау – қоғамның да, саяси партиялар мен қозғалыстардың да, білім беру жүйесінің де ауқымды дүниетанымдық, рухани жұмысының бір бөлігі» [8]. Міне, сондықтан біз Н.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасы «Туған жер» жобасын қолдауда жоғарыда аталған тақырыпты қарастырамыз.

Созақ көтерілісіне тарих қандай баға береді? Оның сипаты, мақсаты қандай? Қозғаушы күштері кімдер? – деген тәрізді сұрақтар

тарихшыларды мазалап отыр. Бұл көтеріліс туралы шындықтан жас ұрпақ әлі күнге дейін хабарсыз. Өйткені оның объективті де шынайы тарихы әлі толық жазылған жоқ. Көтеріліс басылып тасталған соң, көп кешікпей– ақ ол туралы И.Сталиннің өзі де хабардар болды [1, 93 б.].

«Көсемнің» салқын қабағына тап болып қалармын деп қорықты ма, жоқ әлде оны дер кезінде хабардар ету өзімнің міндетім деп түсінді ме, ол жағын кім білсін, әйтеуір 1930 жылдың наурыз айында Голощекин И.Сталинге жазған жабық хатында төмендегі сөздерді айтыпты: «...Ақпанда біз үш ірі бұқаралық қарулы көтерілістерге кездестік.

Біріншіден, Сырдария округінің Созақ ауданында, Аудан малды, рулық қатынастар өте көп сақталған, дінбасылардың ықпалы күшті және Ташкенттегі ұлтшыл басшылықпен тығыз байланысты. Партия–совет жұмысының әлсіздігі және бұрмалаулар белең алып кетті. Бұл көтеріліске төмендегілер тән: көтеріліс басшылары бір ауданнан қатысқан байлар және ишандар; мұқият даярлық екі айдан астам уақыт жүргізілген көтеріліске халықтың көпшілігі тартылды, оларға аудан коммунистерінің едәуір бөлігі де қосылды. Ұйымдастыру ұраны діни: «Исламның атынан», «Байларға қарсы кеңес заңдарын қолдануға тыйым салу» болды; армияны рулық принциппен, әрбір қатысушыны ру басы– байдың қолдауымен ұйымдастыру; әскери шайқастағы жанқиярлық. Біздің жағымыздан 50–ге тарта адам өлді және азапталды. Олардың жағынан шайқаста 400–ден астам адам шығын болды. Олардың жағынан басқа аудандардың халқын тартуға байланысты жүргізілген көп жұмыстарды біздер дер кезінде талқандадық. Бұл бандиттік бас көтерулерді біздер жойып жібердік. Бұл аудандарға ұйымдастырушылық және бұқаралық жұмыстар жүргізу үшін көптеген қызметкерлер жөнелтілді».

Осы ресми хатта болған жайды өз көзімен көргендей етіп жазып отырған Голощекиннің айтқандарын айна – қатесіз ащы шындық ретінде қабылдауға болмайды [1, 94 б.].

Араға бір ай уақыт салып, яғни 1930 жылдың 21 сәуірінде Голощекин Мәскеуге, БК(б)П Орталық Комитетіне тағы да осы мәселе туралы хат жазды. Бірақ, бұл жолы хат тек Сталинге емес, оның төңірегіндегі Молотовқа, Кагановичке, Смирновқа да бағыттылды. Мұнда ол басқа ірі көтерілістермен бірге топтап Созақ көтерілісін де атап, ол басталған күн деп 7 ақпанды көрсеткен. Осы мысалдардың өзі–ақ Созақ көтерілісінің назар аударарлықтай ірі саяси оқиға болғанын байқатса керек. Әңгіме біздің ойымызша Созақ наразылығының көлемінде немесе сипатында емес, оны

үкіметтің ОГПУ қарулы күштерімен зорлап басуында. Момын казакты жүндей түтіп, қамырдай илей беруге болмайтынын Созақ оқиғасына кездескенде барып Голощекин айқын түсінді. Солай бола тұрса да Сталин идеяларымен ауырған ол объективті баға беруге қабілетсіз болды және бәріне басты кінәлілерді «байлар мен ишандардан» іздеді. Жоғарыдағы аталған екі хаттың соңғысында Голощекин былай деген блатын: «Сонымен уақыт көзімен қарағанда мұны, бұл қозғалыстың таралуын, ұжымдастырудағы қателіктермен ғана байланыстыруға болмайтынын көрсетеді». Басқаларды аяусыз кінәлау арқылы, өзінің ауыр қылмысын жасырып қалу Голощекинге ғана емес, оның ұстазы Сталинге де тән арсыз қасиет еді. Созақ көтерілісіне арналған архив құжаттарының бірінде Созақ оқиғасы Бостандықта, Қарақалпақ автономиялы облысында, Батпақарада болған оқиғалармен салыстырылады және қатар қойылады. Ал бұл оқиғаларға кезінде Қазақ өлкелік партия комитетінің бюро мәжілістері, пленумдары әділетсіз, біржақты теріс баға берді және оларды социалистік шабуылға қарсы ауылдың капиталистік элементтерінің өткір де жанқиярлық қарсылығы деп білді [3, 95 б.].

Жаппай ұжымдастыру жылдарының өзінде–ақ аталған оқиғаладың ішінде Созақ көтерілісі өзіндік ерекшеліктерімен көзге түсті. Голощекин Созақ ісінен тек бандиттердің қолтаңбасын ғана көрді. Бірақ, көтеріліске қатысушылар өздерін бандиттерміз деп ойлаған жоқ, керісінше әділдік және азаттық жолында күресушілерміз деп білді. Әрине олардың саяси білімі де, даярлығы да жоқ болатын. Сондықтан– да, Сталин Голощекин тұзағынан шығудың тар жолын іздестіргенде «Социалистік құрылыс» деген жаттанды таптаурын ұранды жамылудан, оның үстіне малдан да, материалдық игіліктерден де жүрдай ете бастаған имансыз да құдайсыз сталиндік– голощекиндік тәртіптен о бастан–ақ Созақ көтерісшілері іргелерін аулақ салды. Жаппай ұжымдастырудан туындаған шолақ белсенділер май құйып, маздата түскен әр түрлі асыра сілтеушіліктер: байларға орташаларды қосып көмпескелеу, бас көтертпес жеке алымдар алуға құнығу, ет, мақта және жүн даярлау деген науқандардың арандарының ашыла түсуі, колхозға зорлап, қамшымен ат астына алып сабап кіргізу, колхоздан қашқан кедейді–құлақ, орта шаруаны–бай қатарына жатқызу, ұлттық және діни дәстүрлерді кемсітіп қорлау, аяқ асты ету– міне, осыладың бәрі жергілікті халықтың зығырданын қайнатып, өзара шоғырлана түсуге, Созақ көтерілісіне іш тартып, көтерілісшілердің төңірегіне топтаса түсуге өзінен–өзі итермеледі [1, 96 б.].

Көтеріліске итермелеген себептің тағы бірі– партия комитеттері жанынан құрылған, бай– құлақтарды тап ретінде жойып жіберуді мақсат еткен «үштіктердің» белсенді де қатал абақтыға жабумен шектелмей, оларды шұғыл да төтенше түрде жер аударуға көшуі.

Созақ көтерілісінде орташалар мен молдалар үлкен белсенділік танытты. Әрине, оларға айдалып кетуден аман қалып, тау–тасты тасалап жасырынып жүрген байлардың туыстары да келіп қосылды.

Қазақ қоғамының сол жылдардағы жағымсыз элементтері– шолақ белсенділерден құралды. Сондықтан да бұлардың қазақ ауылдарындағы әрекеттері де сорақы болып, халық наразылығын бұрынғыдан да бетер өршіте түсті. Өзінің қазақ аулы туралы білім түсінігі шолақ, Қазақстандағы ең үлкен шолақ белсенді – Голощекин осы коммунистік отрядты ұйымдастырудың қате болғанын кейіннен наразылықтар әбден шиеленіскенде ғана ұға бастады.

Көтерілістің басты ошағы– тама руынан ауылдары орналасқан Сарысу ауданы болды. Ал енді көтерілісті басқарған ОГПУ құжаттарында хан деп көрсетіліп жүрген адам кім? Соған тоқтала кетсек, ресми мұрағат құжаттарында ол «Шонақов», «Шанатов», «Шапаков» болып, әр түрлі берілген. Дегенмен де, алғашқысы көбірек кездеседі. «Ана тілі» газетінде (1990 ж., 24 мамыр) жарық көрген осы көтеріліс туралы мақаламызға пікір айтқан «Социалистік Қазақстан» газетінде жариялаған мақаласында Шымкент облыстық «Әділет» ерікті тарихи– ағарту қоғамы президиумының төрағасы Мұхамеджан Рүстемов жолдас көтеріліс басшысының аты–жөнін Сұлтанбек Шонаков деп берді [7, 99 б.].

Созақ көтерілісі басталардан екі күн ғана бұрын аудан көлемін қамтыған үлкен жиналыс шақырылды. Онда аудан басшылары сөз сөйлеп, «колхозға кірсендер де кіресіндер, кірмесендер де кіресіндер!» – деп жиналған жұртқа қоқан– лоқы көрсетті. Айта кететін тағы бір нәрсе – бұған дейін Созақ ауданында небәрі 70 адамды мүше еткен 2 ғана колхоз құрылған еді. Ондағы колхозшылардың жағдайы да, ешкім қызығарлықтай тартымды емес екенін де елдің бәрі көріп отырған болатын. Барлық ауылдардан күш көрсету жолымен жиналып алынған көктемгі егіске қажетті тұқымдық дән алыс болса да, Созақ пен Шолаққорғандағы қамбаларға әкелінді.

Сол уақыттарда хан әскерлерінен Созақты азат ету үшін ұрыстарда ұйымдастырылған коммунистік отрядтар өздерінің әскери даярлықтарының төмен екендігін айқын байқатты. Атқыштардың көпшілігі бірдіңкені қалай пайдалануды білмесе, ал едәуірі тіптен мылтықты қалай оқтап, найзасын қалай кигізу

керектігін білмей қатты састы. Олардың ішінде әсіресе қазақтардың басым көпшілігі өмір бойы бейбіт еңбекпен айналысып ешқашан да соғысқа қатыспағандығы, аяқ астынан басталған соғысқа әскери бөлімдерінің құрамына еніп кетеміз деп ойламағандықтан, ешқашан да қолдарына мылтық ұстап көрмегендер еді.

Айта кететін тағы бір нәрсе, созақтық көтерілісшілерді ашық қорғаған және ондағы күштеу саясатын айыптаған жекелеген батыл коммунистер де кездесті. Мысалы, Сырдария округтік партия комитетінің жауапты қызметкері Құлмұхамедов оған Созақ партия ұйымына барып тұрақты жұмыс істеу туралы ұсыныс жасағанда, партия жиналысы үстінде Созақта «Қорғансыз қазақтарды ұрып–соғып жатыр» деп мәлімдеп, өзінің онда жұмысқа бармайтынын кесіп айтты. Округтік партия комитеті оны партия қатарынан шыарды. ВКП(б) Сырдария округтік партия комитеті мұндай шаралармен шектеліп қана қоймай, жергілікті жерде көтеріліске қатысқан коммуналдарды соттайтын ашық процесс ұйымдастырды. Коммунарлар әскери бұйрықты орындамағаны үшін қатал жазаланды, әр түрлі мерзімдерге сотталды [1, 128 б.].

Сөйтіп, бірнеше күнге созылған көтеріліс біржолата талқандалды. Қорытындылай кетсек, Сырдария округінің Созақ ауданындағы шаруалар көтерілісі 1930 жылдың 7 ақпанында басталды. Сол жылдардағы ресми құжаттарда көтерілістің ұйытқысы байлар, ишандар және молдалар деп көрсетілген.

Тәркілеу мен астық, ет, мақта және т.б. ауыл шаруашылығы өнімдерін дайындау науқандарының зорлық–зомбылықтарына наразы халық 6 ақпанда аудан орталығына қамалған бай туыстарын босатып алуды қажет деп тапқан.

Мәліметтердің бірінде көтеріліске 2000–дай адамның қатысқаны айтылады. 7 ақпанда Шонақов Сұлтанбек бастаған шаруалар аудан орталығы Созаққа кіріп, ондағы тұтқындағы туыстарын босатқан, партия, кеңес қызметкерлерін азаптаған, өлтірген. (Дұрысы– Шолақов)

Жазалаушылар отряды мен көтерілісшілер арасында 13–14 ақпанда қарулы қақтығыстар болды. Мұнда көтерілісшілер жағынан 80 адам қаза тауып, ал жазалаушылар жағынан 7 адам шығын болған. 13 ақпанда басқа жазалаушы коммунарлар отряды Созақты атқылаған. Олар Созақтың төңірегінде № 3 ауыл жанында көтерілісшілер отрядымен кездесіп, ұрыс жүргізген, жазалаушылар командирі Никитенко ішінен жараланған, ал көтерілісшілер жағынан тағы да 3 адам қаза тапқан.

Созаққа шешуші шабуыл 16 ақпанда болып, ұрыс 4 сағатқа созылған. Осы шайқаста көтерілісшілерден 300 адам өліп, 200 адам тұтқынға түскен. Ал жазалаушылардан 2 адам ғана жараланған. Осы ұрыста көтеріліс басшысы Сұлтанбек те және оның көмекшісі «ауғандық» аталып кеткен Асадулла да қайтыс болды. Көтерілісті жазалау бұдан кейін де тоқтамаған. Жалпы шығынға келсек, Голощекиннің Сталинге 1930 жылы наурызда жазған хатында көтерілісшілерден 400–ден аса, ал жазалаушылардан 50–ге тарта адам өлгені көрсетілген. Жазаланғандар: 311 адам көтеріліске қатысты деген кінәмен жауапқа тартылса, олардың 88–і 1930 жылдың 22 наурызында, 8 сәуірінде, 25 мамырында, 10 маусымында ППОГПУ–дің Ерекше үштігінің қаулыларымен атылған. 152 адам 3 жылдан 10 жылға дейінгі мерзімге еңбек түзету лагеріне айдалды. 21 адам 3 жылға Сібірге, тағы 10 адам осы мерзімге Қазақстанның өз ішіндегі аймақтарға жер аударылды [2, 146 б.].

Тарихтан әлі күнге дейін әділ бағасын ала алмай келе жатқан Созақ трагедиясы міне, осылай аяқталған.

Созақ оқиғасы тәрізді тарихымыздағы «ақтаңдақтарды» білмей, біз ел болып етек– жеңімізді жинай алмаймыз. Өйткені болашаққа қажетті болжам өткеннің сабақтарынан бастау алады емес пе?!

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Омарбеков Т. «Зобалан», Алматы, «Санат» 1994, 272 б.
- 2 Омарбеков Т. «20– 30 жылдардағы Қазақстан қасіреті», Алматы, 1997, 315 б.
- 3 Тайжан Б. «Егемен Қазақстан» Созақтағы боздақтар, 15 ақпан 2005, 8 б.
- 4 Боранбай Ж. «Қазақ ұлт– азаттық қозғалысы: 1930 жыл– Созақ көтерілісі», Астана, 2011, 336 б.
- 5 «Қазақ көтерілістері және азаттық мұраты», Алматы, 2012, 215 б.
- 6 Жылбек К. Созақтағы солақай саясат немесе хабарсыз кеткен Карлаг құрбандары «Жас қазақ», 2015
- 7 Тойбаева Ж.Н. «Қазақ көтерілістері», Алматы, 2015, 616 б.

АЛТЫН ОРДА ТАРИХЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

АЙТУ Б. Н.

4 курс студенті, Тарих мамандығы,
КҮЗЕМБАЙҰЛЫ А.

т.ғ.д., профессор, Қостанай мемлекеттік педагогикалық университеті, Қостанай қ.

Қазақ тарихының бүтіндей бір бөлігі «Алтын орда» дәуірін осы күні әркімдер ие болып жүргендігі жасырын емес. (оған дәлел, Оксфордтағы конференция, Тартария фильмі) 1992 жылы жарық көрген профессор Аманжол Күзембайұлы «История дореволюционного Казах–стана»– деп аталатын жоғары оқу орындарының студенттері үшін Оқу министірлігінің рұқсатымен жарық көрген оқулығында Алтын Орда мемлекетін «Первое в истории централизованное кыпчакское (древне–казахское) государство» [1,143 б.] – деп ашық көрсетіп еді. Өкініштісі кейбір тарихшылар бұл концепцияны сынға алады [2].

Елбасымыздың Ұлытаудағы кездесуінде Алтын Орданың қазақ тариғына тікелей қатнасы бар екендігі баса айтылды. 2014 жылдың желтоқсан айында Н.Ә.Назарбаев Қазақ хандығының Алтын Орданың ізбасары екендігін қайталап айтты. Сонымен қатар Қырғыстан президенті болған Атамбаевтің сөзі

Алтын Орда мемлекетінің тарихына белді тарихшылар бұған дейінде қалам тартқан болатын. Мысалы Саблуков Г.С., Тизенгаузен В.Г., Трофимов М.И., Березин И.Н. [3] еңбектерінде орыс дворян тарихнамасының дәстүрін сақтай отырып шыңғыс ұрпақтары ұйымдастырған мемлекеттердің ішкі және сыртқы саясатына, шаруашылығы мен мәдениетіне тоқтала отырып, европа өркениетіне тигізетін кері әсерін асыра сілтеушілікпен баяндайды. Кеңес дәуірінің тарихшылары В.В. Бартольд, Сафарғалиев М.Г., Егоров В.Л., Вернадский Г.В. Г.Е. Грумм – Гржимайло [4] еңбектері де әдіснамалық жағынан да, тарихи фактілерге баға беру жағынан да орыс және Батыс Европа ғалымдарынан (қатты ұзамады) алыс кете алмады. Тек қана, Кеңес үкіметінің қияна– тын көп көрген Л.Н. Гумилев [5] сынды данышпан тарихшы өзінің көптеген еңбектерінде түркі тілдес тайпалардың европа этностарының тағдырындағы игі әсерлерін жаңылмай жазумен болды.

Біз мақаламызда шешімін іздеген бірнеше мәселелерге тоқталдық: мемлекеттің құрылу себептері, оның шекарасы, этникалық (тайпалық), әлеуметтік құрылымы шаруашылығы және әлемдік өркениетке қосқан үлесі.

1. «Татар–мұңғыл шапқыншылығының» қазақ жеріндегі сипаты хақында. Қазіргі Моңғолия және Солтүстік Қытай жерінде XIII ғасырдың басында пайда болған Шыңғысхан империясы аз уақытта әлемде теңдесі жоқ қуатты да күшті мемлекетке айналды. 1219–1241 жылдар аралығындағы әскери жорықтар нәтижесінде осы күнгі қазақ даласы Шыңғысхан империясының құрамына кірді. Осындай ұлан байтақ территорияны аз ғана жылдарда моңғол әскерінің басып алуын көптеген тарихшылар Шыңғысханның залымдығымен, оның әскерінің зұлымдығымен түсіндіреді.

Мәдениетінің даму дәрежесі арта қалған тайпалардан құрылған мұңғыл– татар әскері алдыңғы қатарлы Европа әскерін қалай жеңді? Осы орайда бурят халқынан өкілі, Қазан төңкерісіне дейін жоғары білім алған белгілі тарихшы Эренжен Хара– Дабанның *«монгольские завоевания не были нашествием диких орд и монголы не были «дикарями», ни «варварами», иначе они не могли бы одержать победу над народами старых культур двух континентов и создать небывалую в мировой истории империю»* [6] деген сөздері еске түседі.

Европоцентристік көзқарастағы тарихшылар көшпенділер қоғамының ішкі әлемін түсіне алмады. Орталық Азияны мекендеген әр тілде сөйлеген, әртүрлі дәрежедегі мәдениеті бар тайпалар мен ұлыстар Европа ғылымы үшін жұмбақ болды. Сондықтан да олар көшпенділер тарихы, олардың өзара қарым– қатынасы, көрші елдермен өзіндік байланысы, ішкі әлеуметтік, этникалық құрылымы жөнінде дұрыс, объективті пікір айта алмады.

2. Біздің ойымызша қазақ ұлыстарының көпшілігі жаңа империяның құрамына өз еркімен қосылды. Бұрынғы қыпшақ тайпалары Шыңғысхан идеологиясын қабылдады. Қазақ жерінде басқарушы әулет (династия) өзгерді. Шыңғысхан билігінің позитивті жақтарына келетін болсақ, ұланғайыр даладағы көшпелі түрік тілдес тайпалар мен ұлыстардың өзара байланысы нығайып, этникааралық әсер етушілік күшейді. Тайпалар арасындағы қақтығыстар тоқтатылды. Шығыс тарихын зерттеуші ғұлама ғалым В.В. Бартольд былай деп жазады: *«Доказано, что несмотря на произведенные монголами опустошения, первое время существования монгольской империи было временем экономического и культурного расцвета для всех областей, которые могли воспользоваться последствиями широко развившейся при монголах караванной торговли и более тесного, чем когда–либо прежде, и после, культурного общения между западной и восточной Азией»* [7].

3. 1219–1241 жылдары Шыңғысхан ұрпақтары жаулап алған мемлекеттер бір империяның қол астында бірікті. Дегемен де, сол заманның хабар–ошар жүйесі, мемлекеттік құрылысы осындай үлкен империяны бір орталыққа бағындырып, бір басшының билігін жүзеге асыру мүмкін емес еді. Сол себепті Шыңғысхан жауланған территорияны өзінің төрт ұлына және тума–туыстарына бөліп берді. Қазіргі қазақ даласы негізінен Шыңғысханның екі үлкен балалары Жошы мен Шағатайдың иелігіне өтті. Жошы ұрпақтарына қазіргі қазақ жерінің солтүстік, орталық, батыс бөліктері қарады [8]. Жошы иелігі тарихи әдебиетте әртүрлі аталады. Көне түркі тіліндегі деректерде бұл мемлекет «Ұлығ–Ұлыс» деп аталса, кейінгі әсіресе орыс тіліндегі әдебиетте «Золотая Орда», «Белая Орда», «Синяя Орда» деген сөз тіркестері жиі кезде–седі. Осы күнгі қазақ тарихнамасында да Жошы өулеті құрған мемлекеттің шынайы аты кездеспейді. «... с конца 60-х годов XIII века улус Джучи отделяется от общеимперского центра и становится самостоятельным государством. Для обозначения этого нового монгольского государства в сочинениях мусульманских авторов и текстах официальных документов на протяжении всего средневековья употреблялись различные названия. Вот неполный их перечень: улус Джучи, Деиш– и Кипчак, Кипчак, Дом Бату, страна Берке, Северное царство, Улуг улус, Токмак, Токмакский улус, Уз–беково государство, Узбекский улус. В исследовательской же литературе оно известно под именем Золотой Орды» – деп жазады белгілі тарихшы И.Сұлтанов [9]. Өз аталарының тарихын жақсы білетін Ш. Уалиханов бұл мемлекеттің Ұлығ–Ұлыс аталатындығын айтады. Мұңғыл имериясының құрамдас бөлігі болғанменен, кейін әсіресе Бату хан болған дәуірде ол өзін тәуелсіз ел ретінде көрші мемлекеттермен қарым–қатынаста болған. Ұлығ–Ұлыс дәуірі қазақ тарихындағы елі гүлденген, мәдениеті дамыған, экономикасы дәуірлеген, халықаралық аренада беделі үстем мемлекет болған.

4. Бір өкініштісі – осы күнгі ғылымда Алтын Орда мемлекетінің ұрпақтары кім деген сауалға жауап жоқ. Территориясы жағынан қазіргі Ресей мен Қазақстанның жерін алып жатқан Алтын Орда қай елдің болмасын тарихында аты үсті қаралады. Ресей тарихында «мұңғыл–татар басқыншылығы» деп аталып, оның тарихына онша көп мән берілмесе қазақ тарихында Алтын Орда тарихы бөтен халықтың несібесі сияқты. Біздің пікірімізше, Ұлығ–Ұлыс алғашқы Евразиялық мемлекет. Оның негізгі ізбасары қазіргі Қазақстан республикасы. Бұл мемлекеттің құрамында орыс княздықтарының негізгі бөлігі болған. Сондықтан да, ол орыс тарихының да

құрамдас бөлігі. Өкінішке орай, екі елдің тарихшылары да Ұлығ–Ұлыс мемлекетін «өлген өркениеттің», «келмеске кеткен» елдің тарихы ретінде қарайды. Ұлығ–Ұлыс қазақ тарихының мақтанышы. Оның әлемдік өркениетке қосқан үлесі бір төбе.

5. Ұлығ–Ұлыс мемлекетінің құрамына көптеген түркі тілінде сөйлейтін, осы күнде қазақ халқының құрамына кірген керей, найман, уақ, қыпшақ, арғын, қоңырат, алшын, тама, табын, адай, қаңлы, маңғыт, кият, т.б. тайпалар кірген. Мемлекет көп ұлтты болғандығы белгілі. Оның құрамында славян, грек, италян, угро–фин, хазари, кама булғырлары, алаңдар, қалалық қыпшақтар, т.б. этностар кірді. Ұлығ–Ұлыс дәуірінде қыпшақ тілі мемлекеттік тіл ретінде өз дамуының шырқау шегіне жеткен. Шыңғысхан әскеріменнен қазақ даласына келген мұңғылдардың саны өте аз болды да, олар түркі тайпаларының арасына сіңісіп кетті. «Монгольский элемент не мог быть в Золотой Орде значителен, и преобладание турецкого языка, вероятно, установилась довольно скоро, особенно с тех пор, как прекратилась связь Золотой Орды с Монголией» [10] – деп жазды В.В. Бартольд.

6. Ұлығ–Ұлыс мемлекетінің экономикалық дамуы арнаулы зерттеуді қажет етеді. Нарықтық экономика құрып жатқан біздің елде оның практикалық та мәні бар. Еуразия даласын алып жатқан Ұлығ–Ұлыс мемлекетінің экономикасы нарықтық негізде құрылып, өз заманының қуатты елдерінің бірі болған. Жібек жолының түйіскен жерінде орналасқан Сарай Бату және Сарай Берке қалалары дүниежүзілік сауда орталықтарына айналды. Мемлекеттің «динара» аталатын ақшасы халықаралық валютаға айналды. Жер–жерлерде керуен сарайлар, пошта бекеттері пайда болды. Тек қана, Алтын Орда дәуірінде жүзден артық қалалар салынды. Қара теңіздің жағасында сауда факториялары салынды.

7. Ұлығ–Ұлыс мемлекетінің халықаралық аренадағы беделі, сол уақытта әлемде болып жатқан саяси процестерге әсері жөнінде ғылымда дұрыс пікір айтылмай келеді. Еуропалық тарихнамада оны «тонаушы, қанаушы мемлекет» деген парадигма қалыптасты. Бірде–бір зерттеулерде оның пай–далы, жағымды әсерлері, оң баға беру кездеспейді. Қытай тарихшысы Хан Жу–Минь «Чин–гис хан смял границы на пути связи между Востоком и Западом, сравнял с землей крепости и бастионы, которые препятствовали экономическим и культурным отношениям и после этого взаимные связи Востока и Запада начали процветать» [11] – деп жазды.

Тек қана, қазақ жерінде ғана емес көрші мемлекеттердің ішінде де қақтығыстар мен соғыстар тоқтатылды. Еуропа Алтын Орда

хандарымен есептесетін болды. Алтын Орда хандары орыс княздарын қолдап, олардың неміс және Балтық бойындағы ордендермен күресіне көмек жасады. Мысалы, Александр Невскийге Батудың баласы Сартақ әскери көмек жасап, Чудь көлінде неміс рыцарларын тасталқан етіп жеңді. Алтын Орда құрамына енген орыс жерлері гүлденді, славян тайпалары бірінғай этнос болып қалыптасты. Қалалар салынды. Көптеген орыс ақсүйектері қыпшақ қыздарына үйленіп, Шыңғыс ұрпақтары орыс әулеттерімен қан араластырып, құда болып, туыстықтарын күшейтті. Орыс княздарының еркек кіндікті балалары Ордада аманат есебінде ұсталып, тәрбие алып, азамат болған шағында елдеріне қайтарылатын еді.

Әлемдік саясаттану мұратында Жер шарының негізгі бөлігін қамтитын Ұлы мемлекет құру идеясы жатыр. Пан–Европа, Пан–Азия, Евразия бірлестігін ұйымдастыру бүгінгі таңдағы саясаткерлердің орындалмайтын арманына айналды. Осы арман Шыңғысханды да әлемдік билікке же–тектендігі хақ. Жоғарыда айтылған доктор Э. Хара–Дабанның «*Идеалом Чингис–хана было создание единого царства Человечества, так как только тогда – как он справедливо думал – прекратятся взаимные войны и создадутся условия для мирного процветания человечества как в области духовной, так и материальной культуры. Жизнь одного человека оказалась слишком короткой для осуществления этой грандиозной задачи, но Чингис–хан и его наследники едва не достигли этой задачи, когда имели 4/5 мира в своем государстве – монголсфере*» [12] дегені осыған дәлел.

Қорыта келгенде, Ұлығ–Ұлыс мемлекетінің тарихы қазақ тарихының құрамдас бөлімі. XIII ғасырдың басы мен XIV ғасырдың II жартысы аралығында қазақ жерінде үлкен тарихи өзгерістер болды. «Түркі тайпалары бір–біріменен әсерлесіп, көрші этностарымен туыстық қарым–қатынастарда болып, бірінғайда біркелкі этнос болып қалыптасты» [13]. Сөйтіп, келешектегі қазақ халқының ірге тасын қалады. Ұлығ–Ұлыс мемлекеті орта ғасырлық қазақ мемлекеті. Дәл осы уақытта қазіргі қазақ халқының мемлекеттік дәстүрі, тілі, рухани мәдениеті қалыптасты. Яғни, XIII ғасырдың басында қазақ халқы этнос болып қалыптасты деген пікірді (дискуссия үшін) айта аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Кузембайұлы А. История дореволюционного Казахстана. Республиканский кабинет оп выпуску учебно–методической литературы. Алматы, 1992.

2 Масанов Н.Э., Абылхожин Ж.Б., Ерофеева И.Б. Научное знание и мифотворчество в современной историографии Казахстана. Алматы, 2007. 88 бет.

3 Саблуков Г.С. Очерк внутреннего состояния кыпчакского царства. Казань, 1895; Тизенгаузин В.Г. Собрание материал–ов, относящихся к истории Золотой Орды. Спб., 1884.; Трофимов М.И. Хронологические таблицы мусульманских династии. Ташкент, 1895.; Березин И.Н. Очерк внутреннего устройства улуса Джучиева // Труды восточного отделения император–ского археологического общества. Спб., 1864.

4 Бартольд В.В. Сочинения. Т. 1–2, М., 1963.; Греков Б.Д., Якубовский А.Ю. Золотой Орда и ее падение. М.–Л., 1950.; Сафаргалиев М.Г. Распад Золотой Орды. Саранск, 1990.; Егоров В.Л. Золотой Орда: мифы и реальность. М., 1990.; Вернадский Г.В. Монголы и Русь. Пер. с англ. Е.П. Бернш–тейна, Б.Л. Губмана, О.В. Строгановой. Тверь: ПЕАН, М., АГРАФ, 1999; Г.Е. Грумм–Гржимайло Джучиды. Золотая Орда. Арабески истории. Кн. 1. Русский взгляд. Составитель, редактор серии А.И. Куркачи. М., 1994. 100–146 беттер.

5 Гумилев Л.Н. Поиски вымышленного царства: Легенда о Государстве пресвитера Иоанна. М., Наука, 1970. 242–бет.

6 Эренжен Хара–Дабан. Чингис–хан как полководец и его наследие. Культурно–исторический очерк Монгольской империи XII–XIV веков. Алма–Ата. Изд. «КРАМДС – Ахмед Яссауи.» 1992.

7 Бартольд В.В. Тюрки: Двенадцать лекции по истории турецких народов Средней Азии. – Алматы: Жалын, 1993. 125–бет.

8 Бұл да сонда.

9 Султанов Т. Как улус Джучи стал Золотой Ордой, Татар дөньясы. 2004, №12.

10 Бартольд В.В. Тюрки. Двенадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии. – Алматы: Жалын, 1993. 131–бет.

11 Хан Жу–Минь. Бұл цитата Эренжен Хара–Дабан кітабынан алынды. 243–бет.

12 Эренжен Хара–Дабанның жоғарыда көрсетілген еңбегінен алынды.

13 Кузембайұлы А. Ұлығ–Ұлыс тарихының пікір–талас тудырар мәселе–лері. // Ақиқат. Ұлттық қоғамдық–саяси журнал. 2016, №11, 95–100 беттер.

20– 30 ЖЫЛДАРДЫҒЫ ҚАЗАҚСТАН ҚАСІРЕТІ

АЛТЫНБЕК Г. Р.
3 курс студенті, «Тарих» мамандығы
ИСЕНОВ Ө. И.

т.ғ.к., доцент, Қостанай мемлекеттік педагогикалық университеті, Қостанай қ.

Қазақстан тарихының өткен кезеңдеріне зер сала қарасақ, тағдырдың талай қыспағында тапқанынан жоғалтқаны көп халқымыздың сан қилы қиындықтарды бастан өткізгенін көреміз. Әйтсе де ел басына түскен небір зұлматтардың ішінде орны толмас өкініш, азалы да қаралы кезең, қасіретті апат ретінде 1921– 1922, 1931– 1933 жылдардағы ашаршылық нәубеті бәрінен де асып түскені сөзсіз. Бұл жеке адамның немесе отбасының емес, бүкіл халық басына келген апат.

Қазақ қалай қырғынға ұшырады? Қазақтың басынан қаншама қиыншылықтар өтті? Кеңес үкіметі өзіне қараған халықтарды атып, қуғындап қана қойған жоқ, сонымен бірге қолдан жасалған аштықпен де ауыр зұлматтар жасады. Ашаршылық Қазақстанда, Еділ бойында, Украинада, Солтүстік Кавказда да болды. Бірақ солардың ішінде аз ғана қазақ халқының жартысына жуығының қырылып қалуы бұл қасіретті көлемі жағынан да, нәубеттен орны толмас зардап шеккен ұлт ретінде де ХХ ғасырдағы әлем тарихынан орын алған осындай апаттардың алдыңғы қатарына шығарады. Тарихшылардың саясаттанушылардың пайымдануынша, оған кінәлі Қазақстанда жүргізілген сталиндік– голощекиндік реформа, содан туындаған шаруалардың жеке меншігін тәркілеу, жою, әртүрлі ауылшаруашылық салықтарымен бас көтертпеу отырықшыландыру, күштеп колхоздастыру, дәулеттілерді, зиялыларды феодализмнің өкілі буржуазиялық интеллигенция» санап, атып– асу, билікке жалшыларды тартып, қоғамды қолдан надандандыру [2, 5 б.].

Ф. И. Голощекин 1925 жылдың күзінде Қазақстанға келісімен көп ұзамай мұнда «Ұлы Қазан төңкерісінің» лебі желпіген. Сондықтан Қазақстанда «Кіші Қазан» бағытын дереу жүзеге асыру керек деп жанталасқаны шындық. Ол бұл ойын теорияға айналдырып республика басшыларына да мақұлдатып үлгерді. Осы теория сымағын жүзеге асыруды Голощекин Кеңес өкіметіндегі ауылдарды жедел кеңестендіруден бастағаны белгілі. Қазақ жерін аттамай жатып 1925 жылы 1 желтоқсан күні өткен Бүкілқазақстандық V конференцияда: «Ауылды кеңестендіру, бұл– шын мәнінде, Қазақстанда кеңестендіру. Сондықтан барлық

салада біздің жұмысымыздың ілгерілеуі үшін қазақ кедейлерін ұйымдастырмай өсте мүмкін емес», – деп жар салған билік басына келгеніне екі ай өтер– өтпестен ауылдарды аралап көрмей– ақ, елдегі жағдайға өзінше баға беріп, байбалам салды. «...Ауылда байдың үстемдігі, рудың үстемдігі өзгеріссіз сақталған, шын мәнінде өлкеде кеңес үкіметі орнамаған»,– деп мәлімдеді. Жыл өтісімен республикадағы дара биліктің иесі екендігін дәлелдегісі келіп, өзімен саяси пікір таластырған Смағұл Садуақасовқа айтқан болып, өткен конференциядағы ойын былай жалғастырды. «Садуақасов жолдас екеуіміздің арамыздағы пікір қайшылығы түп– тура Октябрь мәселесіне қатысты. Мен: ауылға «Кіші Октябрь» жүргізу керек деп есептесем, сіз Октябрь атаулының барлығына қарсы шығасыз. Біздің қазір жүргізіп жатқан жер реформамыз Октябрь емес пе? Ауылдағы экономикалық жағдайды өзгерту керек [5, 35 б.].

Біз, дәл қазір қалыптасқан, жетіліп келе жатқан, даму үстіндегі таптық қарым– қатынасты өшірмеу туралы көзқарасты, кедейлердің байларға қарсы таптық күресін қолдаймыз, егер мұны азаматтық соғыс деп түсінсеңіз, онда біз соғыс жағындамыз»,– біз басында өзіміз отырған өкіметке қарсы бағытталған азамат соғысына емес, кедейлердің байларға қарсы соғысы жағындамыз деп қазақ ұлтына «азаматтық соғыс» жариялады. Сол кезде «Советская степь», «Еңбекші қазақ» газеттерінің бетінде Голощекиннің «Ауылда кеңестендіру», «Асыра сілтеу болмасын, аша– тұяқ қалмасын» деген сөзі ұран болып көтерілді.

Алғашқы аштық кезінде қазақтың көбі аштықтан қырылды. Деректерге сүйенсек, 1919–1922 жылдардағы аштық кездерінде бір миллионнан астам қазақ аштан өлген. Бұл сол кездегі қазақтың санының шамамен 20–30 % құрайды деген сөз. Алаш арыстарының көсемі – Ахмет Байтұрсынов 20 жылдардағы аштық жөнінде 1922 жылғы «Қазақ календарына» жазған «Тәні саудың– жаны сау» атты мақаласында: «Ашаршылықтан адамның тәні де, жаны да азып, адамгершілік жоғалып, адам хайуаннан да жаман болып кетті...» [9, 47 б.]. жазған.

Осылайша Голощекин Қазақстанда «Кіші Қазан» саясатын өткізуді бастап кетті, қазақ халқының күн – көрісі төрт түлік малын түгел тартып алып, мемлекетке өткізді, әсіресе, қасиетті жануары жылқы малын жоюға көбірек күш салды. Осыдан кейін «ұжымдастыру» деген жалаумен көшпелі елді арсыздықпен тонап, халықты әдейі ашаршылыққа ұшыратты. Қызыл империя бейбіт заманда қазақ ұлтына жасаған нәсілшілдік қылмысын әлемдік

қауымдастық алдында жасырып, кеңестік цензура көп жылдар бойы 1931–1932 жылдардағы қазақ даласындағы ашаршылықты баспасөз бетінде жазуға, бұқаралық ақпарат құралдарына айтуға қатаң түрде тыйым салды. Әкімшілік биліктің осынау ел ішіндегі арандату саясатына, әділетсіздік пен зорлық–зомбылыққа қарсы шыққандар «халық жауы», «бандалық құрылым» аталып, қырып жойылды. 1930–1933 жылдардағы қолдан жасалынған ашаршылықтан еліміздегі қазақтардың үштен бірі ғана аман қалды делінеді. Нақты архив деректерінің негізінде осы кезге дейін айтылмай келген астық және ет дайындау кезіндегі жүгенсіздіктер, аштық қасіреті тұңғыш әңгімеленіп, қазақ шаруаларының жаппай бодандыққа ұшырауының және аштан қырылуының көлемі мен демографиялық салдарын алғаш рет ғылыми тұрғыдан талдау әрекеттері жасалды. Бірақ соңғы мәселерді анықтау кезінде ғалымдар әртүрлі қорытындыға келді. Мысалы: Б.А.Төлепбаев пен В.П.Осипов «1931–1933 жылдардағы ашаршылықта қазақ халқының арасынан 1 млн. 500 мың – 1 млн. 100 мың адам опат болды. Бұған қоса республиканың өзге ұлттары арасынан 200–250 мың адам аштық құрбандығына кетті» десе, ал М.Қ.Қозыбаев, Ж.Б.Әбілқожин, М.Б.Тәтімов «шығын болған қазақтардың саны 1 млн 750 мың адамға жетті» деп жазды [3, 37 б.].

Өз еңбектерінде бұл шығынды 1 млн. 745 мың адам деп көрсеткен М.Х.Асылбеков пен Ә.Б.Ғалиев бұл сандардың «ең төменгі мөлшермен» алынғанын, өйткені бұл қасіретке байланысты барлық мәліметтерді өздерінің есептемегендерін ескертті. Сәл кейінірек Мәскеу және Алматы архивтерінен жаңадан табылған құжаттар аштық жылдары қырылған қазақтар санының 2 млн. адамнан асып кеткенін байқатты. Бұл мәселерде шетелдік әріптестеріміздің де пікірлері әр түрлі: Р.Конгвест осы жылдардағы қазақтардың өлім саны 1 млн–ға тең десе, М.Олкотт 2 млн құрбандық туралы айтты. Бұл кісілердің шындықты ғылыми тұрғыда ашуға деген ынта–ықыластарын құрметтей отырып, шетелдік әріптестеріміздің қолдарында біз құпия архив қойнауынан тапқан материалдардың жоқ екенін ескергеніміз жөн [3, 37 б.].

Тарихшылар арасында аштықтан қырылған қазақтар саны туралы бірауызды, ортақ тұжырым болмағандықтан, кезінде республика Президенті де бұл мәселеде жалпылама пікір айтты «тек аштықтың өзі жүз мыңдаған адамның өмірін жұтты», – деген тұжырым жасады [11, 47 б.]. Осы кезде мәселеге жаңаша көзқараспен қарауды қалыптасыруға белгілі ғалым Манаш Қозыбаевтың еңбектері де ықпал жасады. Бұларда Қазақстандағы ашаршылық

ақиқаты, Ф.Голощекиннің осы жылдардағы қайғылы рөлі, күшпен ұжымдастыру барысындағы жүгенсіздіктер ашық айтылды. Қазақстан өлкелік партия комитетінің және Ф.Голощекиннің өзінің еңбектерін кеңінен пайдаланған автор осынау күрделі мәселеге тарихшылар назарын аударды [3, 38 б.].

Ал енді аштықтың нақты да жантүршігерлік жағдай қандай болды? Ол туралы мұрағат құжаттары және естелік әңгімелер өте көп. «Қызылдар қырғыны» кітабында ашаршылықтың кезіндегі оқиғалар толығымен сипатталған. Солардың бірі: «Шеткі бір үйге келдік. Алда келе жатқан кіреші үйдің есігін тартып еді, ашылып кетті. Төргі үйде шымылдық құрулы тұр екен. Көп уақыт жел мен күн тимеген соң, шүберек солай тұрып шіріп кетсе керек. Іргедегі төсекте екі адам құшақтасып жатыр. Шындығында адам емес, екі адамның қаңқасы, еттері ағып, сүйектері қалған. Адамның шашы шірімейді деген рас екен. От жақтағысы жас әйел болса керек, көмірдей қап–қара екі бұрымы бөксе тұсына дейін шұбалып жатыр. Кірешілер отыра қалып, ауыздары жыбырлап, көмейлері күбірлеп дұға оқи бастады. Мен не отырудың, не шыға жөнелудің ретін таппадым, дір–дір еттім. Жаңадан қосылған жас жұбайлар құшақтасып жатып өлейік деген болу керек» деп,– сол кездегі оқиғаны суреттеп жазады [2, 17 б.].

Шу елді мекеніндегі жағдай туралы төмендегі құжатта: «Шу поселкесінің маңайындағы төңіректегі №75 барактағы босқындар жатағының және тамақтандыру орнының санитарлық жағдайын тексеріп шықтық. Сонда мыналарға кездестік: ішінде босқындардың жатаханасы және тамақтандыру орны орналасқан №75 барак жан төзгісіз жағдайда. Баспана әл–дәрмені таусылған, көбі өздері дегенде қозғалатын босқындарға лық толы. Баспана іші–былғаныш, сасық. Жүзге тарта адамдар жерде жатыр. Баспананың айналасы ластанып кеткен. Барлық жерге сүйектер, жыртылған киімдер, адамдардың қоқыстары және шығыс жағында тоғыз өлік жатыр, барактан біраз жерде солтүстік жерде тағы да өлік. Барактың орнынан шығысқа қарай бір жарым шақырымдай қашықтықта шұқырда тағы бес өлік жатыр. Қазақ бейіті жас молаға толы» [4, 68 б.].

Архив деректерінен ұғатынымыз, алапат аштық, әсіресе 1933 жылға қарай өршіп кеткен. Байқағанымыз: өлгендердің есебін ешкім де жүргізбегенге ұқсайды. Өйткені өлгендер санына байланысты қойылған сұраққа поселкалық кеңес төрағасының орынбасары Сихымбаев былай деп жауап берген: «Қар ериді емес пе, міне, сонда өлгендердің қанша екенін көретін боламыз» [9, 35 б.].

Ашаршылық салдары тек үлкендердің өмірін ғана емес, жас сәбилердің өмірін жалмағанын деректерген көруге болады. 1932 жылдың зобалаңындағы ресми деректерге қарағанда, ашаршылық жылдары емшектегі сәбилердің 72 проценті, жеті жасқа дейінгі балалардың 60 проценті қырылып қалған. 1932 жылы қазақтар арасындағы өлім бала туушылардан артық болып, Орал қаласында бес есеге, Қостанайда екі есеге, Қызылжарда екі есеге артып кеткен. 1932 жылы балалар үйінен 68617 жетім атанса, 1932 жылы 1 қаңтарға дейін 45100 бала панасыз қалып, оның 1682–і аштан өлген [2, 73 б.].

Мұндай зұлмат жылдардағы ел қасіреті қазақ әдебиетінде, ұлы жазушыларымыздың шығармаларында айқын сипатталды. Осындай шығармалардың бір–екеуінен дерек келтірсек. Манаш Қозыбаевтың «Ақтаңдақтар ақиқаты» еңбегінде отызыншы жылдары Голощекин жүргізген «Кіші Қазан» төңкерісінің қазақ халқына қаншалықты қасірет әкелгенін сөз етеді. Ал Құрманбай Еспенбетовтың «Күрбелең қасіреті» атты кітабы ашаршылық жылдары орын алған оқиғалар желісімен жазылған. Автор Күрбелең жерінде болған қасірет арқылы күллі қазақ даласындағы саяси ахуалды суреттеген. Кітапты өз анасының, оның замандастарының айтқан естеліктері бойынша жазған. Қаншама кітаптар жарық көргенімен ұлттың басындағы ұлы қасіретті толық қамтып сипаттады деп айта алмаймыз. Бұл трагедиялық оқиғаны толық қамтып жазу мүмкін емес. 1921–1922 және 1931–1933 жылдардығы аштықтан, 1937–1938 жылдардағы қудалаудан халқымыздың сағы сынды. Әрине, бұндай дүрбелең басқа халықтардың да басынан өтті [9, 43 б.]. Бірақ, ашаршылық қазақ халқы үшін ұлы қасірет болып қалды. Ашаршылық қазақ халқының дамуын 100 жылға жуық уақытқа кейін шегерді. Бірнеше жыл қайталанған ашаршылық зұлматынан қазақ халқының сағы әбден сынғаны анық. Халқымыз бастан кешірген осынау ашаршылық салдары еліміздің басынан кешірген мәңгілік проблемасы болып қала береді.

Елбасымыз Н. Ә. Назарбаев: «Егер ашаршылық болмағанда біз қазір 45–50 миллион халық болып отырар едік» [11, 33 б.], – деген болатын.

Қорыта келе айтпағымыз, біріншіден, бүгінде сол қазақ елі қасіретін тартқан ашаршылықтың алғашқысына 97 жыл толса, кейінгісіне 87 жыл болып отыр. Екіншіден, болашақ ұрпақ бұндай қасіретті оқиғаны ұмытпай, тарихтың ашшы сабақтарын жадыларында сақтау керек. Халқымыз ел экономикасының дамуына әл–ауқатының жақсаруына еселі еңбек ету тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Мәмбет Қойгелдиев, Талас Омарбеков. Тарих тағлымы не дейді? – Алматы: Ана тілі, 1993. – 208 б.
- 2 З.Қыстаубаева, Б.Хабдина, Қызылдар қырғыны / – Алматы: Өнер, 1992 – 256 б.
- 3 Талас Омарбеков. 20–30 жылдардағы Қазақстан қасіреті: Көмекші оқу құралы. – Алматы: Санат, 1997 – 320 б.
- 4 Қуандықов. Е.С. Сүрең салған сұрқия саясат. Ғылыми мақалар мен зерттеулер. (Ф.Голощекин тұсындағы Қазақстандағы өкімшіл–өміршіл жүйе негізінде жүргізілген саяси билік туралы). – Алматы, Санат 1999. – 104 б.
- 5 С.Әбдірайымов, И.Н.Буханова, Е.М.Грибанова, Н.Р.Жағыпаров, В.П.Осипов. Қазақ қалай аштыққа ұшырады: (Қасіретті жылдардың хаттары), Алматы, Қазақ университеті, 1991, – 208 б.
- 6 Ә.Нысанбаев. Қазақстан Ұлттық энциклопедиясы. Т.1. – Алматы: Қазақстан энциклопедиясының Бас редакциясы. – Алматы, 1998. – 582 б.
- 7 Қ.С.Алдажұманов, Ж.Б.Әбілқожин, К.Н.Бұрханов, А.Т.Қапаева, С.Ф.Мәжитов, Қазақстан тарихы. – 4 том. – Алматы: Атамұра, 2010. – 271–277 б.
- 8 Ж.Қалыбай, 1932 жылғы ашаршылық зұлматы // «Жұлдыздар отбасы» журналы. – №11. – 2012, 31–44 б.
- 9 Ә.Салықбай, Ашаршылық тауқыметі мұрағат құжаттарында // Қазақ тарихы (ғылыми–әдістемелік журнал). – №5 – 2007, 31–32 б.
- 10 Ә.Салықбай, Нәубет шындығы // Қазақ тарихы (ғылыми–әдістемелік журнал). – №1. – 2006, 102–108 б.
- 11 http://www.inform.kz/kz/elbasy-makalasy-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru_a2016293

РЕГИОНАЛЬНЫЕ МУЗЕИ КАК «МЕСТА ПАМЯТИ» (НА ПРИМЕРЕ МУЗЕЕВ БАЯНАУЛЬСКОГО РАЙОНА ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ)

АЛЬЖАНОВА Г. М.

магистрант, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева
г. Астана

В данной статье представлен один из этапов исследования проблемы репрезентации культурной памяти в региональных

музеях Баянаульского района Павлодарской области. Музеи рассматриваются как «места памяти», опираясь на идеи П. Нора.

Выбор данного региона обусловлен тем, что это место обладает большим культурным капиталом. Так называемый «баянаульский феномен» связан с тем, что из этого района в советское время вышло 40 докторов наук. И это во многом благодаря Канышу Сатпаеву. Это место знаменито и святыми местами, в частности, это сакральные практики, связанные с поэтом, мистиком Машхур Жусуп Копеевым. Знаковой фигурой для региона является и поэт Султанмахмут Торайгыров.

Культурно– историческое наследие Баянаула, включающее в себя музеи, памятники, мавзолеи, природные объекты, безусловно, играет важную роль в сохранении и изучении изменений национальной идентичности и активно исследуется в рамках государственных программ. Ранее исследованиями богатого культурного материала Баянаула занималась программа «Мәдени мұра», действовавшая с 2004 г.

В настоящее время функции исследования регионов, сакральных мест, культурного материала нации выполняет программа «Рухани Жаңғыру», принятая в Республике Казахстан в 2017 г., и ее дочерние проекты «Сакральная география Казахстана», «Туған жер». В статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев пишет о «сохранении своей культуры и собственного национального кода как первого условия модернизации», о том, что «патриотизм начинается с любви к малой Родине» и необходимости изучать ее традиции, обычаи, культуру [1]. Одной из актуальных задач современного Казахстана является сохранение национальной идентичности, истоки которой находятся в истории, культуре и языке народа.

Объектами данной работы являются три музея, расположенные на территории Баянаульского района: Баянаульский мемориальный музей академика К.И. Сатпаева в самом с. Баянаул, мемориальный музей С. Торайгырова в с. Торайгыр и мемориальный музей поэта, историка и философа М. Ж. Копеева, находящийся в с. Жанажол.

Поскольку объектами исследования являются несколько музеев, в ней применяются методы сравнительного и культурологического анализа.

Вышеперечисленные музеи в данной работе будут исследованы как «места памяти». Это понятие ввел французский ученый Пьер Нора в книге «Франция – память», также он первым разработал концепцию «мест памяти». Пьер Нора писал о необходимости

наличия у «места памяти» трех компонентов: материального, символического и функционального [2, с. 40]. Только при наличии всех трех аспектов объект может считаться «местом памяти». В настоящее время существуют различные классификации «мест памяти», в них могут входить как само собой разумеющиеся архивы, музеи, кладбища, так и дневники, документы, предметы, события и т.д. С момента опубликования работы и введения термина «мест памяти» велись многочисленные дискуссии, концепция как критиковалась так и поддерживалась.

«Места памяти» во многом формируются на основе коллективной памяти народа, они существуют пока о них помнят [2]. Впервые о коллективной памяти написал Морис Хальбвакс в своей работе «Социальные рамки памяти», в частности о семейной и религиозной коллективной памяти. Позднее это понятие стало широко распространено и развивалось в исследованиях памяти у П. Нора, Я. Ассмана и А. Ассман, П. Рикера и других. Под коллективной памятью подразумевается представление о прошлом у группы, «совокупность действий, принимаемых коллективом или социумом, по символической реконструкции прошлого в настоящем» [3], память самого общества, в условиях которой формируется и национальная, этническая, социальная идентичность. Коллективная память обладает механизмами запоминания традиций, обрядов, значимых в жизни общества событий.

«Места памяти» у Пьера Нора делятся на доминирующие и доминируемые [2], если первые находятся под влиянием государства, к ним заставляют идти, на них целенаправленно обращают внимание, то вторые выбираются самим народом, обусловлены его коллективной памятью. Так доминируемые «места памяти» отражают национальную идентичность, память народа. Можно сказать, что практически все «места памяти» Баянаула являлись доминируемыми. Даже во время неприятия советской властью деятельности М.Ж. Копеева и уничтожения его мавзолея, люди помнили о нем и приходили к его захоронению. В настоящее же время происходит переосмысление, «места памяти» Баянаула находятся как в интересах народа так и в интересах государства. Об этом свидетельствуют как многочисленность посетителей данных мест, так и современные программы, реставрация, улучшение сервиса и т.д.

Музеи выполняют и функцию сохранения и передачи коллективной, исторической памяти народа. Так, Е.А. Ростовцев и И.В. Сидорчук разделили музеи на четыре типа по памяти,

репрезентируемой ими. К первому они отнесли музеи, ориентированные на культурную память в целом, «призваны формировать целостное культурное пространство, отражать культурную историю в сознании человека» [4, 18]. Следующие музеи в основном сохраняют и передают корпоративную память, корпоративную культуру, то, как она отражается в общей истории страны и т.д. Примером может служить музеи в банках, на предприятиях и др. Музеи третьего типа сохраняют в основном социальную память и зачастую являются коммерциализированными. К музеям четвертого типа были отнесены те, в которых «доминирует принцип коммеморации», памяти об исторических событиях или персонажах. Этот тип «более всего связан с реализацией задач политики памяти» [4, 19]. Музеи, рассматриваемые в данной статье можно отнести как к первому, так и к четвертому типам.

Музеи действуют на общественных началах с 60–70 гг. XX века, позже они перешли под государственное управление. При этом, если Баянаульский мемориальный музей академика К.И. Сатпаева был организован на общественных началах в 1964 г. и перешел под государственное управление в 1967 г., то мемориальный музей С. Торайгырова с 1965 по 1993 гг., а мемориальный музей поэта, историка и философа М.Ж. Копеева с 1977 по 1993 гг. работали на общественных началах. Это доказывает бесконечный и безвозмездный интерес народа в данных деятелях, их роль в его коллективной памяти.

В настоящее время мемориальные музеи С. Торайгырова и М.Ж. Копеева являются филиалами Баянаульского мемориального музея академика К.И. Сатпаева, старейшего и наибольшего из трех.

Сатпаев Каныш Имантаевич – первый президент Академии наук Казахской ССР, геолог, общественный деятель, внесший огромный вклад в развитие металлургии и казахстанской науки в целом. Его музей содержит более 3000 экспонатов, состоит из нескольких залов, в числе которых зал ученых, зал людей искусства Баянаула, этнографический зал, конференц-зал, проводит ежегодные Сатпаевские чтения, круглые столы и т.д. В числе музейных предметов – личные вещи академика, его книги, труды, а также экспонаты, посвященные и другим выдающимся личностям Павлодарской области.

Перед музеем находится памятник К.И. Сатпаеву, а при музее действует небольшая библиотека и кинозал на 60 мест. На входной стене музея написаны слова Н.А. Назарбаева – «Баянауылдын

дарынды тумасы ғұлама Қаныш Сәтбаевтың халқына берген қазынасы ортаймасын. Халқымыздың даналары дүниеге келген киелі өлкеде болашақта да тәуелсіздік туын берік ұстауға үлес қосатын дара дарындар туады деп ойлаймын».

Признание музея имени Каныша Сатпаева, как государственного во времена СССР неувидительно, ведь он внес большой вклад в советскую науку, геологию. Другие же деятели не могли быть заинтересованы государством в то время – поэт– демократ Султанмахмут Торайгыров, и поэт, философ, этнограф и востоковед Машхур Жусуп Копеев.

Мемориальный музей М.Ж. Копеева был изначально открыт в здании школы, позднее, в 1981 г. его перенесли в здание сельского Дома культуры, в 1993 г. вновь перенесли в типовое здание [5]. В настоящее время местонахождение мемориального музея М. Ж. Копеева вызывает особый интерес, поскольку вкуче с мавзолеем составляет единое культурное пространство памяти.

В здании музея находится гостиничный комплекс и столовая или же, скорее можно сказать, что музей был перенесен в здание современного гостиничного комплекса. Такое соседство создает как плюсы, так и минусы для туристов, сотрудников музея и самих экспонатов. Поскольку многие паломники, остаются переночевать на святом месте для получения благословения, были созданы наилучшие условия для их остановки и посещения музея и мавзолея. В плане развития туризма такое расположение играет положительную роль. Однако сотрудники музея жалуются на возможность порчи экспонатов из-за трудности и непригодности хранения их на первом этаже, рядом с гостиницей, едой, постоянными передвижениями [6].

В музее хранятся разные вещи философа, многие из которых носят сакральный характер – например, дорожный Коран, который постоянно носил с собой Машхур Жусуп Копеев. Помимо этого личные вещи представлены одеждой, посудой, часами, очками, книгами и др. В советский период труды М.Ж. Копеева были изъяты из употребления и объявились вредными, а мавзолей был разрушен, но люди не забыли о нем, построили снова и посещали, как его, так и мемориальный музей, что продолжается до сих пор.

Машхур Жусуп Копеев получил высшее духовное образование в Бухаре, Туркестане, Самарканде, Ташкенте. Помимо родного языка он владел также арабским, персидским и чагатайским. Труды мыслителя были выпущены 20 томным изданием. Он собирал народные предания, летописи, фольклор, и сам написал большое

количество книг, статей, стихов. При павлодарском университете им. С. Торайгырова действует научно– практический центр «Машхуроведение».

На примере мемориального комплекса М.Ж. Копеева особенно отчетливо видны аспекты принадлежности к «месту памяти». Сами мавзолей и музей являются материальными объектами, выполняющими различные функции: от познавательной и рекреационной, до мировоззренческой. Символический аспект данного места также не вызывает сомнений. Сам М.Ж. Копеев был в некотором смысле символической фигурой духовной культуры, он оставил после себя особые указания относительно постройки мавзолея, некоторые предсказания насчет будущего. Легенды и истории, сохранившиеся до наших дней, повествующие о чудесах и необъяснимых явлениях, приписывающихся М. Ж. Копееву.

Творческое наследие Машхур Жусупа Копеева особенно актуально в контексте современного религиозного возрождения в Республике Казахстан. Одна из современных сакральных практик – ночевка в мавзолее, чтение молитв, получение благословения. Посещение сакрального места, «места памяти», мавзолея суть есть коммеморативный ритуал, принявший форму паломничества. Такое паломничество чрезвычайно распространено ввиду того, что Машхур Жусуп Копеев еще при жизни считался святым, обладал даром провидения, помогал людям.

Третий музей Баянаульского района – мемориальный музей Султанмахмута Торайгырова, находится в одноименном селе. Султанмахмут Торайгыров – поэт– демократ, за короткую, двадцати семилетнюю жизнь успел написать роман «Красавица Камар», множество стихов, публикаций, поработать в редакции журнала «Айкап». В своих произведениях он поднял проблемы, не потерявшие актуальности до сих пор – проблемы гендерного неравенства, вопросы образования, смысла человеческой жизни. Музей состоит из экспозиций, посвященных детству поэта, его родному аулу, учебе в Баянаульском медресе, в городе Тройцке, первым шагам в литературе, а также наследию поэта и знатным землякам [7].

Небольшой музей ярко показывает жизнь поэта и в целом казаха в ту эпоху, этому способствуют национальная посуда, сундуки, подушки, ковры, создающие атмосферу уютного дома XIX– XX веков. С другой стороны показаны многочисленные книги, статьи, журнальные и газетные вырезки, раскрывающие творческое наследие поэта. Отдельного внимания заслуживают фотографии

и рисунки дома поэта, аула, родственников и исследователей, окружающей природы, даже камня Султанмахмута, к которому он приходил во время творческого одухотворения. Визуальные изображения вообще активно используются во всех трех музеях и составляют важную часть экспозиции и репрезентации прошлого. Также музей представляет особый интерес для всех изучающих регион, поскольку активно участвует как во всех культурно– массовых мероприятиях села, так и в его повседневной жизни.

Один из наиболее волнующих музей вопросов является количество и подлинность экспонатов. Зачастую большая их часть является копиями, в то время как посетителей больше всего интересуют оригинальные музейные предметы. В таком случае можно сказать, что музеи, рассматриваемые в данной статье, обладают огромным количеством оригиналов, включающих в себя первые публикации, труды на разных языках, фотографии, костюмы, посуду, другие личные вещи. Во многом этому способствовало то, что родственники деятелей приняли активное участие в деятельности музеев.

Существенным недостатком музеев является отсутствие у них сайтов, невозможность получить доступ к электронной информации. Между тем, в рамках реализации государственных программ, развития и распространении технических инноваций, вопрос создания музеями сайтов это лишь вопрос времени. Возможно проведение виртуальных экскурсий, 3D проектирование экспонатов, сканирование и электронный доступ к рукописям, книгам, хранящимся в музеях, позволили бы им увеличить число посещений и интерес к трудам и творчеству деятелей края.

Все три музея содержат информацию и хранят память не только о трех данных лицах, но и о многих других представителях Баянаула, исследуют их работы, проводят научные конференции, а также сохраняют региональную идентичность. С каждым годом увеличивается их посещаемость, особенно сейчас, когда изучение и развитие региона получило второе дыхание благодаря программе «Рухани Жанғыру». Музеи как «места памяти» отражают локальную историю, культуру и благоприятствуют развитию туризма: сакрального, культурного, исторического, паломнического.

ЛИТЕРАТУРА

1 Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания // Акорда – Пресс– конференции и корреспонденция, 2017. Режим доступа: <http://www.akorda.kz/ru/>

events/akorda_news/press_conferences/statya- glavu- gosudarstva- vzyad- v- budushchee- modernizaciya- obshchestvennogo- soznaniya

Дата обращения: 25.11.2017

2 Нора П. Проблематика мест памяти Франция– память / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок. – СПб.: Изд- во С.– Петерб. ун- та, 1999, с. 17– 50.

3 Национальная философская энциклопедия. Режим доступа: <http://terme.ru/termin/pamjat- kollektivnaja.html> Дата обращения: 27.11.2017

4 Е.А. Ростовцев, И.В. Сидорчук. Музей и историческая память в современной России. Вопросы музеологии – 2014. – С. 16– 21

5 Паспорт Мемориального музея М.Ж. Копеева Режим доступа: http://www.madeniet.pavlodar.gov.kz/index.php?option=com_content&view=category&id=9&Itemid=113&lang=ru

6 Сулейменов А. Бесценные реликвии Машхур Жусупа// Источник: <http://e- history.kz/ru/publications/view/3583> © e- history.kz Дата обращения: 25.11.2017

7 Паспорт Мемориального музея С. Торайгырова Режим доступа: http://www.madeniet.pavlodar.gov.kz/index.php?option=com_content&view=category&id=9&Itemid=113&lang=ru

Дата обращения: 25.11.2017

АЛАШ ҚОЗҒАЛЫСЫНЫҢ КӨРНЕКТІ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ КӨЗҚАРАС ЭВОЛЮЦИЯСЫ

АШИРБЕКОВА З. Р., ЖАМИЕВА М. Е.,

студенттер, Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті,
Қарағанды қ.

МҰРАТОВА М. Б.

ғылыми жетекші, г.ғ.м., оқытушы,

Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.

*Алаштың баласы бұл жолы болмаса,
жақын арада өз тізгіні өзіндебөлек мемлекет болар.*

Әлихан Бөкейханов

XX ғасырдың басындағы қоғам қайраткерлері қазақ халқының мемлекеттігін қалпына келтіруге, халықты жалпы адамзат құндылықтарымен таныстыруға ұмтылып, халықты ағартушылыққа, оқу ғылымға шақырып, ұлт болашағы үшін аянбай еңбек етіп, «Алаш»

қозғалысын тарих сахнасына әкелді. «Алаш» және қазақтың әкімшілік элитасының, ғылыми және шығармашылық интеллигенциясының өкілдері қазақ мемлекеттілігінің негізін қалады. Бүгінгі таңда біз, 1920–шы жылдардың басындағы Алаш Орда қатысушыларының шекараны белгілеп кеткен мемлекетінде өмір сүріп жатырмыз. Сол «Алаш» партиясын құрып, өз алдына тәуелсіз мемлекеттік құрған Алаш қайраткерлерінің идеялары мен жүзеге асырған игі істері бүгінгі тәуелсіз Қазақстан кезеңінде жалғасын тапса керек.

XX ғасырдың алғашқы ширегіндегі Қазақстан тарихының ақтандық беттерінің біразы Алаш партиясы мен Алашордаға тікелей байланысты. «Алаш немесе Алашордақозғалысы» – бірнеше құрамдас бөлімдерден тұратын күрделі ұғым. Сондықтан дәуелбастан Алаш қозғалысына жататын жекелеген мәселердің басын ашып оларды нақты түрде қарастырған жөн [1, 5 б.].

Алаш қозғалысы – XX ғасыр басындағы қазақ жерінің барлық өңірін қамтыған ұлт– азаттық қозғалыс. 1905 ж. қазақ оқығандары ұйымдасқан түрде саяси шараларды қолға ала бастайды. 1905 ж. 26 маусымдағы «Қарқаралы құзырхаты» деп аталған Қоянды жәрмеңкесінде Ресей патша үкіметінің министрлер кабинетіне сөз бостандығы мен ана тілінде оқу, діни еркіндік т.б мәселелерді көтерген 12.767 қазақ азаматы қол қойған құжат осы қозғалыстың бастауы болып табылады [2, 38 б.].

XX ғасырдың бас кезінен өрістей бастаған қазақ қауымына тән қоғамдық қозғалыс өз алдына буржуазиялық–демократиялық мәні бар жалпыұлттық мақсат– міндеттерді: ұлттық тең құқылық, халықтың мәдениетін көтеру, оқу– ағарту ісін жетілдіру, әйел теңдігін қамтамасыз ету, көшпелілерді отырықшыландыру сияқты міндеттерді қойды. Басқа сөзбен айтқанда бұл істің басы– қасында болған жаңадан қалыптаса бастаған қазақтың ат төбеліндей азғана тұңғыш интеллигенттеріне жалпы ұлттық сұраныстарға жауап беруге және оларды шешуге тырысты. Қазақ интеллигенциясын қалыптастыруда Петербург, Москва, Варшава, Қазан университеттері мен басқа да жоғарғы оқу орындары, сондай – ақ Сібірдің жоғарғы және арнаулы орта білім беретін оқу орындары да айтарлықтай роль атқарды [1, 32 б.].

Осыған орай, Елбасы Н.Назарбаев өзінің «Тарих толқынында» кітабының «Алаш мұрасы және осы заман» атты тарауында: «Ұлт– азаттық қозғалысының басшылары Әлихан Бөкейханов (оқымысты – ғалым, Ресей Конституциялық демократиялық партиясы Орталық Комитетінің мүшесі, I және II Мемлекеттік Думаның депутаты),

Ахмет Байтұрсынов(ақын, аудармашы,лингвист, «Қазақ» газетінің редакторы), Міржақып Дулатов, Жақып Ақпаев, Мұстафа Шоқай, Мұхаметжан Тынышпаев, Бақытжан Қаратаев, Халел және Жанша Досмұхамедовтер және басқалары – негізінен Петербург, Мәскеу, Варшава, Қазан, Омбы мен Орынбор жоғары оқу орындары, училищелерінің түлектері» [3, 157 б.],– деп Алаш зиялыларының сауаттылығына,интеллектуальды әлеуетіне әділ баға берген еді.

Қозғалыстың өрістеу эволюциясының бағыты мен қарқыны, азаттыққайраткерлерінің мүмкіндіктері мен дайындықтары 1917 ж. Ақпан төңкерісінен соң бедерлене байқалды. Атап айтқанда, сәуірдің алғашқы күнінен бастап облыстық қазақ сиездері өткізіле бастады. Орынборда, Алматыда,Оралда, Омбыда, Семейде өткізілген Торғай, Жетісу, Орал, Ақмола, Семей, облыстық сиездер Ташкентте өткізілген Түркістан мұсылмандарының Бірінші құрылтайы Алаш баласының азаттыққа шындап бағыт алғандығын байқатты.

1917 ж. 2 сәуірінде Орынбор қаласында Ахмет Байтұрсынұлының төрағалығымен басталған Торғай облыстық қазақ сиезі Алаш қозғалысының «Алаш» партиясында, Алашорда үкіметіне ұласар кезеңінің ең алғашқы айтулы оқиғасы болды [2, 39 б.].

Сонымен, тұңғыш жалпықазақ съезі 21– 26 шілде аралығында Орынбор қаласында өтті. Съезд жұмысына Ақмола, Семей, Торғай, Орал, Жетісу, Сырдария, Ферғана облыстарынан және Бөкей ордасынан барлығы 20– дан астам өкіл қатынасты [4, 299 б.].

Осы тұрғыда, Қазақстанның әлеуметтік– экономикалық және қоғамдық–саяси өміріне тікелей қатынасы бар аса маңызды 14 мәселе енгізілген болатын. Олар мыналар мемлекет билеу түрі; жер мәселесі; халық милициясы; оқу мәселесі;сот мәселесі; дін мәселесі және тағы басқалары [1, 116 б.].

Бұл съезд ең алдымен қазақ зиялыларының бас қосып, түсініп,ортақ мүдде жолында аянбай қызмет істей алатындығын дәлелдеді. Сонау хандық заманның ең дәуірлеген кезендерінен бері барша қазақтың игі жақсылары бас қосқан ұлық жиын бола отырып, съезд ұлттық тәуелсіздік мәселесін көтерумен де тарихи маңызға ие болды. Съездің отаршылдыққа қарсы сипаты әсіресе жер мәселесіне байланысты қабылдаған қаулысынан анық көрінді. Он төрт тармақтан тұратынбұл құжатта облыстық қазақ съездерінің және қазақ зиялыларының жерге байланысты жасаған тұжырымдары бағдарламалық дәрежеде берілген еді [4, 300 б.]. Олар «қазақ халқын отарлық езгіден құтқару» ұранын ұстанып, осыны топтастыруға бағыт алған еді. Бұл бағытты жүзеге асырудың негізгі жолы – Алаш партиясы болу керек деп түсінді.

1917 ж. шілде айынан бастап Алаш партиясы сол кездегі мүмкіндіктер аясындасаяси күреске белсене араласа бастады. Осынау күрестің түпкілікті мақсат – мүддесі қазақ халқын отарлық езгіден құтқару мен буржуазиялық үлгідегі оның мемлекеттігіне қол жеткізу болды. Басқа сөзбен айтқанда, Алаш зиялылары сан ғасырлар бойы Россия империясының отары болып келген Қазақстанды тар шеңбердегі таптық тұрғыдан емес, керісінше жалпыұлттық мақсат – мүдделер негізінде дербес ел етуге ұмтылды.

Іс жүзінде Алашпартиясы кейінірек құрылатын Алашорда үкіметінің ролін атқарды. Сондықтан да біз 1917 жылдың сәуір айынан бастап 1919 жылдың соңына дейін созылған ең қарқынды кезеңді Алашорда кезеңі деп атаймыз.Алаш автономиясының бастау көздерінде тұрғанекінші жалпықазақ съезінің делегаты Әлімхан Ермековтің сөзімен айтсақ:

«Желтоқсанның 12 күні,түс ауа, сағат 3–те дүниеге «Алаш» автономиясы келіп,азан шақырылып ат қойылды. Алты алаштың баласының басына ақ орда тігіліп, Алаш туыкөтерілді [1, 155 б.]. Сөйтіп, Алашорда осы күннен бастап қырғыз– қазақ халқының билігін өз қолына алған.

«Қазақ» газеті өзінің 1917 жылғы 14 желтоқсандағы санында Алаш партиясының Орынборда Торғай облыстық комитетінің ашылғандығын мәлімдеді Комитетке мүшелікке Орынбор қаласында «тұратын 10 қазақ һәм 4 уезден, 4 қазақ, барлығы 14 ағза» сайланады. Комитеттің төрағасы болып, Ә. Бөкейханов, төраға серігіне А. Байтұрсынов, хатшысына М. Дулатов, қазнашысы Ж. Жәнібеков болып сайланады [4, 308 б.].

Алашорданыңтөрағасы болып сайланған Әлихан Бөкейханов былай деп жазады: «Мен өз отанымның ішкі істерімен өмір сүремін, мен үшін оның тағдыры бәрінен артық... Егер ол қандай жағдайда екенін білмесем, ұйықтай алмаймын». «Алаш» қозғалысының қайраткерлері қазақтардың мемлекеттілігін алуына күресті. «Біздің мақсатымыз – өз тағдырын шешу мүмкіндігін халықтың өзіне беру. Тек автономияға ие болған жағдайда ғана халық тағдырды өз қолына алады», – деп, атап өтті Жанша Досмұхамедов. «Алаш» партиясын құрған кезде басшылыққа алған негізгі мақсаты – қазақ халқының тағдыры, аумағы және мемлекеттілігіне бай дамыған жоғары мәдениетті халықтармен бірге тәуелсіз мемлекетті құру болды», – деп айтты Әлімхан Ермеков [5, 12 б.].

Сонымен,«Алаш идеясы деген не? Алаш бізге нені аманаттап қалдырды?», – деген сұрақтарға Жұртбай Тұрсын өзінің «Біртұтас

алаш идеясы» атты еңбегінде, қазақ зиялыларының аманат еткен бес тұжырымына тереңірек тоқталды: «Алаштың қорғайын деген идеясы, орнатайын деген мемлекеті – Жапония сияқты ұлттық демократиялық мемлекет құру. Оның негізі неде? Мен мұны Әлихан Бөкейхановтың пайымдауы бойынша, жай сөзбен қысқартып айтайын. Алаш идеясын ту етіп көтерген азаматтарды бес түрлі мақсат біріктірген. Қазақ мемлекеті үшін ең бірінші мәселе – ол Жер. Өйткені, жер – Отан, жер – экономика, жер – қорғаныс, жер – мәдениет, жер – намыс. Жерсіз мемлекет болмайды. Ә.Бөкейхановтың айтуынша: жер ешқашан, жеке меншікке берілмеуі керек. Өйткені, әр ұлт, әр сарбаз өз елін, «Менің жерім!» деп қорғауы керек. Бүкіл жер қазаққа ортақ болуы қажет. Өйткені, жер – мемлекеттің меншігі және Отанның кепілі.

Алаштың екінші идеясы – қазақ жерінің асты үстіндегі, аспандағы байлықтардың бәрі, бір тыйыны да қалмай қазақ мемлекетінің игілігіне жұмсалуды керек. Одан асса, шетелге инвестицияға шығаруымыз қажет. Жеріміздің асты мен үстіне басқалар ие. Қара металлургия – Машкевич, Шодиевтердің қолында, түскі металлургия мен мыс Ким, Ниллердің қолында. Өкінішке орай, қай өңірді алсан да, қожайыны қазақ ұлтының өкілі емес.

Үшінші идея – Әлихан айтқандай, «Қазақтың жерінде өндірілген «бір уыс жүн сол мемлекеттің азаматтарының үстіне тоқыма болып киілуі» керек. Алашкөсемдері: «Отарлық жүйеде басқаға қарайлауымызбен күніміз өтті. Тәуелсіз экономика жасамасақ, емінсек ел боламыз. Ол біздің алған тәуелсіздігімізді он бес жылда екінші бір тәуелді мемлекетке айналдырады» – деген.

Төртінші нысана: қазақ мемлекетінде мемлекет құрушы ұлттың тіл, дін, діл үстемдігі болуы керек, яғни Х. Досмұхамедовтың пайымдауына жүгінсек, «ұлттық мәдениет үстемдігі сақталуы» тиіс. Мемлекет бүгін тіл туралы бағдарлама жасағысы келсе, Алаштың бағдарламасын сол күйінде көшіріп қолдануға болады. Дін туралы бір мысал айтайын. Міне, екі жарым ай болды, Қазақстанның БАҚ – да, мұсылман дінін насихаттамау туралы нұсқа шығыпты. Әй, мұндай нұсқауды кім берді? Ондай идеологияны басқарып отырған кім? Әрине, халық ассамблеясы. Жерімізге ие болмаған соң, діліміз де бұзылуда. Мысалы, Астанадағы «Жеті бөшкеде» бір мың қазақ тұратын болсақ, соның 999-ы қазақтар. Бірақ бірде біреуі қазақша сөйлемейді.

Бесінші, түпкі мақсат: ұлттық дәстүр мен тәуелсіз ғылымға негізделген, заңға сүйенген ұлттық демократиялық мемлекет

құру. Яғни бір сөзбен түйіндесем, Алаштың осы бес аманаты жүзеге аспай, қазақ қоғамы қалпына келеді, қазақ алға басады – деу бекершілік» деген сөздерімен қазақ қоғамындағы ашы шындықты жеткізді [6, 279–282 б.].

Қорыта келгенде, Алаш зиялылары көтерген мәселелер, біздің ойымызша, өте дұрыс әрі орынды болып табылады. «Азаттық таңын біздің ұрпақтарымыз көреді», – деп армандаған болатын. Сол арманы, 1991 жылы 16 желтоқсанда орындалып, егемен еліміздің байлығы биікке самғап, мемлекетіміздің абыройы асқақтай түсті. Бірақ, көтерген мәселелері әлі толықтай орындалмады. Олардың бізге, ұрпақтарына қалдырған идеялары мен қағидаттарына, тұжырымдамаларына қатысты ойланатын, қарастыратын жағдайлар көп, соны біз болашақ ұрпақ орындалмаған мәселелерін көтеріп, ұлттық мүдделерін сақтап қалу – әр қазақтың парызы болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Нұрпейісов К. Алаш һәм Алашорда. – Алматы: Ататек, 1995. – 256 бет.
- 2 Тілешов Е., Қамзабекұлы Д. Алаш қозғалысы. – Алматы: Сардар, 2014. – 528 бет.
- 3 Назарбаев Н. Тарих Толқынында. – Алматы: Атамұра, 1999. – 296 бет.
- 4 Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. – Алматы: Санат, 1995. – 368 бет.
- 5 Кыдыралина Ж. От Алаш орды к Независимости Казахстана: преимственность идей // Казахстанская правда. – 2013. – №278. – 30 бет.
- 6 Жұртбай Т. Біртұтас алаш идеясы. Зерттеулер. – Алматы: Орхон, 2014. – 368 бет.

ШКОЛЬНАЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ ЛАБОРАТОРИЯ И ЕЕ РОЛЬ В ПАТРИОТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ В РАМКАХ ПРОГРАММЫ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»

БАТРАЧИНА А.

ученик 10 «А» класса, СОШ № 18, г. Павлодар

ГАМИРОВА Е. А.

учитель истории, СОШ № 18, г. Павлодар

На сегодняшний день необходима выработка современной, обновленной концепции истории Казахстана. Эта, обновленная концепция необходима для формирования национальной идеи, столь необходимой для дальнейшего продвижения вперед. А для создания этой концепции при поддержке государства нужно проводить многочисленные историко– культурные исследования.

Понимание на самом высоком уровне исключительной важности этноисторических исследований отражено в «Послании президента народу Казахстана», разработке и осуществлении государственных программ «Культурное наследие» и «Рухани жаңғыру». Признавая значимость и своевременность мероприятий предусмотренных данными программами, следует отметить, что на данный момент все еще много в Казахстане малоизученных в историческом плане регионов. Одним из таких является Прииртышский регион [1, 25 с.].

Разработка данной тематики позволяет определить вклад и значение Прииртышского региона в развитие государственности и формирования национальной идеи Казахстана. В результате исследований, в научный оборот вводится новый для рассматриваемого региона исторический, этнографический и археологический материал, отражающий огромный пласт истории и культуры Прииртышского региона.

Полученные в ходе археологических исследований новые материалы помогут в дальнейшем продвинуться вперед в решении таких вопросов как датировка, культурная принадлежность, количество и виды исторических памятников в изучаемом регионе, их топография, соотношение и пространственно–временные связи с синхронными объектами в сопредельных регионах. Изучение письменных и этнографических источников позволит получить важные в общеисторическом плане данные о таких сферах жизни как: социальные отношения, хозяйственный уклад, религия, политическая система, искусство, этногенез, торговля, ремесло и многих других

аспектов культуры и быта населения Прииртышья. Это, в конечном счете, даст возможность по новому подойти к изучению истории края, ликвидировать белые пятна и наполнить историческим содержанием пустые страницы истории Казахстана. Использование археологического материала в процессе изучения истории является важным звеном в процессе формирования разносторонне развитого гражданина, патриота своей Страны. Мы должны знать не только всемирную историю и историю Казахстана, но и историю своей «малой Родины», района, области и края [2, 51 с.].

Занимаясь исследованием этой темы в течении ряда лет, учащиеся нашей школы принимали неоднократно участие в археологических экспедициях и разведках, рекогносцировочных раскопках в Центральном Казахстане, Павлодарской области, Железинском, Качирском и Майском районах. Проводиться изучение научной литературы по археологии, используется газетный материал, ведется связь с архивом и научными археолого– этнографическими центрами Павлодарского государственного университета им. С.Торайгырова и Павлодарского государственного педагогического института «Маргулан– центр».

Основной целью проводимой работы является патриотическое воспитание учащихся и использование данных археологии в процессе изучения истории.

Задачи исследовательской деятельности:

- Воспитание уважения к истории и культуре своего края.
- Введение учащихся школы в науку археологию.
- Применение приобретенных знаний в ходе археологической экспедиции на уроках истории [3, 37 с.].

Благодаря успехам отечественной исторической науки сегодня, мы имеем немало информации о древнем историческом прошлом Казахстана. Однако до сих пор, многие регионы страны являются не достаточно изученными. Еще сложнее обстоит дело с историей так называемой «Малой родины», то есть тех мест, где родился и вырос каждый из нас. Зачастую мы знаем больше об истории древних городов и цивилизации других стран и народов, чем об истории родного края, где тоже есть интересные и не редко уникальные памятники истории и культуры, среди которых особое место занимают памятники археологии.

Однако большинство людей даже и не подозревают, что рядом с их городами и селами, а нередко и на территории таковых, находятся остатки древних поселений и могильников, многие из

которых подвергаются уничтожению в ходе ведения земляных и строительных работ, засоряются несанкционированными свалками, разрушаются паводками и ветровой эрозией. В результате всего этого мы навсегда утрачиваем бесценный и зачастую единственный источник информации о далеком историческом прошлом. И для этого, чтобы спасти, оказавшееся под угрозой уничтожения историко– культурное наследие, частью которого и являются памятники археологии, необходимо проводить археологические исследования, осуществлять охрану этих памятников, и что не менее важно, доносить информацию о них до широкой общественности. И тогда они будут «работать», то есть выполнять свою функцию хранилища и исторического источника [4, 11 с.].

Важную роль в пропагандировании историко– культурного наследия играет школа, в течение длительного времени воздействующая на формирование мировоззрения учащихся с помощью различных форм и методов учебно– воспитательной работы, в том числе и через организацию краеведческих музеев и кружков. Важной задачей организации таких кружков и музеев является повышение у учащихся интереса к истории родного края, усиление творческого начала в работе, воспитание патриотизма, формирование активной гражданской позиции

В СОШ № 18 г. Павлодара действует школьная археолого– этнографическая лаборатория «Асыл мура». Её фонды состоят из палеонтологической, археологической коллекции и материалов по истории и этнографии Павлодарского Прииртышья. Древняя история края в эпоху камня отражена в экспозиции музея материалами о Железинском неолитическом могильнике. Эпоха бронзы представлена находками с поселения Вторы–3. Эпоха средневековья представлена артефактами и стендом о средневековом некрополе Ауликколь (Экибастузкий район), где начиная с 2005 года археологический отряд «Асыл – мура» СОШ № 18 работает совместно с археологической экспедицией ПГПИ в рамках Президентской программы «Культурное наследие».

Наличие лаборатории позволяет использовать археологический материал на уроках истории. Это дает возможность преподавать историю на конкретном материале, позволяет указать общеисторические закономерности развития с историей родного края.

Одна из самых увлекательных разновидностей человеческого познания – наука археология. Именно археологические источники

в силу их наглядности, осязаемости и вместе с тем загадочности вызывают у школьников наибольший интерес. Каждое лето отправляются школьные археологические экспедиции на встречу с загадочным прошлым

Специфика археологического материала состоит в его необычности. Школьники редко сталкиваются с предметами такого рода, имеют ограниченные представления об их происхождении и принадлежности. Поэтому, используя археологические данные на уроках истории, необходимо указывать на конкретные памятники, привязывать их к определенному населенному пункту, сообщать об исследователях. Такие уроки представляют большие возможности, как в эффективной подаче и организации учебного материала, так и в организации самостоятельной и что особенно важно творческой работы учащихся. Кроме того, благодаря организации таких уроков, ежегодно пополняются и ряды существующего при лаборатории краеведческого кружка «Тұған жер» [5, 66 с.].

В кружок принимаются все желающие при условии хорошей успеваемости по предметам, особенно по истории, и хорошей дисциплины. В рамках теоретического курса изучаются актуальные проблемы археологии и истории края. Во время практических занятия ребята получают навыки работ с археологическими материалами (камеральная обработка, реставрация находок и т.д.)

Во время летних каникул кружковцы участвуют в исследованиях Павлодарской археологической экспедиции на средневековом комплексе Ауликколь и сакральном Баянаульском Стоунхедже – Торайгыре. Такие экспедиции являются хорошей жизненной школой, которая очень многому учит учащихся. Помимо работы на комплексе, ребята слушают лекции по археологии, истории, почвоведению, этнографии, читаемые учеными института специально для них. Каждая экспедиция – это удивительный мир открытий необычайной красоты края, понимание того, почему наши далёкие предки выбрали именно эти места, прикосновение к чему – то необычному, ощущение того, что твой народ и ты сам – частица мировой цивилизации, идущей из глубины веков.

Кроме того, там же ребята и отдыхают. Особый экспедиционный колорит, романтика, большая самостоятельность школьников даёт благодатные условия для воспитательной работы. В непринужденной беседе можно лучше узнать своих учеников, их характер, увлечения, нравственные идеалы и таким образом получить наглядное представление об эффективности своих педагогических усилий, а также

усилить педагогический процесс, сделать обучение более интересным, усилить воспитательное влияние, оперативно направлять в правильное русло творческую инициативу ребят (в отряде есть дети состоящие на учёте в ИДН). Кроме того, в результате общения с учащимися во внеурочное время происходит интенсивный процесс взаимного духовного обогащения, накапливается опыт взаимопонимания. Таким образом, во время экспедиции, учитель располагает разнообразным арсеналом воспитательных средств, оказывающих большое влияние, как на формирование разносторонней личности, так и на развитие интереса к предмету – неперемного условия повышения качества учения

Благодаря экспедиции дети приобретают большой опыт, а также знания по истории, научились разбираться в культурной принадлежности находки, характере памятника, его дате, возрасте, особенностях, что, несомненно, пригодится при исследовании памятников археологии своего региона. После каждой экспедиции школьная лаборатория и музей пополняется новыми экспонатами: фрагментами керамической посуды, каменными орудиями труда, подъёмным материалом, наскальными рисунками, фотографиями.

Изучение памятников в Екибастузском районе показало, что они малоизвестны, их нужно восстановить, реконструировать то, что возможно и создать музей под открытым небом, чтобы как можно больше людей познакомились с историей края. Надо отметить, что на многих памятниках Прииртышья еще не проводились системные научные исследования.

В ходе экспедиции были также зафиксированы курганные комплексы и останки поселений, относящиеся к раннежелезному и раннесредневековому периодам, собран подъемный материал, нанесены координаты по системе JPS (система глобального позиционирования).

Кроме этого участниками экспедиции был собран богатейший материал по этнографии местного населения. Записаны образцы устного творчества, генеалогия, особенности материальной культуры и т.д.

В целом результаты экспедиции могут быть использованы в дальнейшем для более углубленного изучения отдельных периодов истории и культуры Прииртышья в частности и Казахстана в целом. Кроме этого необходимо продолжить исследования на данном малоизученном отрезке Среднего Прииртышья [6, 51 с.].

После окончания полевых исследований, было проведено лабораторное изучение и техническая обработка полученного материала, изучение находок.

В результате исследований, в научный оборот будет введен принципиально новый для рассматриваемого региона этноархеологический материал, отражающий огромный, не изученный пласт истории и культуры Северо– Восточного Казахстана. Получение новой достоверной научной информации поможет продвинуться вперед в решении таких вопросов как датировка, культурная принадлежность, количество и виды памятников городской культуры в изучаемом регионе, их топография, соотношение и пространственно–временные связи с синхронными объектами в сопредельных регионах. Изучение археологических памятников позволит получить и новые, важные в общеисторическом плане данные о таких сферах жизни как: социальные отношения, хозяйственный уклад, религия, политическая система, искусство, этногенез, торговля, ремесло и многих других аспектах культуры и быта кочевников Казахского Прииртышья. Это, в конечном счете, даст возможность по новому подойти к изучению истории края, ликвидировать белые пятна и наполнить историческим содержанием пустые страницы истории кочевников Прииртышья.

Закончив полевой сезон, юные археологи весь учебный год занимаются обработкой полевых археологических материалов в школьной лаборатории, пополнением своих теоретических знаний по археологии. В конечном итоге практически каждый участник экспедиции пишет научную работу.

Одновременно со всем этим, важной формы работы кружка является самостоятельная творческая работа школьников, результатом которой являются доклады на научно–практических конференциях.

Таким образом, школьная лаборатория может и должна быть центром изучения историко– культурного наследия нашей Родины. А привлечение школьников к делу сохранения историко– культурного наследия не только позволит значительно поднять уровень этой работы, но и вырастит людей, равнодушных к судьбе края, настоящих патриотов своей Родины. Конечно, далеко не каждый в будущем посвятит себя занятиям археологией, но любовь к родному краю, гордость за свою Родину, у которой такая богатая и яркая история, несомненно, сохранится у них на всю жизнь. А это самое главное!

Любовь к Родине всегда конкретна. Это любовь к своему родному дому, городу, селу, школе, а для того чтобы по – настоящему полюбить свой край, нужно его хорошо знать. Один из основных источников чувства гражданственности и патриотизма – память о прошлом.

Сотрудничество, соучастие, сопереживание – эти слова характеризуют наш союз юных археологов, укреплению которого способствует школьная археолого–этнографическая лаборатория «Асыл–мура».

ЛИТЕРАТУРА

1 Артыкбаев Ж.О., Ерманов А.Ж., Жанисов А.Т. История и культура Павлодарского Прииртышья (иллюстрированный альбом).

2 Инсебаев Т.А. Очерки истории Павлодарского Прииртышья. Часть I. С древнейших времен до XX в.,

3 Маргулан А.Х., Акишев К.А., Кадырбаев М.К., Оразбаев А.М. Древняя культура Центрального Казахстана. Алма–Ата, Наука, 1966.

4 Археологическое наследие Павлодарского Прииртышья как краеведческий компонент в процессе обучения – Смагулов Т.Н директор научного центра ПППИ

5 Т.Н.Смагулов. Использование материалов по археологии Павлодарского Прииртышья в учебно– воспитательном процессе. Сборник Павлодар 2006 год.

6 М.С.Борисова Методика историко– краеведческой работы в школе Москва Просвещение 1982 г.

МІРЖАҚЫП ДУЛАТҰЛЫНЫҢ ТАРИХИ КӨЗҚАРАСЫ

ДОСАНОВА Г. К.

4 курс студенті, «Тарих» мамандығы,

Қостанай мемлекеттік педагогикалық университеті, Қостанай қ.

КҮЗЕМБАЙҰЛЫ А.

ғылыми жетекші, т.ғ.д., профессор

Міржакып Дулатов туған халқына бостандық, теңдік әперіп, өркениетті елдердің қатарына қосу мақсатында өзінің азаматтық күш– жігерін, ақыл– білімін, бар адамдық қасиетін арнаған қайраткер.

XX ғасырдың басындағы патша өкіметінің өлкеге жүргізіп отырған отарлық саясаты, ұлттық езгісі мен қанауы, сол кездегі халқының қамын ойлай бастаған көздері ашық азаматтарына қозғау

салды. Осы тығырықтан шығудың жолы, надандықтан арылып, ілгері елдердің қатарына қосылып, өнер, білімге тартылу деп білген олар өздерінен бұрын өткен ағартушылар А.Құнанбаевтың, Ы.Алтынсариннің дәстүрін жалғастырып, қалың бұқара арасында осы бағытта насихат жұмысын өрістетті. Осындай ұйқыда жатқан халықтың санасын, М.Дулатов ақыл– оймен оятып, саяси өлендері арқылы, қазақты азаттық, теңдік алуға шақырады.

Ұйқыда жатыр қазақ көзін ашпай,

Кеттік қой отқа күйіп, өрттен қашпай.

Һәр халық алға кетіп жатса дағы,

Біздің жұрт шегінеді қадам баспай, – деп «ұйқыда» жатқан халқына ой тастап, үн көтерді [1, 25 б]. 1902 жылдан бастап ауыл мектептерінде ұстаздық қызмет атқарған ол өзінің бүкіл уақытын білімін көтеруге, Абай айтқан үш бұлақ орыс, Батыс және Шығыс ойшыларының туындыларын игеруге арнайды. Қазақ өлкесінде озбырлық пен әлеуметтік әділетсіздікке қарсылық пісіп келе жатқанын сезініп, оны көкірек көзімен көре білген ол бірте– бірте патшаның отаршыл өкімшілігіне қарсы белсенді күрес жолына түсті. 1905 жылғы революциялық оқиғалар тұсында ол дала өлкесі тарихындағы алғашқы бұқаралық саяси қарсылығы Қарқаралыда (1905 жылы 15 қараша) шеруге қатысқандар қатарында болады [2, 79 б].

М.Дулатовтың осы кезеңде ел ішінде өзі көріп, куә болған жағдайлары, халыққа жастарға үндеу түрінде келетін оның саяси өлендеріне өзек болады. 1907 жылы шыққан «Серке» газетінің бірінші санында «Жастарға» атты өлеңі жарияланды. Газеттің екінші санында басылған «Біздің мақсатымыз» атты мақаласын патшаның заң орындары өкіметке қарсы үндеу деп ұғып, аталған газетті соттап, тәркілейді. Өйткені М.Дулатов бұл мақалада атадан мұра болып келе жатқан салт пен дәстүрді, дінді бұзып, жер– суды зорлықпен алып жатқан патшаның жергілікті жердегі сорақы саясатын батыл әшкереледі. Газеттің бағытынан сескенген патша өкімдері оның бұдан әрі шығуына тыйым салды. Мұнан әрі М. Дулатовтың әрбір туындысы жалпыұлттық сипат алып, оның тұлғасы қазақтың көп ақынның бірінен ұлттық қоғам қайраткері биігінен көріне бастады [3, 125 б.].

1909 жылы Қазанда басылған «Оян қазақ!» атты тұңғыш өлендер жинағы М. Дулатовтың атын алашқа әйгілі етті. Қазақ халқын ұлттық оянуға шақырған шығарма, ел арасына тез тарап, патшаның отарлық саясатын әшкереледі. А. Байтұрсыновтың «Масасынан» (1911 ж.) екі жыл бұрын шыққан «Оян қазақ» кітабы ұлттық сананы сілкінткен теңдессіз туынды болды. Қысқа мерзімде

екі рет басылып шыққан атақты «Оян қазақ!» патша үкіметін қатты үрейлендірді. М. Дулатовтың үстінен «қылмысты іс» қозғалып, қайраткер патша өкіметі тарапынан қуғындауға түседі. Бір жарым жыл бойы ол абақтыда қамауда болады [4, 7 б.].

Сайып келгенде, ғасырымыздың басында қалың жұртшылықты селт еткізген «Оян қазақ!» ұранының әлі кезге дейін күшін жоймағандығын қазіргі болмысымыз айғақтай түседі.

Қазақ халқының шынайы шежіресі мен байырғы тарихын, отарлық бұғаудағы өмірін патша өкіметінің «қылышынан қаны тамып» тұрған заманда М. Дулатов батыл айтып күрескерлігін танытты. М. Дулатовтың білімді саяси қайраткер, әрі талантты публицист ретінде қалыптасуына, оның 1913 жылдан бастап 1918 жылға дейін А. Байтұрсынұвпен бірге «Қазақ» газетіне тең редактор болған кезі, өмірінде ерекше із қалдырған жемісті жылдары болды. «Қазақпен» бірге М. Дулатовтың қоғамдық-саяси қызметінің жаңа белесі басталды. Алаш көсемдері екпінді сапында М. Дулатов та бар. «Қазақ» газетінде жалпыұлттық өзекті саяси мәселелерді көтеріп, талқыға салып, ұлт-азаттық қозғалыс идеологиясының қалыптасуына жол ашты.

Публицист ойы терең М. Дулатов «Қазақ» газетінде халқының қиындықтан шығудың жолын көрсетіп ақыл-кеңес беріп жазған мақалалары бүгін де өз мәнін жойған жоқ. М. Дулатовтың «Қазақ» газетін ұйымдастырып, оның жұмысын бір арнаға түсіріп, ұлт еркіндігіне жетудің жолдарын насихаттап жазған мақалалары оның тағы бір азаматтық қырын таныта түседі.

1916 жылғы оқиғалар тұсындағы М. Дулатовтың халықтың тағдырын ойлап қырғыннан, қатерден сақтап қалу мақсатында ақыл кеңес беріп жазған мақалалары, атқарған еңбегі, оның саяси көрегендігін байқатып қана қойған жоқ, үлкен күрес жолынан өткен, білікті саяси қайраткер дәрежесіне көтерілгенін көрсетті. Көтерілістің қасіретін тартқан өз ұлтына, қырғынға ұшырап Қытай жеріне босып кеткен қырғыздарға М. Дулатов жанын салып көмектесті. Осы тұста ол атқарған нақты істердің бірі босқындарға көмектесу үшін бірінші рет қазақ тарихында жәрдем қорын ұйымдастыруы болды [5, 386 б.].

М. Дулатов ақпан революциясынан кейінгі уақытта қоғамдық өзгерістерге белсенді түрде араласып, ағартушы, публицист ретінде өз міндетін адал, белсенді орындауға күш салды. Ол бүкіл қазақ өлкесінде өтіп жатқан қазақ съездерінің, шешім-қаулыларымен, жергілікті жерлерде құрылған қазақ комитеттерінің жұмысымен халықты таныстырып, Құрылтай жиналысының, земствоның

мәнісін жұртшылыққа түсіндіріп, заман ағымын жіті бақылап, сонымен бірге туған халқын белсенді жасампаз әрекетке үндеді.

Қазақ жастарының жаппай сауатты болуын көздеп, ол бірнеше оқу құралдары мен оқулықтар дайындап шығарды. Ұстаздық қызмет атқара жүріп, «Қазақтар мен қырғыздардың шығу тегі туралы» және «Қазақ кітаптарының библиографиялық көрсеткіші» атты көлемді зерттеу еңбегін жазды [6, 245 б.].

Қазақ Өлкесін Зерттеу қоғамына мүше болып туған жұртының этнографиясы, тарихы, мәдениетіне қатысты көптеген мәліметтер жинақтады. М. Дулатов сынды қайраткердің жанқиярлық еңбегі, істері тек қазақ үшін ғана емес, бүкіл түркі әлемі үшін мақтаныш боларлық. Өйткені өз дәуіріндегі түркі халықтарының тағдырын, халықтарының ежелгі астанасы Түркістан қаласындағы Яссауи кесенесі жайында, Шығыс Түркістанды зерттеген Ш. Уәлиханов жөнінде және сол кезде империалистік елдердің тепкісінде болған Түркия мемлекетіндегі саяси жағдайлар туралы жазған мақалалары дәлел. Өзі өмір сүрген дәуірдің мәнін, өркениеттің өсуін қазақ саясатшысы М. Дулатов бір сәт назардан шығармаған.

М. Дулатов – қазақ ұлтының нағыз ұлтжанды патриоты, оның бүкіл саналы ғұмыры туған халқын өркениет биігіне көтеру мақсатындағы жалынды күреспен өтті. Ұлы арман жолында М. Дулатов өзінің өмірін құрбандыққа шалды. Қайраткердің отызыншы жылдардың ортасында Карелияда айдауда жүріп қорлық көрген, асыл ердің соңғы суреті ұлтжанды қайраткердің қайсар қайратынан көрініс береді. Ғасыр басында «Оян қазақ!» – деп ұран салып, туған халқын өркениетті елдердің қатарына қосу мақсатында атқарған М. Дулатовтың қызметі азаматтықтың биік үлгісі ретінде қазақ елінің тарихи жадында қайта жаңғыру үстінде [7, 5 б.].

М. Дулатов өзінің идеясының, ұстанған принциптерінің өміршендігіне күмәнсіз сеніп өмірден өтті. ОГПУ тергеушілеріне берген жауабында ол туған елінің бостандығы үшін өзінің еткен еңбегін саралай келіп, ойын былай тұжырымдайды: «Өзім өскен ортадан шыққан, өзім алған білімді сіңірген бір адам үшін бұл аз шаруа деп санамаймын. Көп те емес болар. Өйтсе де, бар міндетімді осымен бітігіе санап қол құсырар жайым жоқ. Ғұмыр болса, дәм жазса – ұлтымның келешегі үшін күш-жігерімді аямай еңбектене беруге борыштымын. Адассам – халқыммен бірге адастым, сәулесі жарық жолға ұмтылсам – ұлтыммен қосыла ұмтылып бағамын» [2, 75 б.].

Тарихтың өзі М. Дулатовтың идеяларының өмірлік негізі күшті екендігін айқындап берді. М. Дулатовтың арман-тілегінің

орындалатынына бүгінде тарих куә, ол халқының азаттық алғанын көре алмаса да, оның күні туатынына сенімі күшті еді. Міржақып Дулатовтың асыл есімі халқы аман болса елінің жадында мәңгі сақталады. Оның тұлғасы тарихшылардың талай ұрпағының зерттеу объектісі болады. Оның өшпес мұрасы – сарқылмас рухани қазынамыз.

Осы зерттеу барысында біздің көзіміздің анық жеткені М.Дулатов туралы зерттелгенінен гөрі әлі зерттелмеген мұраның көптігі. Бұл әсіресе тарихшыларға қатысты мәселе. М.Дулатовтың әдеби мұрасын жан-жақты саралауға құлшына кіріскен әдебиетшілер тарихшылардан көш ілгері кеткендігі де айқын көрінеді. Тарихшы ғалымдар болашақта мақсатты түрде түпсіз қазына іспетті М.Дулатовтың күрделі өмірі мен қайраткерлік жолын, тарихи көзқарастарын зерттеуді қажет етеді.

Олай дейтініміз, М.Дулатов мерзімді баспасөз беттеріне нақты құжаттарға сүйенбесе де, бұрынғы жазылған ғылыми еңбектерді қолдана отырып, қазақтың шығу тегінен бастап хандық құрған кезең, қазақ этнографиясы, көне ескерткіштері, қазақтың әлеуметтік–экономикалық жағдайы жөніндегі қазақ тарихына қатысты ғылыми мақалаларын жариялап отырған. М.Дулатовтың «Қазақ– кыргыз тарихы туралы», «Қазақ– кыргыздың аты, тегі туралы» мақалалары және тағы басқа тарихи мәселелерге арналған ірілі– ұсақты мақалалары дерек көзі ретінде аса құнды болып табылады.

Қазақтардың шығу тегі туралы мәселенің аса маңызды екендігін, оны жан- жақты зерттеу қажеттігін М. Дулатов «Қазақ тілі» газетіне жариялаған «Қазақ– кыргыз тарихы туралы» мақаласында (өтініш хаты) айқын көрсетіп берді. Шежірені ата– бабадан қалған асыл мұра ретінде бағалап, қазақ тарихы үшін ғылыми маңыздылығын көрсете отырып, алайда шежіре жазу барысында кейбір қателіктердің кететінін, осының нәтижесінде халық арасында шығу тегінде шатасушылық туындайтынын баса көрсетті [8, 255 б.].

Ол «Қызыл Қазақстан» журналына басылған келесі «Қазақ– кыргыздың аты, тегі туралы» мақаласында қазақ халқының шығу тегіне, «қазақ», «алаш», «үш жүз» деген этнонимдерге тоқталып, бұл турада жазылған тарихи кітаптарды оқып, сыннан өткізуді ұсынды. Қазақ халқының ата– тегінің түп– төркінін айқындауда жазылған барлық шежірелерге аса назар аударып, ғылыми тұрғыда анықтауды, сонымен қатар шетел зерттеушілерінің ғылыми зерттеулеріне жүгінуге болатындығын, алайда оларды «қазақ, кыргыз халықтары жайлы жете біледі немесе зерттеді деуге болмайтындығын» ескертеді. Ол кәте зерттеулердің арқасында қазақтар ұзақ уақыт бойы «кыргыз»,

ал нақты кыргыздар «қара кыргыз» немесе «тағы кыргыз» атанып, кытайлар оларды «юрвут» деп жүргендігін, қазақтың өзін кыргыз емес, бұрыннан қазақ санап, ал кыргыз өзін кыргыз деп келгендігін, қазақ пен кыргыздың арғы тегі бір болғанымен, екі атаның баласы, біріне– бірі туыс, жақын түркінің екі руы екендігін растаған. Қазақ халқын «беріде ғана құрылған құрама» деген орыс тарихшыларының пікіріне қарсы шықты. Қазақтың Алтын Ордадан бөлініп шығып, қазақ атанғанына толық сенетіндігін білдіре отырып, «Алтын Орда» аталуының да себептеріне, Жошы ұлысына, қазақтың үш жүзге бөліну үрдісіне, «Алаш» атауына, қазақ хандығына және олардың хандары жайында толымды мәліметтер берді.

Сондықтан, жоғарғы оқу орындарында Алаш тарихынан М. Дулатовтың еңбектерін тарихи дерек ретінде, қазақ әдебиетінен М. Дулатовтың еңбектерін әдеби шығарма ретінде қарастыруға болады.

М. Дулатов сияқты ірі тұлғаның өмір жолына, қызметі мен қоғамдық саяси көзқарасын талдауға арналған зерттеу жұмысының ол өмір сүрген тарихи кезеңдегі халқымыздың ғылыми тарихына қатысы бар көптеген мәселелерді анықтауға көмегін тигізеді деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қыр баласы. Ұят– ай! // Қазақ. – 1914. – №54; Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. Алматы: Санат. 1995 – 365– 6
- 2 Әбсемет М. Міржақып өмірі мен шығармашылығы. – Алматы: Жазушы, 1997. – 79 б.
- 3 Дулатов М. Шығармалары.(Өлең– жырлар, пьеса, көсем– сөздер мен сын– зерттеу мақалалары).– Алматы: «ана тілі» баспасы, 2010.– 400 бет.
- 4 Қасымбаев Ж. «Оян, қазақ!» кітабының тарихы мен тағдырынан // Қазақ әдебиеті. – 1990. – 9– қараша.
- 5 Әбсеметов М. ХХІ ғасырдағы Алаштың ақ жолы. – Алматы 2015. – 386– 389 бб.
- 6 Дулатов М. Қазақ– кыргыз тарихы туралы. (Өтініш хат)// Тілші. – 1923.– 7 маусым. Дулатов М. Шығармалары. – Алматы, 1991.
- 7.Дулатов М. «Оян, қазақ!», / Құрастырған: М.Әбсеметов. Алматы, 1991. – 5 б.
- 8.Дулатов М. Қазақ аты, тегі һәм қашаннан бері жұрт болғаны туралы // Шолпан. – 1923.– N3– 5; Дулатов М. Шығармалары. – Алматы, 1991.

ЕДІЛГЕ БИ НОҒАЙ ОРДАСЫНЫҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫ

ДҮЙСЕБЕК А. Ж
3 курс студенті, «Тарих» мамандығы,
Қостанай мемлекеттік педагогикалық университеті, Қостанай қ.
КҮЗЕМБАЙҰЛЫ А.
ғылыми жетекші, т.ғ.д., профессор

Тарих – үнемі даму үстіндегі ғылым. Ата тарихымызды білу біз үшін қасиетті парыз. Әліге дейін қазақ халқының тарихы қарастырылып келе жатқан мәселе. Әрине қазақ халқы бірден пайда бола қалған жоқ. Ендігі біздің тарихымызға үлес қосқан Ноғай ордасы сол кезеңдегі қазақ және ноғай халқының қарым – қатынасы жайлы айтып өтсем. Жер шарында тарихы жоқ халық болмайды. Адамдар өмір сүрген жерде тарихта бар. Бұл мәселе әрине тарихта көп зерттеле қойған жоқ, себебі Кеңестік кезеңдерде Ноғай ордасы жайлы ауыз толтыра айтуға мүмкіндік болмады. Оның себебі Ноғай ордасының негізін қалаушы Едіге Ресей мемлекетіне екі рет салық төлетуге мәжбүр еткендігі. Бұл әрине ұйып отқан бірлестікке үлкен зиянын келтіретін еді.

Қазақ халқына қатысты – алаш, өзбек, татар, қазақ, үш жүз аты қолданылғаны сияқты, ноғайларға – булғар, татар, ноғай, қазандық, астрахандық т.б. деп айтумен бірге түрік, сахалиба деп атау да қолданылған.

Сақлаб-ибн-Яфас-ибн-Нух пайғамбардың әулеті Еділ өзені бойында мекендегені жайында тарихтан белгілі. Тарихта бұлардың арасында Хазар атауы да бар. Қазақтар өзара әңгімесінде барлығымыз бір мұсылман баласымыз дейді. Бұл жалпы мұсылмандарға ишарат жасағаны. Екіншіден, туыстық жағынан баршамыз өзбек ханның ұлымыз деп, ноғайлармен өздерінің туысқандығын білдіреді. Үшіншіден, баршамыз бір қазақтың баласымыз, баршамыз үш жүздің ұрпағымыз деседі. Бұл сөзбен ноғайдан бөлініп шығады. Төртіншіден, ұлы орта және кіші жүз деп тағы да өзге туқымдастарынан дараланады [1, 40–42 б.].

Алтын Орданың ыдырауы және Ақ орданың әлсіреуі барысында Қазақстан аумағында пайда болған ірі мемлекеттік құрылымдардың бірі Ноғай ордасы болды.

Ноғай Ордасы XIII ғасырдың екінші жартысында бөлектене бастады. Бұл процесс XIV ғасырда өмір Едіге тұсында жалғасып, оның баласы Нұраддиннің (1426–1440 ж.) кезінде аяқталды. Ноғай Ордасының үстем тайпа маңғыттар болды. «Ноғай», «ноғайлықтар»,

«Ноғай Ордасы» деген терминдер әдебиетте алғаш рет тек XVI ғасырдың басында ғана пайда болды, ноғайлар өздерін маңғыт деп, ал өз ұлысын «Маңғыт жұрты» деп атаған. Оларды көрші халықтар осы атпен білген.

Ноғай Ордасының негізгі аумағы Еділ мен Жайықтың арасындағы далада, оның орталығы Еділдің төменгі бойында немесе Сарайшық (Жайық) ауданында болатын. Шығысында ноғайлар Жайықтың сол жағалауы бойында көшіп жүрді, олардың көшіп жүретін жерлері солтүстік шығысында Батыс–Сібір ойпатына дейін, солтүстік–батысында Қазанға дейін, оңтүстік–батысында Арал өңірі мен Каспий өңірінің солтүстігіне дейін жететін, ал кейде олар Маңғыстау мен Хорезмге барып жүретін.

XV ғасырдың ортасында ноғайлар (маңғыттар) кей кезде Сырдарияның орта ағысына дейін жетіп, Сырдариядағы бекініс–қалаларды жаулап алды. 1446 жылы, мысалы, маңғыт Уақас би Үзкент қаласына билік етті.

Шын мәнінде Ноғай (Маңғыт) Ордасының негізін қалаған Едіге болып саналады. Ол туралы өмірбаяндық мәліметтер көптеген шығыс авторларында: Муин ад–дин Натанзиде, Абд ар–Раззақ Самарқандиде, Ибн Арабшахта, Әбілғазыда, Қадырәлі Жалаириде кездеседі. XIV ғасырдың аяғында саяси аренаға шығып, Алтын Орданың белгілі уақытша билеушісі болып алған Едіге 15 жыл бойына (1396–1411 ж.) шын мәнінде Алтын Ордадағы бүкіл билікті өз қолында ұстады. Ол басқарған «Маңғыт жұрты» Алтын Ордадан бөлектенген елеулі феодалдық иеліктерінің бірі болды. Клавихоның айтуына қарағанда «Едіге өз Ордасында екі жүз мыңнан астам атты әскерді ұдайы ұстаған». Өз қолымен қойған хандар арқылы Алтын Орданы басқара отырып, «беклер–бегі» немесе «ұлы әмір» атағы бар Едігенің билігінің зор болған және көрші ұлыстардың өміріне зор ықпал еткен. Ибн Арабшах оның жиырма шақты баласы болғанын, олардың әрқайсысы «билікке ие патша, өзінің ерекше үлесі, әскері мен жақтастары» болғанын айтады [2, 79 б.].

Ноғай Ордасында бүкіл саяси билік пен экономикалық өмір шын мәнінде Едіге ұрпағы маңғыт өмірлерінің қолында болды және оны рудағы жасы үлкендігіне қарай мұраға қалдырып отырды. Алтын Ордадан бөлектенген бірқатар иеліктердің аумақтарында Шыңғыс ұрпақтарынан қайсыбір адамды хан көтеру Едіге ұрпақтарының келісімінсіз жарамсыз деп танылатын дәстүр болған. Шығыс Дешті Қыпшақтың саяси өмірінде XV ғасырда Едігенің ұрпақтары Уақас би, Мұса мырза, Жаңбыршы және басқалар зор рөл атқарды.

Ноғай Ордасының құрамына маңғыттармен бірге қоңырат, найман, арғын, қаңлы, алшын, қыпшақ, кенгерес, қарлұқ, алаш, тама және басқа рулар енді. Олардың басшылары арасында билік пен көшіп – қонатын жер үшін үнемі күрес жүріп жатты. Алтын Орданың қираған тамтығынан құрылған басқа бірлестіктер сияқты, Ноғай Ордасы да этникалық құрылым емес, көбіне саяси құрылым болды. Ноғай Ордасын мекендеген тайпалар қазақ халқы қалыптасуының күрделі этникалық процесіне тікелей қатысты.

Ноғай Ордасы мен Қазақ хандығы халықтарының жақын туысқандығы туралы Ш.Ш. Уәлиханов айтқан болатын. Ол алғашқы қазақ ханы Жәнібек тұсында достық қатынаста өмір сүрген ноғайлар мен қазақтарды «екі туысқан орда» деп атаған. Мұндай қатынастар кейін де, мәселен, деректемелерде «қазақтар мен ноғайлардың ханы» аталатын Хақназар хан тұсында XVI ғасырдың ортасында да сақталды. Қазақ аңыздарында осы уақыт туралы естеліктер сақталған. Бірақ одақтық қатынастар әрқашан сақтала бермеді [3, 159–160 б.].

Этносаяси қауымдастық XV ғасырдың ортасында ноғай халқы түркі халықтарында исламдандыру жүйесі Дешті– Қыпшақта, көршілес аумақта мұсылмандық өзгерту енгізілді, Орта Азия және Еділ бойында кейде олармен күрес болып тұрды. Ноғай Ордасы белсенді Өзбек хандықтарымен Хорезм және Мауераннахр (Еділ Әмудария мен Сырдария), қазақтар, Қырым, Қазан, Түркия елдерімен қарым–қатынаста болған. Дереккөздер осы елдердің аумағында қарсыластарының көптеген аспектілері ретінде ішкі ноғай тарихын, сондай– ақ олардың сыртқы саясатын көрсетті. Ноғай Ордасы пайда болды, күйреген Алтын Ордадан бөлініп сол Орданың «сынықтары» деген секілді елестетті. Сондықтан да шығыс көздері, баяндайтын оқиғалары туралы соңғы ғасырдың өмір сүру Жошы империясының, көмектесе жағдайын анықтау кезінде пайда кеңбайтақ даласында ноғай және маңғыттарда, Ноғай Ордасында Едіге елді басқарған [4, 31 б.].

Қазіргі таңда жер бетінде тіршілік жасап жатқан жүздеген ұлттардың қатарында қазағымыздың да басқалармен иық теңестіріп, өркениет жолында қарышты дамып келе жатқаны бүгінгі ұрпақты қуантады. Ұлтымыздың осы кезге дейінгі даму жолдары қандай болып келді, мыңдаған жылдарға созылған тарих көшінде жоғалтқанымыз да, қол жеткізген жетістіктерімізде аз болмаса керек. Мәселенің осы жағына кегенде тарихшылардан анықтап олар тұстарымыз жетерлік. Бүгінгі қонағымыз тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қостанай мемлекеттік педагогикалық

институтының Қазақстан тарихы кафедрасының меңгерушісі Аманжол Күзембайұлы [5, 315 б.].

Ноғай Ордасының орталығы Жайық өзені бойындағы Сарайшық қаласы болды. XV– XVI ғасырлардың басында Солтүстік Қара теңіз бойына қарай жылжыған ноғай тайпалары Бессарабия жеріне жетті. Ол көшті бастаған Едіге ұрпағы Орақ пен Ормамбет билердің ұлдары еді. XVI ғасырдың ортасында Кавказ даласында Кіші Ноғай орласы деген шағын мемлекет дүниеге келді. Оны құрған Орақ мырзаның баласы Казы (Кази) батыр. Ноғайлардың бұл тобы кейіннен «қара ноғай» атанып кетті.

Ноғай тайпаларының батысқа қарай жылжуына Қазақ хандығы да әсер етті. Жаңа құрылып жатқан жас мемлекетке ұлан–байтақ аумақ, жер қайысқан әскер керек болды. Осылайша қазақ иеліктерімен шекаралас ноғай ауылдары қазақ құрамына кірді де, ол одаққа көнгендері батысқа қарай жылжыды.

1550 жылдары Едіге бидің ұрпағының өз ішінде жанжал шықты. Оның ең бір ауыр көрінісі ағайынды Смайыл мен Сары Жүсіп мырзалардың арасындағы күрес. Сары Жүсіптің елі қазақтармен, Сырдарияның төменгі ағысындағы Хорезм иеліктерімен, Бұхарамен, ал Смайылдың ұлысы Мәскеумен тығыз қарым– қатынас орнатты [6, 292 б.].

Ноғай Ордасының негізін қалаушы Едіге болып саналады. Ол XIV ғасырдың соңы – XV ғасырдың басында 15 жыл Алтын Ордада бүкіл билікті өз қолынан шығармай, оны өзі тағайындаған хандар арқылы басқарды. «Беклер бегі, немесе Ұлы әмір атанған Едіге көрші ұлыстардың өміріне де ықпал етіп отырған.

Ноғай Ордасы құрамына Маңғыттармен қатар Қоңырат, Найман, Арғын, Қаңлы, Алшын, Қыпшақ, Алшын, Қыпшақ, Кеңгерес, Қарлұқ, Алаша, Тама және басқа ру тайпалары кірді. Олардың басшылары арасында билік пен жер үшін толассыз тартыстар үнемі орын алды. Өйткені Ноғай Ордасы да Алтын Ордадан кейін құрылған басқа бірлестіктер сияқты біртұтас этникалық құрылым емес, көбінесе саяси құрылым негізінде ұйымдасқан хандық еді [7, 85– 86 б.].

Сонымен Ноғай Ордасы Алтын Орда ыдыраған кезде бөлініп шыққанын, ел болып қалыптасуда негізін қалаған Едіге екенін бірнеше мәліметтер дәлелдеп отыр. Әрине Ноғай Ордасы жайлы әңгіме қозғағанда қазақ халқы жайлы айтпай кете алмас едім. Мысалға, «Еділ мен Жайық аралығында Ноғай Ордасы орналасқан», – деген сөзде қазақ жерінде ноғай халқы болғандығының көрінісі.

Ноғай Ордасы жазба әдебиеттерде түрлі атаулармен кездеседі. Ноғай Ордасының құрамында қазақ халқының бірнеше рулары болған. Сонымен қатар Хақназар ханды ноғай мен қазақ елінің басшысы деп санау тағы да бір ноғай мен қазақ халқының бір болғандығының талассыз дәлелі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Халид Қ. «Тауарих хамса» (Бес тарих). (Қазақ этнографиясының кітапханасы, 21–ші том) 2–ші бас. толық. – Астана: «Алтын кітап», 2007, – 284 б. – 40 – 42 б.

2 К.Ә. Берденова Қазақстан тарихы: Лекциялар курсы. – Алматы: Экономика, 2008. – 384 бет. – 79 б.

3 Қазақстан тарихы. 2– том бас редакциялық алқа: М.Қ. Қозыбаев. Алматы «Атамұра» 2010. – 640 б. 159– 160 б.

4 Трепавлов В.В. История Ногайской Орды. Отв. ред. М. А. Усманов. 2– е изд., испр. и доп.– Казань: Издательский дом «Казанская недвижимость», 2016. – 764 с. – 31 с.

5 Әбіл Е., Әлібек Т., Күзембайұлы А. Қазақстан тарихы әдіснамасы және теориясының кейбір мәселелері. Қостанай 2009 – 315 б.

6 Артықбаев Ж.О., Пірманов Ә.Б. Қазақстан тарихы. (энциклопедиялық бас– ылым) – Алматы: Атамұра, 2008. – 544 бет, – 292 б суретті, карталы.

7 Жұмақаева Б.Д. – Алматы, – ТОО «Издательство LEM». – 2011. – 308 б. – 85– 86 б.

МАЛОИЗУЧЕННЫЕ СТРАНИЦЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИСТОРИИ

КАБУЛЬДИНОВ З. Е.

директор, Институт истории и этнологии имени Ч. Ч. Валиханова

Несмотря на то, что изучению и освещению древней, средневековой, новой и новейшей истории Казахстана предшествующими поколениями профессиональных историков проделана значительная работа, все же существует ряд ключевых проблем, которые долгое время не позволяли нам подготовить и изложить цельную, объективную и беспристрастную историю Отечества.

Виной тому – идеологический диктат тоталитарной советской эпохи; преимущественная ориентация и опора на «дозированные», выгодные для Российской империи и руководству СССР, преимущественно – российские источники; ослабление профессионального и уменьшение численного состава отечественных историков за первые два десятилетия независимости; существенное влияние евроцентристских концепций; отсутствие междисциплинарных подходов и самых современных в мире методов исследования.

Поэтому целые блоки и периоды нашей истории оказались малоизученными и даже не затронутыми. К примеру, в последние годы благодаря активным исследованиям отечественных археологов появились новейшие данные о том, что первый человек на земле появился и на территории Казахстана около двух миллионов лет тому назад, то есть мы тоже можем стать прародиной первого человека. И благо для этого имеется солидная доказательная база по итогам самых последних археологических изысканий отечественных и зарубежных ученых на территории Южного, Центрального и Северо–Восточного Казахстана. Но эти новшества до сих пор не вошли в существующие учебные программы курса Истории Казахстана для высшей школы.

К сожалению, до сих пор не дана должная и подобающая оценка роли и места в мировой истории Великой кочевой цивилизации, возникшей более пяти тысяч лет тому назад в степях центральной части Евразии, в том числе и в Казахстане, коренным образом изменившей геополитическую, экономическую и социокультурную ситуацию на всем евразийском континенте и не только. В Казахстане впервые на земле приручили лошадь и стали пить целебный и полезный напиток кумыс. О степени влияния уникальной кочевой культуры на весь окружающий мир ярко свидетельствуют последние находки «тюркских следов» по всему миру, в том числе и в далекой Америке, среди индейских племен.

Казахстан стал местом формирования и жизнедеятельности нескольких крупнейших держав древности и средневековья – сакской и гунской, армии славились своей неустрашимостью, а также Великого тюркского каганата, с которыми считались практически все существовавшие в мире империи как Европы, так и Азии. Именно в то время древняя казахская степь стала «поставлять» не только талантливых полководцев и личные гвардии для правителей ряда государств Евразии, но и сумели создать и основу самих

правлящих династии и даже целые государственные образования в Болгарии, Венгрии, Индии, Египте, Иране, Азербайджане, Османской империи. Военное искусство прототюрков – саков, гуннов и самих тюрков стало предметом восхищения и уважения во всем мире, в том числе и со стороны их политических оппонентов. Греческие, римские, китайские, персидские, арабские, византийские, армянские источники и исследователи отмечают высочайшие боевые и чисто человеческие качества древних насельников Казахстана. Еще в V веке до н.э. знаменитый древнегреческий ученый Геродот, автор «Истории греко– персидских войн» восторженно писал о своих современниках, зачастую – кровных врагах, воинственных и гордых саках, образ жизни, ментальные установки которых почти один в один совпадают с позднейшей казахской: «Скифскому (сакскому) войску не могут противостоять не только народы Европы, но даже в Азии, ни одно племя в одиночку не может бороться против объединенных скифов. Сражаются они верхом на лошадях и пешие –знают оба способа войны...сражаются луками и копьями...секирами!» Он же объясняет каким образом казахам и их далеким предкам удалось сохранить и передать современному поколению огромную территорию: «Среди всех известных нам народов только скифы обладают одним, но зато самым важным для человеческой жизни искусством. Оно состоит в том, что ни одному врагу, нападшему на их страну, они не дают спастись; и никто не может их настичь...их жилища– кибитки». Спустя три века другой грек Дионисий Периегит продолжал отмечать: «За Согдианой, по течению Яксарта, обитают саки, стрелами бьющие, из всех стрелков в мире сами искусные, не пускающие стрелу на удачу». Это не ложное восхваление древних насельников степи, а объективная и восторженная оценка представителей других цивилизаций и эпох, зачастую выступавшими им яркими врагами. До сих пор слабо прописаны бесценные творения сакских ремесленников. Ведь не случайно один из выдающихся и талантливых евразийцев первой волны П. Савицкий ставил сакское искусство выше греческой и римской, до сих пор считающихся эталоном: «Более совершенных и более современных (сверхсовременных) вещей вообще нет в искусстве нашей планеты, кочевнический «звериный стиль» стоит выше всей греко– римской культуры!». К сожалению, об этих восторженных и уважительных оценках говорится веками и умалчиваются достижения прямых предков.

В то же время источники подчеркивают их традиционную открытость, толерантность, верность обещанным словам, легкую

адаптивность и обучаемость различным ремеслам и искусствам. До сих пор широкого и достойного освещения не нашли тюркские каменные письма, живопись и искусство, дипломатия и неповторимая ментальность, которую превосходно и самым лучшим образом переняли главные их потомки– современные казахи. Зачастую во всемирной истории прошлое народов Центральной Азии преподносят в отрыве от земледельческой и городской культур. Тюрки –это народ с более чем трехтысячелетней историей, вершившейся от Тихого океана до Средиземного моря, от Великой китайской стены до Западной Европы и лесной и лесостепной зон Восточной Европы и Азии.

Мужественные и дальновидные правители своими деяниями не раз меняли ход и направления мировой истории и геополитики. С их прямым и косвенным участием создавались новые государства или они исчезали с исторической арены. Кочевые тюрки внесли свой неповторимый вклад и в деместификацию лошади, изобретение седла, стремени и удила. Им же принадлежит огромная роль в доведении до совершенства кочевой демократии, налоговой системы, денежного обращения, неповторимой скульптуры, возведения каменных летописей «Вечного тюркского Еля» и т.д.

До конца не осмыслена и детально не исследована роль и место казахстанского маршрута «Великого шелкового пути», который сегодня возрождается в виде строительстве «стройки века» – автобана «Западный Китай – Западная Европа», значительная часть которого проходит по территории Казахстана, также как и тысячелетия тому назад.

Особняком стоит не совсем ясно и четко освещенная история кыпчакского периода, эпохи правления потомков Чингисхана, взаимоотношения с соседними государствами – с Китаем, Киевской Русью, Грузией, Арменией, Ираном, Османской империей, Индией, молодыми тогда европейскими государствами, арабским миром. Не случайно и не вдруг современные арабы с тех далеких времен без устали продолжают твердить: «арабы – народ пророков, персы – поэтов, кыпчаки –сардаров (лидеров, полководцев) (они до сих пор казахов и всех казахстанцев называют именно кыпчаками). Так, о кыпчаках высоко отозвался знаменитый арабский летописец аль–Омари: «Над татарами никто, кроме них (кыпчаков) не одерживал верха», а другой его земляк Ибн– Яхий существенно дополняет уникальные и непревзойденные качества предков казахов: «Тюрки Кыпчака отличаются от других тюрков своей религиозностью,

храбростью, быстротой движения, красотой фигуры, правильностью черт и благородством. Они дали султанов и эмиров Египта и составляют самую большую часть армии этих империй».

С сожаленью, прежний марксистский подход не оставил места освещению роли выдающихся личностей в истории народов Казахстана и Евразии – выходцев из нашего региона. К примеру, долгое время личность знаменитого воина султана Бейбарса оставалась вне поля нашего зрения ученых и освещения. Выходец из Казахстана, благодаря своим великолепным и непревзойденным качествам воина и организатора, сумел подняться от положения раба до авторитетного султана могущественного Египта, одного из центров древнейшей в мире цивилизации. Достигнув вершины власти, он прекратил среди своих подданных междоусобицы, обеспечил железный порядок и дисциплину в огромном регионе. Все воины – ветераны и инвалиды получали от правителя стабильную пожизненную пенсию и земельные участки. Ученые и поэты, мудрецы и философы, архитекторы и музыканты пользовались его покровительством и защитой. Он остался в памяти народа как активный строитель военного и торгового флота. Его биографы приписывают ему возведение более чем 150 мечетей, медресе и мавзолеев. Его указами повсеместно строились общественные бани. На военном поприще Бейбарс сумел остановить продвижение монгольских полчищ через Ближний Восток на африканский континент, разгромив, кстати, другого нашего «земляка» Кетбугу, выходца их воинственного найманского улуса. Это памятное и судьбоносное сражение произошло 3 сентября 1260 года при Айн–Джалуте недалеко от палестинского города Бейсана. Кстати, это было одно из первых крупных поражений монголо–татарских войск, не проигравших до этого практически ни одного сражения в период наивысшего расцвета Монгольской империи. Об этой победе восторженно писал один из византийских ученых Вильгельм Трипольский, живший в одно время с султаном, не сумевший воздержаться от хвалебных од в его адрес, несмотря на требуемую от него ненависть к нему: «Как полководец Бейбарс стоит в одном ряду с Юлием Цезарем». Султан сломил сопротивление европейских рыцарей у «Гроба господня», отобрав у них такие важные в стратегическом отношении города Ближнего Востока как Алеппо, Кесария, Арсур, Яффу, Антиохию и Дамаск. Позднее Бейбарсу удалось наголову разгромить и неприступные крепости ордена исмаилитов – ассасинов, перед фанатичными убийцами (фидаи) которых трепетали все правители Востока. Пропаганда и изучение таких личностей как

Бейбарыс, естественно, вызовет небывалый всплеск патриотических чувств среди молодежи страны и вызовет уважение к нашему народу и стране в глазах всего окружающего мира.

Много пробелов в освещении и интерпретации с научной точки зрения страниц создания и функционирования Казахского ханства, его взаимоотношения с другими государствами мира. Однобокая ориентация на русские источники в ущерб китайским, арабским, персидским, монгольским, индийским, английским, французским, немецким, итальянским, испанским сделали историю Отечества более скудной и блеклой, когда выпали целые пласты той многоликой и мозаичной эпохи жизни. К примеру, один из известных английских ученых Джайлс Флэтчер (1549–1611 гг.) восторженно писал о высоком духе, честности и храбрости казахов: «Смерть до того презирают, что охотнее соглашаются умереть, нежели уступить неприятелю, и будучи разбиты, грызут оружие, если уже не могут сражаться или помочь себе». Прискорбно, что исследователи Казахстана царского и советского периодов «отказали» нам в таких исконных и традиционных качествах с той единственной целью, чтобы раз и навсегда выдавить у казахского народа свободолюбивый дух и стремление к свободе.

До сих пор должным образом не изучен феномен традиционного казахского общества, с его уникальной поэзией, богатым и неповторимым языком, бесценными историческими рассказами, искусством ведения шежире, разнообразными религиозными представлениями, неповторимыми обычаями и обрядами в области семьи, брака, быта, выгодно и качественно отличавшими нас от всего привычного и остального окружающего мира. В степи существовал самый настоящий культ уважения как взрослому человеку, так и гостю, вне зависимости от национальной и иной принадлежности. В период нахождения в составе Российской империи мы незаслуженно лишились уникального суда биев, перед зримыми достоинствами и однозначным преимуществом которых преклонялись сами критически настроенные европейцы. Поразительно, но в многомиллионном обществе степняков не было тюрем, так как многие спорные вопросы улаживались, минуя тюремные решетки.

Новых подходов требует пересмотр вопросов дипломатического и военного присоединения Казахского ханства в состав Российской империи и последующей ее военно–хозяйственной колонизации, которую надо однозначно рассматривать в одной непрерывной цепи

и в сложном ряду постепенных военных захватов и «приращений» традиционных земель татар, ногайцев, башкир, горских народов, крымских татар, калмыков, якутов, ханты, манси, узбеков, таджиков, кыргызов и так далее. Кстати, одним из феноменальных моментов российской историографии времен Российской империи в лице В.Ключевского, Н.Карамзина, В.Соловьева является то, что абсолютное большинство их не заявляет о добровольном присоединении Казахстана в состав империи, больше акцентируя на военно–политическом аспектах силового присоединения края в состав нарастающей силу захватнической политики Российской империи.

Особняком стоит вопрос детального анализа пошаговой колониальной политики царизма в духовно–конфессиональной сфере через усиление политики русификации и христианизации местного населения, к примеру, через создание Киргизской миссии в 1881 году на базе Алтайской миссии на территории обширной Семипалатинской области, вызвавшей огромное протестное настроение как со стороны казахской степной элиты, так и духовных деятелей и передовой алашской интеллигенции.

По–новому и с совершенно новых концептуальных позиций требуется наиболее полное освещение казахско–джунгарских и казахско–китайских взаимоотношений, которые ранее рисовались в темных тонах, в то же время сознательно опуская моменты формирования вполне мирных, торговых, а то и – родственных и дружественных контактов, не оставляя места самостоятельному и свободному сотрудничеству с другими культурами и цивилизациями Центрально– Азиатского региона.

Безусловно, первая половина XVIII века принесла казахскому населению многочисленные страдания, в то же время гордые и мужественные граждане проявили чудеса массового героизма и храбрости, отваги и мужества, защищая каждый клочок родной земли от набегов иноземных захватчиков. Недаром исследователи назвали это столетие «золотым веком» казахского батырства, когда в почете были мужчины и женщины, способные держать оружие и смело идти на врага.

Со второй половины XIX века Казахстан представлял из себя окончательно оформившуюся колонию Российской империи. Колонизаторская направленность аграрной политики царизма привела к постепенному изменению соотношения численности местного и переселенческого населения. Эффективное скотоводческое хозяйство казахов приходило постепенно в упадок.

Царское правительство приступило к открытому захвату казахских земель и жесткому вытеснению коренного населения с наиболее плодородных и веками насиженных земель. Начался никем не контролируемый хищнический вывоз сырья и минеральных ресурсов. Против колониальной политики царизма выступили выдающиеся сыны казахского народа. И этот период требует также основательного исследования и обзора.

В начале XX века возникло массовое распространение петиционное движение, позднее трансформировавшееся в национальные политические партии, ведомая формирующейся передовой казахской интеллигенцией. Казахские депутаты громко заявили о проблемах казахского общества с высокой трибуны Государственной Думы России. Несмотря на то, что учеными был собран огромный эпистолярный и письменный материал по алашскому движению, в вузовских учебниках они не нашли должного отражения и подобающей оценки, особенно их теоретические воззрения по отношению к будущему государственному строительству Казахстана, решению годами накопивших проблем в сфере казахского языка, землепользования, распределения природных ресурсов, развития промышленности и сельского хозяйства. Их теоретические рассуждения и научные выкладки нужны современникам как никогда в период вступления в региональные и континентальные интеграционные объединения.

В процессе обучения студентов в стенах вузов должным образом не уделялось внимания или умалчивались проблемы голода в Казахстане, особенно начала 30–х годов, массовых политических репрессии, депортации целых народов в край и превращения его в самую настоящую «лагерную» республику.

Не совсем до конца дана оценка вкладу казахстанцев в достижение общей Победы в годы Великой Отечественной войны. Тогда всех фронтах против гитлеровского фашизма геройски сражались около 1,5 миллиона наших земляков. Знаменитая Панфиловская дивизия остановила фашистов на подступах к Москве, наголову разгромив 30 тысяч гитлеровских солдат, офицеров и около 150 танков. Недаром в гимне Москвы прославляют казахстанцев, отдавая дань глубочайшего уважения тем, кто погиб, защищая столицу СССР. Должную и однозначную оценку не нашла и история пребывания военнопленных из Казахстана в концлагерях в том числе и их вынужденного участия в составе «Туркестанского легиона». Таких не освещенных объективных страниц очень много.

Не дан тщательный анализ политике руководства СССР незаконной и волюнтаристической передачи части казахских земель в состав соседних республик. Закрытой и слабоосвещенной темой долгое время является проблема создания и функционирования Семипалатинского ядерного полигона, от негативных последствий которых до сих пор страдает почти 1,5 миллиона граждан нашей родины.

Ученые до их пор открыто не заявили о том, что именно имеется и заслуга казахского народа в разрушении в XX веке сразу двух крупнейших империи и «формации» мира: Российской империи в ходе национально– освободительного движения 1916 года и всего социалистического лагеря и затем– Советского Союза во время декабрьских событий 1986 года. За 70 лет стать поводом для разрушения двух крупнейших империи мира по силам только особым этносам, имеющим особый пассионарный заряд.

Изучая и должным образом освещая национальную историю, мы нередко забываем участь и судьбу почти половины казахского этноса, сегодня разбросанного почти в более чем 40 государствах мира. Ведь их формирование шло на протяжении несколько веков, а то и тысячелетий. Они сумели сохранить язык, культуру и историю народу порой лучше, чем сами жители Казахстана.

В учебнике обязательно должны найти отражение ранее слабоосвещенные материалы, связанные с основными этапами, характером, раскрытием причинам и механизмов превращения Казахстана в полиэтничное общество, а также вскрыты основные факторы формирования истинно толерантной среды.

В целом, эти и другие проблемы отечественной истории, которые ранее слабо изучались или вовсе обходились, должны найти должное освещение.

ТАРИХ – ҚОҒАМДЫҚ САНАНЫ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ НЕГІЗІ

КАЛЫБЕКОВА Э. С.

м.и.н., Астанинский Гуманитарный колледж, г. Астана

БАҚКЕЛДІ Б. Ж.

студент, Астанинский Гуманитарный колледж, г. Астана

Жиырмасыншы жүзжылдықта қоғамдық сананың барлық кырларын тарихшылықтың, яғни сананың тарихилануының жаулап алғаны соншалық, даулы да күрделі мәселелерімен ерекшеленетін

тарих философиясы қызу пікірталастардың өзегіне айналды. Өйткені қазіргі заманның өз бойына әлеуметтік жадымен сипатталатын өткен шақты да, болашақты бағдарлаумен түсіндірілетін келер шақты да енгізетін осы шақты білдіретіні санаға сінді. Мәуелі ағаштың теренге бойлап, құнарлы топырақтан нәр алатын тамырынсыз жапырақ жайып көгермейтіні сияқты, жеміс бермейтіні сияқты қазіргі заман да өткеннің тарихынан тағылым алып, сабақтастығын сақтамаса келешектен күдер үзері сөзсіз. Оның үстіне, қазіргі әлемде қалыптасқан әлеуметтік–мәдени ахуал, адамның ментальдық болмысының дамуындағы қайшылықтар, рухани дамудағы келеңсіз құбылыстар, сондай– ақ жаһандық қаржылық, экономикалық дағдарыстың астарынан қоғамдық өмірдің барлық салаларын қамтыған рухани тоқыраудың бой көрсетуі – осы үдерістердің барлығы адамзат дамуының келешегін болжауға қатысты ғана емес, оның тарихына, тарихи санасы мен тарихи құндылықтарына қатысты да зерттеулерге деген қызығушылықты тудырады. Бүгінгі жағдай қоғамдық деңгейдегі болсын немесе жеке тұлғалық деңгейдегі болсын, арнаулы ғылыми немесе бұқаралық санадағы болсын тарихи сананың мәні мен маңызын, оның мазмұны мен құрылымын, қалыптасу тетіктері мен қызмет ету заңдылықтарын теориялық тұрғыда ашып көрсетуді қажет етеді [1, 11 б.].

Тарихи сана – бұл бүгінгі ұрпақтың әлеуметтік жады. Әлеуметтік жады формасы жағынан әмбебап және мазмұны жағынан нақты болып келеді. Сондықтан да тарихи сана қашанда нақты– тарихи, әлеуметтік, ұлттық және индивидуалдық мазмұнмен тол– тырылады. Қазіргі кезеңде әлеуметтік жадының үш деңгейінде де – жаһандық деңгейінде, ұлттық деңгейде және жеке тұлғалық дәрежеде түбірлі өзгерістер болып жатыр: адамдық индивидуалдық деңгейде антропологиялық төңкеріс орын алды, әлеуметтік немесе этностық деңгейде ұлттық сана– сезімнің бұрын– соңды болмаған дүмпуі байқалды, ал жалпыадамзаттық деңгейде ақпараттық жаһандану үдерісін бастан кешіп отырмыз. Бұл өзгерістер, өз кезегінде тарихи сана мәселесін күн тәртібінің алдыңғы қатарына шығарып отыр. Әлеуметтік–мәдени еспен сипатталатын тарихи жады немесе тарихи сана неғұрлым терең болған сайын адам да, тұтастай алғанда қоғам да рухани бай болады. Бүгінгіні түсіну мен болашақты болжау үшін өткенді білу тарихи білімнің негізгі арқалайтын жүгі екендігі рас. Ал тарихи білім берудің мақсаты жан–жақты дамыған тұлғаның ойлау мәдениетінің қажетті компоненті ретіндегі тарихи сананың элементтерін адам бойында қалыптастырумен ұштасып жатады [2, 17 б.].

Тарихи эрудиция – бұл тұлғаның рухани байлығы. Алдыңғы буынның жинақтаған әлеуметтік– мәдени тәжірибесіне тереңірек енген сайын қазіргі адамның өмірлік және азаматтық ұстанымы да айқындала түседі. Тарихи білім адамның ғылыми дүниетанымының қалыптасуына, оның бойында адамгершілік мұраттардың егілуіне ықпал етеді. Отанға деген сүйіспеншілік, оның өткені мен бүгінін мақтан тұту патриотизм деп аталатын сезімдердің күйылысын тудырады. Бірнеше ғасырларды қамтыған отаршылдық нәтижесіндегі рухани күйзелістен кейін тәуелсіздігіне қол жеткізгеніне жиырма жыл енді толып отырған Қазақстанның қазіргі жағдайында ұлттық бірегейлік пен мәдени тұтастықты қалыптастыру ең көкейтесті мәселенің бірі болып отыр. Барлық ізгі рухани белсенділіктер басылып қалатын жағдайдан шығып, шынайы еркіндікке қол жеткізу қазіргі жаһандастырудың қатаң бәсекелестігі жағдайында саяси, әлеуметтік– экономикалық дербестікпен қатар, рухани тәуелсіздікке ие болуды да қажет етеді. Бұл үшін замана ағымына лайықты сырттан енгізілген соңғы, бірақ барлық руханилықтан жұрдай жалаң технологияларды енгізу жеткіліксіз, мәңгірттік және маргиналдық жағдайдан арылу үшін ұлт тәрізді күрделі жүйенің қалыпты өмір– қамын қамтамасыз ететін төлғума тарих пен мәдениеттің өзегін құрайтын ұлттық дүниетанымды, рухани қайнарларды қайта қалпына келтіру арқылы қоғамның өзіндік тарихи санасын қалыптастыру керек. Тарих өткен шақпен, адами жадымен және әлеуметтік еспен байланысты болғандықтан, бұған төл тарихты тану арқылы қол жеткізуге болады.

Яғни ұлттық мәдениеттің негізін құрайтын іргелі құндылықтарды – адамдарды рухани тұрғыда оятатын ана тілі мен дәстүрді жаңғыртумен қатар, халықтың тарихи өткенін толығы– мен, жан– жақты зерттеулер арқылы қалпына келтіру, тарихи өзіндік сананы қалыптастыру тәуелсіздіктің рухани тұғырын құрайды. Кеңес дәуіріндегі жетпіс жыл бойы халқымыздың өзіне лайық тарихы түмшаланып айтылмай келгені, айтылса да саясаттың ыңғайына қарай бұрмаланып, теріс түсіндіріліп келгені белгілі. Шынайы тарихи дамуды түсіндіру амалдары маркстік– лениндік әдіснамаға сай, тап күресін таңумен сипатталды. Кезінде тек еуразиялық аймақтың дамуына ғана емес, әлемдік дамуға да өзіндік ықпалын тигізген Қазақстан мен Орталық Азиядағы үш мыңжылдық көшпелі мәдениет еуроорталықтық көзқарастағы әдебиеттерде алғашқы қауымдық, жабайылық ретінде қарастырылып, ұлттық тарихтағы өркениеттік, мемлекеттік дәстүр жоққа шығарылды. Қоғамдық және мәдени дамудың батыстық үлгіден

түбірлі айырмашылықтары ескерілмеді. Қазақстанның Ресейге кіруінің себеп– салдары асыра дәріптелді, оның отаршылдық саясатының астарлары бүркемеленді. Қазақ халқының әлеуметтік және мәдени тарихына деген нигилистік көзқарас қалыптасты. Осы себепті тарихи әділеттілікті қалпына келтіріп, ұлттық тарихи өзіндік сананы түлету бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің біріне айналды және бұл отандық тарих ғылымына ғана емес, философияға да зор міндеттер жүктейді [3, 48 б.].

Кез келген қоғамдық ғылымдардың өзінің пайда болуы, қалыптасуы мен дамуы, яғни тарихы болатындықтан, олардың іргетасын құрайтын тарих ғылымы бұрмалаушылықтан, үрдісшілдіктен, бұра тартушылықтан, апологетикадан тазарып, объективті айғақтар мен дұрыс хронологияға сүйенгені дұрыс, ал оған философия ғылымы үнемі дүниетанымдық нәр беріп отыруы тиіс. Адамды әлемнің ғылыми кескінінен тысқа шығарып жіберетін рационалдылықтың классикалық типінен бас тартқан қазіргі ғылым интеграциясы пәнаралық синтезді қажет етеді. Нақты тарихи айғақтар мен ғылыми мәліметтерге негізделі отырып, тарихи үдерістердің даму қисыны мен заңдылықтарын тарих философиясы зерттейді. Зерттеу тақырыбы мейлінше күрделі осы мәселемен айналысатын бұл ғылым саласына келер болсақ, батыстық гуманитаристикамен салыстырғанда, кешегі кеңестік жүйенің де, біздің республикамыздың да қоғамдық ғылымдары кенжелеп қалғаны рас. Қазақстандық қоғамның әлеуметтік– мәдени өмірінде тарихи сананы жаңғыртып қалыптастыру тәрізді маңызды міндетті іске асыруда біздің мемлекетіміз бірқатар маңызды іс– шараларды атқарды. Қызыл қырғын мен жаппай қуғын–сүргіннің алпыс жылдығына орай–ластыра отырып, 1997 жылдың «Қоғамдық келісім және саяси қуғын сүргін құрбандарын еске алу жылы» болып жариялануы, келесі 1998 жылдың «Халық бірлігі мен ұлттық тарих жылы» деп аталуы, ғасырлар тоғысындағы 2000 жылдың «Мәдениетті қолдау жылы» деп жариялануы, 2004 жылдан бастап «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының жүзеге асырылуы нәтижесінде тарихи әділет үстемдік алып, зерде жаңарып, сана сауыққандай болды. Төл тарихымызды, елдік дәстүр, халықтық тағдыр– талайымызды танып білуде, ескерткіш мұрағаттарымызды жинастыру мен сараптауда біраз жетістіктерге қол жетті [4, 11 б.].

Жинақталған мәдени мұра мен рухани қазынаның дөнін тауып, сөлін сүзіп ұлттың кәдесіне жарату зия– лы қауым мен ғылымдарға жүктелетін шаруа. Бұл маңызды да өзекті мәселеге

Қазақстанның елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың да қалам тартып, көлемді еңбектер жазғаны белгілі, оның ішінде «Тарих толқынында» кітабын ерекше атап өтуге болады. Бұл еңбекте халқымыздың тарихи өзіндік санасының ерекшеліктеріне мынадай баға берілген: «Қазақ болмысының келесі бір ерекшелігі – оның тарихшылдығы. Қара халықтың тарихтан хабардарлығы мейлінше жоғары болған. Керек десеңіз, білім институттарының дамыған жүйесі бар бүгінгі күннің өзін бұрынғы қазақтардың санасындағы жаппай тарихшылдықпен салыстыруға болмайды. Біз бұл еңбекте қазақ халқының тарихи санасының қалыпта–суын тәуелсіздік идеясымен байланыстырып отырмыз, өйткені кез келген халықтың тарихи өзіндік санасындағы қатпарлы ақиқаттарда туған жерді, ата мекенді немесе отанды жатжерліктерден қорғап, еркіндікті сақтап қалуға қатысты тарихи уақиғалар мәңгіге орын алып қалады. Тәуелсіздік түсінігі әрбір халық үшін мейлінше қастерлі ұғым болып табылады. Оның тағлымы терең астарларын тарихтың қойнауы нан, ата–бабамыздың өткенінен, оның сан ғасырлық арманынан із де ген жөн. Сонау сақ заманынан немесе әлімсақтан бері ата қонысты парсылардан, түркілердің жужандардан қорғаудан, бертінде қазақ хандығының тұтастығын сақ таудан, оның ішінде жоңғарлармен, қоқандық тар мен, ресейліктермен болған шайқастардан осы тәуелсіздікке де ген ұмтылысты байқаймыз. Ұлт–азаттық күрес тарихынан бір Ресей отаршылдығының өзіне қарсы 300–ге жуық көтерілістер белгілі. Ақы рында «ақтабан шұбырындыдан» асып түскен «қызыл қырғынды» бастан кешіп барып, ата–бабамыздың аңсаған арманы ХХ ғасырдың соңында жүзеге асты. Үстіміздегі жылдың 28 қаңтарында Ақордада Мемлекет бас–шысы Нұрсұлтан Назарбаев Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 20 жылдығын өткізу жөнінде кеңес өткізді. Сол жиында Елбасы былай деп атап өтті: «Жолдауда мен еліміз Тәуелсіздігінің 20 жылдығын мерекелеу мәселесін ерекше атап өттім. Тәуелсіздік – бұл біздің басты байлығымыз, баға жеткізгісіз жетістігіміз. Жас елдің тарихындағы жаңа дәуір шынтуайтында өзінің бастауын Тәуелсіздіктен алады. Жасампаз, сенімді және қарқынды даму дәуірінен. Сондықтан Тәуелсіздік мерейтойы ерекше мәнге ие». Еліміз үшін өте маңызды осы мәселенің өзектілігін түсіне отырып, тарихи сана қалыптасуы мен дамуын біз қазақ халқының тарихы мен мәдениетінің негізінде қарастыруды және тарихи сана эволюциясындағы тәуелсіздік идеясының өзегін көрсетіп беруді мақсат тұттық. Бұл үшін алдымен тарихи сана мәселесінің әлемдік және отандық ғылыми әдебиетте

қойылуы мен талдануын зердеден өткізіп алған жөн. Жоғарыда атап өткендей, ХХ ғасырда табиғи және әлеуметтік өмірде орын алған ғаламат өзгерістер адамзаттың алдына жаһандық мәселелерді қойды. Қоғамдық дамудағы нақты тарихи, жаһандық және ауқымды тарихтың, ашық тарих пен жабық тарихтың, микротарих пен макротарих арақатынастары, ұлттық және таптық мәселелердің қойылуы мен олардың шешілуі, дәстүр мен жаңашылдықтың, ұжымдық ес пен дара индивидуалдық жадының, теориялық тарихи сана мен бұқаралық сананың арақатынастары мәселелері гуманитарлық ғылымның барлық салаларын қамтыды. Теориялық тарихи ой дамуындағы соңғы онжылдықтарда қалыптасқан бұл ахуал ғылыми әлемде «тарихнамалық төңкеріс» деген атауға ие болды. Бұл ұғымды тарих философиясы мен әдіснамасын терең зерттеген орыс зерттеушісі М.А. Баргтың енгізгенін айта кету керек: «Тарих ғылымының ғылыми қорындағы бүгінгі күні болып жатқан өзгерістерді біз тарихнамалық төңкеріс деп атасақ, артық айтпаймыз». Бұл ұғымның қазақстандық тарих ғылымының әдіснамасында кеңінен тарамғағанына қарамастан, отандық тарихи ғылымдағы бұрынғы кеңестік сарынның сақталғанына қарамастан, тәуелсіздік алғаннан кейінгі төл тарихтың ақтандақтарын ашудан, нақты тарихи мәселелерге қатысты әр алуан пікірлердің, баламалы тарихтардың айтылуынан шыға отырып, «тарихнамалық төңкеріс» ұғымының қоғамдық өмір мен ғылымдағы орын алған өзгерістердің мазмұнын анықтайтынын аңғаруға болады. Кеңестік ғылымда қалыптасқан бұл жаңа ахуалдың теориялық нышандары әлеуметтік зерттеулердің мәселелерін талдаудағы әртүрлі бағыттардан көрінеді: философиялық–әлеуметтанымдық, мәдениеттанымдық және әдіснамалық–тарихи. Бұл бағыттардың соңғысы тарих ғылымының әдістемелік мәселелерін талдау негізінде қалыптасты. Осы мәселелерді соңғы екі онжылдықтар бойы, әсіресе кеңестік империяның ыдырауымен қалыптасқан достастық елдері кеңістігінде, оның ішінде қазақ халқының тәуелсіздікке қол жеткізуімен белсенді түрде талдануы әлеуметтік шарттылық туралы, тарихи білімнің қызметі мен мақсаты туралы мәселелерді кеңінен қойып, оны тарихи танымға деген гносеологиялық тәсілдің шеңберінен тысқа алып шықты. Соның нәтижесінде «тарихи сана» ұғымының екі мағынасы келіп шығады: тарихнамалық көзқарастарға сай келетін тар мағынасындағы және дүниетанымдық парадигма сипатына ие кең мағынасында. Отандық ғылым үшін бұл таңсық тақырып шетелдің тарих философиясында он тоғызыншы

ғасырдың соңынан бері талқыланып келеді. Гуманитарлық саладағы бұл бағыттың пайда болуы объективтік тарих идеясының дағдарысқа түсуімен және тарихи танымның мәнін, тарихилық пен антитарихилық сананың арақатынасын іздеумен байланысты орын алды. Ф. Ницшенің, Г.Риккерттің, В.Дильтейдің, Г.Зиммельдің, Э.Трельчтің, М.Вебердің, К.Поппердің жұмыстары осы тақырыпқа арналды. Дүниетанымның бір тәсілі ретіндегі тарихи сана тақырыбының ерекше танымалдығы бастапқыда феноменологиялық философияда, кейінірек герменевтикалық бағытта көрінді (Э.Гуссерль, М.Хайдеггер, Г.Г.Гадамер, П.Рикер). Ғылыми–теориялық тарихи сананың анағұрлым жоғары деңгейі ретіндегі тарих философиясының мәселелері шетелдік ғалымдардың үнемі назарында болды. Тарихи үдерістің «болмысы», тарихтың мәні, әлеуметтік детерминизм мәселелері О.Шпенглердің, А.Тойнбидің, П.Сорокиннің, К. Ясперстің және т.б. іргелі еңбектерінің өзегін құрады. Р. Аронның, Б. Кроченің, Р.Дж. Коллингвудтың және т.б. зерттеулері тарихи өткенді зерттеудің логикалық–теориялық және әдіснамалық мәселелері ретіндегі тарих философиясының пәнін зерттеуге арналды. Тарих пен қоғамға деген жаңа көзқарастың тұжырымдамасын ұсынған «Анналар» деп аталатын мектептің қабырғасынан шық–қан ғалымдардың еңбектерін ерекше бағыт ретінде атап өтуге бо–лады. «Анналардың» француздық мектебінің өкілдері (М. Блок, Ле Февр, Ф. Бродель, Ж. Дюби, Ж. ле Гофф және басқалары) тың тақырыптар көтеріп, «жаңа тарихи ғылымның» пайда болуына, тарихтың әдіснамасын анағұрлым терең зерттеуге, оның ұғымдық аппаратын пайымдауға, оның әлеуметтік философиялық астарларын зерделеуге үлкен ықпал етті. Олар адамзаттың әлеуметтік–мәдени тарихын зерттеудің жүйелік–үлгілік, типологиялық, кроссмәдени әдістерін пайдаланды, соңғы кездері әлеуметтік ғылымдар әдістеріне көбірек сүйеніп келеді. Адамның өз өткенін пайымдауы мәселесі дәстүрлі философиялық мәселелердің қатарына жатқанымен және бұл тұтастай бір философиялық бағыт – тарих философиясының негізгі пәнін құрағанымен, тарихи сананы зерттеу кеңестік әдебиетте маркстік парадигманың қыспағында болды. Тарихи сана мәселесі ғылыми ізденістің өз алдына дербес тақырыбы ретінде бүгінгі күні көршілес ресейлік ғылым мен философияда кең қанат жайып отыр. Ал Қазақстанда тарихи сана тақырыбы тәуелсіздіктен кейінгі ұлттық сананың жаппай оянуы, тарихи ақтандақтарды қалпына келтіру, тарихи әділеттікті орнату үдерістері барысында бұқаралық баспасөз

беттерін жаулап алғанымен, отандық философия мен әлеуметтік ғылымдарда арнайы әдіснамалық түрдегі зерттеулер саусақпен санарлықтай ғана еді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Большая Советская энциклопедия. Москва, третье издание, 1976.– 278 бет
- 2 Зуев Ю.А. Китаийские известие о суюбе. //Известия АН КазССР. Серияистория, археологии и этнографии.1960. Вып. 3 (4) – 91 бет
- 3 Ермоленко Л.Н Средневековые антропоморфные изваяние казахских степей. //Автореф. Дисс.... канд.ист. Наук. Кемерова, 1991ж. – 22 бет
- 4 Новгородова Э.А., Печерский А.П., Раннесредневековые скульптуры кыпчаков (новые находки 1984 г. В Джамбульской области) //Информационный бюллетень. Вып 10, Москва, 1986. Из– во, «Наука» – 22 бет

РЕПРЕССИИ В ОТНОШЕНИИ НЕМЦЕВ ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

КАЛЫМОВ М.-Р. А.

студент,

ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Интерес к политической истории советского периода по– прежнему остается сегодня в центре внимания многих исследователей. Отношение широкой общественности и представителей научных кругов к эпохе сталинизма продолжает оставаться неоднозначным, поскольку правда об этом времени долгое время замалчивалась или извращалась, находясь под прессом идеологии. Надо к тому же признать, что «советская историография все отрицательное в истории обходила стороной» [1, с. 14].

Сущность понятия «политические репрессии» применительно к Казахстану сформулировано в 1993 г. Законом РК О реабилитации жертв массовых политических репрессий (О введении в действие настоящего Закона см. постановление Верховного Совета РК от 14 апреля 1993 г. № 2144-ХІІ). Согласно Закону, «политическими репрессиями признаются меры принуждения, осуществлявшиеся по политическим мотивам государственными органами или

представлявшими их должностными лицами, в виде лишения жизни или свободы, включая заключение под стражу и принудительное лечение в психиатрических учреждениях, изгнания из страны и лишения гражданства, удаления из мест проживания или районов обитания (ссылки или высылки), направления на спецпоселение, привлечения к принудительному труду с ограничением свободы (в том числе в так называемых «трудовых армиях», «рабочих колоннах НКВД»), а также иное поражение, лишение или ограничение прав и свобод, соединенные с ложным обвинением в совершении преступления, либо с преследованием как социально опасных лиц по признакам политических убеждений, классовой, социальной, национальной, религиозной или иной принадлежности в судебном, внесудебном либо административном порядке» [2].

Тема политических репрессий привлекала и привлекает внимание отечественных и зарубежных исследователей. Опубликовано немало научных работ по этой теме, однако история репрессий до сих пор является объектом острых научных дискуссий. Оценки в ряде случаев меняются, поскольку все новые и новые документы вводятся в научный оборот. Сама тема – поистине многогранна, и вполне естественно, что многие ее стороны и проблемы требуют дальнейшего глубокого исследования, к тому же изучение этой проблемы на региональном уровне только начинается. Знакомство с монографиями, сборниками научных работ и диссертациями, написанными в различных регионах страны, показывает, что идет процесс осмысления и накопления материала.

Проблема политических репрессий в современной исторической науке исследуется многоаспектно: анализируются причины репрессий в целом, характер, механизмы, уровень их централизации, проводятся исследования репрессий против отдельных социальных групп, слоев, национальностей, отдельных личностей и др.

Видится актуальным рассмотрение проблемы политических репрессий в локальном измерении. В связи с этим, изучение и реализации политики сталинизма на примере конкретной области, города, населенного пункта является значительным в сохранении исторической памяти.

В данной статье рассмотрены политические репрессии в отношении немецкого населения в годы Великой Отечественной войны, проживавшего на территории Павлодарской области.

С августа 1941 по январь 1942 г., в начальный период Великой Отечественной войны, советскими властями было осуществлено

насильственное переселение, депортация немцев из европейской части СССР в Казахстан и Сибирь. В августе 1941 г. правительство СССР, обвинив советских немцев в коллаборационизме, принимает ряд документов, в соответствии с которыми началась депортация. Так, 26 августа 1941 г. вышло Постановление СНК СССР и ЦК ВКП (б) о переселении немцев из Саратовской, Сталинградской областей и Республики немцев Поволжья. Узаконил данное Постановление Указ Президиума Верховного Совета СССР от 28 августа 1941 г. №21–160 «О переселении немцев, проживающих в районах Поволжья». Во второй половине 1940–х гг. были депортированы немцы с оккупированных территорий Прибалтики, Белорусской, Украинской и Молдавской ССР.

По планам советского правительства в Павлодарскую область предусматривалось переселение более 50 000 советских немцев. Так, в Постановлении СНК СССР и ЦК ВКП (б) от 26 августа 1941 г. «О переселении немцев из Республики немцев Поволжья, Саратовской и Сталинградской областей» говорилось о переселении в Павлодарскую область 20 000 немцев». Постановлением ГКО СССР от сентября 1941 г. «О переселении немцев из Азербайджанской, Грузинской, Армянской и пр. областей» предполагалось переселение в Павлодарскую область 30 000 немцев. В Постановлении Совнаркома КазССР и ЦК КП (б) К от 13 октября 1941 г. «О мероприятиях по реализации постановления ГКО от 8 октября 1941 г. за №744 «О переселении немцев из Грузинской, Азербайджанской и Армянской ССР» было обозначено расселение 5000 немцев в Павлодарской области. Фактически с 1941 по 1942 г. в Павлодарскую область было депортировано 37 703 советских немца. По состоянию на январь 1942 г. «местных немцев», т.е. немцев, проживавших на территории Павлодарской области до 1941 г., насчитывалось 4900 человек [3, с. 48–49].

Ввиду того, что немцы не подлежали мобилизации в ряды красной армии, и немецкое население было депортировано, к немцам отношение было предвзятым. Представители немецкого народа на территории Павлодарской области, как и представители всех народов СССР, обвинялись по 58 статью УК РСФСР (Принят 2-й сессией ВЦИК К XII созыва, введен в действие постановлением ВЦИК 22 ноября 1926 г.

С 1 января 1927 г. (СУ № 80, стр. 600)). В основном приговор выносился по пунктам 10, 11 статьи 58.

Пункт 10 статьи 58: «Пропаганда или агитация, содержащие призыв к свержению, подрыву или ослаблению Советской власти

или к совершению отдельных контрреволюционных преступлений (ст. ст. 582– 589 настоящего Кодекса), а равно распространение или изготовление или хранение литературы того же содержания влекут за собой – лишение свободы на срок не ниже шести месяцев. Те же действия при массовых волнениях, или с использованием религиозных или национальных предрассудков масс, или в военной обстановке, или в местностях, объявленных на военном положении, влекут за собою – меры социальной защиты, указанные в ст. 58– 2 настоящего Кодекса [6 июня 1927 г. (СУ № 49, ст. 330)]» [4, с. 42].

Пункт 11 статьи 58: «Всякого рода организационная деятельность, направленная к подготовке или совершению предусмотренных в настоящей главе преступлений, а равно участие в организации, образованной для подготовки или совершения одного из преступлений, предусмотренных настоящей главой, влекут за собою – меры социальной защиты, указанные в соответствующих статьях настоящей главы [6 июня 1927 г. (СУ № 49, ст. 330)]» [4, с. 42– 43].

Как видим пункт 10 относительно меры социальной защиты ссылался на пункт 2 статьи 58, в которой сказано, что высшая мера социальной защиты – это «расстрел или объявление врагом трудящихся с конфискацией имущества и с лишением гражданства союзной республики и, тем самым, гражданства Союза ССР и изгнанием из пределов Союза ССР навсегда, с допущением, при смягчающих обстоятельствах, понижения до лишения свободы на срок не ниже трех лет, с конфискацией всего или части имущества [6 июня 1927 г. (СУ № 49, ст. 330)]» [4, с. 37– 38].

Немалая численность немцев была приговорена к «высшей мере социальной защиты», то есть расстрелу.

Вагнер Яков Кондратьевич родился в 1909 году в с. Побочное Саратовской губернии, немец. Арестован 2 марта 1942 г., на день ареста являлся молотобойцем Иртышской МТС. Осужден Павлодарским областным судом 5 июля 1942 г. по ст. 58– 2, 58– 10 ч. 2, 58– 11 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением президиума Верховного суда Казахской ССР от 1 декабря 1989 года [5, с. 50].

Вайтман Иван Иванович родился в 1917 году в г. Тавдоир Таврической губернии, немец. Арестован 7 февраля 1942 г., на день ареста являлся колхозником колхоза «17 годовщина Октября» Цюрупинского района. Осужден Павлодарским областным судом 17 сентября 1942 г. по ст. 19, 58– 2, 58– 9, 58– 10 ч. 2, 58– 11 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением президиума Верховного суда Казахской ССР от 19 января 1990 г. [5, с. 51].

Ваккенгут Готлиб Готлибович родился в 1898 году в с. Ленинфельд Шамхорского района, Азербайджан. Арестован 29 октября 1942 г., на день ареста являлся агрономом подсобного хозяйства строительства № 102 «Мостостроя». Осужден Военным трибуналом Омской железной дороги 18 декабря 1942 г. по ст. 58– 10 ч. 2, 58– 11 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением пленума Верховного суда СССР от 10 августа 1966 г. [5, с. 51].

Вахтель Александр Андреевич родился в 1907 году в д. Кеслеровка Саратовской губернии, немец. Арестован 6 июня 1942 г., на день ареста являлся трудармейцем 8– го стройучастка строительства железной дороги Павлодар– Акмолинск. Осужден Павлодарским областным судом 13 августа 1942 г. по ст. 58– 10 ч. 2 УК РСФСР. Расстрелян 19 октября 1942 г. Реабилитирован постановлением президиума Верховного суда Казахской ССР от 13 ноября 1989 года [5, с. 54].

Вахтель Константин Филиппович родился в 1910 году в с. Сосновка Саратовской губернии, немец. Арестован 6 июня 1942 г., на день ареста являлся трудармейцем 8– го стройучастка строительства железной дороги Павлодар– Акмолинск. Осужден Павлодарским областным судом 13 августа 1942 г. по ст. 58– 10 ч. 2, 58– 2 УК РСФСР. Расстрелян 19 октября 1942 г. Реабилитирован постановлением президиума Верховного суда Казахской ССР от 13 ноября 1989 года [5, с. 54].

Вебер Филипп Филиппович родился в 1883 году в с. Саньбрунь Таврической губернии, немец. Арестован 12 декабря 1941 г., на день ареста являлся кладовщиком колхоза «Роте– Фане» Павлодарского района. Осужден Особым совещанием при НКВД СССР 22 июля 1942 года. Расстрелян 21 августа 1942 г. Реабилитирован заключением Прокуратуры Павлодарской области от 21 апреля 1989 года [5, с. 54].

Везнер Георгий Георгиевич родился в 1901 году в с. Штрегергау Саратовской губернии, немец. Арестован 28 февраля 1942 г., на день ареста являлся шорником промартели «21 годовщина Октября» в с. Ермак Кагановического района. Осужден Павлодарским областным судом 27 июня 1942 г. по ст. 58– 2, 58– 10 ч. 2 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением президиума Верховного суда Казахской ССР от 25 августа 1967 года [5, с. 55].

Вейнгардт Владимир Эдуардович родился в 1911 году в г. Севастополь, немец. Арестован 20 октября 1942 г., на день ареста являлся учителем Доменской начальной школы Цюрупинского района.

Осужден Павлодарским областным судом 31 марта 1943г. по ст. 58–7, 58–10 ч. 2, 58–10 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением пленума Верховного суда СССР от 19 февраля 1964 года [5, с. 55].

Гофман Иван Иванович родился в 1890 году в с. Рундивизий Черниговской губернии, немец. Арестован 24 января 1942 г., на день ареста являлся колхозником колхоза «Жалтыр» Майского района. Осужден Павлодарским об устным судом 26 июня 1942 г. по ст. 58–2, 58–10 ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением президиума Верховного Суда КазССР от 19 января 1990 г. [5, с. 71].

Гросс Иван Фридрихович родился в 1894 году в Мариупольском уезде Екатеринославской губернии, немец. Арестован 26 декабря 1941 г., на день ареста являлся старшим мельником Луганской мельницы «Союзмука» Павлодарского района. Осужден Особым совещанием при НКВД СССР 22 июля 1942 г. Расстрелян 21 августа 1942 г. реабилитирован заключением Прокуратуры Павлодарской области от 21 апреля 1989 г. [5, с. 72].

Дельман Кондратий Иванович родился в 1874 году в с. Норта Саратовской губернии, немец. Арестован 1 июля 1942 г. на день ареста являлся рабочим маслозавода в Куйбышевском районе. Осужден Павлодарским областным судом 8 сентября 1942 г. по ст. 58–10 ч. 2 УК РСФСР Реабилитирован постановлением президиума Верховного суда Казахской ССР от 13 июля 1990 года [5, с. 78].

Дик Корней Петрович родился в 1885 году в с. Темирбулат Таврической губернии, немец. Арестован 9 ноября 1941 г., на день ареста являлся учетчиком колхоза «Пролетарий» Лозовского района. Осужден Особым совещанием при НКВД СССР 31 марта 1942 г. расстрелян 12 мая 1942 г. Реабилитирован заключением Прокуратуры Павлодарской области от 21 апреля 1989 г. [5, с. 81].

Диль Генрих Ефремович родился в 1905 году в с. Новоскатовка Саратовской губернии, немец. Арестован сентября 1942 г., на день ареста являлся трудармейцем 8-го стройучастка строительства железной дороги Павлодар–Акмолинск. Осужден Павлодарским областным судом 18 ноября 1942 г. по ст. 58–10 ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован заключением Генеральной прокуратуры Республики Казахстан от 2 июня 1992 г. [5, с. 81].

Динкель Яков Яковлевич родился в 1908 году в с. Борисовка Успенского района, немец. Арестован 12 января 1942 г., на день ареста являлся счетоводом колхоза им. Энгельса Лозовского района. Осужден Павлодарским областным судом 20 июня 1942 г. по ст. 58–10 ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением

президиума Верховного суда Казахской ССР от 25 июля 1966 года [5, с. 81].

Зименс Петр Исакович родился в селе Борисовка Успенского района в 1913 году, немец. Арестован 14 марта 1942 г., на день ареста являлся налоговым агентом Лозовского районного финансового отдела. Осужден Павлодарским областным судом 20 июня 1942 г. по ст. 58–10 ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением президиума Верховного суда Казахской ССР от 25 июля 1966 г. [5, с. 96].

Кеслер Александр Иосифович родился в 1900 году в с. Люис Саратовской губернии, немец. Арестован 24 января 1942 г., на день ареста являлся плотником колхоза «Жалтыр» Майского района. Осужден Павлодарским областным судом 26 июня 1942 г. по ст. 58–2, 58–10 ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением президиума Верховного суда Казахской ССР от 19 января 1990 г. [5, с. 111].

Кетчнк Отто Иосифович родился в 1902 году в немецкой колонии Екатериненфельд Тифлисской губернии, немец. Арестован 14 ноября 1942 г., на день ареста являлся рабочим кирпичного Завода № 1 строительства № 102 «Мостостроя». Осужден Военным трибуналом Омской железной дороги 18 декабря 1942 г. По ст. 58–10 ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением пленума Верховного суда СССР от 10 августа 1966 года [5, с. 111].

Кистер Яков Андреевич родился в 1903 году на хуторе Потапово Сальского округа Области войска Донского, немец. Арестован 23 сентября 1942 г., на день ареста являлся трудармейцем 8-го стройучастка строительства железной дороги Павлодар–Акмолинск. Павлодарским областным судом 18 ноября 1942 г. по ст. 58–10 ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован заключением Генеральной прокуратуры Республики Казахстан от 2 июня 1992 года [5, с. 115].

Класен Давыд Иванович родился в 1914 году в с. Борисовка Лозовского района, немец. Арестован 16 января 1942 г., на день ареста являлся Гофером колхоза им. Энгельса Лозовского Района. Осужден Павлодарским областным судом 20 июля 1942 г. по ст. 58–10 ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением президиума Верховного суда Казахской ССР от 25 июля 1966 года [5, с. 115].

Кох Иван Егорович родился в 1909 году в с. Новоскатовка Саратовской губернии, немец. Арестован 6 сентября 1942 г., на день ареста являлся трудармейцем 8-го стройучастка строительства железной дороги Павлодар–Акмолинск. Осужден Павлодарским областным судом 18 ноября 1942 г. по ст. 58–10 ч.2, 58–11 УК

РСФСР. Реабилитирован заключением Генеральной прокуратуры Республики Казахстан от 2 июня 1992 г. [5, с. 123].

Левен Арон Яковлевич родился в 1882 году на ст. Фестенау Бердянского уезда Таврической губернии, немец. Арестован 3 декабря 1941 г., на день ареста являлся плотником колхоза «Пролетарий» Лозовского района. Осужден Особым совещанием при НКВД СССР 31 марта 1942 г. Умер 25 апреля 1942 г. (не дожил до расстрела 12 мая 1942 г.). Реабилитирован заключением Прокуратуры Павлодарской области от 21 апреля 1989 г. [5, с. 134].

Лоренц Иоганес Кондратьевич родился в 1879 году в с. Клярус Саратовской губернии, немец. Арестован 16 ноября 1941 г., на день ареста являлся колхозником колхоза «14 годовщина Октября» Павлодарского района. Осужден Особым совещанием при НКВД СССР 31 января 1942 г. Расстрелян 10 марта 1942 г. Реабилитирован заключением прокуратуры Павлодарской области от 21 апреля 1989 г. [5, с. 137].

Майер Матвей Петрович родился в 1882 году в с. Красное Бессарабской губернии, немец. Арестован 28 июля 1942 года на день ареста являлся директором Ворошиловской неполной средней школы в с. Сладководск Иртышского района. Осужден Павлодарским областным судом 25–26 ноября 1942 г. по ст. 58–2, 58–10 ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением президиума Верховного суда Казахской ССР от 1 декабря 1989 г. [5, с. 140].

Мауль Александр Иванович родился в 1891 году в Саратовской губернии, немец. Арестован 2 марта 1942 г., на день ареста являлся пимокатом промартели «Кирпичи» в селе Иртышке. Осужден Павлодарским областным судом 5 июля 1942 г. по ст. 58–2 ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением президиума Верховного суда Казахской ССР от 1 декабря 1989 г. [5, с. 145].

Мауль Иван Давыдович родился в 1913 году в с. Новоскатовка Саратовской губернии, немец. 6 сентября 1942 г., на день ареста являлся трудармейцем 8–го стройучастка строительства железной дороги Павлодар Акмолинск. Осужден Павлодарским властным судом 18 ноября 1942 г. по ст. 58–10 ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован заключением Генеральной прокуратуры республики Казахстан от 2 июня 1992 г. [5, с. 145].

Оберлендер Данил Иванович родился в 1896 году в Таврической губернии, немец. Арестован 24 января 1942 г., на день ареста являлся колхозником колхоза «Жалтыр» Майского района. Осужден Павлодарским областным судом 26 июня 1942г. по ст. 58–2, 58–10

ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением президиума Верховного суда Казахской ССР от 19 января 1990 г. [5, с. 157].

Оберлендер Иван Иванович родился в 1881 году в с. Петергоф Одесского уезда Херсонской губернии, немец. Арестован 24 января 1942 г., на день ареста являлся колхозником колхоза «Жалтыр» Майского района. Осужден Павлодарским областным судом 26 июня 1942г. по ст. 58–2, 58–10 ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением президиума Верховного суда Казахской ССР от 19 января 1990 г. [5, с. 158].

Риб Давид Мартынович родился в 1901 году в с. Нейфельд Саратовской губернии, немец. Арестован 6 июня 1942г., на день ареста являлся трудармейцем 8–го стройучастка строительства железной дороги Павлодар Акмолинск. Осужден Павлодарским областным судом 13 августа 1942 г. по ст. 58–2, 58–10 ч. 2 УК РСФСР. Расстрелян 19 октября 1942 г. Реабилитирован постановлением президиума Верховного Суда Казахской ССР от 13 ноября 1989 г. [5, с. 173].

Родильмилль (Ротермель) Иогана Яковлевна родилась в 1908 году в г. Пятигорск, немка. Арестована 1 июля 1942 г., на день ареста являлась дояркой отделения № 3 совхоза им. 10–летия Казахской ССР Иртышского района. Осуждена Павлодарским областным судом 8 сентября 1942 г. по ст. 58–10 ч. 2 УК РСФСР. Реабилитирована постановлением президиума Верховного суда Казахской ССР от 13 июля 1990 г. [5, с. 174].

Русь Александр Александрович родился в 1905 году в с. Мангейм Саратовской губернии, немец. Арестован 26 сентября 1941г., на день ареста не работал, проживал в колхозе «Кзыл–Жулдуз» Иртышского района. Осужден Павлодарским областным судом 15 декабря 1941 г. по ст. 58–2, 58–10 ч. 2 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением президиума Верховного суда Казахской ССР от 1 декабря 1989 г. [5, с. 175].

Сандер Кондрат Генрихович родился в 1885 году в с. Рендивизия Борзнянского уезда Черниговской губернии, немец. Арестован 2 сентября 1942 г., на день ареста являлся колхозником колхоза им. Энгельса Лозовского района. Осужден Павлодарским областным судом 23 января 1943 г. по ст.58–2, 58–10 ч. 2, УК РСФСР. Реабилитирован постановлением президиума Верховного суда Казахской ССР от 19 марта 1990 г. [5, с. 181].

Терре Леонгард Матвеевич родился в 1891 году в с. Люис Саратовской губернии, немец. Арестован 24 января 1942 г., на день ареста являлся скотником колхоза «Жалтыр» Майского района.

Осужден Павлодарским областным судом 26 июня 1942 г. по ст. 58–2, 58–10 ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением президиума Верховного суда Казахской ССР от 19 января 1990 г. [5, с. 193].

Триллер Христиан Яковлевич родился в 1911 году в с. Александров Гай Саратовской губернии, немец. Арестован 24 января 1942 г., на день ареста являлся колхозником колхоза «Жалтыр» Майского района. Осужден Павлодарским областным судом 26 июня 1942 г. по ст. 58–10 ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением президиума Верховного суда Казахской ССР от 19 января 1990 г. [5, с. 195].

Фаст Николай Петрович родился в 1906 году в с. Лесное Бердянского уезда Таврической губернии, немец. Арестован 16 января 1942 г., на день ареста являлся заведующим Борисовской неполной средней школы Лозовского района. Осужден Павлодарским областным судом 20 июня 1942 г. по ст. 58 ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением президиума Верховного суда Казахской ССР от 25 июля 1966 г. [5, с. 202].

Форер Георг Фридрихович родился в 1913 году в г. Елендорф Бакинской губернии, немец, по профессии – бухгалтер. Арестован 3 ноября 1942 г., на день ареста являлся рабочим строительства № 102 «Мостостроя», проживал Лозовском районе. Осужден Военным трибуналом Омской железной дороги 10 декабря 1942 г. по ст. 58 ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением пленума верховного суда СССР от 10 августа 1966 г. [5, с. 203].

Цибарт Андрей Федорович родился в 1918 году в с. Новоивановка Иртышского района, немец. Арестован 28 июля 1942 г., на день ареста являлся Заведующим учебной частью Ворошиловской неполной средней школы в с. Сладководск Иртышского района. Осужден Павлодарским областным судом 25–26 ноября 1942 г. по ст. 58–2, 58–10 ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением президиума Верховного суда Казахской ССР от 1 декабря 1989 года [5, с. 208].

Цоллер Роберт Фридрихович родился в 1906 году в Тифлисской губернии, немец. Арестован 14 ноября 1942г., на день ареста являлся рабочим кирпичного завода № 1 строительства №102 «Мостостроя» в г. Павлодаре. Осужден Военным трибуналом Омской железной дороги 18 декабря 1942 г. по ст. 58–10 ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением пленума Верховного суда СССР от 10 августа 1966 г. [5, с. 209].

Шнейдер Андрей Соломонович родился в 1899 году в с. Филилсфельд Саратовской губернии, немец. Арестован сентября 1942 г., на день ареста являлся труд армейцем 8–го стройучастка строительства железной дороги Павлодар–Акмолинск. Осужден Павлодарским областным судом 18 ноября 1942 г. по ст. 58–10 ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован заключением Генеральной прокуратуры Республики Казахстан от 2 июня 1992 г. [5, с. 215].

Шпарвассер Андрей Егорович родился в 1886 году в немецкой колонии Ангеденталь № 9 Херсонской губернии, немец. Арестован 1 мая 1942 г., на день ареста являлся колхозником колхоза «Пролетарий» Лозовского района. Осужден Павлодарским областным судом 15 августа 1942 г. по ст. 58–2, 58–10 ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован постановлением президиума Верховного Совета Казахской ССР в 1989 г. [5, с. 215].

Штейнвант Фриц Фридрихович родился в 1905 году в немецкой колонии Екатериненфельд Тифлисской губернии, немец. Арестован 6 сентября 1942 г., на день ареста являлся трудармейцем 8–го стройучастка строительства железной дороги Павлодар–Акмолинск. Осужден Павлодарским областным судом 18 ноября 1942 г. по ст. 58–10 ч. 2, 58–11 УК РСФСР, реабилитирован заключением Генеральной прокуратуры Республики Казахстан от 2 июня 1992 года [5, с. 216].

Штрауб Федор Кондратьевич родился в 1906 году в с. Новоскатовка Саратовской губернии. Арестован 6 сентября 1942 г., на день ареста являлся трудармейцем 8–го стройучастка строительства железной дороги Павлодар–Акмолинск. Осужден Павлодарским областным судом 18 ноября 1942 г. по ст. 58–10 ч. 2, 58–11 УК РСФСР. Реабилитирован заключением Генеральной прокуратуры Республики Казахстан от 2 июня 1992 г. [5, с. 216].

Эберт Вильгельм Яковлевич родился в 1886 году в с. Самбрунь Мелитопольского уезда. Таврической губернии, немец. Арестован 26 декабря 1941г., на день ареста являлся колхозником колхоза «Роте–Фане» Павлодарского района. Осужден Особым совещанием при НКВД СССР 22 июля 1942 г. Расстрелян 21 августа 1942 г. Реабилитирован заключением Прокуратуры Павлодарской области от 21 апреля 1989 г. [5, с. 218].

Эннс Яков Гергардович родился в 1897 году в с. Капкари Евпаторийского уезда Таврической губернии, немец. Арестован 2 ноября 1942 г., на день ареста являлся председателем колхоза им. Энгельса Лозовского района. Осужден Павлодарским областным судом 23 января 1943 г. по ст. 58–2, 58–7, 58–10 ч. 2, 58–11 УК

РСФСР. Реабилитирован постановлением президиума Верховного суда Казахской ССР от 19 марта 1990 г. [5, с. 219].

Сталинские жернова беспощадно перемалывали людские судьбы, лишая жизни по малейшему подозрению. Система строилась на устрашении народа, требовала полного подчинения и бездумного следования директивам. Расстрелы и лагеря использовались с целью массового устрашения.

ЛИТЕРАТУРА

1 Козлов А.И. Сталин: борьба за власть. – Ростов н/Д: РГУ, 1991. – 416 с.

2 Закон Республики Казахстан «О реабилитации жертв массовых политических репрессий» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.04.2010 г.) // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1001939#pos=1;-117

3 Подопригора Ю.И. Немцы Павлодарского Прииртышья. – Алматы, 2010. – 160 с.

4 Уголовный Кодекс РСФСР Официальный текст с изменениями на 1 июля 1950 г. и с приложением постатейно–систематизированных материалов. – Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1950. – 256 с.

5 Книга скорби. Расстрельные списки. Сост. В.Д. Болтина, Л.В. Шевелева. Выпуск 1. – Павлодар, 1999. – 228 с.

А. ЯНУШКЕВИЧ – ИССЛЕДОВАТЕЛЬ КАЗАХСТАНА

КУЗЕМБАЙУЛЫ А.
профессор, д.и.н., Костанайский государственный
педагогический университет, г. Костанай
БАЧАНОВСКИЙ Д. С.
студент, Костанайский государственный
педагогический университет, г. Костанай

Всматриваясь в историческое прошлое Казахстана, Польши и России, можно отчетливо проследить общность путей, которые прошли наши народы и государства. Особый интерес вызывают связи в области общественно– политической жизни XIX века, составной частью которой является история политических ссыльных в Казахстан. Казахстан, являясь частью многонациональной России, стал местом политических ссылок. В 30–х годах XIX

века на территорию Казахстана из царской России ссылались политические противники самодержавия, борцы за свободу, среди которых было немало поляков. Многие из них, такие как Адольф Янушкевич, посвятили Казахстану свою жизнь и творчество, оставили заметный след в истории и культуре казахского народа. Именно перу Янушкевича принадлежит труд «Дневники и письма о путешествиях по казахским степям», где впервые в европейской литературе дается объективная характеристика жизни казахского народа [1, 12 с].

Адольф Янушкевич – польский революционер XIX века который на долгое время был изгнан в центральную Азию, а именно в казахскую степь, где он и написал свои труды «Дневники из путешествия по Казахстану», «Дневники и письма», которые стали жемчужиной для казахского народа о которой не было никаких упоминаний в те времена. Гонимый судьбой и преследуемый властями А. Янушкевич, словно по воле Всевышнего оказался в краях Казахстана, чтобы оставить потомкам ценные сведения о том далеком времени. Путешествия А. Янушкевича длиною в жизнь в казахские земли длились с 1848 по 1857 годы, пока он не ушел из этого мира, и охватывают собой достаточно долгий период. В его книге «Дневники и письма», судя по описаниям, видно, что он постиг всем сердцем душу казахских степей и живущего на ней народа. Он не только описывает то, что видел и слышал, а дает каждому событию свою оценку, делится своими суждениями, делает обобщения и выводы. Колоритные описания повседневной жизни казахов, сведения о самобытной культуре черноволосях и чернооких жителей кочевых «киргизских» содержались в частных письмах на имя матери, сестер и братьев, проживавших в имении Дягильно Койдановской волости (теперь это Дзержинский район на Минщине).

Не пасть духом, приспособиться к непривычным климатическим условиям казахстанской степи помогло доброжелательное отношение к Адольфу Янушкевичу местных жителей. Жизнь этого народа А. Янушкевич не только хорошо изучил, но и полюбил всей душой, перенял многие ценности, придерживался обычаев и обрядов. Прожив с казахами 18 лет, он сам начал считать себя казахом. Казахи полюбили А. Янушкевича, считали его своим. Адольф Янушкевич смог, как и многие другие революционеры, преобразовать время ссылки, пусть только под ее конец, в годы интенсивного труда на пользу не своему, а другим народам [3, 12 с].

Ученая Ф.Стеклова в своем труде пишет про него следующее «В 1841 году вышло «ослабление»: можешь стать солдатом или чиновником. Из двух зол Янушкевич выбрал меньшее – с августа этого года становится канцеляристом Омского окружного суда. В прочем в суде он пробыл недолго, осенью его переводят на службу в канцелярию начальника Пограничного управления «сибирскими киргизами». Работа приносит ему некоторое удовлетворение, он надеется заслужить облегчение своей участи – разрешение вернуться на родину. Здесь он знакомится с казахским языком, ездит в далекие служебные командировки по делам Управления, становится секретарем Комитета «по уложению проекта киргизского права» [2, 8 с].

Янушкевич в своих дневниках и письмах постоянно стремился к тому, чтобы новые для его соотечественников явления казахской действительности были близки и понятны им. Поэтому в записях путешественника часто встречаются сравнения, эпитеты, метафоры, знакомые европейцам. Интересно, что Янушкевич сумел вникнуть и в мир образного мышления казахов. Мы находим у него такие выражения: «этот лев временами может прикинуться лисой», «сегодня этот степной богатырь тих, как барашек», «уже Тарбагатайские горы показались мне карликами в сравнении с Ала-Тау, сегодня Чингистауские рядом с Тарбагатайскими выглядят как бараны, поставленные рядом с верблюдами» или: «конь летел, а мне казалось, что вскочил на орла, который в своем быстром полете отдохнет разве только на вершинах Гималаев», «ущелье, как ночь», «черные, как уголья, глаза» и др. Эти сравнения как бы переносят читателей в мир казахов с их своеобразным восприятием действительности.

Удивительно мастерски выписаны портреты крупных исторических личностей казахского общества ага султана Кунанбая, отца великого поэта Абая, Барака, чингизида, Али, родоначальника, влиятельного старшины родов Старшего жуза. Эти люди охарактеризованы с положительной стороны: «Султан Барак – потомок ханов, ведущий свой род от Чингизхана. Он еще в цвете лет, это человек величественной осанки, с благородными чертами лица и необычной силы. Щедрая природа наделила этого степного Геркулеса рядом с выдающимися умственными способностями и сильным характером и неустрашимым мужеством. Так высоко поднимает он свое мужественное чело, отмеченное печатью гения и мощи, перед каждым, кто осмелился бы им пренебречь» [4, 118 с].

Другого героя он величает степным Цицероном: «Кунанбай, одаренный природой здравым рассудком, удивительной памятью

и даром речи, дельный, заботливый о благе своих соплеменников, большой знаток степного права и предписании алкорана, прекрасно знающий все российские уставы, касающиеся казахов, судья неподкупной честности и примерный мусульманин, Кунанбай стяжал себе славу пророка, к которому из самых дальних аулов спешат за советом молодые и старые, бедные и богатые ... Каждое его приказание, каждое слово выполняется по кивку головы»

Характерным и существенным в записях Янушкевича является то, что в поле его зрения оказались именно те события и явления в жизни казахов, которые по своему масштабу, содержанию и последствиям оставили значительные следы в истории народа. Это обстоятельство еще раз свидетельствует о незаурядности его личности, об умении глубоко проникнуть в мир окружающего. Янушкевич высоко оценил духовные и нравственные достоинства казахского народа: «Я все более убеждаюсь в том, что у киргизов большие умственные способности. Что за легкость речи! Как умеет каждый объяснить свое дело и мастерски отбивать доводы противника!» И далее: «И ведь все это, думал я, слышу я своими ушами в степи... Несколько дней тому назад я был свидетелем столкновения между двумя враждующими партиями и с удивлением рукоплескал ораторам, которые никогда и не слышали о Демосфене и Цицероне, а сегодня передо мной выступают поэты, не умеющие ни читать, ни писать, однако поражающие меня своими талантами, ибо песни их так много говорят моей душе и сердцу. И это дикие варвары? И это народ, которому вовек предназначено быть только никчемными пастухами, лишенными всякого иного будущего?! О нет! Воистину! Народ, который одарен Творцом такими способностями, не может остаться чуждым цивилизации: дух ее проникнет когда-нибудь в киргизские пустыни, раздует здесь искорки света, и придет время, когда кочующий сегодня Номад займет почетное место среди народов, которые нынче смотрят на него сверху вниз как высшие касты Индостана на несчастных париев...».

В дневниках или путевых заметках Адольфа Янушкевича рассыпано масса этнографических, географических, исторических сведений о казахских степях и народе в нем проживающем, его кочевом быте. В дневниковой записи от 27 июня 1846 года Янушкевич, удивляясь эмоциональной силе кобызово́й музыки, замечает: «...Слепой кобызник на своем инструменте с двумя волосяными струнами и соломенной дудке начал издавать дикие звуки, он впал в такой экстаз, что его едва можно было удержать от бесконечной импровизации». Это был известный поэт– акын

Орынбай Байкожаулы (1813–1891), который, несомненно, обладал необычайным природным талантом. Оставил Адольф Янушкевич и запись о своей встрече в 1848 году с Таттимбетом (1815–1862), музыкой и исполнением которого он был поражен.

В целом книга Янушкевича охватывает почти все темы казахской жизни, он пишет: об удивительной честности казахов, о судопроизводстве, о молодежи, о щедрых и скупых, о болезнях людей, животных, об обжорстве и воздержанности, великолепно рисует картины коча (кочевки), одежду казахов, о наказаниях, о баксы, об интерьере юрты, о столкновении партии, об ораторстве, о положении женщин, и он с ужасом узнает, на каком низком уровне стоит у казахов прекрасный пол: «Казах в следующем порядке ставит божье творенье: человек, то есть мужчина, потом конь, после коня, женщина.

Янушкевич сумел правдиво отобразить жизнь кочевников и пробудить у своих соотечественников чувство уважения к ним. Каждое высказывание его основано на тщательном изучении обычаев обитателей степи, их интересов, на знании их мыслей, стремлений. Написаны они с большим чувством уважения и дружбы к казахскому народу.

А. Янушкевич оставил благодатный, неиссякаемый родник, что утолит нашу жажду истории и прошлого. Чистый, незамутненный живой источник, целебные воды которого помогут нам исцелить наше больное сознание, укрепят наше слабое тело, возродят надежду в нашем утомленном сердце – то, что досталось нам после долгих лет унижения, которые мы испытали во время колониализма. Придет время, наша травмированная нация поднимется во весь рост, избавившись от всех недугов, исторгнет из памяти идеологию рабского повиновения, стереотипы мнимого превосходства чужих ценностей, привычку слепого механического подражания чуждому.

А. Янушкевич завещал казахам всегда быть и оставаться свободными и гордыми! Ибо, нет и не было на земле более достойного народа, кто бы мог воплотить в полной мере эти высшие человеческие ценности.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Жумабек Кенжалин, Адольф Янушкевич как посредник и связующее звено между казахской и европейской культурой»
- 2 Хаким Омар. Янтарное перо Адольфа Янушкевича
- 3 <http://old.adebiportal.kz/> Адольф Янушкевич: «Акмола – будущая столица всей степи»

4 Кайролла Муқанов, член Союза журналистов Казахстана, член центра «Асыл мұра» в статье «Славный сын польского народа о казахах»

САЙЫН ДАЛА САҒЫНЫШЫНЫ АЙНАЛҒАН ТҰЛҒА

КҮЗЕМБАЙҰЛЫ А.

т.ғ.д., профессор,

Қостанай мемлекеттік педагогикалық университеті, Қостанай қ.

ЕЛЕУХАНОВА А.

4 курс студенті, Тарих мамандығы

Өзіндік этномәдениетімен үш мың жыл бойы желісі үзілмей жалғасып келе жатқан атропологиялық тұрпатымен ерекшеленетін өлкенің түп тамырлы тұрғындарынан өсіп–өнген қазақ ұлты үшін жан аямай еңбек етіп, халқының алғысына бөленген, рухы мықты тұлғалардың бірі, көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, этнограф–тарихшы, өнер танушы–Өзбекәлі Жәнібек. Ол мемлекеттік қызметті атқара жүріп, ұлтты қадірлеу, ата–баба дәстүрлерін ардақтау, салтымызды сақтау жөнінен ұлт ұстазы атанды.

Өзбекәлі Жәнібек Қазақ ССР-інің мәдениет министрінің орынбасары кезінде қазақ жеріндегі ғасырлар бойы жинақталған 30 музейдің саны 79–ға жеткен. Ата–бабаларымыздың мұрасын қорғап, келер ұрпаққа жеткізуге күш–жігерін аямады. 1978–1980 жылдары мәдениет министрлігінде жүргенде далалық экспедиция жасақтап, 13 облыста жұмыс істеп, 3000–нан астам ескерткіштерді тізімдеп, жадыхаттап, мемлекет тарапынан қорғалатынын ескертіп, тақтайшалар ілгізеді. Нәтижесінде 800–ден астам бұрын мал қораға айналып кеткен тарихи ескерткіштер кезекпен жөндеуден өтіп, облыстық, республикалық, Одақтық деңгейде мемлекет қарамағына алынды [1, 12 б.].

1978 жылдың 23–қарашасында Торғай облысы ұйымдастырылып, идеология саласының хатшысы болып Өзбекәлі Жәнібек бекітілді. Өзаға өз естелігінде былай дейді: «...1970 жылдың 9–қарашасында таңертең орталық комитеттің партиялық ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі Өскеменде іс сапарда жүргенімде жедел қайтып оралуымды сұрады. Аэропорттан тікелей соқсам алды–артыма қаратпай Д. А. Қонаевқа алып бара жатты. Жол–жөнекей не үшін шақыртқанын сұрағанымда айтқаны менің партия қызметіне ауысатыным жайлы болды. «Қайда?» – деп едім–Торғай обкомына

хатшылыққа деген жауап алдым. Қарашаның аяғына таман Д.А.Қонаев Торғай облысының орталығы болатын Арқалық қаласына келіп, ұйымдастыру бюросының мүшелерін таныстырды. Бірінші хатшы әр қайсымызға жеке– жеке мінездеме бере келіп, маған келгенде «Жәнібековтың өзі арыз беріп, осы жаққа қызметке ауыстыруды сұранды»– деген кезде жұрт ду қол шапалақтап, қарсы алды. Құрмет көрсеткендерге басымды иіп, ризашылығымды білдіргеннен басқа маған ештеме қалмады.» [5, 62 б.]

Ол кезде Торғай өңірі анау– мынауға бой бере қоймаған Амангелді сарбаздары жалғастырған Торғай батырдың заманынан басталған ерлік істерімен белгілі, ержүрек елдің жаңа жағдайдағы рухани жүдеушіліктен басылып, жаншылып қалған кезі еді. Облыс құрылғанға дейінгі Арқалықтағы өмір Қазақстаннан көрі Ресейдегідей болған. Мұнда қазақша ұран да жазылмайтын. Қазақ мектебі атымен болмаған. Өзбекәлі Жәнібектің меңіреу қалашықтың өркениетті мәдени облыс орталығына айналуына көп еңбек сіңіргенін Торғай халқы осы уақытқа дейін аңыз қылып айтады.

1972 жылы Мәскеудегі Шепкин атындағы жоғары театр училищесінің 17 қыз– жігіттерін өзі барып, үгіттеп, барлық жағдайларын жасап, әкеліп шаңырақ көтерген музыкалы – драма театры, қазақтың көне аспаптарынан құралған «Шертер»– ансамблі, «Торғай әуендері»– фестивалінің дүниеге келуінің өзі Ө.Жәнібек еңбектерімен байланысты. Ол кезде Торғай облысы түгілі бұрыннан қалыптасқан Қостанай, Көкшетау, Павлодар, Орал сияқты қуатты облыстардың өзінде қазақ театры болмаған.

Өзбекәлі Жәнібеков мемлекеттік қызметті істей жүріп, ата– баба мұрасын жинақтап, мұражай ұйымдастыруға да бар күшін салған болатын. Ол облыста Амангелді Имановқа, Әліби Жангелдинге, Нұрхан Ахметбековке арналған музейлерді ұйымдастыруды да қолға алған [2, 22 б.].

Торғай облысы А.Байтұрсынов, М.Дулатов ақталмай тұрған кездің өзінде Амангелді, Ө.Жангелдин немесе Нұрхан ақынның, Сырбай Мәуленов пен Ғапу Қайырбеков үшін емес, талай тарих қалтарысында қамқорлықтан тыс қалған қазақ халқының қамы үшін ашылған еді. Сол өлкенің алып мәдени орталыққа айналып, экономикасының қалыптасуын тарихи тұрғыдан зерттеп– зерделеп, келер ұрпаққа жеткізу бүгінгі ұрпақ еншісінде.

Қала тарихы 1956 жылғы 27– қазандағы Қазақ ССР жоғарғы советінің жарлығымен «Арқалық жұмысшы поселкасы» болып құрылған еді. 1965 жылы 30– маусымда Қазақ ССР Жоғарғы советі

Президиумының жарлығымен облыстық дәрежедегі қала статусы берілген.

Өзбекәлі Жәнібектің облысқа келген бойда алдына қойған басты мақсаты: қазақ халқының рухани байлықтарының жоғары дәрежеде дамығандығын көрсету, рухын көтеру арқылы бірлікке, татулыққа тәрбиелеу, жастарды жанына үйіре отырып, ұлттық салт– дәстүрлерімізді білуге, тілді дұрыс меңгеруіне ықпал ету болды.

1971 жылдан бастау алып, осы уақытқа дейін жылда өтетін «Торғай әуендері» фестивалі де осындай еңбектің нәтижесі болатын. Бұл фестивалдің тәрбиелік мәні өте жоғары еді. Өнерге, қазақ өнеріне сусаған халық ән– күй тындап, ұлттық спорт ойындарын, бәйге, көкпар, жорға жарыс, жамбы ату, қыз қуу, қазақша күрес өткізілетін. Халық ағылып көрші облыстардан да келіп жататын [5].

Өзбекәлі Жәнібек басшылығымен педагогикалық институт, екі орта арнаулы дәрежелі оқу орны, облыстық филармония, мұражайлар ашылды.

Өзағаның іскерлігі жөнінде өзі ұйымдастырған «Дала өлкесі» мұражайының бұрынғы директоры Ж.Өмірбек: – «Өзаға мемлекет қайраткері ғана емес, режиссер, сәулетші, суретші– модельер, би қоюшы, әнші де болатын. Өзімен тең қойып әңгімеңді тыңдайтын, пікіріңді ашық айтуға мүмкіндік жасайтын, кейде жаңсақ бассаң қолма– қол тыйып тастайтын. Әр ескертпесі өмірге көзқарасыңды қалыптастыратын үлкен сабақ болатын.» – деп еске алады [2, 15 б.].

Өзаға жайлы этнограф жазушы Сейіт Кенжеахметұлы:

«1970 жылдардан бастап Торғай мәдениетінің өркендеуі, ғалымдардың, ақын– жазушылардың Торғай жеріне ағылып келіп тамаша кездесулер өткізуі сияқты ғажап істердің басында күн– түн демей Ө.Жәнібек өзі жүретін, қамқорлық жасап, өнерпаздарды үлкен жолға тәрбиелеп шығарды» – деп ыстық ықыласпен еске алады [1, 12 б.].

Торғай жерінде Өзағаның тері төгілген қасиетті шаңырақ– «Дала өлкесі мұражайы». Ол қазір Қостанай облыстық «Дала өлкесі» мұражай деп аталады. Мұражай қалаға келген қонақтарға көрсететін мәдениетті орынға айналған.

Мұражай кешегі тарихи оқиғаны боямасыз, сол қалпында көз алдына елестетер маңызды нысан. Социалистік еңбек ері әнші Б.Төлегенованың мұражайдағы экспонаттарды көргеннен кейін– «Алыс ертерекке барып келгендей болдым» – деген сөздері мұражайды көрген кісінің ондағы сақталған жәдігерлер арқылы

өткен күнге, тарихи оқиғаларға қанығып, рухани ләззат алуына ықпал жасауының айғағы [4, 31 б.].

Мұражай экспонаттарын өз қолымен жинақтаған, көне бұйымдарының тарихтары да ерекше. Осы музейге әкелінген киіз үйдің тарихының өзі Өзағанның келер ұрпақ үшін қаншалықты тер төккендігін көрсетеді. Сол кездегі Аманкелді ауданының Комсомол комитетінің хатшысы Ж.Өмірбектің анасының артынан келген жасауы алты қанат ақ үйді әкелуінің өзі бір тарих. Өзі колхоз басқарып зейнетке шыққан үлкен кісіге «Егер киіз үйіңіз өзіңізде қалса жылына бір–екі рет тігесіз де жинап қоясыз, киіздері мен бау–шулары тез–ақ тозып, іске жарамсыз болып қалады, ал музейге берсеңіз сіздің тұтынған бұл үйіңізді қаншама халық көріп, немере–шөберелеріңіз мақтан етеді»–деген кезде парасатты ана Өзағанның әңгімесін түсініп, киіз үйді өз қолымен машинаға артып берген. Өзаға машинаға мінерінде оның ұлы Жұмағалиға «Сен қалып қымыз құятын зерен тостақтар мен ағаш қасықтарды қалай да сұрап аларсың»–деген тапсырма беріп кетеді. Сонынан зерен тостақтар мен ағаш қасықтарды алып Ж.Өмірбек те жетеді.

Киіз үйдің музейге қалай тігілгені жөнінде сол кездегі музей директоры Р.Илиясова–«Шаңырақ көтеруге ешкім бата алмады. Өзекең өзі бас болып, бақанды айналдырып ұстап: «Ал шаңырақты беріндер»–деп беліндегі жалшық белбеуін тартыңқырап, жымыш тұра қалды. Салмағы онша ауыр көрінбейтін шаңырақты ортада қозғалтпай, әбден бекігенше ұстап тұру оңай жұмыс емес еді. Қапырық залдың ішінде шаңырақты үш рет көтеріп қара терге түсті. «Енді уықты қыздар байлап шықсын. Киіз үйдің дұрыс тігілгендігі жыққан кезде де көрініп тұрады»–деп уықтардың дұрыс байлануына мән берді. Жүзеген шақырым бойы шаң басқан, әрі күрт жемесін деп удың неше түрі себілген туырлықтардың шаңына әбден малшындық. Әсіресе шаң Өзекеңнің бет–аузына түгел баттасып, күлкі шақырды. Бірақ күлу қайда, ұялғаннан дыбыс қата алмайтынбыз»–деп есіне алады [5, 5 б.].

Тағы бір эспонат мұражайдағы астау тарихы да ерекше. Бір жолы кезекті іс сапармен ауылдарды аралап жүргенде қадірлі ақсақал үйіне қымыз ішуге шақырады. Қонақжай отбасы қадірлі меймандарды үлкен құрметпен қарсы алады. Өзекең байлаулы иттің алдында тұрған астауға назарын аударып, қариядан әңгіме барысында әлгі астау жайлы сұрап біледі. 1900 жылы Торғай өңіріне танымал ағаш шебері төрт адамға арнап ет тартатын астауды жасаған екен. Ерте заманда мұндай ыдыстың құны жоғары болғанымен темір табақтар көбейген соң әлгі астау итаяқ ретінде ғана көдеге жарап

тұрған. Қазақтың ежелгі дәстүрі бойынша қонақтар кетерде қария «қандай бұйымтайыңыз бар»–деп сұрайды, сонда Өзаға «Әлгі астауды маған сыйлауыңызды өтінемін»–деген кезде қайран қалған ақсақал әлгі астауды жақсылап жуғызып, қонақтардың машинасына салып беріпті. Астау қазір музейдегі құнды экспонаттардың бірі.

«Музей қорындағы XIX ғасырдың аяғына жататын аты–жөні белгісіз араб шеберінің қолынан шыққан асадал мен төсек ағаш қазақтағы ағаш шекпесінің бұрын еш жерде кездеспеген үлгісі болып саналады. Асадалдың қапсырма есігіндегі ою желісінен күн шұғыласына малынып гүл шоғы көтеріліп келе жатқандай болып көрінеді. Мұның мәні ұстаның шексіз қозғалыс, мәңгілік өмірді ғана емес, әлемдегі өзара байланыстылықты, үйлесімділікпен реттелетін тәртіпті «бітпес» өрнегі арқылы бейнеленгендігінде. Сонымен қатар қазақ ою–өрнегінде сирек кездесетін, келер ұрпаққа бақыт пен жақсылық тілеудің көне белгісі – лотостың, ежелден келе жатқан игі ниет нышаны–қырғауылдың бейнесін пайдаланғанында жатыр. Асадалдың суырмаларында құпияға толы әлем кеңістігінің белгісі – шеңбер, алыс қашықтыққа меңзейтін ерсілі–қарсылы жол, әуе толқыны, бұлт, жаңбыр бейнеленген. Кеңістіктің белгісі шеңберге келіп тірелетін мазмұндық тұтастықты құрайтын жапырақтар арқылы дүниенің құрылымы, жер бетіндегі өмір келбеті көрсетілген. Төсек ағаш қазақтағы ағаш шекпесінің жапырақ, беде, шиыршық бейнелерімен толықтырылған, көлемді (бас–аяғы бағаналары) тайпақы (каналары), теспелі (әшекейлі бөлшектері) болып келетін негізгі үш түрінің бірдей пайдаланылғанымен ерекше. Асадал мен төсекағаш Аманкелді сарбаздарының бірінің мүлкі еді. Оны музейге әкелу оңайға соқпаған [4, 15 б.].

Асадал мен төсекағашты аларда үй иесі әйел обком хатшысының өзі келіп тұрғаннан кейін амалсыздан төсек ағаштың қасына келіп, көзіне жас алып «Сіз мені айыпқа бұйырмассыз, осы төсекте шалым 47 жыл жатқан еді, оның көзіндей болып қалған мүлкімді қалай қиып берейін. Әйтсе де қарағым «Ел үшін»–деген екенсің, ала ғой. Бірақ, орнына жылтыраған бір шкаф, бір төсек алып берсін»–деген өтінішін орындап, музейге алып келген де Өзаға болатын.

Өзбекәлі Жәнібектің арнайы тапсырмасымен сәулеткер Қырымбек Алтынбеков жасаған ұлттық коллоритке бай «Қыз сәукелесі» мұражайдың баға жетпес бір мүлкі. Бұл сәукеле 1998 жылы Астананың тұсаукесері рәсіміне Қостанай облысының мәдени күндеріне апарылған. Сәукелені тамашалаған жұртшылық қазақ колөнерінің қайталанбас үлгісін жоғары бағалап, бағалы

сыйлыққа ие болған. Бұл Өзағаның Торғай жеріндегі бір ғана музей жасақтаудағы еңбегінің бір ғана көріністері болатын.

Торғай халқы Өзбекәлі Жәнібекті еске алып, жыл сайын «Торғай әуендері» фестивалін өткізіп отырады. «Торғай таңы» газетінде Өзбекәлі Жәнібек туралы естелік мақалалар басылып отырады, мектептерде Өзбекәлі Жәнібек еңбектерінің тәрбиелік мақсаттары жөнінде тәрбие сағаттары өтіп отырады.

Сергек, сезімтал, қажырлы, өзін де өзгені де аямайтын жанкешті, талапшыл, еңбекқор жан. Бәріне үлгеруге, бәрін тындырып істеуге асығатын.

Үлкенге де, кішіге де, бастыққа да, бағыныштыға да түгелдей бірдей қарап, жалтақсыз жарасып, іске келгенде опырып– жапырып, біліктіліпен кірісіп кететін қасиеті оны қашанда даралап тұратын. Не нәрсені шегіне жеткізе баянды жасайтын, қолға алған ісін аяғына дейін шығаратын [5, 7 б.].

Ол тарихи өлкетану бағытындағы іргелі музейлерден ұлттық музей жасаудың үлгісін көрсетті.

Көпірме ұранға ілеспей, барлық қызметін халықтың мүддесіне арнаған Өзағанның есімі әрқашан құрметпен еске алынады. Ол қазақ халқының тарихында дарындылығымен, парасаттылығымен, қайраткерлігімен, ғалымдығымен, ғажап іскерлігімен өзінің атын мәңгіге қалдырған тұлға.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Ерғөбек К. Рух сарбазы, Алматы: ҚАЗАқпарат, 2011.
- 2 Есенәлиев М. Ұлтын ұлықтаған азамат. // Парасат, 1998, №8.
- 3 Жәнібеков Ө. Тағдыр тағылымы. 1 кітап. Алматы: Рауан – 1996 – 139 б.
- 4 Шаяхметова А. Өзекеңе арналған еңбек // Қазақ тарихы, 2011, №6 (111).
- 5 Илиясқызы Р. Рухани аға. Кәсіби маман дайындауда халықтық едогиканы инновациялық технологиялармен байланыстырудағы өзектілік: Ғыл. конф. мат., Түркістан, 2016ж / [ред.ал.:Құрманбай Д.К, ред.ал орынбасары Нұрланбекова Р.Б және т.б]. – Т.: Этнопед. кол, 2016. – 39 б.

ҰЛЫ ДАЛА ТАРИХЫ – КИЕЛІ ЖЕРЛЕР МЕКЕНІ (ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ ТӨЛЕ БИ АУДАНЫ МЫСАЛЫНДА)

КҮЗЕМБАЙҰЛЫ А.

т.ғ.д., профессор
ИБРАЕВА А. С.

студент, Қостанай мемлекеттік педагогикалық университеті, Қостанай қ.

Ұлы Дала киелі жерлерге толы. Ол жерлерді қадірлеп– қастерлеу – ғасырлар бойы ұрпақтан– ұрпаққа жалғасып келе жатқан дәстүріміз. Халқымыздың тәуелсіз Қазақстан Республикасы атты мемлекет құрып, ұлттың азаттығын сақтай білуі бүгінде қаншалықты маңызды болса, сол мемлекеттің шынайы да танымды тарихын жазып, келер ұрпаққа жеткізе білуде соншалықты маңызды. Өйткені, тарих – ұлттың жады, танымды тарихы жадында жатталған ұлт қана ұлт ретінде сақатылып, басқалармен қатар терезесі тең өмір сүре алады. Тарихын қастерлеген ұлт қана өткеннен тағылым алып, келешегіне сеніммен қарайды. Демек, ғылыми негізде жазылған танымды тарих – ұлт тәуелсіздігінің, ұрпақ тәуелсіздігінің кепілі [1].

«Қазақстан жерінде байырғы да төлтума өркениеттің өсіп– өркендегенін біз әрі мақтаныш, әрі таңданыс сезімде танып– біле бастадық. Қазақтың ұлан– байтақ қуаң даласы бір кездері Еуразияның ұлы кеңістігіне тіршілік ырғағын дарытқан. Көкжиекпен астасып, үнсіз мүлгіген бейіт– қорымдар әлемдік ауқымдағы оқиғалардың куәсі. Осы даладан бірде бейбіт, енді бірде жорық сапарымен қиянға аттанған бабаларымыз өзімен бірге талай елге жеткізген білім– біліктің кейін талай– талай айтулы жаңалықтарға тұғыр болғаны да белгілі» [6]– деп Елбасымыз Н. Ә. Назарбаев атап көрсеткендей, қазақтың кең жазиралы Даласы киелі жерлерге толы. Ол жерлерді қадірлеп– қастерлеу – ғасырлар бойы ұрпақтан– ұрпаққа жалғасып келе жатқан дәстүріміз.

Ендеше, «Өткенді білмей болашақты болжау мүмкін емес». Шынайы ел тарихын білу арқылы тарихи сана бекиді, тарихи сана арқылы ұлттық сана қалыптасады. Бұл түптеп келгенде тәуелсіздіктің баянды болуының кепілі.

Сан ғасырлық тарихы бар еліміздің қазіргі дамуында атқарылып жатқан істер аз емес. Елбасымыз Н. Ә. Назарбаев тәуелсіздік алған сәттен бастап еліміздің дамуын алға бастап, халықтың зор қолдауына ие болған бірқатар бағдарламаларды дүниеге әкелді. Атап айтсақ, 2004 жылы «Мәдени мұра» бағдарламасының нәтижесінде Қазақстан аумағындағы тарихи– мәдени ескерткіштер

мен нысандарды қайта жаңғырттық. Өйткені, әр халықтың ұлттық рухани құндылықтары бай болуы қажет.

Сөзімізге дәлел ретінде Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты Бағдарламалық мақаласы жарияланған сәттен бастап, әр жерде, әр аймақта қызу қолдауға ие болды. Елбасымыздың бұл мақаласы алдағы болашаққа деген сенімді күшейтті. Өз бағдарламасында көрсеткен таяу жылдардағы міндеттер – қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру, қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар бойынша «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасы, «Туған жер» бағдарламасы, «Қазақстанның қасиетті рухани құндылықтары» немесе «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы, «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасы, «Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы жұмыстары болып табылады [5].

Сонымен, болашақ тарихшы ретінде өлкетану сабақтарын, туған жер тарихын оқытуды бала жастан, яғни мектептен басталуы қажет. Бұл бағытта жасалып жатқан жұмыстар бар. Сол мектептердің көбісі дерлік оқушыларға өлке тарихын оқыту, тарихи ескерткіштер тарихын насихаттау мақсатында арнайы енгізілген қосымша сабақтарды белсенді түрде өз бетінше жүргізіп келеді. Жоғарғы оқу орындарында да бұл іс өз жалғасын тауып келеді. Мен оқитын Қостанай мемлекеттік педагогикалық институтында да өлке тарихын оқыту мақсатында «Тарих» мамандығы студенттеріне «Тарихи өлкетану» және басқа мамандық студенттеріне «Өлкетану» атты арнайы пәндер оқытылып келеді. Мұның басты мақсаты, жастардың өлке тарихына деген қызығушылығын ояту, туған жерге деген патриоттық сезімін қалыптастыру, сонымен қатар «Серпін – 2050» Мемлекеттік бағдарламасы аясында еліміздің әр аймағынан білім алуға келген жас студенттерге өлке тарихын оқыту, білу, өлкенің тыныс– тіршілігімен таныстыру болып табылады.

Себебі, жас ұрпақ туған өлкесінің тарихын, табиғатын, біртуар перзенттерін біліп, танып өскенде ғана туған жерінің шынайы патриоты болмақ. Мақалада айтылғандай: «Туған жер» бағдарламасы жалпыұлттық патриотизмнің нағыз өзегіне айналады. Туған жерге деген сүйіспеншілік Туған елге – Қазақстанға деген патриоттық сезімге ұласады» [2].

«Елінің ұлы болсаң, еліңе жаның ашыса, азаматтық намысын болса, қазақтың ұлттық жалғыз мемлекетінің нығайып– көркеюі жолында жан терінді сығып жүріп еңбек ет. Жердің де, елдің де иесі

өзің екенінді ұмытпа!» – деп Елбасы Н. Ә. Назарбаев айтқандай, керемет іздеп алысқа сапар шекпей– ақ, өз өлкемізді зерттеу арқылы талай құпияларды ашуға болатыны анық [3].

Сондықтан, өлкеміздің қасиетті де, киелі жерлерінің тарихын танып білу, қадір– қасиетін түсіну әр адамның басты міндеті. Қазақстанның әр аймағы өзінің киелі жерлерімен тарихтан белгілі. Осы тұрғыда, менің мақалам Қазақстанның оңтүстік аймағындағы киелі жерлердің тарихына арналмақ.

Жалпы, еліміздің оңтүстік аймағы туралы баяндай бастасақ киелі Қазығұрт тауын айтау мүмкін емес. Өйткені, Қазығұрт тауы – біздің көне дәуіріміздің алып ескерткіштерінің бірі іспетті. Дүниенің тұтқасына айналған Қазығұрт тауы – міне дәл сондай, қиял– ғажайып аңыздарға толы қасиетті мекен. «Қазығұрттың басында кеме қалған, Ол әулие болмаса неге қалған?!», – деген өлең жолдары баршамызға таныс. Адамзаттың алтын бесігі болған осы аймақтың бірнеше киелі жер– орындарымен танысып, оның тарихымен сусындап алған жөн [4].

Ғайып ерен Қырық шілтен. Қазығұрт тауы бөктерінде орналасқан Ақбастау, Әңгірата ауылдарының тұрғындары – 103 жасаған Қаламқас, 104 жасаған Әнәпия апалардың әңгімелеріне құлақ салсақ:

– Қасиетті Қазығұрт тауының етегінде Ғайып ерен Қырық шілтен киелі орны тұр. Мұнда періштелер түнейді, адамзат баласын пәле жаладан, төтенше апаттан сақтайды, – дейді.

Осы табиғи ескерткіштердің орналасуы мен сырт көрінісі ерекше. Бәрінен де ғажайыбы Ата– ана деп аталатын 2– 3 қабатты үйдей, қауышып тұрған алып екі тік тастар. Екі күз тастың арасынан бір кісі қырынан жүріп өтетіндей қуыс жол бар. Осы жолдың бір шетінен екінші шетіне қысылмай өткен адамның рухы тазаланады, пәле– жаладан, апаттан аман болады, ауру– сырқырауынан сауығады деген сенім мен наным қарапайым халық санасында сақталған. Ал білместік жасап, қиянатқа барған адамдар Алла тағаладан кешірім сұрап, қуыс жолдан өтсе, күнәсі кешіріледі, ал күнәлілерді қуыс тастар қысып қалады деген наным– сенім бар. Осы сан қилы, қыры мен сыры мол киелі орынның айналасында төрт түлік малдың ізі түскен таңбалы тастар, дастарқанға, жайнамазға, ошаққа ұқсас бейнелі тастар жатыр. Табиғи ескерткіштер етегінде шағын ғана жерден үш бұлақ бастау алып, бір арнаға құяды. Бір ғажабы осы үш бұлақ суының дәмі әр түрлі. Жергілікті тұрғындар бұлақ суының емдік қасиеті барын ертеден білген [4].

Қырық қыз. Аудан аумағында мұндай аттас екі табиғи ескерткіш орны бар. Бірі – Қасқасу ауылының тау жақ баурайында, екіншісі – Бадам өзенінің жоғарғы жақ саласында орналасқан. Жергілікті халық жадында бұл екі табиғи ескерткіштер киелі орындар болып ұғынылады.

Қазірге дейін сақталып келе жатқан аңыз әңгімелерге сүйенсек, Қырық қыз тарихы екі түрлі үлгіде айтылады.

Біріншісі: жаугершілік заманында тау бөктерінің таса жолымен келе жатқан жас келіншекті және 40 құрбы– құрдастарын жау жендеттері байқап қалып қолға түсірмек болады. Жаудың жақын қалғанын байқаған қыздар:

– Е, Жаратушы ием, жау қолына түсіп қор болып күн кешкенше, зар еңіреп өмір сүргенше, бізді тасқа айналдыра гөр, – деп жалынып– жалбарыныпты. Қыздардың тілегі қабыл болып, барлығы да мінген түйесімен тас мүсінге айналыпты.

Шынында да алыстан қараған көзге қаз– қатар шөгіп қалған түйелердің көріністері аңғарылады. Уақыт өтіп, жел, жауын– шашынның әсерінен көріністердің көп өзгергені байқалады.

Қызыл– қоңыр Қасқасу баурайында,

Ұқсаған сәукелелі қыз бойына.

Қырық шақты тас белгіні «Қырық қыз» дейді,

Тізілген құлама құз бойында, – деп жырлайды Қасқасу ауылының үлкендері.

Екіншісі: жаугершілік заманы кезінде Гүлайым есімді батыр қыз бен оның қырық құрбы– құрдастары туып – өскен елінің азаттығы үшін майданға аттанады. Гүлайым бастаған қыздар тобы кездейсоқ кездесіп ойын– сауық қуып тоғысқан топ емес еді, олар қиын– қыстау кезде елін басқыншылардан азат етуге күш біріктірген қайсар, қайратты қазақ қыздары болатын. Туған елімнен артық қымбат нәрсе жоқ, арым да, барым да өз елім, өз жерім деп ұғыныпты қаһарман қазақ қыздары. Гүлайым: «Халқымды азапты өмірден азат етуге, ата жауымнан кек алуға жанымды пида етуге дайынмын», – депті құрбы– құрдастарына.

Осындай аласапыран шақтың бірінде Гүлайым бастаған топ жаудың тұтқиылдан жасаған шабуылына тап болады. «Жау қолына түсіп, күндік– құлдық өмір сүргенше, Жаратушым, бізді тасқа айналдыра гөр», – деп жалбарыныпты қыздар. Алла тағалам қыздардың тілегін қабыл алып, бәрін де тасқа айналдырыпты, – дейді ауыл тұрғындары.

Ғасырлар бойы халық жалында айтылып келе жатқан бұл аңыз әңгімелердің айтылуы, бейнелі тас белгілердің пайда болуы кездейсоқтықтан болмаған болуы керек [3, 27– 28 б.].

Момынайтас. Жаугершілік кезінде үлкен көш керуені екен. Жігіттері соғыстан селдіреп, қарттары мен әйелдері, қыз– қырқыны жол азабынан қалжырап осы тұсқа келгенде, артынан қанқұйлы жау қуып жетеді. Қанішер жаудың не істері белгілі: азаматын қырады, аяулы қыз– келіншектердің абыройын төгеді...

Сонда дуалы ауыз қариялар:

– Уа, Жаратқан, жауға қор қылып, абыройдан айырғанша, осы арада бәрімізді тасқа айналдыра гөр! – деп мінәжат айтыпты.

Содан көш жаны– жандай, малы– малдай жүк артқан түйелері шөгулі күйі тасқа айналыпты. Сол тасты «Момынайтас», – деп атайды дейді ауыл қариялары.

Ауыл аты да содан қалса керек деген болжам бар. Алыстан қарағанда түп– тура жоғарыда айтылған көштен айнымайды. Қалай дегенде де осы тура жоғарыда айтылғандар аңыз болса көңілге жақын. Өйткені қандай да аңыз болмасын әйтеуір бір тылсым тіршіліктің анығына барып тіреледі [3, 28 б.].

Қоскөдек. «Жаңа тұрмыс» ауылының етегінде «Қоскөдек» (көдек – бала, жасөспірім деген мағынаны білдіреді) деп аталатын киелі жер бар. Көлемі кішірек келген ойпаң – сайда. Осы киелі орын жайлы ел ауызында әр түрлі аңыз әңгімелер бар. Олардың бірнеше үлгілеріне тоқталсақ.

Бірінші аңыз. Ежелгі заманда қоныс жайлаулары бір– бірінен кашық, дара– дара боп отырған қазақ ауылдары әккі жаудың тұтқиыл шабуылына қашанда әлсіз болатын. Білек біріктіріп үлгерсе жақсы, үлгермесе жау табанының астында қалатын. Осындай бір дүрбелең кезінде бір ауылдың адамдары кеп қалған қалың жаудан жасқанып, асығыс– үсігіс дүрк көтеріліп, іргедегі елге жетіп, жауға қарсы тұрмақ болады. Үдере жөнелген елдің көзіне екі кішкене жортпашақ бала ілінбей қалады.

Жаудың жендеттері әлгі екі баланы найзамен шанышқылап, сайдың екі бетіне кезек– кезек қуалап өбден– ақ азаптайды. Өкпелері өшіп, қансыраған екі бала біреуі сайдың бір бетінде, екіншісі сайдың екінші бетінде томпайып– томпайып жатып, жан тапсырады.

Жау бетін қайтарғаннан кейін, өкініштен өзегі өртенген ел екі баланы жатқан жерлеріне арулап жейлейді. Кейін де қайтыс болғандарды осы жерге жерлейтін болыпты. Бертін келе бұл жер қорымға айналған.

Қазір сол сайға ну болып ағаш өсіп, көзге сондайдан шалынады. Етегі жылай аққан бұлақтарға толы. Қайғылы халықтың таусылмас көз жасы екен деп ұғынылады әлгі аққан бұлақ сулары.

Екінші аңыз. Ертеде байлығына ай, ақылы мен парасаттылығы, жанашырлығы мен мейірімділігі мол, діндар кісі өмір сүріпті. Оның жалғыз ұлы болыпты. Күндердің бір күнінде әлгі ұлы кенеттен қайтыс болады. Қайғы отынан күйінген кейуана, сүйікті ұлын қазіргі «Қоскөдекте» Жер– Анаға тапсырып, жар бойындағы үнгірді пана етіп күні– түні демей сүйікті ұлын еске алып, көз жасын көл етеді.

«Жар жағалауынан тамшылап тұрған тамшы сулары әлгі кейуананың көз жасы», – дейді ауыл– аймақтың қариялары. Тағдырдың тақсиретіне күтпеген жерден кез болған кейуана ендігі өмірін адам баласына жақсылық жасауға, емшілікке бет бұрып ауру– сырқыраудан айығуға себепкер болуға арнауды мақсат етеді. Ол науқастарды жеті бұлақтың қосынды суымен емдеп, талайларды ажал құрсауынан аман алып қалады. Көп ұзамай– ақ оның есімі шартарапқа әйгілі болады.

Күндердің бір күнінде әлгі кейуана із– түзсіз жоқ болыпты. Оның қайда екенін, қалай ғайып болғанын ешкім де білмейді деп айтылады бұл аңызда.

Үшінші аңыз. Жылақата күні– түні екі қос көдектерін аңсап жылап отырса, алдында ақ сақалды, ақ киімді кісі пайда болыпты:

– Сен Жаратушының жанашыр үмбеті екенсің. Жақсылық іс– әрекетіңді Аллаһ ұмытпақ емес. Әрбір күнің қуаныш пен алғыс алып келсін десең, көзіңді тарс жұм, егер көзіңді ашсаң, аңсаған арманың орындалмайды, – дейді де көзден ғайып болады.

Жылақата көзді тарс жұмады, әп– сәтте айналасында сатыр– сұтыр күн күркіреп жауын– шашын төгіп өтеді.

– Ал енді көзіңді аш, – деген дауыс естіледі. Көзін ашса айналасында жар қабақтың бар жерінен су тамшылары әсем үнмен тамшылап тұр екен.

– Ей, Жаратушының пендесі, мына тамшылы су адамзатқа керек ем суы, халықтың көдесіне жарат, – деген үн тағы да естіледі.

Міне, осы сәттен бері Жылақата киелі орны қаншама ауру– сырқырауларды ем суымен емдейді, өміріне араша болып келеді дейді бұл аңызда [3, 30– 32 б.].

Сонымен, Қазақстанның киелі жерлері – ұлттық мақтанышымыз. Елбасы мақаласында атап көрсетілгендей: «Біз тарихымызда осынау көркем, рухани, қастерлі жерлеріміздің біртұтас желісін бұрын– сонды жасаған емеспіз». Ендеше, «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы»– алғаш рет қолға алынып отырған ауқымды жоба.

Біз секілді еліміздің болашақ жастары Елбасы мақаласын оқи отырып, алдағы болашақтың жарқын екендігіне сенімділік білдіреміз. Бәріміз еліміздің қарыштап дамуы жолында аянбай

еңбек етсек – туған ел, туған жерге деген патриоттық сезіміміздің өскендігін айқын аңғарамыз. Ұлттық тарихи сананы қалыптастыру тарихшы – ғалымдардың бірлескен күшіне тиесілі екені анық. Сол себепті де Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты Бағдарламалық мақаласы – бүгінгі күннің басты мұраты. Сондықтан, Елбасымызбен бірге рухани ізденіс пен жаңғыруға бет алған қазақ халқының болашағы жарқын және нұрлы боларына нақ сеніммен қараймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Әбжанов Х. Сақралды география. Ол не?: [«Қазақстанның киелі жерлері» жобасы] // Егемен Қазақстан.– 2018.– 28 ақпан.

2 Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. Толығырақ: <https://egemen.kz/article/nursultan-nazarbaev-bolashaqqa-baghdar-rukhani-zhanhghyru>

3 Кембаев Ә. Тарих пен тағылым. «Қазығұрт» баспасы. Алматы, 2006 ж. 288 б.

4 Құлмағанбет Ә. Киелі жерлер. // Қостанай таңы. – 2017. – 13 қазан.

5 Н.Ә. Назарбаевтың дәйексөздері. Интернет– ресурсы: <http://personal.akorda.kz/kz/category/daieksozderi/tarihtan-tagylym-ala-alsak>

6 Н.Ә. Назарбаевтың жер туралы айтқан қанатты сөздері. Интернет– ресурсы: <https://baq.kz/kk/news/prezident/n-nazarbaevtin-zher-turali-aitkan-kanatti-sozderi-84025>

ПРОБЛЕМАТИКА НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ «МӘҢГІЛІК ЕЛ» И ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПРОГРАММЫ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» КАК ТЕМЫ ГУМАНИТАРНЫХ НАУЧНЫХ ПРОЕКТОВ ШКОЛЬНИКОВ

КУЗЕМБАЕВ Н. Е.

к.и.н., доцент, Павлодарский государственный педагогический университет,
г. Павлодар

АЙДАРКЕНОВА К.

студент, Павлодарский государственный педагогический университет,
г. Павлодар

В настоящее время становятся все более актуальным написание научных проектов школьников по циклу гуманитарных и естественнонаучных дисциплин. С каждым годом все больше школьников принимает участие в написании научных проектов.

Это позволяет в идеале сформировать у учащихся школ навыки исследовательской работы, правильной профессиональной ориентации и раскрытия потенциала юных исследователей. Необходимо заниматься актуальными и интересными темами с пользой для воспитательного и учебного процесса. Наиболее актуальными направлениями в данном контексте являются темы по изучению национальной идеи «Мәңгілік ел» и государственной программы «Рухани жаңғыру».

Как известно, впервые Нурсултан Абишевич Назарбаев озвучил национальную идею «Мәңгілік ел» в Послании народу Казахстана в 2012 году. И уже на собрании в честь празднования 22-летия независимости нашей республики в очередной раз Глава государства отметил: «16 декабря 1991 года в созвездии наций мира зажглась новая звезда – Республика Казахстан. Наша священная и достойная страна, Мәңгілік Ел. Более четырнадцать тысяч километров бесспорных границ спаяли нашу Родину в единый монолит. Они стали рубежами добрососедства со всеми сопредельными странами» [1].

В наиболее полной форме идея Мәңгілік Ел прозвучала в Послании Президента «Нурлы жол – путь в будущее» от 17 января 2014 года: ««Мәңгілік Ел» – это национальная идея нашего общеказахстанского дома, мечта наших предков. За годы суверенного развития созданы главные ценности, которые объединяют всех казахстанцев и составляют фундамент будущего нашей страны. Они взяты не из заоблачных теорий. Эти ценности – опыт Казахстанского Пути, выдержавший испытание временем» [2].

На XXIV сессии АНК, прошедшей в Астане 27 апреля текущего года под председательством Президента РК, Председателя Ассамблеи Н.А. Назарбаева был принят Патриотический акт «Мәңгілік ел» в котором есть такие проникновенные строки: «Мы, граждане Казахстана, исходя из высших интересов общества и государства, связанные одной судьбой и исторической памятью на древней казахской земле, являясь продолжателями славной истории и традиций Ұлы Дала Елі – Страны Великой Преображенной Степи, осуществив мечту многих поколений о Независимости и осознавая свой священный долг перед будущими поколениями, важность мира и согласия, единства и сплоченности, в год 25-летнего юбилея Независимости» [3].

Рассмотрим важные составляющие успешного научного проекта.

В первую очередь необходимо определить актуальную тему будущего научного проекта. В курсе реализации государственной

политики и пропаганды укрепления и развития казахстанской идентичности и единства общенациональной патриотической идеи «Мәңгілік ел» все большую актуальность приобретают научные проекты, направленные на изучение истории формирования и развития государственности кочевников Великой степи, специфики кочевого общества и вклада кочевников центра Евразии во всемирный исторический процесс и мировую цивилизацию, а также проблемы формирования многонационального населения, национальной политики и политической идеологии Республики Казахстан. Актуальными представляются также темы – деятельность Казахстана по сохранению тюркского наследия в мире, изучение тюркского наследия в контексте мировой цивилизации, проблемы культурогенеза и формирования кочевничества в Казахстане с эпохи бронзы до современности, формирования и истории развития бронзового пути, историко-культурного значения Шелкового пути в Центральной и Средней Азии, интеграции тюркских народов на современном этапе развития.

Обозначенный круг проблем можно рассмотреть сквозь призму междисциплинарного подхода на стыке наук: истории, археологии, этнографии, историографии, источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин, политологии, социологии, философии, демографии, исторической географии и топонимики, психологии, политической, социальной и культурной антропологии.

Можно использовать ранее не изученные и не введенные в научный оборот исторические источники, новейшие публикации государственных архивов, материалы личных архивов, переводы с иностранных языков и т.д. Так, в рамках Государственной программы «Культурное наследие» было издано 218 наименований книг, среди которых уникальные серии по истории, археологии, этнографии, новые энциклопедические словари. Например, серии книг по истории – «История Казахстана в тюркских источниках», также в арабских, персидских, монгольских, китайских, русских, западных; серия «Бабалар сөзі» посвященная казахскому народному фольклору; свод «Древний мир права казахов» по обычному праву казахского народа.

Вместе с тем необходимо поощрять писать проекты способствующих познанию национальных корней в истории и культуре, подчеркивающих уникальность казахской национальной культуры и героического прошлого казахов, совместной борьбы тюркских народов с джунгарской агрессией, колонизаторской

политикой мировых держав, формирования казахской интеллектуальной элиты и т.д.

В рамках программы «Рухани жаңғыру» обращается серьезное внимание развитию краеведения и сакральной географии. Поэтому проекты по истории родного края, например, о деятельности выдающихся земляков, участии местного населения в политических, экономических, социальных и культурных процессах в стране, истории повседневности, будут актуальными и востребованными. Вместе с ними будут поддержаны проекты по изучению сакральных мест, вопросов их картографирования, каталогизации, выявлению их места в ряду аналогичных памятников, истории их возникновения и функционирования. Отдельно стоит сказать о проекте «100 новых лиц» – личностях, которые стали известны в годы после обретения независимости Республики Казахстан [4].

В регионах проводится большая работа по реализации государственной программы «Рухани жаңғыру», проводятся знаковые мероприятия, освещение работы в СМИ. Это также не должно остаться за пределами внимания юных исследователей. Важно понимание сопричастности всех и каждого в этот уникальный исторический процесс.

Нужно обратить внимание на юбилейные даты празднуемые в республике. Так, в 2016 году отмечалось празднование 100-летия национально-освободительного восстания Имангельды Иманова и 30-летия движения Желтоқсан. В нашей стране в 2017 году проводилась Специализированная выставка ЭКСПО-2017.

Актуальная тема проекта должна обладать научной новизной. Новизной может представляться новый взгляд на проблему, использование новых методов и подходов в исследовании, новые исторические материалы вводимые в научный оборот.

Необходимо качественно проработать выводы исследования, они должны быть аргументированы, обоснованы и подкреплены фактическим материалом. Возможно, выводы проекта могут идти вразрез с общепринятым положением или теорией исторической науки, опровергать общепринятые факты и т.д. Выводы проекта следует публиковать в сборниках научных конференций с обязательным выступлением в секционных заседаниях в высшем учебном заведении. Это придает весомость и серьезность научной работе и одновременно способствует появления опыта публичных выступлений.

Большое значение следует придавать защите проекта. Даже самый хороший проект может не получить одобрение членов жюри,

если ученик не сможет раскрыть его цель и задачи, научную новизну и основные научные результаты проекта, а также грамотно ответить на вопросы членов жюри.

Тему научного проекта можно развивать из года в год, расширяя ее горизонты, не прерывая научного поиска учащегося. Это можно сделать путем расширения территориальных, хронологических рамок исследования или расширения поля изучаемой проблематики. По мере написания будет накапливаться ценный материал и опыт выступлений, преобразуется личность ученика.

Таким образом, работа над научными проектами может помочь подрастающей молодежи проявить собственные интеллектуальные способности и реализовать свой лидерский потенциал. Вовлечь учащихся школ в развитие национальной патриотической идеи «Мәңгілік ел» и продвижении государственной программы «Рухани жаңғыру» среди казахстанской молодежи.

ЛИТЕРАТУРА

1 Послание Президента Республики Казахстана Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050: единая цель, единые интересы, единое будущее». – Астана, 2013. На сайте: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-17-yanvarya-2014-g

2 План нации – 100 шагов по реализации пяти институциональных реформ Н.Назарбаева // Казахстанская правда – 2015 – 20 мая. На сайте: <http://www.kazpravda.kz/news/politika/opublikovani-100-konkretnih-shagov-po-realizatsii-pyati-reform-prezidenta/>

3 Патриотический акт «Мәңгілік ел» // Казахстанская правда – 2016 – 26 апреля. На сайте: <http://www.kazpravda.kz/news/politika/patrioticheskii-akt-mangilik-el-polnii-tekst/>

4 Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания. На сайте: http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya

МАЛАЙСАРЫ БАТЫР (1700–1756 ЖЖ.)

КУСМАНОВА С. Е.

студент, Б. Ахметов атындағы Павлодар педагогикалық колледжі,
Павлодар қ.

СЕЙТАЛИЕВ Б. Б.

тарих бакалавры, мемлекеттік және жергілікті басқару магистрі,
қоғамдық пәндер оқушысы, Павлодар қ.

Қазақстан тарихында айтарлықтай орын алатын, бар өмірін қазақ халқының бостандығы үшін күреске арнаған, жоңғарларға қарсы жорықта ерліктің үлгісін көрсеткен бәсентиін Малайсары батыр – туған халқының алғысына бөленуіне құқылы биік тұлға. Малайсары батыр туралы деректерді алғаш рет Шоқан жазбаларынан кездестіреміз. Шоқан берген баға бойынша Малайсары батырдың тарихтағы орыны Қаз дауысты Қазыбек, уақ Деріпсал, Баян батыр деңгейінде. Малайсары батырдың ата– мекені, жайлауы қазіргі Павлодар облысы, Май ауданының жерінде, бір шеті Қаракесек пен Найман елдерінің жерімен іргелес, екінші шеті– Қызылтауға дейін созылған кең алқап. Малайсарының әкесі Тоқтауыл түйені көтерген, жолбарысты жарып өлтірген батыр болыпты (Қазақ ССР ҒА Орт. ғыл. кітап. қолжазбалар қоры, 829 папка, 2– дәптер) [1].

Малайсары – XVIII ғасырдағы қазақ батыры. Малайсары Жоңғар басқыншылығына қарсы азаттық күрес жүргізді. Орта жүз арғын тайпасының Бәсентиін руынан шыққан.

Қазақ елі тарихында Сырым Малайсары Тоқтауылұлы атақты батыр, елші, мәлімгер, тархан, қоғам қайраткері, дәулетті бай Бәсентиін руының басшысы «старшыны», қол бастаған қолбасшы ретінде танылған тұлға болып танылады. Ол туралы сақталған деректер көзі әр– алуан [2].

Малайсары батыр туралы деректерді алғаш рет Шоқан жазбаларынан кездестіреміз. Шоқан берген баға бойынша Малайсары батырдың тарихтағы орыны Қаз дауысты Қазыбек, уақ Деріпсал, Баян батыр деңгейінде:

«Малайсарының түр келбеті ақсақалдардың айтуынша, батыр ұрпақтарының ата– бабаларынан естіген деректері бойынша– кең иықты, ұзын бойлы, алқымды, шекелі, мұрынды болыпты» – деп сипаттайды Жеңіс Марданов [3].

Қазақтың ұлы ғалымы Шоқан Уәлихановтың жазуына қарағанда Абылай хан Малайсарының батырлығын, ақылы мен қайратын жоғары бағалаған. Шоқанның қолында болған құнды деректердің

бірі Жоңғар қонтайшысы Қалден Сереннің Малайсарыбатырға «тархан» атағын беру туралы жарлығы. «Тархан» атағы көнеден келе жатқан лауазым, дәреже, бұл атақтың иелері алым– салықтан босатылады, анау– мынау ұсақ қылмыс бойынша тек хан алдында ғана жауап беретін болған. Бұл грамота қалмақ тілінде «тодо бичиг» («төте жазу» – деген сөз осыдан шығады) жазуымен жазылған [4].

Шежіре нұсқаларындағы Малайсарыға қатысты бірсыпыра деректер Мәшһүр Жүсіп жазбаларында кездеседі. Ол Малайсары батырға қатысты қызықты әңгімелерді қазақ батырларына, оның ішінде Олжабайға арналған аңыздар топтамасында келтіреді. Шежірешінін айтуына қарағанда: «Осы Малайсары өз заманында епетеісіз ірі, дөкей батырдың бірі есепті болған» – деп суреттейді. Жоңғар Алатауының батысындағы Алтынемел тауының бір сілеміне, Малайсарыбатыр есімі берілген. Малайсары тауының бөктерін мекендеген ауыл азаматтарының батыр есімін жадында ұстап, ұрпақтан– ұрпаққа жеткізіп келеді. Мұндағы қариялар ауылдың жастарына көптеген ұлағатты әңгімелерді айтып отырады. Алыс сапарға шығатындары батырдың басына арнайы келіп дұға оқиды. Бұл жердің маңынан қатты жүруге болмайды деп Малайсарыбатыр жерленген оба тұсынан жаяулап өтеді. Малайсары ауылының іргесіндегі бұлақ та «Малайсары бастауы» аталады. 2006 жылы Павлодар облысының Қызылжар елді– мекенінде Малайсары атындағы мешіт ашылды [3].

Бір ғажабы Шақшақ Жәнібектің Ресейден, ал Малайсарының Жоңғариядан «тархан» атағын алуы қатар болған. Бұл кездейсоқтық емес екені айдан анық. Қазақ басшыларының алдында Шоқан айтқандай екі кемең біреуінің күйрегі ұстау міндеті тұрды. Бірақ Абылай өзінің кемел ақыл– парасатының, ұстамдылығы мен кемеңгерлігінің арқасында екі жаққа да бой алдырмай, мемлекет тәуелсіздігін қорғай білді. Малайсарыға тархан атағының берілуі Орталық Азияны мекендеген көшпелі қазақ және қалмақ елдерінің бейбіт қатынасының тамаша бір дәлелі. Малайсарының қайтыс болуы 1754 жылдың оқиғаларына сәйкес келетін сияқты. Бұл кезде Қалдан Серен тағына Даваци (Лабашы) мен Әмірсана күресіп жатқан. Абылай қалмақ ішіндегі азамат соғысына араласып, екі ноянға алма кезек қолдау саясатын жүргізеді [1].

Малайсары туралы деректерді өткен ғасырдың 90–шы жылдары Ертіс өңірінің белгілі өлкетанушысы Жеңіс Марданов жинақтай бастады. Ертіс бойында қазақ шежіресін, эпикалық жырларын жатқа айтатын адамдар аз болса да өлкетанушы тынбай ізденіп, ауызша деректер мен жазбаша материалдарды ұштастыра отырып Малайсарыбатырға

арналған қысқаша этюдтер жазды. Ол «Дауа» шығармашылық бірлестігі жариялаған «Қазақ халқының қаһармандары» кітабының бірінші томында жарық көрді. Малайсарыбатыр туралы газет мақалалары 90–шы жылдардан бастап жариялана бастады. Олардың ішінде 1991 жылы тамыз айында «Дауа» газетінің бетінде жарияланған топтаманы айта кеткен орынды.

Ал мына бір мәлімет Малайсарының қайтыс болу сәтін толықтыра түскендей «...Малайсарының қалың қолына төтеп бере алмай Арқадан бері шегіне, қаша ұрыс салып келе жатқан жоңғарлар Малайсарыны жоймай өздеріне күн жоғын сезеді де, аңдып жатып ату үшін кілен мергендерін жол тосуға тастайды. Малайсарының Әлтеке дейтін жауырыншысы болатын. Әлденеден секем болған бабамыз сол жауырыншысына: «Апыр–ай, батыр–ай, сақтаныңызшы. Жер астында жатқандай, бұғып жатып атқандай, жаудың жансызы алқым жерге келіп қалды ғой?»– депті. Малайсары: «Жыланның қыбырлағаны да көрінетін мынадай жазық далада маған қарсы келгендей ерлік қайдан келіпті?» – деп басын көтере берген кезде жау мергені атып жіберіпті. Қанды шайқасқа қанша кірсе де денесіне бірде– бір оқ дарымаған Малайсарының қаны ең алғаш осылай, осынау қоңырқай таудың қырқасында төгілген екен. Батыр бабамыздың қаны тамған сол тау содан бері Малайсары тауы аталыпты («Қазақ халқының қаһармандары», 17–бет. «Дауа» баспасы 1991, Павлодар қаласы) [2].

Қазіргі Алматы облысының Кербұлақ ауданының Сарыбастау ауыл кеңесіне қарайтын «Малайсары ауылы»бар. Сөйтіп, Малайсары бабамыздың есімі географиялық жер атауында мәңгілік қалды.

Еліміз егемендік алған кезде, Павлодар облысы, Май ауданындағы бұрынғы Киров атындағы кеншарға ендігі жерде Малайсары батырдың есімі берілгеніне де Аллаға мың тәубе!

Міне, қазір шағын елдімекен болып отырған Бұзау қорасының оңтүстік– шығысындағы зиратта батырдың өзі және оның ұрпақтары бақилық болып жатыр. Зираттың жанындағы құдық ертеректе мың жылқы суарса, сарқылмайтын құдық екен. Кейін оның да суы мүлдем тайыз болып қалыпты. Зират көп уақытты басынан кешірсе де әлі күнге қалпын сақтауда. Ол тың игерушілердің де талайын көрді: зираттың іргетасы ретінде қалаған тастарды Қарашенгелге– (мекен аты) келгендер үй салуға тасыды.

«Бір сөзді, бір сөз тудырады»– демекші, Малайсары батыр жайында еліміз білуге тиіс бір жәй бар. Малайсарының жау жүрек батыр ғана емес, ру басы старшыны болғаны, оның тархан атағын алғаны– бәрі де тарихи мәліметтерде дәлелденген. Жалпы

Малайсары туралы Абылайханның пікірінде шынайы шындық жатқанына ешбір шүбә болмаса керек. Малайсары жайында жұртшылық молырақ мағлұмат алсын деген ниетпен осы мақаламды жазып отырмын.

Менің айтайын деген негізгі ойым мынау еді: Малайсарының туған жері, өскен ортасы Арқа жері– Павлодар облысы, Баянауыл ауданы. Ер жетіп, ат жалын тартып міруге жарағаннан бар өмірін елімізді жаудан қорғауға жұмсап, Алматы облысының жерінде, дұшпанның қолынан қазаға ұшырады. Елі ер ерлігін ұмытқан жоқ. Лайықты құрмет көрсетті. Солай бола тұрса да, қазіргі егемендік алған күнімізде басқа батырлар сияқты Малайсары бабамызға бір ескерткіш тұрғызылып, жас мөлшерін шамалаумен ас берілсе, аруағы разы болар еді. Әңгіме, сол ескерткішті кім қолға алуға ынта білдіруінде ғой. Бірақ, қалай болғанда да, жыр алыбы Жамбыл бабамыздың: «– Адамдықты айт, батырлықты айт, ел бірлігін сақтаған татулықты айт»– дегені есімізде болғаны абзал демекпін.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 <http://www.tarih.spring.kz/kk/history/medieval/figures/malaysary/>
- 2 Мақала «Бәсентиін Малайсары батыр». Авторы: Ерлан Арын
- 3 Батыс Қазақстан облысы. Энциклопедия. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2002 жыл.
- 4 «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия/Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы

ЭТНИКАЛЫҚ ДЕПОРТАЦИЯ ҚАСІРЕТІНІҢ МАСШТАБЫН ҰҒЫНУ – БЕЙБІТШІЛІК ПЕН ӨЗАРА ТҮСІНУШІЛІК, АДАМГЕРШІЛІК САЯСАТЫНЫҢ САЛТАНАТЫНЫҢ КЕПІЛІ

МАМЫТОВА С. Н.
т.ғ.д., профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ,
Павлодар қ.
ЖҰМАҒҰЛ Д. Б.
студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ,
Павлодар қ.

Халықтар депортациясымен байланысты жағдайлар тарихта алыста қалып бара жатыр. Алайда миллиондаған адамдар өмірін

қиған, көптеген адамдардың тағдырын бұзған кеңестік тоталитарлық жүйесінің зорлық–зомбылығы туралы жады қазіргі қазақстандық қоғамда күнттап сақталып жатыр. Қазақтардың арасында «Өлі риза болмай, тірі байымайды» деген мақалы бар. Кеңестік басшыларының адамгершілікке қарсы саясатының келтірілген құрбандары туралы жады, бірінші кезекте, қоғамда ешқашан осындай қасірет қайталанбас үшін қажет. Тоталитарлық тәртіптемесі арқылы жасалған қылмыстардың шын масштабы туралы толық түсінік қалыптастырып, қазіргі саясатты тәнік орындау және халық бірлігін нығайтуға, көп этникалық қоғамның бірігуіне бағытталған, ойластырылған этносаясаттың негізінде одан әрі болашақтың дамуын анықтау үшін керек.

Кеңестік тәртіптемесі құлауы мен Қазақстан Республикасының тәуілсіздік алуымен кеңестік басшылары жүргізген жаппай саяси репрессияларды жеке тұлғаларға ғана емес, сонымен қатар «сенімсіз» және «жазаланған» деп жарияланған ұлттардың этникалық депортация тарихына қоғамдық кең назары күшейді.

Өкінішке орай, қазақстандық тарихи ғылымда депортация мәселесі әлі күнге дейін нашар өңделген. Бұл тоталитарлық мемлекеттің саяси, идеологиялық жағдаяттың күшімен кеңестік тарихнамаларда репрессия тақырыбы жартығасырға жуық айтылмағанмен, аз мөлшерде сақталған тарихи айғақтар, не мұрағаттық қоймаларда жақсы жасырынған, не жойылғанымен байланысты болған. Бұдан басқа, репрессияға ұшыраған адамдардың өздері, осы күнге дейін қуғындау қорқынышынан босатылған жоқ, сондықтан осы сұмдық оқиғаны еске алғылары келмейді.

Осындай қиындықтарға қарамастан, қазіргі тарихшылар ХХ ғасырдың 30–40 жж. Қазақстанға жаппай күштеп көшірілген халықтардың мәселелеріне жан–жақты, әділдікпен баға беруге талпыныстар қолданып жатыр. Қазақстан Республикасында бірінші болып академик М.К.Қозыбаев этностардың депортациясы мәселесіне жүгінді. Келесі зерттеулерде осы бағытпен депортацияның алғышарттарын, себептері мен нәтижесін талдаған К.С. Алдажуманов, Ж.Б. Абылхожин, М.Т. Баймаханов, Н.А. Абуов, С.М. Машимбаев, Л.Т. Исова және т.б. жалғастырды [1].

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев репрессияланғанды ақтау, тарихи әділеттілікті қалпына келтіруге үлкен үлес қосты. Республикадағы депортацияланған халықтардың қайғысын «теңдессіз әлемдік тарихтағы акцияны қатыгездік және масштабтары бойынша» бағалады. Егеменді Қазақстанның бірінші заңдарының бірі болып, 1993 ж. 14 сәуірде ҚР Заңы «Жаппай

саяси репрессия құрбандарын ақтау туралы» заңға қол қойылды. 1997 жылдан бастап ҚР Президентінің бұйрығымен жыл сайын 31 мамырда саяси репрессия құрбандары еске алынады.

Тарихшылардың зерттеулері, этникалық репрессиялардың алғышарттары 20–шы жж. жататытын мәлімдейді, Ленин өзінің Каменевке жолдаған хатында келесі сталиндік қанды жүгенсіздігіне «ықпал жасап» келесіні жазды: «Біз великорустар... осы украиндықтарды, латыштарды... қолдарымызға қайта алайық». Осылайша кеңестік империясының шет аймақтарында орыстандыру біртіндеп басталды. «Нацмендер», «кіші ағайындар», «үлкен ағайындар» – деген кеміс–сөздер, коммунистік тәртіптемесі тек бір ғана класстың өшпенділігімен біріктірілмейтінін Сталин сезген кезде пайда болды. «Жаушылық бейне» енді тек әлеуметтік тәнділікпен емес, сонымен қатар ұлтына қарап құрылды.

Репрессиялық шараларды жеке ұлттарға қолдану негізі «сенімсіз» деген күдікпен жұмыс істеді, шетелдік барлаумен серіктес айыптауы стандартты болды.

КСРО тарихында ұлттарды депортациялау белгісіне бірінші болып поляктар ұшыраған, екінші дүниежүзілік соғыстың қарсаңында әскери қимылдарға дайындық үшін «шекараны тазалау» деп аталған істің құрбандары болды. 1936 ж. сәуірінде Украинаның шекаралық аймақтарынан Қазақстанға 45 мың адамды көшірту шешімі қабылданды, кейін тағы 190 мыңға жуық адамдар қоныс аударды. Осы репрессиялар барысында Украинада поляк ұлттарының аймақтары жойылды [3, б. 6]. Поляктар Ақтөбе, Ақмола, Қостанай, Солтүстік–Қазақстан, Семей және Павлодар облыстарына орналастырылды.

Павлодар облысының мемлекеттік мұрағатының құжатына сәйкес, 1941 жылы желтоқсанда облыс территориясында 9233 поляк азаматтары мекендеді, оның ішінде 3 мың адам колхоздарда, совхоздарда, МТС және совхоздық кәсіпорындар мен жергілікті орындарда қызмет атқарды. Олардың үлкен топтары Баянауыл, Павлодар аудандары мен Павлодар қаласында болған. 1942 жылдың 15 маусымының ахуалы бойынша қалада 800 адам саналды, олардың ішінде жұмысқа жарамды ересек 600 адам, алайда олардың көбі қызмет атқарған жоқ [4].

Поляктардың жаңа жерлерде орналастырылуына үлкен көмек көрсеткен ротмистр Казимир Свенцицкий, қиын кезеңде аудандарда 37 өкілеттік ұйымдастырып, жетекшілігіне өзінің отандастарын қол астына алды. Олар бірге облыстағы поляк азаматтарының сандық мөлшерін анықтаумен, әскерге жіберу, жұмысқа орналастыру

сұрақтарымен айналысты. Сонымен қатар олар облыстық кеңеске материалдық көмек көрсету, әсіресе жұмысқа жарамсыз поляк азаматтарына азық–түлікпен қамтамасыз ету өтініштерімен жүгінді [5]. 1942 жылдың наурызында жергілікті биліктің жәрдемімен поляк балаларына тамақтану пунктері ретінде балалар аландары ұйымдастырылды. Олармен тек жетім балалар, жұмыскерлердің балалары мен мүгедектер, жұмысқа жарамсыздар, және де асқа жарымағандықтан ауруға шалдыққандар пайдаланды [6].

Жергілікті биліктің поляк халқына қолдан келерлік көмек көрсеткеніне қарамастан, кейбір аудандарда олардың жағдайы ауыр болып қала берді. Бұл туралы Баянауыл ауданының Майқайын ауылының поляк комитетінің хатшысы Мария Александрович, 1941 жылы 4 желтоқсанда Павлодарлық продторгбөліміне жіберілген хатында жазған. Аудандарда және оның төңірегінде поляк азаматтары нан және басқа азықтармен жаман жабықталғаны туралы жазды: «...75 адамна аса, көбінесе жұмысқа жарамдылар, өз отбасыларымен нанынан айырылды. Асхана қызметкерлерді жұмыс орындарында қамтиды, жұмыс істемейтіндер мен қараудағы адамдар тек өте шектеулі дәрежеде қолдана алады, алайда көбінесе оларға есік жабық. Үйлерінде қорлары жоқ, сондықтан жұмысқа орналаспаған отбасылар лажсыз жағдайда...» [6].

КСРО басқармасы 1942 жылдың ортасында Польша елшілігіне депортация аудандарында балалар үйлері мен қарттар үйлерін ашу өтініштеріне оңды жауап берді. Облисполкомның рұқсатымен Поляк өкілеттілігі Павлодар қаласында асхана, балалар үйі мен медбике курстарын ашты. Бұдан басқа Поляк өкілеттілігімен әрбір ауданда мүгедектерге, және де 250 адамға жуық поляк мәдениетінің еңбегі сіңген қайраткерлерге үйлер ұйымдастырылды. Осылай, Баянауыл ауданында 1943 жылдың қаңтарында 50–55 поляк ұлтының адамдары тамақтанған 3 асхана және 35–45 поляк балалары оқытылған 4 мектеп ашылды [7].

Қиын заман мен ұлттық сипатқа қарамастан, адамдар бір–бірін шамалары келгенше қолдап жүрді. Өлкенің байырғы тұрғындары қонақжайлылық дәстүрін бұзбаған, өздері ашаршылыққа ұшыраған – қазақтар, депортацияланған халықтарға қамқорлық көрсетіп, ақырғы нандарымен бөлісетін.

Осы павлодарлық жерде поляк, неміс, балқар, шешен, ингуш және т.б. ұлттардың біртуар перзенттерінің ақырғы баспаналары табылды. Майқайын зиратында көптеген анықталмаған поляк азаматтарының қабірлері бар. Бұл аймақтың күзетшілердің ойынша,

олардың қатары генерал Владислав Андерсанның поляк әскеріне жатады. Алайда бұл мәліметті тексеріп, дәлірек анықтау қажет.

Егер Ресей патшалығын «ұлттар абақтысы» деп атаса, онда жаппай репрессия кезеңіндегі КСРОны алапат зираты деп атауға болады. Күштеп қоныс аударушылардың өлімі, туып көбеюшіліктен 2 есе асырылды. Үйренбеген табиғи–климаттық жағдайға түсіп, қарапайым өмір жағдайына бейімсіз, барактарда, бола тұра орналастырылған күштеп қоныс аударылған – поляктар қаза болып, қазақстан жерінде жерленген. Депортация құрбандарының толық статистикасы әлі жоқ. Майқайын ауылының зиратында депортация кезінде орнатылған 1270 поляктардың көбі жерленген.

1945 жылы тірі қалған поляктарға отанына қайтуға рұқсат берілді. Поляк үкіметінің жігерімен поляк азаматтарының отанына қайта оралу келісіміне қол қойылды. Алайда репрессиялық машина әлі ұзақ жұмыс істеді, тек 1956 жылы ғана поляктардың арнайы бақылауы ыдырады. Осыдан кейін де поляктардың көбі отанына қайта алмады. Бүкілодақтық халық санағының мәліметі бойынша 1959 жылы Павлодар облысында поляк ұлтының 732 адамы мекендеді [8].

Отанына қайта алмаған поляктар, қазақ өлкесінің табиғи, мәдени, менталитетінің ерекшелігіне біртіндеп бейімделе бастады. Өздерінің ұлттық дәстүрлерін, тілін, мәдениетін сақтай отырып, сол уақытта басқа этностармен қарым–қатынас жасап, олар еуразиялыққа тән жаңа қасиеттерге ие болды. Поляктар қазақ қоғамының одан әрі әдемі, жақсы және мықты ететін, қайталанбас қырларының бірі болды. Қазақстандық саяси жетекшілер, көрнекті заңгерлер, ғалымдар, кәсіпкерлер арасында поляк ұлт адамдары аз емес. Осылай, Павлодарда үлкен дәрежесі бар, мәслихат депутаты, «Полония» атты поляк қоғамының облыстық өкілі В.З.Свиницкий. Ұлтаралық келісім, бейбітшілік және достық қарым–қатынасты нығайтқан, жеке үлкен үлес қосқаны үшін көптеген үкіметтік марапаттарға ие болды [9].

Павлодар облысының «Полония» поляктар қоғамы 20 жыл кезеңінде өзінің қызметімен ұлттық мәдениетін жандану мәселесінде поляктар үшін және де Қазақстан халық бірлігі, ынтымақтастық пен бейбітшілік сананы насихаттай отырып аймақтың барлық азаматтары үшін де өте көп жасады. Павлодар жерінде жерленген репрессияланған поляктарға 1997 жылдың мамырында Павлодарда «Полония» патронажымен ескерткіш ашылды. Этномәдени бірлестігі облыстың әлеуметтік дамуына, тарихи жадының сақталуына ғана емес, сонымен бірге Польша Республикасымен өзара тиімді іскерлік қатынасты орналастыруда

маңызды бөлімі болатын, экономикалық үлкен үлес қосады. Бірнеше жыл бойы Быдгощ поляк туыстас – қаласымен Павлодардың серіктестігі белсенді дамып жатыр. 2001 жылы маусымда Павлодар қаласында бірінші рет Қазақстан поляктарының Одағының есеп беру – сайлау конференциясы өтті, онда келгендер: Польша Республикасының Төтенше және Өкілетті Елшісі П.Чепляк елшілік бөлімінің басқарушысы, Елшіліктің кеңесшісі Т.Вельгомас және «Польша Всулнот» (Поляк бірлігі) Батыс– Теңіз жағасындағы қоғам өкілі, Ұлттық кеңестік мүшесі Б.Пастуха. Конференцияда Қазақстан поляктарының Одақтың үйлестіру кеңесінің қызметінің қорытындылары шығарылды. Қала қонақтары облыс әкімінің қабылдауында болды, ұлттық жаңғыру мектебіне, мешітке, костелға барып келді, поляк диаспорасының өкілдерімен көрісті [10, б. 395].

Бүгінгі күндері Қазақстан мен Польша достық қарым-қатынасты сақтап жүр. Оларды тек экономикалық, саяси, мәдени қызығушылықтар ғана байланыстырып жатқан жоқ, сонымен бірге Қазақстанға саяси депортацияланған және репрессияланған поляктардың ауыр жылдарында құрылған туыстас рухани байланыс та қосып жатыр. Сұмдық уақытты бастан кешкеннен кейін, қазақтар мен поляктар рухына байланыстырылды, уақыт пен ешбір саяси жағдаят орнатылған берік достыққа бағынысты емес.

Қорытындысында, Президент Н.Ә.Назарбаевтың мемлекеттегі рухани өзара құрмет пен бейбітшілікті нығайтуға бағытталған – ұлт Жетекшісі курсы Қазақстанда кең қолдау алып жатыр деп айтауға болады. Қазақстан халқының Ассамблеясы этномәдени бірлестік, ғалымдар – сарапшылар, депортация қасіреті туралы жадыны сақтау бойынша жастар ұйымдары сияқты үлкен жұмыс атқарады. Алайда, сол мезетте, осы уақытқа дейін жаппай саяси репрессия тарихының беттері ашылмағандары бар, әлі кінәсіз айыпталған және белгісіз адамдар жерленген. Осы қайғы – қасіретті жерленген орындары, ескерткіш құрылыстары мен таңбалары тиісті күтімді қажет етеді, себебі бұл депортация мен репрессия құрбандарына деген үлкен құрмет көрсетудің маңызды құрамдас бөлігі.

Мемлекеттің және барлық қоғамның маңызды міндеті болып, бірізді және бұлжымайтын әлемдік саясатын, келісімділік пен бірліктің өткізілуі болып табылады. Кеңестік террор жылдарын бастан кешкен адамдарға әрдайым қамқоршылық қажет. Біз тарихтан өмірлік сабақ алуымыз керек, мықты және шоғырландырылған болып, әрбір азамат еркін тұра алатын және өз отбасы мен мемлекет игілігіне жұмыс істейтіндей, мемлекет құруымыз керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 История Казахстана: белые пятна / Под ред. М.К. Козыбаева. – Алма-Ата, 1991; Депортированные в Казахстан народы: время и судьбы. – Алматы, 1998; Абуов Н.А. Депортации народов в Казахстан в 1936–1957 гг. – Караганда, 2008; Машимбаев С.М., Исова Л.Т. Проблема истории польских переселенцев в Казахстане (1936–1946 гг.) – Алматы, 2000.
- 2 Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 1999. – 286 б.
- 3 Волков А. Казахстанские поляки // Казахстанская правда. – 2006. – 3 наурыз.
- 4 ГАПО Ф.646. – Оп.1. – Д.14. – Л. 6
- 5 ГАПО Ф.646. – Оп.1. – Д.207. – Л.153
- 6 ГАПО Ф.646. – Оп.1. – Д.26. – Л.10
- 7 Аманова А.С. О некоторых аспектах истории поляков в Казахстане (на материалах Павлодарской области) / Материалы конференции, Павлодар, апрель 2015. – Павлодар, 2015. – Б. 224–229.
- 8 Соколкин Э. По секретному приказу: О депортации польских граждан в Казахстан // Звезда Прииртышья. – 1993. – 8 июня. – Б.5
- 9 Живем в семье единой! – Павлодар, 2004.
- 10 Павлодарская область: страницы новейшей истории. – Павлодар, 2012.

ИСТОРИКО–КУЛЬТУРНЫЕ ПАМЯТНИКИ ПАВЛОДАРСКОГО ПРИИРТЫШЬЯ ЭПОХИ РАННЕГО СРЕДНЕВЕКОВЬЯ VII–XII ВЕКОВ

МИЩЕНКО О. В.

преподаватель истории,

Павлодарский педагогический колледж имени Б. Ахметова, г. Павлодар
ИБРАЕВА А. А., ЖИЛКИБАЕВА А. А.
студенты, Павлодарский педагогический колледж имени Б. Ахметова,
г. Павлодар

Цель: Пробудить интерес к памятникам древних культур, воспитать чувство бережного отношения к наследию далекого прошлого.

Задачи:

- 1 Раскрыть исторические особенности Казахстана периода VII–XII веков.

2 Осветить исторические сведения о материальной культуре кимаков и кипчаков Прииртышья, внесших основной вклад в формирование казахской народности.

3 Проследить взаимосвязь исторического и культурного развития Казахстана этого периода.

4 Указать на особенности развития кочевого народа.

5 Подтвердить факт древнейшей культуры Казахстана.

Гипотеза: Познавая и сопоставляя различные данные из разных областей науки (история, археология и искусствоведение и др.), можно сделать ценные выводы о наличии древнейшей культуры и цивилизации.

Актуальность: Обращение к своим историческим истокам дает возможность объективно оценить современное состояние Казахстана и перспективы его развития.

I Исторические особенности формирования казахского государства.

1.1 Общие сведения из истории народов, населявших территорию современного Казахстана.

Культурно– историческое наследие нашей республики имеет глубокие корни, чтобы знать о Родине больше, недостаточно обращения только к одной истории, необходимо исследовать и культурные памятники, которые открывают археологи, искусствоведы. Мы рассмотрим основные исторические события, которые дадут нам более полное представление об истории и культуре наших предков.

Середина VI в. н.э. знаменательна появлением на территории Казахстана тюркских племен и возникновением раннефеодального государства– Тюркского каганата. В 603 году Тюркский каганат распался на два самостоятельные каганата– Западнотюркский и Восточнотюркский [1, 22 с.].

Западно– тюркский каганат значительно отличался от Восточного тем, что подавляющая часть населения здесь была оседлой, занималась земледелием, ремеслом и торговлей. В 756 году Тюркешский каганат пал под натиском тюркоязычного племени карлуков. Власть карлуков сдерживала проникновение арабов в Казахстан и поддерживала антиарабские выступления в Средней Азии. В 940 г. держава карлуков пала и установилось господство Караханидов.

В 633 году начались завоевательные походы арабов под лозунгом «войны за веру». В 960 Караханиды объявили ислам своей

государственной религией. Вместе с исламом была принята арабская графика, вытеснившая древнетюркский рунический алфавит.

Были созданы значительные литературные произведения на тюркском языке, возведены архитектурные памятники тюрков, формировалась этническая общность с единым языком, письменностью, возникла новая культура, в которой создавались материальные и духовные ценности, ставшие достоянием всего человечества.

В конце XI– начале XII вв. политическая обстановка в степи отличается нестабильностью и дальнейшим дроблением феодальных владений. Все больше и больше приходит в упадок государство Караханидов [2, 68 с.].

Нашествие карахытаев – дальневосточных монгольских племен – на Казахстан и Среднюю Азию ускорило падение Караханидского каганата.

Объединения племен кыпчаков Казахстана были раннегосударственным образованием. Основой хозяйства кыпчаков, как и их предшественников– саков, хуннов, тюрков, тюркешей, карлуков, огузов– было кочевое скотоводство. Но вместе с тем кыпчаки строили оседлоземледельческие поселения. Получила развитие торговля, меновым эквивалентом был скот, возникли товарно– денежные отношения. Внешнеполитическая связь кыпчаков в XI– XII вв. была обширной.

В начале XIII века создание сильной империи Чингизхана было завершено. Упорное сопротивление Чингизхану оказали кыпчаки, Запад Казахстана. В неравном кровопролитном бою кыпчаки были разгромлены [3, 22 с.].

Кыпчаки средневекового Казахстана и Восточной Европы, изгнанные из своих родных степей монгольскими завоевателями, проданные в рабство, оказались правителями огромных, мощных, богатых и культурных стран Востока– Египта и Индии, сделались одной из главных сил в международных отношениях и в мировой политике XIII– XIV веков. Именно кыпчаки спасли арабскую и индийскую цивилизацию от уничтожения, и в этом их заслуга перед человечеством.

Монгольское завоевание оказалось величайшим бедствием для Казахстана, как и для других стран, завоеванных монголами, и имело глубоко регрессивные последствия для экономического, политического и культурного развития населения, разобщило местные племена, втянуло их в завоевательные походы, стоившие жизни тысячи людей, привело к разделению оседлого населения южных и юго– восточных

земледельческих районов. Крупные города Отрар, Сауран, Сыгнак, Жент и многие другие исчезли с лица земли, поэтому так сложно приводить доказательства былой культуры.

1.2 Исторические сведения о материальной культуре кимаков и кипчаков Прииртышья, внесших основной вклад в формирование казахской народности.

Начиная с IX века и вплоть до XIII века арабские, византийские и персидские путешественники не раз сообщали о тюркоязычных кочевых скотоводческих племенах, населявших центральные и восточные районы Казахстана. Особенно интересные сведения они оставили о племенном союзе кимаков, земли которого находились в Прииртышье и близлежащих районах, а также о родственных племенах кипчаков, живших в степях Центрального Казахстана.

Территории, занятой кипчаками, средневековые авторы дали название «Дешт-и-Кипчак» – кипчакская степь. Письменные источники рассказали о том, что основным хозяйственным занятием этих племен было кочевое скотоводство. Персидский историк XI века Гардизи писал: «кимаки живут в ущельях, степях, владеют стадами коров, баранов... Летом они питаются кобыльим молоком, которое у них называется кумысом, на зиму они заготавливают сушеное мясо, баранье или коровье, каждый по мере своих средств...». Другой автор, живший в середине XIII века утверждал, что «кипчаки очень богаты скотом – верблюдами, быками, овцами, коровами и лошадьми. Вьючного скота у них такое огромное количество, какого, по нашему мнению, нет в целом мире».

О том, как интенсивно шел у кимаков процесс формирования государственности, мы узнаем из сообщения анонимного автора книги «Худуд-ал-алем»: «Царя кимаков называют хаканом, у него имеется 11 сборщиков податей только в области кимаков. Обязанности этих сборщиков передаются по наследству детям». О богатстве и пышности феодальной прослойки кимацкого общества можно судить по сообщению арабского географа XI века Идриси: «Царь кимаков одевался в шитые золотом ткани... Знатнейшие одевались в шелковые ткани красного и желтого цветов; только вельможи имели право носить такую одежду».

Вот, что нам поведали письменные источники. Как же обстояли в действительности дела в северных степях Казахстана, до недавнего времени выяснить не было возможности. В распоряжении науки не было достаточного количества памятников материальной культуры, которые могли бы подтвердить разрозненные сведения

средневековых путешественников, расширить и конкретизировать историю кимако–кипчакских племен.

Раскопки Ф. Х. Арслановой дали большое количество реальных доказательств существования кимако–кипчакской культуры. Исследование целой группы памятников Прииртышья (Боброво, Качиры, Покровка, Трофимовка, Ждановка, Королевка) позволило зримо представить хозяйство и быт, верования и культы скотоводческих племен VII–XIII веков.

Кимакам и кипчакам были хорошо известны приемы обработки железа (горячая и холоднаяковка, литье), из которого они производили орудия труда, вооружение, конскую сбрую и упряжь. Особого искусства они достигли в производстве всевозможных художественных украшений из меди и бронзы, серебра и золота, в обработке кожи.

К числу редчайших находок относятся остатки короткого кафтана и длиннополого халата, сшитых на шелковой подкладке. Не менее уникальны три конусообразных головных убора (бокка). Два из них изготовлены на берестяном каркасе и затем обшиты плотной шелковой рисунчатой тканью коричневого цвета с вытканым золоченым узором. Третий головной убор – целиком из серебра.

Эти и многие другие данные как бы расцветили редкую канву исторических сведений, известных нам по немногим письменным источникам, о материальной культуре кимаков и кипчаков, внесших основной вклад в формирование казахской народности.

II Факторы культурно–исторического развития, отраженные в культурных памятниках.

2.1 Миропонимание, идеалы и особенности мироустройства кочевого народа.

Становление феодальных отношений Казахстана, находившегося в условиях почти постоянных войн, передвижении с Востока больших племенных объединений, часть которых оседала, влияло на экономическую и политическую историю страны и на развитие культуры и науки. Имело значение и то, что в культурно–историческом процессе участвовали лишь незначительные слои населения, связанные с феодальной знатью. Внутренние и внешние факторы нередко приводили к уничтожению результатов предшествующих научных и художественных достижений. Некоторые государства и народы исчезли, как это было после монгольского нашествия. Города и селения превращались в руины, обрывались связи с внешним миром, приходили в упадок культура, ремесло, хозяйство. Положение в стране усугублялось еще тем, что после монгольского нашествия

пришлось отражать натиски иноземных грабителей из Джунгарии и других сопредельных стран. Среди феодальной знати не прекращалась междоусобная борьба, мешавшая объединению народа, расцвету искусства, культуры и науки.

Миропонимание казахов, их идеалы выражались во всех видах искусства – музыке, фольклоре, архитектуре, изобразительно-прикладном искусстве.

В VI–VIII веках среди тюркоязычных племен сложилась устно-поэтическая традиция, в поздний период развивалась письменная литература. В период с XI–XII веков создавались уже крупные литературные произведения и научные труды.

Традиции изобразительного искусства на территории Казахстана, запечатлевшиеся в наскальных изображениях животных, каменные изваяния, изображение сцен охоты, фигуры реальных и фантастических зверей, памятники декоративно-прикладного искусства, были прерваны когда-то религиозными представлениями [4, 22 с.].

Чрезвычайно самобытная и интересная духовная культура кочевых народов запечатлела все важнейшие периоды своего многовекового развития.

Известный ученый Л.Н.Гумилев писал, что «... за три тысячи лет своего существования кочевая культура прошла творческую эволюцию не менее яркую и красочную, чем страны Средиземноморья и Дальнего Востока».

2.2 Подтверждение факта древнейшей культуры Казахстана.

О распространении городов в бассейне Сырдарьи указывают греческие античные авторы.

О признаках архитектурного мастерства саков можно судить по памятникам IV–II вв. до н. э. Джеты-Асар, Чирик-рабат, мавзоль Бабиш-муллы, особенности которых в дальнейшем послужили основой архитектуры Средней Азии, Казахстана, Ближнего Востока [5, 89 с.].

Первые города на территории Казахстана появлялись у стен феодальных замков, где размещались дворцы правителей, и становились центрами торговли и ремесла.

Наиболее известные города средневековья – Испиджаб, Отрар, Тараз, Кулан, Суяб, Мерке, Баласагун, Касрибас, Ясы. Они являлись самыми крупными процветающими культурными и политическими центрами, через которые проходил Великий Шелковый путь, просуществовавший до XV века.

В XI–XII вв. при Караханидах архитектура достигла наивысшего расцвета. В некрополе города Сарайчик находились мавзолеи казахских ханов, но, к сожалению, они не сохранились [6, 112 с.].

В отличие от живописных монументальных строений, обычное жилье казаха отличалось крайней простотой и скромностью, отсутствием декоративных убранств и роскоши. Это были низкие невзрачные строения с плоской крышей, с хозяйственными пристройками в непосредственной близости. Подобная непритязательность жилищного строительства диктовалась условиями кочевой жизни и постоянной необходимостью защищаться от набегов соседей [7, 22 с.].

Самым уникальным памятником строительной культуры сакского периода является юрта – непревзойденный образец мобильной архитектуры кочевников, дошедший до наших дней. Согласно древним воззрениям кочевников, юрта – это малый космос, своей конструкцией она повторяет конструкцию Вселенной. В городах были развиты гончарное производство, стеклоделие ремесла, связанные с выплавкой и обработкой металлов, ткачество, кожевенное дело, ковроткачество, резьба по кости, ювелирное дело. Сосуды бытового назначения из штампованной керамики с чрезвычайно интересными налепными элементами представляют собой высокохудожественные произведения прикладного искусства. О высоком уровне развития резьбы по дереву можно судить по богато орнаментированным дверям мавзолея Хожа Ахмета Ясави. Высокого мастерства достигло ювелирное мастерство, свидетельством сказанного будет показ слайдов, которые относятся к данной эпохе.

Заключение и выводы по работе:

- в данной поисковой работе исследовательского характера нами отражены исторические особенности формирования казахского государства путем изучения и сопоставления большого исторического, политического и культурного материала;
- отмечены факты от появления на территории Казахстана тюркских племен до внешнеполитических связей кыпчаков 11–12 веков;
- представлены общие сведения из истории народов, населявших территорию современного Казахстана;
- важным можно считать материал, касающийся сведений о нашем Павлодарском Прииртышье. Даны сведения реальном существовании кимако-кыпчакской культуры в нашем регионе;
- отмечены факторы культурно-исторического развития, отраженные в культурных памятниках;

– раскрыты миропонимание, идеалы и особенности мироустройства кочевого народа;

– представлены наглядные подтверждения факта древнейшей культуры Казахстана;

Познавая и сопоставляя различные данные из разных областей науки (история, археология и искусствоведение и др.), мы попытались сделать ценные выводы о наличии древнейшей культуры и цивилизации, что дает нам возможность объективно оценить как современное состояние Казахстана, так и перспективы его дальнейшего развития. Думаем, что знание истории нашей Родины воспитывает в нас чувство гордости и любви, желание прославлять свой край достойными делами.

ЛИТЕРАТУРА

1 Детская энциклопедия. Издание 2., т. 12. «Искусство». М. «Просвещение», 1968. 640 с.

2 Детская энциклопедия. Издание 2., т. 8. «Из истории человеческого общества». М. «Просвещение», 1967. 640 с.

3 К. Серикбаева. Казахстан. Бюро «Ел». FlintRiverPress, 1995. 288 с.

4 О. Сулейменов. Определение берега. Алма-Ата, 1989 г

5 У. Джанибеков. Культура казахского ремесла. Алма-Ата: «Онер», 1998г.

6 П. Агапов, М. Кадырбаев. Сокровищница древнего Казахстана. Алматы: «Жалын», 1999 г. 250 с.

7 Туркестан: Фотоальбом / Сост. Р. Насыров. – Алматы: Онер, 1993. – 200 с., илл.

ЭЛЕМЕНТЫ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ ОСНОВ ОБЩЕСТВЕННЫХ ДИСЦИПЛИН И ВО ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. (ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ)

МИЩЕНКО О. В.

преподаватель истории, Павлодарский педагогический колледж
имени Б. Ахметова, г. Павлодар

Задача современных учебных заведений состоит в том, чтобы, наряду с усвоением необходимой суммы знаний, обеспечить высокое умственное развитие учащихся, вооружить их умением

самостоятельно добывать знания. В этом большую роль играет внедрение в учебный процесс исследовательского метода.

При организации исследовательской деятельности используются следующие методы: наблюдение, сбор информации (работа с периодической печатью, архивными данными, статистическими данными, документами и законам, которые выпускает правительство, интервьюирование), моделирование, эксперимент, индукция и дедукция, анализ и синтез, исторический и логический подход, графическое оформление данных исследования. Эти методы являются общими для всех дисциплин общеобразовательного и профессионального цикла, а также используются и во внеклассной работе [1, 67 с].

Например, при изучении основ экономики, по теме «Маркетинг» учащиеся получают задание создать фирму. Сюда входит: разработка бизнес-плана, который призван решать следующие задачи:

1) определить конкретные направления деятельности предприятия, рынки сбыта его продукции и место фирмы в рыночной системе;

2) сформулировать краткосрочные и долгосрочные цели хозяйствования и способы их достижения. Определить лиц, ответственных за выполнение каждой перспективной задачи;

3) выбрать наименование товаров и услуг, которые будут предлагаться потребителям. Оценить производственные и торговые издержки по их производству и сбыту;

4) установить, в какой мере работники фирмы и их стимулы к труду соответствуют поставленным целям;

5) дать оценку материального и финансового положения предприятия и его возможностей по выполнению плановых заданий;

6) предусмотреть трудности и «подводные камни», которые могут помешать выполнению бизнес-плана.

После разработки проекта учащиеся представляют свои наработки консультантам, роль которых играют их товарищи по группе. Основная задача консультантов: проанализировать план и найти «подводные камни». После обсуждения работа считается принятой [2, 17 с.].

Используя в своей работе методику критического мышления преподаватели нацеливают учащихся после изучения учебного материала на выбор определенной стратегии, которую они должны защищать, работая группами, парами, индивидуально. На уроках «основ философии» учащиеся, для того чтобы защитить свою

стратегию по теме «Сознание», опираются на межпредметные связи философии с литературой, анатомией, биологией, культурологией, эстетикой, историей. Интерактивные формы обучения при опоре на исторические источники и учебную литературу помогают учащимся составлять тесты закрытого и открытого типа, что приучает их правильно и кратко выражать основные идеи изученного на уроке материала. Большое значение на уроках основ права играют ролевые игры: учащиеся разбирают юридические ситуации, привлекая «суд присяжных», создают модели идеальных правовых государств, разрабатывая кодексы, конституции, моральные нормы и т.д.

По всем предметам основ общественных дисциплин применяются разноуровневые задания. Первый уровень предполагает на основе изученного материала, сделать самостоятельный вывод, который иногда не совпадает с официальными представлениями, сложившимися исторической науке. Например, при изучении истории Казахстана, учащимся ставятся такие проблемные задания: Представьте, что после Февральской буржуазно– демократической революции к власти пришло правительство Алаш Орда. Как, по вашему мнению, развивался бы Казахстан. Свой ответ обоснуйте; Постройте модель развития Казахстана в случае отказа от принятия российского подданства в 1731 году и т.д. Построенная таким образом учебная работа, приносит хорошие результаты [3, 97 с].

Особенно плодотворно применяется поисково– исследовательская работа во внеклассной работе: при организации работы кружков «Фемида», «Атамұра». Каждый год мы обновляем состав кружковцев, привлекая первокурсников, чтобы создавать преемственность в работе. Кружок «Фемида» постоянно проводит правовой ликбез со студентами колледжа. Кружок «Атамұра» занимается краеведческой работой: изучает историю колледжа. Основной формой работы здесь является поиск новых фактов и их обобщение.

Прежде чем приступить к работе, учащиеся проходят практический курс: они учатся проводить интервью с людьми разных возрастов, социального положения и образования. Данные опроса они оформляют в тетрадях, собирают фотоматериалы, материалы периодической печати. Для того чтобы правильно интерпретировать собранный материал, они знакомятся со специальной литературой. После обобщения собранный материал передается в музей колледжа, где работает экскурсионная группа из учащихся – членов кружка, которые проводят экскурсии для студентов колледжа и гостей.

Краеведческая проблематика ученических исследований имеет свою специфику. Краеведческие объекты или темы мало изучены, особенно история населенных пунктов, промышленных и сельскохозяйственных предприятий, культурно– просветительских учреждений, учебных заведений и т.д., что создает большие возможности для успешной поисково– исследовательской работы учителя и учащихся.

В учебных заведениях обычно применяются следующие варианты исследовательского метода:

1 Учитель, сообщая о тех или иных открытиях в области науки, раскрывает сам процесс открытия и логику пути к его исследованию.

2 Учитель, используя местные документы, экспонаты музеев, сам проводит их исследование, раскрывая при этом все пути поисков решения на разных его этапах.

3 Учащиеся по заданию учителя проводят самостоятельное историко– краеведческое исследование.

При определении краеведческой тематики ученических исследований необходимо учитывать, что тема:

1 Должна иметь важное образовательно– воспитательное значение, быть тесно связана с программой по истории Казахстана.

2 Раскрывать взаимосвязь страны и края, помогать глубже осмыслить общие закономерности исторического процесса.

3 Способствовать раскрытию специфических особенностей исторического развития края.

4 Должна быть обеспечена необходимым количеством различных источников.

5 Исходить из интересов учащихся и уровня их развития.

Пробуждение глубокого интереса к следопытской работе во многом зависит от выбора тем, включающих в себя элементы исследования. Например, кружок «Атамұра» Павлодарского педагогического колледжа работает по следующим направлениям:

1 Учащиеся и преподаватели педагогического училища имени В. Воровского ветераны Великой Отечественной войны.

2 Учащиеся и преподаватели педагогического училища имени В.Воровского ветераны педагогического труда.

3 Достижения колледжа за годы независимости.

И как следствие, организация встреч с интересными людьми, которые учились, или работали в Павлодарском педагогическом колледже имени Б. Ахметова (педагогическом училище имени В. Воровского).

Чтобы исследовательская деятельность не затухала, необходимо обеспечить преемственность в работе краеведов. Например, такая работа начинается на первом курсе колледжа. Она в основном заключается в накоплении материала. На втором курсе работа приобретает свое логическое завершение и выливается в статью или творческую работу, которая защищается на научно–практической конференции в конце года. В педагогическом колледже имени Б. Ахметова на основе собранных материалов был открыт музей, экспонаты которого постоянно пополняются [4, 27 с.].

Ученические исследования по истории края не лишены недостатков. Чтобы обеспечить научность школьного исторического краеведения, необходимо при изучении местного материала или объекта соблюдать определенную последовательность в работе, а именно:

- 1 Выбор темы, определение целей и задач исследования, краткая характеристика изучаемого объекта.
- 2 Разработка, обсуждение и принятие общего плана работы.
- 3 Подготовка программы сбора материала, включая вспомогательный материал – вопросники, памятки, таблицы, подворные карточки обследования.
- 4 Распределение тем, других видов работы и определение сроков их выполнения.
- 5 Определение форм, методов и приемов работы. Здесь особое внимание уделяется методике записи воспоминаний, их документальному оформлению, а также методике сбора материала при помощи технических средств.
- 6 Определение итогов работы по каждой теме плана (выпуск книги, журнала, альбома, подготовка реферата, доклада, проведение вечера, конференции, викторины, создание стенда, витрины, краеведческого уголка или музея).
- 7 Выполнение и изучение опубликованной литературы и других источников по теме исследования.
- 8 Определение и изучение документальных источников, хранящихся в местных архивах.
- 9 Постоянная работа учителя с научными журналами.
- 10 Выявление информаторов – участников исторических событий, очевидцев, ветеранов, сторожилов.
- 11 Организация работы: координация, консультации, контроль учителя за работой учащихся.

12 Изучение, описание и собирание предметов материальной и явлений духовной культуры народы.

13 Отбор материала, проверка его достоверности, научная оценка и систематизация.

14 Методическая обработка и оформление материала на выставке, в экспозиции колледжного музея.

15 Использование материала в учебно–воспитательном процессе.

Особенно доступна для учащихся местная печать, где к памятным датам часто печатается интересный материал, который можно использовать в краеведческой работе. Материал собирается по отдельным темам или по периодам истории и должен храниться в специальных папках [5, 10 с.]. Обязательно составляется список собранного материала или заводится картотека, где указываются название источника и его выходные данные. Каждый документ комментируется учеником примерно по следующей схеме:

1 Название газеты (чей орган), характеристика газетного материала (передовая статья, специальная рубрика, рецензия и т.д.).

2 Тема и содержание рассматриваемого материала.

3 Характеристика упомянутых в статье деятелей, организаций, органов и т.д. Где раньше встречались упоминаемые в статье факты и явления, объяснение неизвестных терминов.

4 В какой обстановке (политической, экономической) происходит данное событие. Связь события (явления, фактов) с предыдущей историей края, с сегодняшним днем. Частные и общие причины события.

5 Какие закономерности или существенные черты современного развития края проявились в этом событии (фактах, явлениях).

6 Известны ли подобные события (явления, факты) в истории края или страны. Какая связь между ними. Являются ли эти события (явления, факты), о которых упоминается в источнике, типичными для края или их следует рассматривать как исключение.

7 Социальная оценка события (явления, фактов)

8 Выводы о значении этих событий (явлений, фактов). Их уроки.

9 На каких уроках или внеклассных мероприятиях можно использовать этот материал.

Общедоступным краеведческим источником являются мемуары. Однако работа с мемуарными источниками требует особой методики из–за субъективного характера любых воспоминаний участников событий.

Изучение мемуарных источников осуществляется по следующей системе:

1 Данные об авторе воспоминаний (возраст, происхождение, философские и социально– политические взгляды, занимаемая должность и общественное положение раньше и теперь, если автор наш современник и др.)

2 Когда, в связи с чем, написаны воспоминания.

3 Какое место в описанных событиях принадлежит автору (свидетель, вынужденный участник, активный участник).

4 Какую роль эти события сыграли в жизни автора. Как он относился к этим событиям раньше и как сейчас (если автор наш современник). Почему.

5 Оценка с современных позиций событий и фактов, приведенных в мемуарах.

6 Объективность излагаемых в мемуарах событий.

7 Место мемуаров в изучении истории родного края.

8 Какие закономерности развития страны в целом отражены в этих воспоминаниях

9 Как и где можно использовать эти мемуары в учебно– воспитательном процессе.

Важную роль в сборе историко– краеведческого материала играет сбор материала о ветеранах Великой Отечественной войны и педагогического труда выпускниках педагогического колледжа имени Б. Ахметова. Ветераны заполняют с помощью краеведов специальные анкеты или краеведы сами ведут записи примерно по следующим вопросам:

1 Фамилия, имя, отчество, год рождения.

2 Национальность.

3 Точный адрес.

4 Состав семьи.

5 Когда и в каком возрасте был призван в действующую армию.

6 На каких фронтах воевал, в какой армии, в каких войсках, в каком звании.

7 Награды: какие, за что.

8 Какие сражения и почему являются самыми памятными.

9 Служивцы, с кем из них поддерживается связь, их адреса.

10 Время заполнения анкеты, данные о краеведе, который проводил анкетирование.

Не всегда целесообразно заполнять анкеты при первой встрече. Нужно представиться, рассказать о проводимой работе, о её целях.

Затем краеведы должны договориться о встрече, назначая время, удобное ветерану [6]. Во время следующей встречи ветерана можно попросить написать воспоминания о самых памятных событиях военных лет или событиях педагогической деятельности. Если есть возможность, следует познакомиться с личным архивом тех лет и т.д.

Важным источником в краеведческой работе являются фотодокументы, которые с документальной точностью позволяют запечатлеть важнейшие события в истории края, конкретных исторических деятелей, орудия труда, постройки, архитектурные сооружения и т.д. На каждой приобретенной фотографии в левом нижнем углу следует поставить очередной номер документа. К фотографии прилагается паспорт, раскрывающий содержание документа. Например, если на фотографии изображен человек, что следует в паспорте установить:

1 Кто изображен на фотографии.

2 Его отношение к изображаемому событию.

3 Какую роль сыграл этот человек в изображаемом событии и в истории края в целом.

4 Когда и кем сделан этот фотоснимок.

5 От кого музей получил фотографию.

6 Как фотография попала к этому человеку.

7 Фамилия, имя краеведа, который приобрел данный фотодокумент, когда и как.

Конечно, не весь собранный материал представляет историческую ценность. Главное – заинтересовать учащихся процессом исторического познания. Творческий характер краеведческой работы служит воспитанию активных молодых строителей независимой Республики Казахстан. Она учит: ставить перед собой достижимые цели, составлять план любой созидательной деятельности, умению отстаивать свои позиции достойными методами, ориентироваться в современном пространстве, правильно оформлять документацию, коммуникабельность, толерантность и на основе этого успешность в учебе и будущей работе.

ЛИТЕРАТУРА

1 Лудченко А.А., Лудченко Я.А., Примак Т.А. Основы научных исследований: Учеб. пособие / Под ред. А.А. Лудченко. – 2–е изд., К.: О–во «Знания», КОО, 2001.

2 Анкудинов И.Г., Митрофанов А.М. Основы научных исследований: Учебное пособие. – СПб., СЗТУ, 2002.

3 Леонтович А.В. Исследовательская деятельность учащихся. Сборник статей. – М.: Издание МГДД (Ю) Т, 2003..

4 Муравьев, Е.М. Психологические основы подготовки учителя к исследовательской деятельности [Текст] / Е.М.Муравьев //Завуч.– 2004.– №5– С.19– 28.

5 Обухов А.С. Ученик в школе – уникальная личность в уникальных условиях // Исследовательская работа школьников. 2004. – №2.– С.– 27– 29.

6 <http://www.researcher.ru/methodics/method/razvitie/Исследователь.ру/>

ҚАЗАҚ ТАРИХЫНДАҒЫ ҰЛЫ ТҰЛҒА – ЕРМҰХАН БЕКМАХАНОВ

ОРАЗАЛИНА А. Б.

тарих пәнінің оқытушысы, Б. Ахметов атындағы
Павлодар педагогикалық колледжі, Павлодар қ.

КЕЛГЕН Д., ШЕГЕБАЕВА Ж. Р.

студенттер, Б. Ахметов атындағы Павлодар педагогикалық колледжі,
Павлодар қ.

*Мені көрсе жүгіреді алып – ұшып,
Күзеткен қорамызды ала күшік.
Содан соң қызыл сиыр – асыраушы,
Ержеттім ертелі– кеш сүтін ішіп...*

Е. Бекмахановтың дәптерінен

Алаш ғалымдарының тарихи еңбектеріндегі ел шежіресін шынайы көрсетуге бағатталған дәстүрді кеңес кезінде жалғастырған тарихшы Ермұхан Бекмаханов болды. Ол 1915 жылғы 15 ақпанда Павлодар облысы, Баянауыл ауданы, Жасыбай жерінде Бекмахан Бегенұлының шаңырағында дүниеге келген. Кедейлер табына жататын бұл отбасы Абылай ханның ұрпағы екені, Ермұхан Абылайдан тараған жетінші буын екені ол кезде айтылмады. Әкесі Зында Шорманов деген байдың жалшылығында болып, 1921 жылы Ермұхан 6 жасқа келгенде дүние салды. Ермұхан 7 жылдық мектепті бітіргеннен кейін 1932 жылы Семейде жоғары оқу орнына дайындайтын 1 жылдық курста оқиды. 1933 жылы Қазақ АКСР Оқу ағарту халық комиссариатының жолдамасымен Воронеж мемлекеттік педагогикалық институтына қабылданып, 1937 жылы тарих факультетін бітіреді.

Қай заманда болсын, байлықтың екі түрі болатыны белгілі. Бірі– материалдық байлық болса, екіншісі – рухани байлық. Екіншісіне тіл, дін, тарих, әдебиет, мәдениет, дәстүр секілді халықтың сан ғасырлар бойы жасаған асыл қазыналары жатады. Осы асылдардың ішінде ел тарихының алатын орны ерекше. Қай кезде болсын отаршылдардың жаулап алған елдің тарихын жоюға, бұрмалауға, кемсітуге тіпті болмаса төмендетуге баратыны – әлемдік тарихтан белгілі жайт [1, 2 с]. Саяси тізгіні өз қолында болмағаннан кейін халықтың материалдық байлығы да, рухани байлығы да өзгенің қолында болады. Төл тарихта өзгенің қолымен жазылады, өзгелер оған қожайындық етеді. Қарапайым тілмен айтсақ, халықтың тарихын жаулап алушы халықтың өкілдері зерттейді, солардың пікірлері үстем болады. XX ғасырдың 20 – жылдарына дейін солай болып келді. 1924 жылы А.П. Чулошниковтың қазақ тарихына арналған зерттеу еңбегі Орынборда жарыққа шыққан кезде оған алғаш қарсы пікір білдірген қазақ зиялысы Мұхамеджан Тынышбаев болатын. Ұлтының намысын қорғап, Алаш идеясын ту еткен М.Тынышбаев оның тек ғылыми тұжырымдарына ғана қарсы шығып қоймай, жалпы қазақ тарихына кім қожалық ету керектігін көрсетіп береді. Кейіннен Ермұхан Бекмаханов Воронежде тарих факультетінде оқып жүрген кезінде сол жақта айдауда жүрген Халел мен Жаханша Досмұхаммедовтермен, М.Тынышбаевпен және т.б. қазақ зиялылармен кездеседі, араласады, ағаларының ақыл– кеңестерін тындайды. Сондай кеңестің бірі – «ел тарихына ие бол» деген ағалардың өсиеті болса керек. Сөйтіп, болашақ тарихшы ел үшін, халық үшін тарихтың, тарих ғылымының маңызын жете түсінеді. Е.Бекмахановтың өткен ғасырдың 40– 60– шы жылдары еліміздің тарих ғылымы үшін жасаған еңбектерін ағаларының аманатына адал болудан деп қабылдауымыз қажет. Алаш идеясын ағаларынан қабылдаған жас тарихшы тарих ғылымы арқылы оны өмірге енгізуге ұмтылып, өзінің шәкірттеріне беруге тырысады. Осы жолда «Алаш зиялыларынан алған жалауды Е.Бекмаханов биік ұстап, шаң жуытпай шәкірттеріне қалдыра білді» деп нық сеніммен айтуға болады [2, 22 с.].

1941 жылдың қазан айында КСРО Ғылым академиясының негізгі мамандарын шығыс республикаларға эвакуациялау жөніндегі шешім қабылданғандығы белгілі. Соған орай екінші дүниежүзілік соғыс өршіген кезде Алматыға Мәскеуден еліміздің көптеген ғалымдары келді. Солардың бірі – Н.М.Дружинин жас ғалым Е.Бекмаханов туралы: «Отанын жалындап сүйетін, тарихты өте

жақсы білетін, дербес зерттеу жұмысын жүргізсем деген арманы бар жан екенін сездім». – деп жазады [3, 67 с].

«Қазақ ССР тарихын» дайындауда үлкен дау туғызған мәселе 1837–1847 жылдардағы Кенесары Қасымұлының көтерілісіне байланысты болды. 1943 жылы жазда «Қазақ ССР тарихы» жарық көрді. Басылым Сталиндік сыйлыққа ұсынылып, алғашқы сыннан өтеді. Бірақ, бұның соңы қайғылы болды. Сталиндік сыйлық комитетінің мүшесі Яковлев «Қазақ ССР тарихы» орыстарға қарсы жазылған, зиянды еңбек деп кінә тақты. Бұл субъективті пікірге қарсы пікірлер болғанымен 1944 жылы 29.V – 8.VII аралығында өткен кеңес тарихшыларының кеңесінде Яковлев кітапқа өзгеріс жасауға талап етеді. 1945 жылы «Большевик» жырналында М.Морозовтың рецензиясы шығады. Теріс пікірдің ауыртпалығы Е. Бекмахановқа түседі. «Қазақ ССР тарихының», «жағымсыз 10 бетінің» авторы 1943 жылы 28 маусымда Мәскеуде «Қазақтардың К.Қасымұлы басқараған азаматтық күресі» деген тақырыпта кандидаттық диссертация қорғады. Ал 1946 жылы Е.Бекмаханов докторлық диссертация қорғап, оны «Қазақстан 19 ғасырдың 20–40–шы жылдарында» деген атпен 1947 жылы монография етіп жарыққа шығарды. Енді Кенесарыға қатысты сын Е. Бекмахановқа ауысты. Әрине Мәскеулік ғалымдардың аузына сөзді жергіліктілер салып бергені белгілі. Беделді Мәскеулік ғалымдарға тиісе алмағандар бар күшін Е.Бекмахановты құртуға салды. 1947 жылы ҚКОК «Қазақ ҚСР Ғылым академиясы Тіл және әдебиет институтының өрескел саяси қателіктері туралы» қаулысынан кейін «байшылдар» мен «ұлтшылдарды» әшкерелеу науқаны басталды. Алаш ардақтыларын қырған 1937 жылғы науқан 1947 жылы қайта жаңғырды. ВАК–қа Е.Бекмаханов Рязановтың жарыққа шықпаған қолжазбасын пайдаланды деген арыз түсті. Академик Дружинин бұны толық теріске шығарып дәлелдеп берді. 1948 жылы 28 ақпанда КСРО ҒА тарих институтында Е.Бекмаханов монографиясы талқыланды. Тарих ғылымының кандидаттары: Айдарова, Т.Шойынбаев, М.Ақынжановтың пікірлері оқылды. Олар Кенесары қозғалысы реакцияшыл, феодалдық–монархиялық ұлтшылдық сипатта деген кінә тақты. Бұларға Дрижинин, Бахрушин, Вяткин, Кучкин керісінше пікір келтірді. Бірақ дау бұнымен тоқтамады. 1948 жылы шілдеде Қазақ КСРО ҒА–да Е.Бекмахановтың кітабына арналған дискуссия өтті [4, 58–60 с].

Е. Бекмаханов 1951 жылы 15 мамырда «ірі саяси қателіктері үшін» партия қатары және жұмыстан шығарылды. КГБ соңына

түскен ғалым Нарынкөл ауданында мектепте тарихтан сабақ береді, Жамбыл облысы Шу ауданында Новотроицк мекенінде мұғалім болып жүргенінде 1952 жылы 5.IX тұтқындалды. Атақты 58 баптың 10 тармағына сәйкес «Кеңес өкіметіне қарсы пікірде болып, антисоветтік үгіт жүргізгені үшін» деген айып тағылды. 1952 жылы 4 XII Қзақ КСР жоғарғы соты Е.Бекмахановты 25 жылға соттап ГУЛАГ лагеріне айдады. Бұл қатарда Е.Ысмайылов, Қ.Жұмалиев, Ә.Қонаратбаевтар да бар еді. Бірақ заман өзгергеніне байланысты 1953 жылы 16 қазанда Е.Бекмаханов ақталды. Университетке қайта оралған ғалым аға оқытушы болып орналасады. 1957 жылы Мәскеуде «Ғылым» баспасынан жаңа монографиясы шығады: «Пресоединение Казахстана к России». Тек осыдан кейін оның докторлық дәрежесі мен профессорлық атағы қайтарылады. 1962 жылы ғалым КҚСР ҒА корреспондент мүше болып сайланады. Сол кезден бастап оның басты еңбегі барлық жоғары оқу орындарында оқыла басталады.

Алаштың ғалымы Е.Бекмаханов 1966 жылы 6 мамырда 51 жасына қараған шағында ауыр наукастан дүниеден өтті. Оның Бауыржан Момышұлымен қоштасарда айтқан соңғы сөзі: «Үлгере алмай кетіп барамын, кешіріңіз!» болса керек. Ал осыған халық атына кешірім сұрап, жауап бергенде Баукең былай деп жазыпты: ««Қадірін білмеппіз ғой тірі кезде, деп боздар сорлы қазақ сен өлгенде...»– деген сөзімді бір кезде Мұхтар мен Қанышқа бағыштап жазып едім, соны енді бауырым, Ермұхан, саған арнап отырмын. Жатқан жерін мамықтай жұмсақ болсын. Көзім жұмылғанша сені ұмытпаймын...».

Оның мәңгілікке жалғасатын ғұмырдерегін бағамдау барысында Ермұхан Бекмахановтың қазақ тарихынан тыс өмірі мен қызметі болмағандығына көз жеткізу қиын емес. Ғалым туған елі мен ұлтының өткенін тану, оның ұлы тұлғаларының қадірін білудің, елінің тәуелсіздігі үшін арпалысқан бабалардың арман–мүдделерін кейінгі ұрпаққа жеткізуді–өзінің басты азаматтық, перзенттік парызы деп санады.

Оның зерттеушілік бітім–болмысы ұлттық, қоғамдық сана мен елдік намысқа суарылған. Ғалым өзінің еңбектерінде ұлттық, елдік мүдде арқауына, тарихи шындықтың қайнар бұлағы – қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымына, төл тағылымына, дәстүрлі тәлім–тәрбиесіне мән берді және елдік сананың жалпы қазақ қоғамында, қазақ өмірінде ерекше орын алатындығын дәйектеді. Ғалым Кенесары хан бастаған ұлт–азаттық көтерілісін

– тәуелсіздікті аңсаған елдік сананың шамырқанған сәттерінде туындаған ерен үлгілердің бірі ретінде бағалады [5, 4 с.].

Жарық дүниеге келген әрбір пенде өз қалауынша өмір сүруге ерікті Е.Бекмаханов та мейірімді Алла пешенесіне жазған дарын – қабілеті арқасында өз қатарынан қара үзіп шығып, ел тарихының қатпарлы сырларын тереңдете қазып, туған халқына елеулі еңбектер беріге құлшынған білімпаз еді. Амал қанша, батыл ойға тұсау, еркін көңілге кісен салған қатыгез заман оның ең алғашқы қарымды еңбегіне тыйым салып, қазақ тарихнамасының төрі түгілі босағасына да орын бермей, үнемі қуғын көріп, нағыз дер шағында өмірден өтті.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Кәрібаев Берекет «Алаш аманатына адаладық» // Ана тілі. 2011. 13– 19 қазан, 2 бет.

2 Әбжанов Хангелді «Тұлға туралы толғау» // Егемен Қазақстан. 2006 жыл 22 шілде, 8 бет.

3 Роза Қадысова «Ермұхан Бекмаханов және елдік сана» // Мәдени мұра 2010 жыл, 67 бет.

4 Айгүл Ісімақова «Қазақ әдебиеттанудағы тәуелсіздік идеясы» // Алматы «Елтаным» баспасы, 2015 жыл, 58– 60 бет.

5 Медеу Сәрсекке «Ермұхан Бекмаханов» // Астана: Фолиант, 2010 жыл, 4 бет.

РОЛЬ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК В ДУХОВНОМ ВОЗРОЖДЕНИИ ОБЩЕСТВА

ОТЕПОВА Г. Е.

д.и.н., профессор, кафедра «Истории и Ассамблеи народа Казахстана»,
Павлодарский государственный педагогический университет,
г. Павлодар

В настоящее время одним из ведущих факторов, влияющих на формирование нового состояния образования, является глобализация как доминирующая тенденция развития современного мира. Она способствует развитию мирового образовательного пространства, которое становится поликультурным и социально– ориентированным на развитие человека и цивилизации в целом. Однако влияние глобализации двояко: оно может быть как позитивным, так и негативным. Успех политической и экономической модернизации любого государства в любые времена

зависит в первую очередь от уровня общественного сознания, где приоритетом является духовность.

Стратегический курс модернизации Казахстана, который во многом определил цели и задачи по экономическому и политическому развитию страны, невозможно реализовать без правильного развития национального сознания и духа народа, без болеющих за свою страну людей. Президент нашей страны, выделив основные приоритеты и направления развития Казахстана, особо подчеркнул, что ключевым условием для достижения данной цели является модернизация образования и сохранение исторических, культурно– нравственных ценностей. В первую очередь речь идет о модернизации национального сознания, то есть, как не отстать от современных стандартов развитых стран, при этом сохранив свой исходный генетический код, как не потерять себя как нацию [1]. Чтобы этого не произошло надо помнить, знать и изучать свою историю, культуру, язык. Без знания исторических корней, традиций невозможно построить прогрессивное будущее. И если мы хотим войти в 30– ку развитых стран мира, у нас должны трудиться конкурентоспособные, ответственные, образованные, культурно и духовно развитые граждане. «Если нация или отдельно взятый человек не будет иметь конкретной цели и упорно идти к ней, то завтра не только у него не будет ничего получаться, но и появятся популистские идеологии, которые приведут страну в пропасть. К сожалению, в истории много примеров, когда народы исчезали в своих несбыточных идеологиях», – подчеркнул Глава государства [1].

Великие философы, талантливые ученые, известные государственные деятели очень хорошо понимали взаимосвязь научно– технического прогресса общества и культуры. Развитие общества они всегда рассматривали в совокупности с нравственными общечеловеческими ценностями. Сегодня прогрессивные мировые державы, идущие по демократическому пути развития, пытаются осуществлять комплексный подход ко всем проблемам. В ходе преподавания общественных дисциплин также необходимо соблюдать комплексный и системный подход, так как именно общественные науки формируют мировоззрение молодого поколения, прививают духовно– нравственные ценности. Именно они формируют отношение человека к обществу, его общественно– политические взгляды, помогают определиться в сложном и противоречивом мире, выработать активную жизненную позицию. Преподавание социально– гуманитарных и общественных наук в высших учебных заведениях выполняет огромную, незаменимую воспитательную

роль. Этим богатым духовным потенциалом и возможностями наших наук нужно умело пользоваться. Полученные теоретические знания студент должен пропустить через призму общечеловеческих ценностей: добро, справедливость, гуманизм. Если преподаватель не сможет выполнить эту задачу на занятии, то это может быть чревато огромными негативными последствиями как для общества в целом, так и для самого человека. В мировом масштабе – это ядерное безумие, религиозный экстремизм, терроризм, экологические катастрофы, а для самого человека – это бездушие, апатия, алкоголизм, наркомания. С этими негативными тенденциями, к сожалению, нам уже пришлось столкнуться в реальности. В век сплошной компьютеризации, модернизации, глобализации на человека обрушивается огромный поток различной информации, которую нужно уметь проанализировать и отобрать необходимую, полезную. И самое главное здесь не забыть, не растерять такие общечеловеческие ценности как доброта, человечность, любовь, сопереживание. В связи с этим существует настоятельная потребность создания единой, комплексной концепции гуманитарного образования.

Сегодня самое главное в образовании, чтобы выпускник XXI века стал носителем высокой культуры, нравственности и социальной активности. Профессионал своего дела с узким кругозором мышления, без духовности, без осознания общечеловеческих и культурных ценностей может стать социально безразличным и даже опасным для общества. Недостаточно просто готовить профессионалов своего дела, специалистов высокого класса. Чтобы обеспечить высокий динамизм и прогрессивное развитие общества, необходимо готовить специалистов с высокими гражданскими и нравственными качествами, с творческим подходом к делу, владеющих методами гибкой адаптации к изменяющимся условиям жизни. Большую роль в этом процессе играют общественно– гуманитарные дисциплины, главная задача которых формирование у молодежи общественно– активной позиции, воспитание патриотизма, чувства национальной гордости и ответственности. Учебный процесс в вузах должен рассматриваться как целостная непрерывная система, направленная на подготовку специалистов высокой квалификации и культуры с научным мировоззрением и творческим мышлением. Преподавание общественных дисциплин должно планомерно формировать и развивать мировоззрение студентов, чувство патриотизма и любви к Родине, национальной безопасности, их общественно– политическую активность. Поэтому сегодня не только необходимо, но и важно

глубокое и коренное переосмысление роли и места преподавания общественных дисциплин в процессе обучения и подготовки специалистов нового поколения.

В связи с этим хотелось бы обратить внимание на следующие моменты. Преподавание общественно– гуманитарных дисциплин ведется сегодня бессистемно, а порой даже неоправданно принижено, без учета специфики современного периода, когда главный упор делается на формирование человека нового поколения. На уровне правительства неоднократно подчеркивалось о важности и значимости преподавания общественных дисциплин, о необходимости внесения изменений в государственные общеобразовательные стандарты образования. Также говорилось, что будут учтены мнения вузовской общественности, ученых, педагогов, что значительно будет расширен компонент по выбору, студентам будет предоставлено право выбора преподавателя. Однако многие эти положительные начинания остались только на бумаге. Учебные планы сегодня построены так, что у студентов не хватает времени на углубленное, качественное и самостоятельное изучение общественных дисциплин, работы с первоисточниками, научной литературой и т.д. Да и сами преподаватели в связи с большой аудиторной загруженностью, не всегда находят время для дискуссий, научных споров со студентами. Введенная система постоянного тестирования, сдачи экзаменов тестами, отучили студентов мыслить, логически думать, анализировать ситуации и события, высказывать свое мнение, спорить и т.д. Эти факторы наносят огромный ущерб системе подготовке специалистов нового поколения, приучают студентов к зазубриванию материала. Современные студенты (за редким исключением) скачивают готовые и не проверенные материалы по общественным дисциплинам из Интернета, т.к. у них нет времени на поиск необходимой литературы, анализ материалов, живое общение со своими сверстниками или преподавателем. Важно не только преподносить студентам готовые выводы и постулаты, надо научить их мыслить, анализировать, рассуждать, не бояться высказывать свое мнение. Это можно сделать, только в ходе системного преподавания общественных наук, где упор должен быть сделан на изучение первоисточников, в частности анализ работ известных мыслителей и историков, текстами законодательных документов, казахских просветителей, документов правительства и Президента нашего государства как источника по новейшей истории Казахстана и т.д.

В годы независимости Казахстана происходило становление новой исторической культуры. Потому что люди с разным жизненным опытом, образованием, социальным статусом в обществе нуждаются в опоре на фундаментальные ценности – гордость за свою страну, свое происхождение и достижения в области построения понимания и умения жить в сотрудничестве с другими народами и государствами. Все это дает знания исторического прошлого народа и страны в целом, причем одинаково равно, как ее позитивных фактов, придающих оптимизм, так и негативных событий. Ведь даже трагические периоды истории учат национальному достоинству, справедливости, уважения к предкам и государству, которое должно быть сильным и уметь защищать своих граждан, а значит и их историю. Таким образом, национальная история нашей страны должна стать центральным звеном всех общественных наук, направляющим инструментом развития независимого государства [2, с. 40]. Как подчеркнул Президент нашего государства, нужно поклониться высокому духу наших доблестных предков, извлечь уроки из тернистой истории, полной противостояний и великих побед. Для этого сегодня как никогда, мы должны большое внимание уделять урокам истории, философии, пропагандировать на всех уровнях достижения нашей славной, богатой истории. Каждый казахстанец должен гордиться тем, что у нас многовековая история [1]. Мы никогда не должны забывать, что историческая наука в любые времена, как никакая другая, несет ответственность перед обществом. Ведь именно история формирует основы патриотизма, национальной гордости, любви и ответственности за судьбу своего народа, государства, Родины.

Дальнейшее пренебрежительное отношение к преподаванию общественных дисциплин в учебно– воспитательном процессе может привести к невосполнимым потерям. Результаты того, что в вузах преподавание истории, философии и т.д. не регулировалось, часы по этим предметам урезались или взамен им вводились надуманные дисциплины, мы уже пожинаем в настоящее время. Выросло поколение, которое не знает многих аспектов своей истории, культуры, политической системы, и все это заполняется равнодушием, апатией к интересам общества, пассивной гражданской позицией. Когда в нашем общественном сознании образовалась пустота, связанная с крушением старой идеологии, то ее место начали занимать националистические, религиозные и другие популистские идеи. Общество, состоящее из духовно дезорганизованных людей, неизбежно впадает в кризисное состояние.

Молодежь – это стратегический ресурс нашего государства. Следовательно, главная задача общественных дисциплин – формирование личности с творческим мышлением, а для этого необходим постоянный, непрерывный, комплексный подход. Новый подход к воспитанию молодого поколения требует пересмотра всего учебного процесса в вузах. Нельзя воспитать творческую личность за один семестр. История Казахстана (Отечества) должна изучаться углубленно, в течение 2–х или даже 3–х семестров. Процесс политической социализации, т.е. приобщение личности к общественно– политической деятельности, охватывает весь жизненный путь человека. Преподавание всех дисциплин должно быть построено с учетом глобализации, модернизации, общегосударственной идеи казахстанского патриотизма и идентичности. На молодежи лежит большая ответственность за будущее нашей страны. И поэтому очень важно, чтобы наше молодое подрастающее поколение осознавало пройденный нашим народом путь, осознавало все величие нашей отчизны и истории. «Осмысляя пройденный и грядущий исторический путь нашей земли, нам важно сделать так, чтобы расширилась узнаваемость и известность Казахстана в глобальном сообществе», – подчеркнул Глава государства [3, с. 40]. И эта задача под силу нам и нашей молодежи.

Дальнейшее распространение, агитация и пропаганда этих идей – еще одна важнейшая задача, которая стоит перед дисциплинами общественно– гуманитарного цикла. В соответствии с идеей казахстанского патриотизма должны вестись воспитание молодежи, осуществляться учебный процесс в вузах, т.е. необходимо систематическое и целенаправленное воздействие на сознание и поведение. Для полноценного выполнения поставленных задач необходимо увеличить количество часов (кредитов) на преподавание общественно– гуманитарных дисциплин. Количество часов на преподавание истории Казахстана или философии должно быть одинаковым как для будущего филолога, так и для математика или химика, т.к. не может быть хорошего специалиста без истинного патриотизма, который не любил бы свою Родину, не гордился бы ее достижениями. Хотя в не далеком прошлом на государственном уровне даже ставился вопрос об отмене вообще преподавания истории Казахстана в вузах, т.к. якобы основные этапы развития казахского общества изучаются в школе. На наш взгляд, это вообще провокация, направленная на подрыв государственной безопасности страны.

Проанализировав и обобщив данные проблемы в целом, мы предлагаем следующую схему преподавания общественно-гуманитарных дисциплин в вузе. На первом курсе: история Казахстана (история Отечества), культурология (формирование у студентов уважения к истории своей страны, традициям, воспитание любви к Родине, чувства патриотизма); второй курс: основы права, экономическая теория, социология (формирование правовой культуры, основ рыночной экономики, рассматриваются проблемы успешности человека в рыночных условиях); третий курс: политология, философия (формирование мировоззрения современного специалиста, политической культуры, внутривнутриполитической стабильности, чувство толерантности, национальной гордости); четвертый курс: история и философия науки, логика (развитие научного мышления и подготовка к творческой деятельности, выработка общественно активной позиции). Мы обозначили примерную периодичность преподавание дисциплин социально-гуманитарного цикла, но параллельно можно вести дисциплины по выбору: философия образования, инновации в педагогике, религиоведение, краеведение, концепция современного естествознания, этика и т.д. Любое воспитание должно строиться на конкретной практической работе с молодежью, использовать ее творческий потенциал. В связи с этим необходимо помочь организовать на факультетах клубы правовой и политической культуры, студию народного творчества, философский и дискуссионный клубы и т.д.

Гуманизация современного высшего образования, комплексный подход к организации учебного процесса общественных наук – это основной путь развития духовности, становления интеллигентности выпускников нового поколения, преодоление узкого мышления, которые, помимо своих узкопрофессиональных задач, должны выполнять в обществе важную миссию сохранения и развития культуры народа, его цивилизованности.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания. Интернет-ресурс.
- 2 Хасенова Ж. О. Проблемы изучения истории Казахстана в контексте мировой истории // Молодой ученый. – 2015. – №11. – С. 1177–1181.
- 3 Выступление Президента Казахстана Н.А. Назарбаева на торжественном собрании, посвященном 550-летию Казахского ханства. г. Астана, 11 сентября 2015 года.

ҚОНАЕВ ДІНМҰХАМЕД ЖӘНЕ МӘШҰРТАНУ АҚТАҢДАҚТАРЫ

ПАЗЫЛОВ Ә.

ғылыми қызметкері, «Мәшһүр Жүсіп» мұражайы, Баянауыл ауданы

Кеңестік дәуірде Қазақстан тарихы таптық тұрғыдан зерттеліп, түсіндіріліп келеді. Ұлы Қазан төңкерісіне дейін қазақта жазу–сызу болмаған, ауыз әдебиеті үлгілерімен ғана өмір сүрген деген тектес ой–тұжырымдар жасалды. Елде И.В. Сталиннің жеке басына табыну белең алды. Интеллигенцияға қатысты саяси қуғын–сүргіннің үшінші кезеңі басталды. Әсіресе, БК(б)П ОК–нің «Звезда», «Ленинград» журналдары туралы (1946 ж. 14 тамыз) қаулысынан кейін еркін ойды қудалау басталды. Ленинград, Мәскеуде «Ленинградтық іс», «Дәрігерлер ісі», т.б. қолдан жасалынып жатқан кезде Қазақстанда «Бекмаханов ісі» пайда болды. Осы уақытта Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының есімі мүлде атаусыз қалған жоқ. Алайда оқулықтарда сирек кездесіп, жалпылама түрде ғана аталып келді. Ғылым Академиясының қорында жатқан еңбектермен танысу қияметтің күші болатын. Мәшһүр Жүсіп шығармашылығының кітап болып шығуының кешеуілдеуіне 1952–1953 жылдардағы қате көзқарастардың салқыны себеп болғаны сөзсіз.

Мәшһүр Жүсіптің әдеби, діни мұраларын зерттелінгенмен [1] де оның тарихшы ретінде жазған еңбектері тыс қалуда. Тек қана Академик Ә.Х. Марғұлан мен Е. Бекмаханов еңбектерінде ғана оның тарихи мұрасына баға берілген. Түпнұсқамен жұмыс жүргізген ғалым, академик Әлкей Хақанұлы Марғұлан 1940 ж. басылып шыққан мақаласында: «Мәшһүр–Жүсіп жинаған тарих, әдебиет материалдары өте бағалы»,–деген тұжырым жасады [2]. 1947 жылы жарыққа шыққан монографиясында Е. Бекмаханов Мәшһүр Жүсіптің мәліметтерінің географиялық нақтылығына, тарихи шынайылығына жоғары баға берді [3]. Арабтанушы А.Б. Халидовтың деректеріне сүйенер болсақ, дүние жүзінде 630000 шамалы қолжазба кітап (түпнұсқа) сақталынған [4]. Ал Қазақ қолжазбаларын зерттеген М. Бөжеев пен М. Ғұмарова Алматыдағы Орталық Ғылыми кітапхана қолжазба қорында және Әдебиет және өнер институты қолжазба қорында көлемі әртүрлі 40000 қолжазба (түпнұсқасы мен көшірмесі аралас) 3000 папкаға сидырылып салынғанын мәлімдейді [5]. Ал бұл қорларда сақталынған Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы мұрасын жете зерттеген ғалым М. Бөжеев

қолжазбалары көлемі 30 томдай болады деп көрсетті [6]. Мұндай мол қазынаны игеру көп жылдық ізденісті қажетсінеді.

Мәшһүр Жүсіптің тарихи мұраларына жоғары баға берген ғалымдардың көш басында М.Қ. Әбусейтованың тұрары хақ. Ол өз еңбектерінде тарихи мәліметтерді пайдалана отырып, орта азия ғалымдарының еңбектерімен салыстыра қарастырады [7]. Ал М.Қ.Әбусейтова, Х. Әбжанов, С. Көпеев, Ж.О.Артықбаев, М.Алпысбесұлы, Л.Қ.Жүсіпова, Е.Қ. Жүсіпов т.б. отандық тарихшылар тарихи өзектілігі мен деректік құндылығын мойындап, жоғары баға берген болатын. Еліміздің егемендік алуымен ақын қолжазбаларын зерттеп, кітап етіп шығару ісі шындап қолға алынды.

Еліміздің басына төнген қаралы кезеңде, ұлт зиялыларына қамқоршысымен рухани жаңғыруымыздың шамшыра болған Қонаев Дінмұхамед Ахметұлы еді. Ол – аса көрнекті мемлекет және қоғам қайракері, үш мәрте Социалистік Еңбек Ері, Қазақ КСР Ғылым академиясының академигі, техника ғылымының докторы, КСРО, шет ел ордендері мен медальдерінің иегері.

Д. Қонаев Қазақ КСР Ғылым академиясының академигі және оның президенті болған тұста Мәшһүр Жүсіптің Мұхамедфазыл Жүсіпов деген ұлы Білім саласындағы қажырлы еңбегі үшін Ленин орденімен марапатталады. Әрине, бұндай қошеметке кім мәз болмасын, қуанышы қойнына сыймай, үкіметке риза болған Мұхамедфазыл болашақта Бүркітті, Құмдықөл, т.б. жерлерде мектеп ашуды армандайды. Өкінішке орай, бұл қол жеткізбес қиял болып қала берді. Себебі, 1952 жылы Қазақстан КПОК– інің төмендегі қаулысы шығады:

1 Мәшһүр– Жүсіп Көпеевтің әдеби шығармаларына буржуазиялық ұлтшылдық пен діни мистицизм рухы орын алып және оның осы кезге дейін елеулі сынға алынбауына байланысты Қазақ ССР Ғылым Академиясының Президенті Қонаев жолдасқа Академияның ғылыми қызметкерлерінің атсалысуымен Жүсіп Көпеевтің әдеби қызметіндегі реакциялық бағытты әшкерелейтін материалдар әзірлеп, республикалық басылым беттерінде жариялау жүктелсін.

2 Павлодар облыстық партия комитетіне, жергілікті бұқараға Жүсіп Көпеевтің әдебиеттегі көзқарасы реакциялық, діни бағытта болғанын, ал оның моласын өзінің ұлы Пазыл Жүсіпов пен молда–мәзіндер дін уытын таратуға пайдаланып отырғанын кеңінен түсіндіріп, ғылыми– жаратылыс және дінге деген қарсы үгіт–насихат жұмыстарын күшейту міндеттелсін.

3 Павлодар облыстық партия комитетінің «Пазыл Жүсіпов мұғалімдік қызметтен босатылды» деген хабары қаперде ұсталсын.

Бұл жөнінде «Парасат» журналында Уәлихан Қалижанның «Имандылық киесі» деген тақырыпта көлемді мақаласы жарық көрген болатын [8]. Сонымен бірге аталмыш мақалада Мұхамедфазыл Жүсіповтің жоғарыдағы қаулыдан соң мектептен қуылғандығы баяндалады.

Өткен ғасырдың 20–50–жылдарында қызыл империя кезінде жазықсыз жандарды жазалау, психиатриялық мекемелерде күштеп ұстау немесе бас бостандығынан айырып, түрмеге тоғыту, тіптен асып– атудың жаппай орын алған сұмдықтары тарихымыздан белгілі. Осы бір адамзаттың еркіндігіне бағытталған зұлымдық әрекеттердің бастаушысы Сталиннің 30 жылдық режимі кезінде «шаш ал десе, бас алатын» жандайшаптар дінге қарсы шабуылдар ұйымдастырып, киелі орындарды қирата бастайды. Тасадан садақ тартқандардың нысанасына Мәшһүр–Жүсіп мазары да киіліккен болатын. Ақыры, 1952 жылы күз айларының бірінде 21 жыл беті ашық жатқан әулиенің мазарын тас–талқан етеді. Сонымен бірге Шәрәпи мен Ақ– Зейнепті КОКП–ның адамдары аңдумен болды. Бұл қамшының бір ұшы Мұхамедфазылға да тиді. Себебі, ол «молдекеңнің мазарын бұзғызбаймын» деген жандардың бірі еді. Қазір сол зұлымдықтың бет– пердесі ашылып, аруаққа лайықты құрмет, ілтипат көрсетілуде.

Қазақстан Республикасының қазіргі заманда дамуында болып жатқан терең және түбегейлі өзгерістер қоғамдық өмірдің барлық жақтарын қамтып отырғаны белгілі. Солардың қатарында еліміздің қоғамдық ғылымдары, оның ішінде отандық тарих сияқты маңызды саласы да тұр.

Бүгінгі таңда отандық тарих ғылымдарының алдында тереңдете зерттеулер жүргізуге кең мүмкіндіктер ашылып отыр. Бұрынғы өміршіл жүйе кезеңінде әр түрлі себептермен жан– жақты қарастыруға мүмкіндік берілмей келген, маңызды мәселер енді ұлттық көзқарас тұрғысынан, объективтілік негізінде зерттелене бастады. Осы орайда Қазақстан тарихы саласында жеке тұлғалар тұрғысынан зерттеулердің тарихи ақтандақтарды жоюда ролі зор екенін айтқымыз келеді. Аталмыш зерттеулер аясында Мәшһүр–Жүсіп Көпейұлын отандық тарихтағы дара тұлға деп атап көрсетуге болады. Мәшһүр– Жүсіп сусындаған халық ауыз әдебиеті – терең философиялық және ұлттық құндылықтардың, көне өркениеттің түп тамырын екені ақиқат.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Сейітжанов З. Мәшһүр Жүсіп Көпеев // Қазақ фольклористикасының тарихы. Алматы: Ғылым, 1988. – 432 б./353–382/. Дәуітов С. Мәшһүр Жүсіп Көпеев // Қазақстан мектебі. – 1990–№2. Б7 72– 79. Сүтжанов С. Екі ғасыр аралығы: Мәшһүр Жүсіп Көпеев шығармашылығы және оның зерттелу тарихы. // Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым Академия хабарлары /Филология сериясы/. 1992. № 4. Б. 26– 30.
- 2 Марғұлан Ә.Х. Мәшһүр– Жүсіп Көпеев. // Қазақ әдебиеті. – 1940. – 5 қаңтар. – №2. – Б.4. ; Тілеке Ж. Шежіре: Ертіс– Баянаула өңірі. – Павлодар: Дауа – Қазақстан, 1995. – 1 кітап. – 368 б.
- 3 Бекмаханов Е. Қазақстан ХІХ ғасырдың 20– 40 жылдарында (Оқу құралы). – Алматы : Санат, 1994. – 416 б.
- 4 Халидов А.Б. Арабские рукописи и арабская рукописная традиция.–Москва: Наука, 1985.– 311 с.
- 5 Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы (ҚҚҒС). / Редакциясын басқарған Ғабдуллин М. – Алматы: Ғылым, 1975. – Т.1. – 347 б.
- 6 Бөкеев М. Мәшһүр– Жүсіп мұралары хақында. // Жалын.– 1974.– N4. – Б.127.
- 7 Абусейтова М.Х. Казахстан и Центральная Азия в XV– XVII вв. : история, политика, дипломатия. – Алматы: Дайк–Пресс, 1998.– 268 с. ;
- 8 Парасат 1998 ж. 10 қазан.

МӘШҺҮР ЖҮСІП ЖӘНЕ АЛАШ ДАНАЛАРЫ

ПАЗЫЛОВ Ә.

ғылыми қызметкері, «Мәшһүр–Жүсіп» мұражайы, Баянауыл ауданы

*Елім– Күлік, Айдабол, Аргын– затым,
Алты алашқа жайылған Мәшһүр атым.
Қалам ұстап ұл тумас енді мұндай,
Бір мұхезжат басқаға жазған хатым.*

«Ұлының ұлылығы қашанда танылмақ», демекші алаш зиялылары мен үзгенгілес болған Мәшһүр– Жүсіп, қазақ халқының мұнын айтып, ұлт болашағы үшін тер төкті. 1888 жылдан бастап Мәшһүр– Жүсіп, «Дала уалаяты» газетіне халықтың ауыр тұрмысы туралы мақалалар мен өлеңдер жаза бастады. Онда ақын:

Басшымыз ел пайдасын сөйлемейді,

Білгіштер мұндайлыққа емес разы, Немесе: «қазақ жұрты қоршылықта, момындар «биге пара, байларға жем», әділдікке жол жоқ, шенеуліктер, «қасқырша ауыз салып жұтып жатыр, үйінде отыра алмай кедей қашты..»,– деп, патша үкіметінің қара халық басына азап төндірген жайсыз жақтарын әшкерледі.

Мәшһүр Жүсіп Көпеев, Қазан қаласында 1907 жылы баспадан шыққан «Сарыарқаның кімдікі екендігі» кітабында: «...Сарыарқаның пайдалы жеріне бөріне де қала сала бастады. Содан бері осы күнде қараған қазақты төртке бөлсең, бір құны сонда жоқ. Ол қалайша жоқ? – дейсің. Қазақтың жерін қала салуына берілді. Онан соң бастықтардың уазафасы деп ағашты, шабындық жерді алды, «ушаске войсковой» деп ат қойып бір нәрсені себеп қылып ала берді. Қазақ өз жерін өзі тастап кетуге қимай неше жыл бөзшекпенге ақша төлеп, қысы– жазы малының қорасы үшін сатылы... Қалай күн көрерміз деп, жонға шығып қыстап еді, ол жонда жан сақтап, күн көріп жүрген жерін мұжық келіп егінге лайықты деп ол алды.

Еркекте ақыл қала ма, өз қонысынан ауған соң.

Әйелде ақыл қала ма, біреуден сауын сауған соң – дегенді.

Ақылдан айырылып, жерден айырылып, шаруа– малдан береке қашып, оның үстіне алым шығып, «земский, ояз сбор, налог» деген қаптап, нашалнік, шиноуник, аттан ат қалған жоқ, қырып жойып халық тонаушылық көріп қаңғыды. Ақыры неге соғатынын құдай ел мен малда, жанда билік қалмады. Бұхар, Ташкент барсаң малайы қазақ. Сол малайлыққа жалғыз басты кеткендер ауырса кім су беріп, кім басына жастық қойып, оған иман айтуға кім даяр тұрады, өлсе кім жаназа шығарады осындай кемшіліктен тірімізге иман, өлгенімізге жаназа жоқ болып адам тәрбиесінен қалдық. Бір жерде бір қазақты мұжық атып тастаса, қазақ өлгенін қолына алып көміп, мұжық үйінде жаннан қаперсіз тыныш отыра береді. Бір қазақты бір қазақ орыс пышақтап жарып тастаса қазақ орысқа сот жоқ, көшеге ойнап күліп жүре береді. Егер бар қазақ бір урядникке, чинауникке, нашалникке ақша бергендер кісі өлтірседе кешу болып үйде қалып жатыр, ақша бермегендер сүттен ақ болса да ұсталып айдалып кетіп жатыр...»,– деп, өз ойын ашық жеткізеді. Енді бірде осы ойын өлең жолдарымен де төмендегідей сабақтайды:

Жазықсыз, қалашыны, мұжық атып,

Өлуі мұсылманның құнсыз болды.

Сондықтан да Абай мен Мәшһүр– Жүсіпті – заманының сыншыл, шыншыл, әлеуметшіл ақындары деп қабылдаған жөн.

Мұхтар Әуезов айтқандай, ұлт баласы болу үшін «үйелменді елінің өзегін жарған мұрат– мүддесінің» жолына басын тігу әркімнің де парызы. Мұратхан Бөжеевтің сөзімен айтар болсақ Мәшһүр– Жүсіп: «Бұқар, Дулат, Шортанбай, Махамбет, Мұрат, Абай поэзиясымен рухтас келген келелі шығармалар жазды». [1].

XIX ғасырдың соңғы ширегінде шыққан қазақтың тұңғыш ұлттық баспасөзі «Түркістан уалаяты» (1870–1882), «Дала уалаятының газеті» (1888–1902) тарихта ұлттық ой санаға қозғау салуымен күнды. Бірақ осы газеттердің, тағдыр талқысына түскен халыққа күйзелістен шығудың дұрыс жолын көрсетіп беруге мүмкіндігі болмады. Дегенмен де жаңа ғасырдың бірінші жартысында азаттықты аңсаған қазақтың үш арысы Ә. Бөкейханов, М. Дулатов, А. Байтұрсыновтар тұңғыш тәуелсіз, ұлттық биресмилік «Қазақ» газетін шығарды. Олар қазақтың демократиялық либералдық бағыттағы зиялыларының басын қосып тәуелсіздікке жетудің сан алуан амалдарын қарастырды. Орынборда «Қазақ» газетінің 1917 жылдың аяғына дейін редакторы болған А. Байтұрсынов газеттің кіріспе мақаласында: «Газет – халықтың көзі, құлағы һәм тілі. Адамға көз, құлақ, тіл қандай керек болса, халыққа газет сондай керек. Газеті жоқ жұрт басқа газеті бар жұрттардың қасында құлағы жоқ керең, тілі жоқ мақау, көзі жоқ соқыр сықылды», – деп көрсетті [2]. Жалпы 1918 жылдың ортасына қарай қазақстанда 12 газет шыққаны мәлім. 1913 жылы «Қазақстан» (1911– 1913), «Ешiм даласы» (1913– 1914), «Айқап» (1912– 1915) басылымдары жарық көрді. Одан бұрын шыққан «Серке» (1907) мен «Қырғыз» газетінің ғұмыры ұзақ болмады. Патша өкіметі цензураға тыйым салды. Қазақ тілінде газет шығарған тұлғалардың ізінен қалмай қудалап отырды.

«Қазақ газеттері көп шыға бастады, мақала берсеңіз болатын еді»,– деген Жүсіппек Аймауытұлының өтінішіне, Мәшһүр– Жүсіп: «ұлтым деген жандардың басы бірікпей, ештеңе оңбас...»,– деп жауап берсе керек. Мәшһүр– Жүсіп Көпеев ұлттық баспасөздің өсуі қазақ ақын– жазушыларының ерте есиуіне, еңбек жолы мен шығармашылық ізденістерінің ауқымының кеңіюіне қажет екенін ашық айтқан жан. Бірақ ол, қара халықтың білімсіздігінен басылымдардың ғұмыры қысқа болатынын да жасырмады. Мәселен 1915 жылы жазылған «Айқап» туралы деп аталатын өлеңінде:

Жұрт алды деп алады бәрі де «Айқап»,
Ешқайсысы білмейді оқып байқап.
Алған бала сандыққа тастай беріп,

Әке жүр: «Құр шығын»– деп басын шайқап.

Енді не деп ұялмай, ақша салар,

Жыртылумен әр жерде тозып қалар.

Майлық, сулық, шаршы орамал боп,

Үйіне болыстардың текке қалар [3] – деп, рухани дем боларлық басылымдардың ел қолдауына ие болмай отырғанына қынжылыс білдіреді. Ақын бұны өнер– білімнің жоқтығынан деп біледі. Сондықтан да:

Білімге жабысайық көңіл қойып,

Ерлердің жұмысына жүрмін тойып.

Болмаса сондай ерлер бізге пана,

Залымдар көзімізді алар ойып, – деп, қарапайым халықты білімге шақырып, алаш зиялыларына қолдау көрсету қазақ ұлтының парызы екенін осы өлең жолдары арқылы жеткізеді.

Арада біраз жыл өткен соң 1924 жылы Сәкен Сейфулин «Сауатсыздықты жою ең керекті іс... Ол, әсіресе, халқы надан біздің Қазақстанға өте керек іс...» [4],– деп ой салады. Қазақтың демократиялық бағыттағы тұңғыш қоғамдық– саяси және әдеби журналы – «Айқап» 1911 жылдың қаңтарынан 1915 жылдың қыркүйегіне дейін Троицк қаласындағы «Энергия» баспасынан қазақ тілінде араб әрпімен айына бір рет, кейін екі рет шығып тұрғаны белгілі. Редакторы әрі шығарушысы – журналист Мұхамеджан Сералин, хатшысы – ақын Сұлтанмахмұт Торайғыров болған. Журнал халықты отырықшылыққа, оқу– ағартуға шақырған, әлеуметтік теңсіздікті жоюға, қазақ тілі мен әдебиетін дамытуға, ескі салт– санаға қарсы күресуге үндеп, елдің жер, су сияқты өзекті мәселелерін көтерген. Көне қыр– дастандар, ертегілер, жұмбақтар, қазақ хандарының өмірі туралы деректі мағлұматтар жариялаған. Сұлтанмахмұт Торайғыров Мәшһүр– Жүсіп Көпеевпен бірнеше рет кездескен. Бірақ әулие жас ақын Сұлтанмахмұт Торайғыровты әр дайым салқын қабылдайтын. Сондай кездесулердің бірінде Әбайділда қажы «Бұныңыз не?»,- деп сұрайды. Сонда Мәшһүр– Жүсіп Көпеев «Ғұмыры ұзақ болмайды... Ажалға қимаймын ғой»,– деп жауап береді.

Мәшһүр– Жүсіп 1925 жылы жазылған «Бас редакторге» деген өлеңінде:

Бұзып– жарып кешу қылдым талай өрді,

Бір сен емес, «Алты алаш»– түгел көрді.

Сол қалыппен жүрсем жан танымады,

Сонан соң жорта жаздым бұзып түрді.

Қойдан басқа кім кетпек адал боймен,
 Бізді заман жау қылды айтпен, тоймен.
 Жүрекке соғып жүрек, тілдесе алмай,
 Сонан соң тіл қатынасты арман оймен.
 Мен кіші де, сен үлкен– тақсырым– ай,
 Мекіре балық қайтпайды тасқа ұрынбай!
 Әдетін алаңдаған қайда қалды,

Құдайқұл– Қарасордың қасқырындай [5] – деп, тоталитарлық ойлау жүйесінің ұраншыл, тар шеңберінен шыға алмай жүрген жандардың салдарынан, ұлттық сананың өміршіл– әкімшіл жүйенің торына түскенін және сөз қадірінің жоғалып бара жатқанын көрсеткендей. Мәшһүр– Жүсіп Көпеевтің қыл қаламынан туған фибратты шығармалар көптеген тұлғалардың қоғамдық–тарихи қалыптасуына игі ықпал еткені анық.

1925 жылдан 1929 жылға дейін Павлодар уезінде қазақ тілінде, Қазан жеңісінің 10 жылдығы құрметіне «Октябрьдің он жылы» (бірінші саны 1927 жылы 7 қарашада шыққан), «Октябрьдің он бір жылы» (бірінші саны 1928 жылы қарашада шыққан), «Сақтықты күшейт» (бірінші саны 1928 жылдың 17 қазанында шықты) деген үш газет бірінен соң бірі жарық көрді. Аталмыш газет басшылары, өлкелік партия комитетінің айтқанынан шыға алмаса да, Мәшһүр– Жүсіп Көпеевке өз адамдарын жібергені мәлім.

XX ғасыр басындағы тарихи оқиғалар бірінен соң бірі жалғасын тауып, қоғамдық озық ойлы азаматтар ұлы саяси өрлеу үстінде болды. Бұның өзі қазақ әдебиетіне бостандық сүйгіш рух әкелді.

Әлихан Бөкейханов (1905 жылдың аяғына қарай) Орал қаласында қазақ зиялы қауымы арасында кадет партиясын құрды. 1906 жылы Семей қаласында партия құру съезі шақырылып, оған Шәкәрім Құдайбердиев қатысты. Қазақ кадет партиясының мүшелері ұлт мәселелерін күн тәртібіне қойып «Пікір», «Фикер» газетінде өз бағдарламаларын жариялады. Бағдарламада қамтылған басты мәселелері: Орыстардың көшіп келуін тежеу. Жердің қазақтікі екенін дәлелдеу. Кедей жұмысшыларға еркіндік беру. Қазақ балалары үшін мектеп, медресе, университеттер ашу.

1917 жылы 1–11 мамыр аралығында Мәскеуде өткен Бүкілресейлік мұсылман сиезіне қазақ облыстарынан, Түркістан, Кавказдан, Сібірден, Хиуа мен Бұқарадан және тағы басқа жерлерден 830–ға тарта делегат қатынасты. Бүкілресейлік мұсылман сиезінде қаралған басты мәселелер оқу– ағарту, жергілікті басқару, жер, дін, әйел, Ресейдің мемлекеттік құрылысы, Ресейлік мұсылмандар

кеңесін құру болды. Мұсылман сиезінің қарарында бүкіл мұсылман істерін басқарып тұратын «Шура– и– Ислам» болсын деген қаулы қабылданды.

Мәшһүр– Жүсіп Көпеевтің Шәкәрім Құдайбердиевпен бірнеше рет кездесіп, бір– біріне жылы сөздер айтқанын нысынаға алған кейбір жандар, екі дананы да «Шура– и– Ислам» партиясын қолдағанын айтады. Жалпы, Мәшһүр– Жүсіп Көпеевті белгілі бір саяси партияны қолдаған деп айту қиын. Оның болашақты болжап, ұзаққа көз жүгіртіп: «Біз адастық жақсылар салған ізден»,– деп жырлауының өзі, партиялардың ғұмырының қысқа болатынан сездірткендей. Мәшһүр– Жүсіп Көпеев өздігінен құрылып, тез тарап жатқан партияларды қолдамайтынын білдіріп:

Көп болып гуілдесер байлауы жоқ,
 Партия, күнде кеңес, сайлауы жоқ.
 Күн бұрын алас ұрып өуреленер,
 Асулы күнде қазан, қайнауы жоқ [6],
 Немесе:

Біреудің ерген ақымақ желегіне,
 Жылп етер: «Жараймын– деп,– серігіне!»
 Шақырса бір партия жаназаға,
 Бармайды туысқанның өлігіне [7],– деп сын айтады.

1917 жылғы ақпан төңкерісін қазақ халқы да еркін бір тыныс алғандай қалыпта қарсы алды. Қазақ зиялылары «бостандыққа қолымыз жетті» деп жар салды, енді бірі жаңа үкіметті қолдауға үндеу тастады. Мәшһүр– Жүсіп Көпеевте бұны қолдап:

Мархабат, патшамыздан, кендік тиіп,

Көз жасын нашарлардың тәңірім иіп! [8],– деп Шоқан мен Ыбырай қалыптастырған дәстүрлерді, гуманистік, демократиялық бағыттағы өрісті ойларды жалғастырушы ретінде көрінді. Содан болар «үш жүздің» жүйрігі атанған Мәшһүр– Жүсіп Көпеевке жазған бір хатында Жүсіпбек Аймауытов: «Сіз қазақтың қазақ заманында дүниеге келіп қалған гауһарысыз. Сіздің құлашыңыз ұзын, қиялыңыз терең, арманыңыз...»,– деп жазады. Бірақ Мәшһүр– Жүсіп Көпеевтің осы бір ерекше қуашышпен шабыттанып жазған шығармалары кейін теріс бағаланады. С. Мұқановтың «Абайдың әдебиет мектебі және оның шәкірттері» атты баяндамасында Мәшһүр Жүсіпке төмендегідей баға берген: «Алтыншы – Мәшһүр Жүсіп Көпеев (1931– 1958). Бұл ақынды Абай шәкірттері деген тізімге Әбіш Жиреншин қосады да, неге қосқанын дәлелдемейді... ол патшаны да патша шығарған манифесті де жамандаудың орнына

мақтайды... Патшаны соншалық көтермелейтін Көпеев, Думаға қазақ атынан баратын бір депутатты Алаштың көңіліндегі мұнын айтады дейді де, оның аты– жөнін жұмбақтайды. Ол жұмбақтаған, мақтаған адамы – Ә. Бөкейханов еді...» Кейіннен жылымық кезең келген соң ақын оңды бағасын ала бастады. Мысалы, профессор Б. Кенжебаев өзінің «Қазақ халқының XX ғасыр басындағы демократ жазушылары» деген еңбегінде: «Жалпы алғанда М. Ж. Көпеев өлеңдерінде қазақ халқының жай– күйін, заман жайын дұрыс аңғарады. Соған байланысты халықтың, оқығандардың арманын, міндет–мақсатын дәл түсінеді, айқын білдіреді. Прогресшіл ағартушы–демократтық жолда» деп, жазды [9].

1917 жылдың қазанында уақытша үкіметтің тақтан кетуіне байланысты құрылған жаңа үкімет ешкімменде санаспайтынын бірден аңғартты. Халық Комиссариаттары Кеңесінің 1918 жылғы «Қызыл террорлар жайлы» қаулысына сәйкес жазықсыз жандарды ату үкімдері төтенше комиссия, атқару комитетінің алқалары, революциялық трибуналдар, тергеу комиссиялары, әскери комитет пен комиссарлар, армия штабтары мен революциялық әскери кеңестерімен шығарылып, орындалып отырғаны белгілі. Бұл жағыдайды Мәшһүр–Жүсіп Көпеев:

«Атам!» – деп қорқытады, мылтығы ұзын,– дей келе,

Сөйлесе, жұрт пайдасын, данышпандар,

Хакімдер атып тастар көзін жойып.

Қалайша Россияның ғаділдігі

Мүшелер кісімізді малша сойып?! [10].

Немесе:

Бас қоссақ екеу– үшеу, деуші еді: «Қой!»

Қоймасаң деген сөз бар: «Ал, көзін жой!»

Баста билік жоқтықтан тырп ете алмай,

Өлгенге ас бере алмадық, туғанға той [11], – деп сипаттайды.

Мәшһүр–Жүсіп қай заманда болсын, азаттықты аңсаған қуатты жырларымен қазақ поэзиясының асқақ шыңы болып қала бермек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 М. Бөжеев «Мәшһүр– Жүсіп мұралары хақында» жұлдыз №3. 127– бет, 1974 жыл.

2 «Қазақ» газеті, Алматы, 1998, 10– бет.

3 «Мәшһүр– Жүсіп Көпейұлы» 20– 210– бет. Алматы «Алаш баспасы» 2003 жыл.

4 С. Сейфуллаұлы «Қазақ арасындағы сауатсыздықты жою» // Еңбекші қазақ. 1934 жыл 13 маусым

5 «Мәшһүр– Жүсіп Көпейұлы» Шығармалар жинағы 4 том, 258– бет Павлодар, 2004 жыл.

6 «Мәшһүр– Жүсіп Көпейұлы» Шығармалар жинағы 4 том, 13– бет Павлодар, 2004 жыл.

7 Бұл да сонда, 48– бет.

8 «Мәшһүр– Жүсіп Көпейұлы» Шығармалар жинағы 4 том, 32– бет, Павлодар, 2004 жыл.

9 Кенжебаев Б. XX ғасыр басындағы әдебиет. – Алматы, 1974.

10 «Мәшһүр– Жүсіп Көпейұлы» Шығармалар жинағы 4 том, 31– – бет, Павлодар, 2004

11 Бұл да сонда, 72– бет.

ТӘУЕЛСІЗДІК ТҰҒЫРЫ ЖӘНЕ МӘШҺҮР ЖҮСІП КӨПЕЙҰЛЫ

ПАЗЫЛОВ Ә.

ғылыми қызметкері, «Мәшһүр Жүсіп» мұражайы, Баянауыл ауданы

*Елім–Кулік, Айдабол, Аргын–затым,
Алты алашқа жайылған Мәшһүр атым.*

*Қалам ұстап ұл тумас енді мұндай,
Бір мұхезжат басқаға жазған хатым.*

Қазақ халқының тарихын саралап, сабырмен таразыға салар болсақ, қазақ елінің тәуелсіздігіне оңай қол жеткізбегеніне көз жеткіземіз. Демек, еліміз қазақ хандығынан бастап бүгінгі Тәуелсіз Қазақстанға дейін небір өтпелі ауыр күндерді басынан кешірді.

Қуаныш пен қайғы, зейнет пен бейнет, рақат пен азап сияқты өмірдің күнгейі мен көлеңкесін қай пенде басынан өткізбеген?! Халыққа нәубет боп төнген қара құйындар қаншама?! «Орнында бар оналар» дегендей біздің кезінде ұмытыла жаздаған салт – дәстүріміз, тіліміз, дініміз, тұлғаларымыз өз мәртебесіне қайтадан ие болды. Ең бастысы өлгеніміз тіріліп, өшкеніміз жанды. Болашақ ұрпақ талай тамсанып, талай сүйінетін алыптардың есмдері елімен қайта қауышты. «Ұлының ұлылығы қашанда танылмақ», демекші алаш зиялыларының қатарынан табылып, көпшілікпен бірге болған Мәшһүр–Жүсіп Көпеев қазақ халқының жоқтаушысы, шамшырағы болды.

1888 жылдан бастап бірінші қазақ газеті «Дала уалаяты» бетінен Мәшһүр– Жүсіп Көпеевтің халықтың ауыр тұрмысы сипатталған мақалалары мен өлеңдері жиі көріне бастайды. Онда ақын:

Басшымыз ел пайдасын сөйлемейді,
Білгіштер мұндайлыққа емес разы,

Немесе: «қазақ жұрты қоршылықта, момындар «биге пара, байларға жем», әділдікке жол жоқ, шенеуліктер, «қасқырша ауыз салып жұтып жатыр, үйінде отыра алмай кедей қашты...», – деп, патша үкіметінің қара халық басына азап төндірген жайсыз жақтарын әшкерледі. Сондықтан да XIX ғасырдың 1885– 1890 жылдары Мәшһүр– Жүсіп Көпеевтің саяси көзқарастарының қалыптасып, өз халқы үшін жан аямай күрес жолына түскен кезі болып есептеледі. Ол 1890 жылы генерал– губернатордың қазақ халқының тұрмысымен танысып, елмен сұхбаттасып қайтқаннан кейінгі жағыдайды баяндай келе «Дала уалаяты» газетінің 1890 жылғы 46 санында: «...дала уалаяттарын көріп өткеннен бері қарай, шүкір құдайға, қара бұқара халқының мал шаруасына береке кіріп, арық мал семіріп, малдың желіне сүт берекесі кіріп, төрт түлік мал шаруасымен тұрған қыр қазағына бір түрлі ууаныш пайда болды», деп ұлықтарға риза болып «...Құдайым жұрттың дұғасын қабыл қылсын. Ұлықтарының көңілін қара бұқара халқына мейірімді қылсын. Жақсылардың шарапаты мен жұрттың шаруасына береке кірсін.»

Батасын да берген болатын [1].

Орыс оқымыстысы Белослюдов «XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап қазақ әдебиетінің жаңа кезеңі – жазба әдебиеті басталады. Жазба әдебиетінің негізін салушының есімі Мәшһүр деген атпен белгілі болған Жүсіп Көпеев», деп Мәшһүр– Жүсіп Көпеевтің еңбегіне әділ баға береді. Сонымен бірге Қазақ ССР тарихында «...Қазақтың ауыз әдебиеті дәстүрлері мен өз заманындағы жазба әдебиетпен тығыз байланыста болды... Көпеев бүкіл дерлік қазақ даласын, Түркістан өлкесін аралап, көптеген ақындармен, суырыпсалма жыршылармен кездесті, олармен сөзбен айтысып та жүреді, өзінің белгілі адамдарымен әңгімелерін, олардың маңызды нақылдарын, ұтымды өткір сөздерін өзінің дәптеріне,.. жазып алып отырды...»,– деп сипатталады [2]. Сондықтан да Мәшһүр– Жүсіп Көпеевті Абай мен Шәкәрімнен бөліп қарауға болмайды. Абайдың шығармалары 1909– жылдан, ал Мәшһүр– Жүсіптің кітаптары 1906– ші жылдан бастап елінің, іздеп жүріп оқитын шамшырағына айналды.

Мәшһүр Жүсіп Көпеев, Қазан қаласында 1907 жылы баспадан шыққан «Сарыарқаның кімдікі екендігі» кітабында:

«...Сарыарқаның пайдалы жеріне бәріне де қала сала бастады. Содан бері осы күнде қараған қазақты төртке бөлсең, бір құны сонда жоқ. Ол қалайша жоқ? – дейсің. Қазақтың жерін қала салуына берілді. Онан соң бастықтардың уазафасы деп ағашты, шабындық жерді алды, «ушаске войсковой» деп ат қойып бір нәрсені себеп қылып ала берді. Қазақ өз жерін өзі тастап кетуге қимай неше жыл бөзшекпенге ақша төлеп, қысы– жазы малының қорасы үшін сатылы... Қалай күн көрерміз деп, жонға шығып қыстап еді, ол жонда жан сақтап, күн көріп жүрген жерін мұжық келіп егінге лайықты деп ол алды.

Еркекте ақыл қала ма, өз қонысынан ауған соң.

Әйелде ақыл қала ма, біреуден сауын сауған соң – дегенді.

Ақылдан айырылып, жерден айырылып, шаруа– малдан береке қашып, оның үстіне алым шығып, «земский, ояз сбор, налог» деген қаптап, нашалнік, шиноуник, аттан ат қалған жоқ, қырып жойып халық тонаушылық көріп қаңғыды. Ақыры неге соғатынын құдай ел мен малда, жанда билік қалмады. Бұхар, Ташкент барсаң малайы қазақ. Сол малайлыққа жалғыз басты кеткендер ауырса кім су беріп, кім басына жастық қойып, оған иман айтуға кім даяр тұрады, өлсе кім жаназа шығарады осындай кемшіліктен тірімізге иман, өлгенімізге жаназа жоқ болып адам тәрбиесінен қалдық. Бір жерде бір қазақты мұжық атып тастаса, қазақ өлгенін қолына алып көміп, мұжық үйінде жаннан қаперсіз тыныш отыра береді. Бір қазақты бір казак орыс пышақтап жарып тастаса казак орысқа сот жоқ, көшеге ойнап күліп жүре береді. Егер бар казак бір урядникке, чинауникке, нашалникке ақша бергендер кісі өлтірседе кешу болып үйде қалып жатыр, ақша бермегендер сүттен ақ болса да ұсталып айдалып кетіп жатыр...»,– деп, өз ойын ашық жеткізеді.

Енді бірде осы ойын өлең жолдарымен де төмендегідей сабақтайды:

Жазықсыз, қалашыны, мұжық атып,

Өлуі мұсылманның құнсыз болды.

Сондықтан да Абай мен Мәшһүр– Жүсіпті – заманының сыншыл, шыншыл, әлеуметшіл ақындары деп қабылдаған жөн. «. Мұхтар Әуезов айтқандай, ұлт баласы болу үшін «үйелменді елінің өзегін жарған мұрат– мүддесінің» жолына басын тігу әркімнің де парызы. Мұратхан Бөжеевтің сөзімен айтар болсақ Мәшһүр– Жүсіп: «Бұқар, Дулат, Шортанбай, Махамбет, Мұрат, Абай поэзиясымен рухтас келген келелі шығармалар жазды.» [3].

XIX ғасырдың соңғы ширегінде шыққан қазақтың тұңғыш ұлттық баспасөзі «Түркістан уалаяты» (1870– 1882), «Дала уалаятының газеті»

(1888–1902) тарихта ұлттық ой санаға қозғау салуымен құнды. Бірақ осы газеттердің, тағдыр талқысына түскен халыққа күйзелістен шығудың дұрыс жолын көрсетіп беруге мүмкіндігі болмады. Дегенмен де жаңа ғасырдың бірінші жартысында азаттықты аңсаған қазақтың үш арысы Ә. Бөкейханов, М. Дулатов, А. Байтұрсынұвтар тұңғыш тәуелсіз, ұлттық биресмилік «Қазақ» газетін шығарды. Олар қазақтың демократиялық либералдық бағыттағы зиялыларының басын қосып тәуелсіздікке жетудің сан алуан амалдарын қарастырды. Орынборда «Қазақ» газетінің 1917 жылдың аяғына дейін редакторы болған А. Байтұрсынұв газеттің кіріспе мақаласында: «Газет – халықтың көзі, құлағы һәм тілі. Адамға көз, құлақ, тіл қандай керек болса, халыққа газет сондай керек. Газеті жоқ жұрт басқа газеті бар жұрттардың қасында құлағы жоқ керең, тілі жоқ мақау, көзі жоқ соқыр сықылды», – деп көрсетті [4]. Жалпы 1918 жылдың ортасына қарай қазақстанда 12 газет шыққаны мәлім. 1913 жылы «Қазақстан» (1911–1913), «Ешiм даласы» (1913–1914), «Айқап» (1912–1915) басылымдары жарық көрді. Одан бұрын шыққан «Серке» (1907) мен «Қырғыз» газетінің ғұмыры ұзақ болмады. Патша өкіметі цензураға тыйым салды. Қазақ тілінде газет шығарған тұлғалардың ізінен қалмай құдалап отырды.

«Қазақ газеттері көп шыға бастады, мақала берсеңіз болатын еді», – деген Жүсіппек Аймауытұлының өтінішіне, Мәшһүр–Жүсіп Көпеев «ұлттық деген жандардың басы бірікпей, ештеңе оңбас...», – деп жауап берсе керек. Мәшһүр–Жүсіп Көпеев ұлттық баспасөздің өсуі қазақ ақын–жазушыларының ерте есиуіне, еңбек жолы мен шығармашылық ізденістерінің ауқымының кеңіюіне қажет екенін ашық айтқан жан. Бірақ ол, қара халықтың білімсіздігінен басылымдардың ғұмыры қысқа болатынын да жасырмады. Мәселен 1915 жылы жазылған «Айқап» туралы деп аталатын өлеңінде:

Жұрт алды деп алады бәрі де «Айқап»,
Ешқайсысы білмейді оқып байқап.
Алған бала сандыққа тастай беріп,
Әке жүр: «Құр шығын» – деп басын шайқап.
Енді не деп ұялмай, ақша салар,
Жыртылумен әр жерде тозып қалар.
Майлық, сулық, шаршы орамал боп,

Үйіне болыстардың текке қалар [5] – деп, рухани дем боларлық басылымдардың ел қолдауына ие болмай отырғанына қынжылыс білдіреді. Ақын бұны өнер–білімнің жоқтығынан деп біледі. Сондықтан да:

Білімге жабысайық көңіл қойып,
Ерлердің жұмысына жүрмін тойып.
Болмаса сондай ерлер бізге пана,

Залымдар көзімізді алар ойып, – деп, қарапайым халықты білімге шақырып, алаш зиялыларына қолдау көрсету қазақ ұлтының парызы екенін осы өлең жолдары арқылы жеткізеді.

Арада біраз жыл өткен соң 1924 жылы Сәкен Сейфулин «Сауатсыздықты жою ең керекті іс... Ол, әсіресе, халқы надан біздің Қазақстанға өте керек іс...» [6], – деп жазады. Қазақтың демократиялық бағыттағы тұңғыш қоғамдық–саяси және әдеби журналы – «Айқап» 1911 жылдың қаңтарынан 1915 жылдың қыркүйегіне дейін Троицк қаласындағы «Энергия» баспасынан қазақ тілінде араб әрпімен айына бір рет, кейін екі рет шығып тұрғаны белгілі. Редакторы әрі шығарушысы – журналист Мұхамеджан Сералин, хатшысы – ақын Сұлтанмахмұт Торайғыров болған. Журнал халықты отырықшылыққа, оқу–ағартуға шақырған, әлеуметтік теңсіздікті жоюға, қазақ тілі мен әдебиетін дамытуға, ескі салт–санаға қарсы күресуге үндеп, елдің жер, су сияқты өзекті мәселелерін көтерген. Көне жыр–дастандар, ертегілер, жұмбақтар, қазақ хандарының өмірі туралы деректі мағлұматтар жариялаған. Сұлтанмахмұт Торайғыров Мәшһүр–Жүсіп Көпеевпен бірнеше рет кездескен. Бірақ әулие жас ақын Сұлтанмахмұт Торайғыровты әр дайым салқын қабылдайтын. Сондай кездесулердің бірінде Әбайдiлда қажы «Бұныңыз не?», – деп сұрайды. Сонда Мәшһүр–Жүсіп Көпеев «Ғұмыры ұзақ болмайды... Ажалға қимаймын ғой», – деп жауап береді. Мәшһүр–Жүсіп Көпеевтің мақалаларын басылым бетіне жариялап, жанашырлық білдіріп жүретін Жүсіпбек аймауытұлы мен Сұлтанмахмұт Торайғыров болатын.

Мәшһүр–Жүсіп Көпеевтің ғылым–білім туралы айтылған пікірлері мен жыр жолдарын, саяси қуғын–сүргіннің алғашқы толқындарының қарлығаштары Жүсіпбек Аймауытов, Дихан Әбілев, Шәкәрім Құдайбердіұлы, үкілі Ыбырай қолдап, коммунистік қысымның күшеюіне қолдарынан келгенше қарсы шығып, сауат ашу мектептерінен жоғарғы оқу орындарын ашу керек екенін жырға қосты. Мәселен, Шәкәрім Құдайбердіұлы:

Ұры, қары, қу, сұмның жан жолдасы.
Қазақ қайтіп ел болар, қарағым–ау?
Бұл ұзамай құриды, сөздің расы.
Николайдың иісі осы елде тұр,

Ондырмайды сәулесіз өңкей масы,— деп, қоғамдық ортаны қалыптастыру үшін алдымен адамды түзету және халықтың санасын оятуды қажет екенін айтады [7].

Ал 1925 жылы жазылған «**Бас редакторге**» деген өлеңінде Мәшһүр– Жүсіп Көпеев:

Бұзып– жарып кешу қылдым талай өрді,
Бір сен емес, «Алты алаш»– түгел көрді.
Сол қалыппен жүрсем жан танымады,
Сонан соң жорта жаздым бұзып түрді.
Қойдан басқа кім кетпек адал боймен,
Бізді заман жау қылды айтпен, тоймен.
Жүрекке соғып жүрек, тілдесе алмай,
Сонан соң тіл қатынасты арман оймен.
Мен кіші де, сен үлкен– тақсырым– ай,
Мекіре балық қайтпайды тасқа ұрынбай!
Әдетің алаңдаған қайда қалды,

Кұдайқұл– Қарасордың қасқырындай [8] – деп, тоталитарлық ойлау жүйесінің ұраншыл, тар шеңберінен шыға алмай жүрген жандардың салдарынан, ұлттық сананың өміршіл– әкімшіл жүйенің торына түскенін және сөз қадірінің жоғалып бара жатқанын ескерткендей. Мәшһүр– Жүсіп Көпеевтің қыл қаламынан туған ғибратты шығармалар көптеген тұлғалардың қоғамдық– тарихи қалыптасуына игі ықпал еткені анық.

1925 жылдан 1929 жылға дейін Павлодар уезінде қазақ тілінде, Қазан жеңісінің 10 жылдығы құрметіне «Октябрьдің он жылы» (бірінші саны 1927 жылы 7 қарашада шыққан), «Октябрьдің он бір жылы» (бірінші саны 1928 жылы қарашада шыққан), «Сақтықты күшейт» (бірінші саны 1928 жылдың 17 қазанында шықты) деген үш газет бірінен соң бірі жарық көрді. Аталмыш газет басшылары, өлкелік партия комитетінің айтқанынан шыға алмаса да, Мәшһүр– Жүсіп Көпеевке өз адамдарын жібергені мәлім.

XX ғасыр басындағы тарихи оқиғалар бірінен соң бірі жалғасын тауып, қоғамдық озық ойлы азаматтар ұлы саяси өрлеу үстінде болды. Бұның өзі қазақ әдебиетіне бостандық сүйгіш рух әкелді.

Мәшһүр–Жүсіп Көпеевке жазған бір хатында Жүсіпбек Аймауытов: «Сіз қазақтың қазақ заманында дүниеге келіп қалған гауһарысыз. Сіздің құлашыңыз ұзын, қиялыңыз терең, арманыңыз...», – деп жазады. Бірақ Мәшһүр– Жүсіп Көпеевтің осы бір ерекше қуашышпен шабыттанып жазған шығармалары кейін теріс бағаланады. С. Мұқановтың «Абайдың әдебиет мектебі

және оның шәкірттері» атты баяндамасында Мәшһүр Жүсіпке төмендегідей баға берген: «Алтыншы – Мәшһүр Жүсіп Көпеев (1931–1958). Бұл ақынды Абай шәкірттері деген тізімге Әбіш Жиреншин қосады да, неге қосқанын дәлелдемейді... ол патшаны да патша шығарған манифесті де жамандаудың орнына мақтайды... Патшаны соншалық көтермелейтін Көпеев, Думаға қазақ атынан баратын бір депутатты Алаштың көңіліндегі мұнын айтады дейді де, оның аты– жөнін жұмбақтайды. Ол жұмбақтаған, мақтаған адамы – Ә. Бөкейханов еді...» Кейіннен жылымық кезең келген соң ақын оңды бағасын ала бастады. Мысалы, профессор Б. Кенжебаев өзінің «Қазақ халқының XX ғасыр басындағы демократ жазушылары» деген еңбегінде: «Жалпы алғанда М. Ж. Көпеев өлеңдерінде қазақ халқының жай– күйін, заман жайын дұрыс аңғарады. Соған байланысты халықтың, оқығандардың арманын, міндет– мақсатын дәл түсінеді, айқын білдіреді. Прогресшіл ағартушы– демократтық жолда» деп, жазды [9]. Мәшһүр–Жүсіп қай заманда болсын, азаттықты аңсаған қуатты жырларымен қазақ поэзиясының асқақ шыңы болып қала бермек.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Юсуф Копеев «Біздің қазақ халқының». «Дала уалаяты газеті» Құрастырушы Ү. Сүбханберлин, 170 бет, Алматы «Ғылым» баспасы 1994 жыл.
- 2 Қазақ ССР тарихы. Қазақ мемлекет баспасы, 1957, 581– 582 бет.
- 3 М. Бөжеев «Мәшһүр– Жүсіп мұралары хақында» Жұлдыз №3. 127– бет, 1974 жыл.
- 4 «Қазақ» газеті, Алматы, 1998, 10– бет.
- 5 «Мәшһүр– Жүсіп Көпейұлы» 20– 210– бет. Алматы «Алаш баспасы» 2003 жыл
- 6 С. Сейфуллаұлы «Қазақ арасындағы сауатсыздықты жою» // Еңбекші қазақ. 1934 жыл 13 маусым
- 7 Шәкәрім Құдайбердіұлы. Өлеңдер мен поэмалар. Құрастырған; М. Мағауин. Алматы, 1988 жыл.
- 8 «Мәшһүр– Жүсіп Көпейұлы» Шығармалар жинағы 4 том, 258– бет Павлодар, 2004 жыл
- 9 Кенжебаев Б. XX ғасыр басындағы әдебиет. – Алматы, 1974.

ОКТАБРЬ: ПАМЯТЬ И ПАМЯТНИКИ

РАХМЕТОВА Ж.
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
МОШНА Н. И.
ст. преподаватель,
ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Чуть более ста лет отделяет нас от событий Октября 1917 года и последующего за ним 1918 – года установления Советской власти в Павлодаре. Эти события, изменившие ход мировой истории, заставляют обратиться к проблеме формирования общей исторической памяти, ответить на вопросы: как сохраняем в памяти своё прошлое и как интерпретируем исторические события. Мы воспринимаем события столетней давности по учебникам истории, документам, памятникам, названиям улиц и площадей.

В последние десятилетия появилось такое направление как политика памяти. Алексей Миллер – доктор исторических наук, занимающийся политикой памяти считает, что «один из аспектов политики памяти – это конструирование таких историй, выбор – про что мы рассказываем, выбор – как мы рассказываем, выбор – зачем мы рассказываем» [1].

Исследованием проблемы памяти в истории занимается и Поль Рикёр – французский философ. Он пишет, что музеи и памятники создаются для того, чтобы рассказать людям о вещах, о которых они могут ничего не знать, совершенно забыли или вовсе никогда не знали, т.е. через памятные места, музеи возродить память. И здесь важна «верная, справедливая память», которая связана с коллективной памятью – это память о моральной обязанности осуществлять справедливость. Индивидуальная и коллективная память, способствующая формированию личной идентичности, порождает проблему справедливой памяти. Проблема состоит в том, что 20 век – век насилия: революции, войны и мы сталкиваемся с тем, что у каждого формируется своя память. И здесь мы сталкиваемся с проблемой морали и справедливости (кто как видит и кто как истолкует факты, события, памятники). Со справедливой памятью связано и понятие Забвение. Рикер вводит понятие – «глубины забвения» – связанного с удалением во времени от событий, либо глубоко ли на поверхности лежит память об этом событии. Вопрос о глубине прошлого нашей памяти приводит к обращению понятия След – он может быть культурный, след – архив, т.е.

письменный источник, след – музей, памятник, название улицы. Обращение к прошлому всегда сложно. Для историка очень важно – каким образом будут представлены те или иные факты. Говоря о репрезентации прошлого мы сталкиваемся с идеологизацией памяти, которая становится возможной благодаря средствам варьирования, предоставляемым работой нарративной конфигурации [2].

В результате становится возможно манипулирование человеческой памятью. Что мы видим сейчас на примере нашего общества и его отношения к прошлому через памятники, названия улиц и т.д.

Историю о памятниках, памятных местах города Павлодара, его улицах мы можем узнать, обратившись к книге известного краеведа Э.Д.Соколкина, который около 30 лет собирал информацию, представленную в книге «Улицы нашего города»[3].

Эрнест Соколкин хронологически отследил историю улиц начиная с 1863 года. Именно тогда был утвержден первый проектный план города. Сам Павлодар как территориальная единица был образован двумя годами ранее.

Что же представлял собой «город ястребиный», как сказал про него поэт Павел Васильев, почти 150 лет назад? Вначале было всего 18 улиц – 10 поперечных и 8 продольных. Сейчас в Павлодаре 315 улиц, переулков, площадей и проездов [3, с.11].

Первый бум переименований начался в Павлодаре в 1919 году, когда большевики, отрекаясь от царского прошлого – «отречемся от старого мира», стремились, как пелось в песне «мы наш, мы новый мир построим, кто был никем, тот станет всем...» И началось повсеместное переименование.

Нами была сделана частичная выборка улиц – улицы – антропонимы, т.е. носящие имена выдающихся личностей своего времени, революционеров страны Советов, тех, кто устанавливал Советскую власть в Павлодаре и стране.

Таблица 1 – Список переименованных улиц [3, с. 215–217]:

Старое название	Новое название	Дата переименования
Троцкого	Дзержинского	1927 г.
Дзержинского	Сатпаева	2002 г.
Мещанский I переулок	Луначарского	1919 г.
Грибоедова	Орджоникидзе	1965 г.
Фрунзе	Маргулана	2004 г.
Калинина	Чокина	2003 г.

Владимирская	Ленина	1919 г.
Ленина	Астана	2017 г.
Мещанский 10 переулок	Крупской	1919 г.
Куйбышева	Торайгырова	1993 г.
Александровская	Володарского	1919 г.
Мещанский 9 переулок	Урицкого	1919 г.

Краевед выделяет три бума переименований – в 1919 году, в 1956–м и в 1990–2000 годах. Третья волна переименований началась в 1990–е: улица Красноармейцев переименована в улицу Кривенко, Куйбышева – Торайгырова и т.д.

Названия улиц и площадей сегодня – вечно живые и образные понятия о прошлом и настоящем. Для наших потомков они останутся свидетельством того, как рос и развивался город, какие люди были связаны с историей страны и историей города. Они отдавали ему свой труд, энергию, вдохновение, а иногда и жизнь.

В 2000–е четыре улицы были переименованы и названы в честь академиков – улица академика Чокина (бывшая Калинина), Бектурова (бывшая Советов), Маргулана (Фрунзе), Сатпаева (бывшая Дзержинского).

Также четырежды меняла название центральная сейчас улица Павлодара – имени академика Каныша Сатпаева. До 2002 года несколько десятков лет она носила имя главного чекиста страны Советов Феликса Дзержинского. В прошлом веке ее называли Троицкой. Позже удивительно созвучно и на тот момент актуально стала улицей Троцкого.

До революции названия улиц утверждались на заседании городской думы. Например, улица Ленина ранее была Владимирской. В 1893 году по инициативе городского головы Артемия Дерова центральную в то время улицу называли в честь его недавно родившегося сына Владимира. То есть вся заслуга отпрыска купца первой гильдии была в том, что он появился на свет ко времени, когда было задумано дать новое название Телеграфной улице.

Вообще у этой улицы много интересного. Во–первых, ее называли в честь вождя мирового пролетариата в 1919 году, то есть при жизни Ленина. Во–вторых, с тех пор никто за 98 лет ни разу (!) не посягнул выступить с предложением назвать ее по–другому. И только в 2017 году она была переименована в улицу Астана. Возможно, название не совсем созвучно, поскольку эта улица всегда была частью старого города Павлодара, что является

его особенностью, ведь не все города могут похвастаться старой, исторической частью города, где все дышит историей. Всего же в истории этой улицы пять названий. Вначале она была Торговой, потом Телеграфной, Владимирской и Ленина. А теперь – Астана.

Не раз меняла свое название и улица академика Маргулана. Сначала она была Никольской, потом недолго – с 1919–го по 1925–й – была улицей Красной Зари. Потом 80 лет она носила фамилию советского полковника Фрунзе.

В наше время зачастую с инициативой переименования выступает Совет ветеранов области. Так было предложено переименовать улицу, названную в честь чекиста Терентия Дерибаса, теперь это улица Кудайбергена Сураганова – участника Великой Отечественной войны.

Терентий Дерибас был одним из организаторов Октябрьской революции в Оренбургской губернии, затем вёл борьбу за Советскую власть на Южном Урале. В 1920 году – председатель Павлодарского ревкома и бюро РКП(б), руководитель массовых расстрелов офицеров и классовых врагов в Павлодаре и Троицке.

Улица имени Теплова расположена в южной части города. Была образована в 50–х годах: идет от улицы Советов и заканчивается у улицы Сатпаева. Бывшая Южная улица переименована в 1957 г. в честь заместителя председателя Павлодарского Совдепа, руководителя павлодарских большевиков Семена Кононовича Теплова (1880–1918). Памятник Теплому находится на улице Астана, он был установлен 19 августа 1969 года на условном месте гибели С.К. Теплова близ СШ №8. На памятнике укреплен бронзовый барельеф и ниже дан текст «Здесь летом 1918 года зверски убит белогвардейцами руководитель павлодарских большевиков Семен Кононович Теплов» [4, с. 26].

Улица 25–го Октября – до 1919 г. – улица Воскресенская. Была названа в честь исторической даты – Октябрьской революции в России по старому стилю 25 Октября (7 ноября) 1917 года. Название существовало с декабря 1919 по сентябрь 2002 года, ныне это улица Генерала Дюсенова.

До сих пор есть в нашем городе улица 29–го Ноября. В 1919 г. части Красной Армии вошли в Павлодар по этой улице (она тогда была Станичной, потом переименовали).

Сохранились в Павлодаре и памятники, связанные с начальным периодом Советской власти. Так, 1 июля 1928 года на бывшей базарной площади был установлен памятник Ленину. С инициативой его сооружения выступили учителя, которые на методической

конференции в августе 1927 года предложили отработать на субботнике всем организациям города и перечислить деньги на памятник вождю. В Омске была отлита скульптура, на месте соорудили постамент [4, с. 25]. Вокруг памятника был заложен сквер. Все городские мероприятия стали проходить в сквере, у памятника Ленину. Зеленый островок стал любимым местом отдыха горожан, которые стали называть его «Ленпарк». 22 июня 1945 года в парке им. Ленина состоялся митинг, где было объявлено о начале Великой Отечественной войны. Отсюда более трехсот горожан добровольно ушли на фронт. До 1955 года «Ленпарк» был единственным парком города. В 1961 году студенты– москвичи подарили парку, который отдали детям, скульптуры зверей сказочных персонажей. До сих пор не смолкает детский смех в старом парке.

В горсаде на месте братской могилы борцов, павших за установление Советской власти в Павлодаре, сохранился памятник. На постаменте две скульптуры, символизирующие дружбу народов – казахов и русских, вставших с оружием в руках для защиты революции. На сером камне гранита текст: «Вечная слава борцам, павшим за установление Советской власти в городе Павлодаре». Левее постамента на черном гранитном пилоне имена 27 борцов [4, с. 25].

Мы должны помнить уроки прошлого. И, основываясь на этом знании уроков истории, заблаговременно разрешать возникающие неопределённости и предотвращать возможные как внутренние, так и внешние, а особенно глобальные конфликты, поскольку, как говорил В.О.Ключевский: «История не учительница, а наставница жизни: она ничему не учит, а только наказывает за незнание уроков» [5].

Беспамятство – это вообще страшный диагноз. Сейчас на Украине сносят памятники не только Ленину, но и маршалу Жукову, разведчику Кузнецову. У нас в Павлодаре памятник, который долгое время стоял на центральной площади сначала перенесли в сквер ветеранов по улице Ленина (в 1997 г.), а в настоящее время о его местонахождении неизвестно. Такое отношение к памятникам, памяти (недаром в этих словах один корень!) ведёт к распаду гражданского общества. Название улиц, памятники – это память, свидетельство реалий той или иной пережитой нами эпохи. Разрушить эту память – значит отказаться от какого – то периода своей истории, а это недопустимо – все эпохи в совокупности встроены в нашу идентичность, в нас самих.

Переименовывая улицы, уничтожая памятники, мы стираем в памяти молодых поколений определенные этапы истории, тем

самым формируем «провалы» исторической памяти, предаем забвению отдельные страницы истории. Из памяти студентов практически стёрты даты 7– 8 ноября, они не связывают их ни с какими историческими событиями.

Всестороннее и объективное изучение событий 100– летней давности: Октябрьской революции, периода установления Советской власти и Гражданской войны (пусть даже через памятники и названия улиц), позволяет сохранять коллективную память, которая по выражению П.Рикера является «справедливой памятью». Она помогает нам осознать трагичность раскола общества на противоборствующие стороны, понять важность разумного отношения к нашей общей истории, в том числе и ее трагическим периодам, чтобы уметь предотвращать внутренние конфликты, способные превращаться в острейшие социальные и межнациональные столкновения, разрывающие и губящие страну, «необходимо извлекать из травмирующих событий назидательное значение» [2].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Миллер А. Первая мировая война потеряна, у нас нет ее в памяти // [istpravda.ru>interview/8542/](http://istpravda.ru/interview/8542/)
- 2 Рикёр П. Память, история, забвение / Пер. с фр. И. И. Блауберг и др. – М.: Изд– во гуманитарной литературы, 2004.// <http://es-dejavu.ru/o/Oblivion.html>
- 3 Соколкин Э.Д. Улицы нашего города – Павлодар, 2007.
- 4 Соколкин Э.Д. Павлодар: Историко– информационный путеводитель. – Алма– Ата: Казахстан, 1982.
- 5 15 афоризмов Василия Ключевского.// 15– aforizmov– vasiliya...

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ЖӘНЕ САНАНЫҢ АШЫҚТЫҒЫ

САҒАДАТОВ Т., ЕРҒАЛИЕВ Н.

1 курс студенттері, Тарих факультеті,

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

ТАЛҒАТБЕК М. О.

тарих магистрі

ДҮКЕНБАЕВА З. О.

т.ғ.д., профессор

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың: «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында елімізді

рухани жаңғыртудың бірегей бағдарламасын ұсынды және рухани жаңғырудағы ұлттық сананың рөліне баса назар аударып, бірқатар міндеттерді айқындады. Оның ең негізгісі рухани ұстынды сақтап қалу. Бұл ретте, Елбасы «Жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерімізді қайта түлетуіміз керек» екенін атап көрсетті. Мемлекет басшысы рухани жаңғырудағы ұлттық сана– сезімді дамытудың екі бағытын атады. Оның бірі – ұлттық код. Екіншісі – алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту. Мұндағы басты идея – болашақ пен өткенді үйлесімді сабақтастыра білу.

Рухани жаңғыруда қойылып отырған маңызды мәселенің бірі – «сананың ашықтығы». Жаһандану кезеңіндігі ел халқына Елбасы баса назар аударған «сананың ашықтығы» – өркениетке даңғыл жол салған негізгі бағдар болмақ. Елбасымыз айтқандай, «Мақсатқа жету үшін біздің санамыз ісімізден озып жүруі, яғни одан бұрын жаңғырып отыруы тиіс. Бұл саяси және экономикалық жаңғыруларды толықтырып қана қоймай, олардың өзегіне айналады» [1,1]. Президент мақаласында сананың ашықтығы тұрғысында сөз қозғай отырып, жер жүзіндегі миллиардтан астам адам өзінің туған тілімен қатар, кәсіби байланыс құралы ретінде жапатармағай оқып жатқан ағылшын тілін біздің де жаппай және жедел үйренуіміз керектігі еш дәлелдеуді қажет етпейтініне баса назар аударады. Қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру таяу жылдардағы міндеттер аясындағы басты жобалардың біріне айналып отыр. Елбасы мақаласында латыншаға көшудің логикасын алға тарта отырып, бұл қазіргі заманғы технологиялық ортаның, коммуникацияның, сондай-ақ ХХІ ғасырдағы ғылым мен білім беру процесінің ерекшеліктеріне байланысты болып отырғанына да аса назар аударады. Аталған бағдарламалық мақаладағы жаңғырудың негізгі императивтері бәсекеге қабілеттілік, прагматизм, білімнің жоғары құндылықтары мен білім және сананың ашықтығы болып табылады. Қазақстанда Тәуелсіздік жылдары ішінде білім саласының сапасын, бәсекеге қабілеттілігін және халықаралық ғылыми–білім кеңістікке тиімді ықпалдасуын қамтамасыз ету үшін көптеген жұмыс атқарылды. «Бағдарламалық мақалада қоғамдық сананы жаңғыртудың басты жобасы ретінде «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасы ұсынылып отыр. Мақсат айқын – өз саласындағы біліктілігі жоғары мамандарды ғана дамытып қою емес, сонымен бірге қазіргі заман мен болашақты

жаңа түсінетін, өзгерістерге дайын, алдыңғы қатарлы тәжірибелерді тиімді үйреніп, қолдануға қабілетті тұлғаны қалыптастыру. Ұлт көшбасшысының философиялық және ғылыми ойларға толы осы мақаласы арқылы қалың қоғамға саналы ой тастап, әрбір отандастарымызға өз дүниетанымын өзгертудің нақты жолдарын ұсынған. Алыстан ойлап, тереңнен толғаған Елбасы Қазақстан Тәуелсіздік алған жылдардан бастап экономикалық және саяси өркендеумен қатар, қоғамның да рухани дамуына айрықша көңіл бөліп келеді.

Батыс мәдениетінде сананың ашықтығы ұғымы толеранттылық деп түсіндіріледі. Қазіргі уақытта қазақ ұлты үшін соның ішінде жастар үшін осы сананың ашықтығы мәселесі өте өзекті болып отыр. Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың айтуы бойынша «Еліміз басқа елдермен экономикалық, мәдени, саяси мағынада ғана емес, рухани байланыста, басқа елдермен қатынаста ашық– жарқын болуымыз қажет» деп айтқан. Қазіргі жаңа заман уақытында бүкіл әлем осы толеранттылық мәселесін алға қойып отыр. Әрине, батыс елдерінің ұмтылатын алға үлкен мәселесі – ол демократия. Ал, зайырлы ел болу үшін ең бірінші халық емін–еркін кесіле білу қажет. Өз бойын толық жеткізе біліп, басқа халықпен байланыста оның мәдениетінің қызықты жақтарын өзіне сіңіре біліп, саяхаттарға жиі біліп, басқа өркениетті қызыға танып білу қажет. Еуропада туризмнің өте керемет дамығаны да осыдан. Олардың әрбір азаматы саяхаттауға құмар, ал, ол арқылы олар басқа елдермен еркін араласып, өзіне өзгеше бір қасиеттерді сіңіре біліп келешек ұрпаққа жақсы тәрбие беру. Тарихқа көз жүгіртетін болсақ сонау Моңғол империясының санасы ашық болғандығын біз олардың елдерді жаулап алған кезде олар бірден бір халықтың мәдениетіне, дініне қысым көрсетуге тырыспаған. Құбылайдың өзі Қытайды бағындырған кезде: Қытай мәдениеті қанша өзгеше болса да, соған бейімделуге тырысқан. Сол әйгілі Шыңғысханның Орта Азияға (Жетісу) жеріне келген кезде, өзінің қолбасшысы Жебе ноянның өзі діни жағынан мұсылман дініне еркіндік берген. Ол, осы арқылы ғана халықтың санасына кіруге тырысқан. Осыдан біз елді қай кезде де халықты ел басқаратынын, ел қандай болса, халықтың болашағы соған бейімделетінін аңғаруға болады. Ал, өзіміздің Қазақ хандығымызға келетін болсақ. Бұл кезде өзінде толеранттылықтың нағыз озық үлгісі бізде болған. Тарихшы ғалым ағамыз, Сатай Сыздықовтың «Билер институты» заңдар жинағында билердің санасының ашықтығын өте керемет жазған. Билер біздің

тарихымыздағы беткі ұстар, өте түйткілді мәселерді әділ шеше білген адамдар болған. Олардың санасының ашықтығы өздерінің бауырлары қылмыс жасап қойған кезде, өлім жазасына кескен кезде, қылмыскердің қанын шығармай өлтірген. Бұдан, біз, белгілі бір сенімнің болғанын, дала заңының қандай болғанын, еш кінәсі жоқ адамның намысына тиместей, сол кездің өзінде қазақтың санасы өте жоғары болғандығын байқаймыз. Оны Қазақ хандығы тұсындағы үлкен бір мәселе, қазақ хандарының санасының кеңдігі. Олар ең жоғарғы орынға ғылым мен білімді қоюға тырысқан. Отарлық кезде Ресей үкіметі біздің елімізде болып жатқан көтерілістерден емес, олар қазақ даласындағы екі адамнан қорыққан. Біріншісі Жәңгір хан болса, екіншісі сұлтан Жантөре. Бұл екі адамда өте білімді, оқыған адамдар болған. Олар қазақ ұлтын білімге шақырған. Ресей өкіметі қарулы күресті оңай басатындарын білген, ал білімді қазақ ұлтын жеңу қиын болатындығын білген. Содан біз ашық сананың барлығы білімде жатқанын байқаймыз. Осы мәселені де кейіннен Алаш өкіметінің басшылары мен Алаш зиялылары терең түсінген. Ең бірінші батыс идеологиясына қосылуды мақсат қойған. Себебі, ғылым мен білімнің бастамасы содан басталады, Ресейдің өзі ғұлама ғалымдарын сол Еуропа елдерінде оқытқан. Алаштықтар заманасы, қазақ тарихындағы қайталанбайтын ғұламалар заманы, мұндай интелегенциялардың бір уақытта, бір мезгілде қосылуы тарихта бұдан кейін қайталанатын деу өте қиын мәселе [2, 1].

Ендігі қазіргі уақытқа көшсек. Бүкіл әлемдік толеранттылық ағылшын тілін әмбебап тіл болып қалыптастырды. Әлем халықтары, әрине мұны болдыртпауға жағдай жасай алатындай еді. Бірақ, бәрінің де бастамасы осы толеранттылықтан басталып отыр. Елбасы «сананың ашықтығы» ұғымын үш белгісін атап көрсетеді. Оның біріншісі мәдениетті игеру, көру, түсіну болса, екіншісі жаңа заман ағымына бейімделу, түбегейлі өзгерістерге бой үйрету, үшіншісі озық мәдени жетістіктерді үйрену, меңгеру. Ең бірінші әрбір азамат өзінің мәдениетінен бастау қажет. Ол соны толықтай түсініп, біліп қана басқа мәдениетке көшуге болады. Нағыз патриот адам басқа елдің мәдениетімен танысқан кезде өзінің елінің мәдениетін әрқашанда айтып жүреді және оны басқа елдерге танытып жүреді. Ал, еліне келген кезде басқа елдің мәдениетінің жақсы жақтарын пайдалана білу. Жер шары алуан түрлі халықтардан тұрады, олардың мәдениеті де әртүрлі, бірақ солардан ортақ бір жаңа дүние шығару ол үлкен мәселе. Әрине, әрбір мәдениеттің өзіндік ерекшелігі бар, шығыс мәдениеті мен батыс мәдениеті

мүлдем бір–біріне ұқсамайды. Бірақ, мұны өзгертуге тырысқан бірден–бір мемлекет Жапония. Оның тарихы толықтай тек қана шығыспен байланысты, бірақ уақыт өте келе Жапонияның өзі батыстық идеяда дами бастады. Оның айқын көрінісі қазіргі ақпараттық технологиялардың жоғары деңгейде тұрғаны. Міне, осыдан толеранттылықтың екінші белгісі жаңа заман ағымына бейімделе білу. Қазақстанға ерекше бір керек заттардың бірі осы деп ойлаймын. Себебі, жаңа заман ол мүлдем басқа әлем, бұрын тарихта болмаған. Мысалға, мәдениет, ескерткіш, басқарушы аппарат, билеуші т.б. Бірақ, қазіргі технологиялар кездеспеген [3,1]. Ал осыны игере білсек, әлемде озық елдердің қатарына қосылуға болады деп ойлаймын. Бұлардың барлығы уақыттың есебі, ғылыми жаңалықтарды халықтың қабылдай білуінде. Жаңаша ғылымда ашылып жатқан жаңалықтардың барлығы, халықты түбегейлі өзгертіп жіберуге шамасы бар.

Қорытындылай келе қазақ ұлты ешқандайда қиындықтан қорықпайтын ел. Біз заманның қандай қиындығы болсын (1930–1932 жылдарындағы аштық болсын, ұлт интелегенциясының репрессияға ұшырауы мен отаршылдық езгі, халықтың қанауы және алапат соғыстар болсын) біз енді ешқандай қиындықтардан қорықпайтын, санамыз ашық ұлтпыз. Біз еркін халықпыз, атауымыздың өзі соны айқындап тұр. Қазақ ұлты білім заманына болсын, ғылыми–индустрия заманына болсын бейімделуге әрқашан дайын. Біздің ата–бабалырымыз бізге керемет тәрбие берген. Ал, жастарымызға тек соны жалғастыру ғана қалды. Елдің нағыз патриоты ретінде, ата–бабамыздың аңсап кеткен заманына жеттік, ал бұл заман тек қана еркіндіктің заманы емес, ғылымы мен білімі дамыған, санасы ашық тұлғалардың жарысатын заманы. Елбасы мақаласында қарастырылған «сананың ашықтығы» ұғымының үш белгісі өзге мәдениетті игеру, көру, түсіну болса, екіншісі жаңа заман ағымына бейімделу, түбегейлі өзгерістерге бой үйрету, үшіншісі озық мәдени жетістіктерді үйрену, меңгеру. «Көп көрген – көреген» дейді халқымыз. «Көп жасағаннан емес, көп көргеннен сұра» деген мәтелдің астарында көзбен көріп, көңілге түйгеннің зердесі әлдеқайда зейінді екенін меңзейді. Сондықтан көбірек көруге, қызықтап қайтуға тырысқан игілік болмақ. Көп көргеннің таным көкжиегі кең болады. Көкжиегі кең тұлға алыстан байыптап, ұзақтан ойланатын болады. Мұны Елбасының мақалада айтылған ойымен сабақтауға болады: «Өзімдікі ғана таңсық, өзгенікі – қаңсық» деп кері тартпай, ашық болу, басқалардың ең озық

жетістіктерін қабылдай білу, бұл – табыстың кілті, әрі ашық зерденің басты көрсеткіштерінің бірі. Біз әлі жас елміз, ал бастамамыз жаман емес деп ойлаймын. Дәл осындай қарқында жалғастыра берсек, болашақта әлем біздің қолымызда болатындай заманның алыс емес екендігіне біз нақ сенімдіміз!

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». 26 сәуір, 2017 жыл.

2 Сыздықов С. Билер институтының тұлғасы. // Орталық Қазақстан. 2017 жыл. 10 тамыз.

3 Қазақстан – 2050 Стратегиясы. 2012 жыл. 14 желтоқсан.

СОХРАНЕНИЕ И ВОССОЗДАНИЕ ИСТОРИКО– КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН В ПРОШЛОМ И НАСТОЯЩЕМ

СУЛЕЙМЕНОВ М. А.

к.и.п., доцент,

Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар

Работа по сохранению памятников историко–культурного наследия стала занимать заметное место в культурной политике Советского Казахстана. И это не случайно. Впервые после ликвидации царским правительством последнего казахского феодального образования на территории Казахстана в 1847 году, лишь в 1920 году казахские земли в абсолютном большинстве вновь объединились под одним шаныраком.

На первых порах, пока шел процесс формирования органов государственного управления, настоящим вопросом занималось «Общество изучения Киргизского (Казахского) края». В 1919 г. группа краеведов, имевших опыт работы в Оренбургском отделе Русского Географического Общества (РГО), организовала при историко–статистическом отделе штаба Казахского военного комиссариата историческую, этнографическую и естественно–географическую секции, несколько позже к ним прибавилась археологическая. Накопленный опыт и увеличившиеся масштабы научных поисков, привели к созданию в г. Оренбурге (1–я столица Советского Казахстана до 1925 г.) 15 октября 1920 г.

«Общества изучения Киргизского (Казахского) края» [1, с.411–412]. Первый Устав «Общества» прямо указывал: «...является прямым преемником Оренбургской ученой архивной комиссии и Оренбургского отдела РГО» [2, с.300]. «Общество» направило свои усилия на сбор этнографического, археологического материала. Так, в ходе изучения освободительных движений, помимо архивных материалов, привлекали устное народное творчество. Его памятники систематизировались, издавались, публиковались исследования об истории и культуре казахского народа и т.д. Таким образом, «Общество изучения Киргизского (Казахского) края» положило начало изучению и сохранению историко– культурного наследия республики, особенно в части ее национальной составляющей.

Исследователи отмечали: Казахстан самобытен не только богатством своей природы, но и творением человеческого разума и рук, т.е. того что и относится к истории, культуре. «В самом деле, – пишет М. Гаврилов, работник Народного комиссариата просвещения республики в довоенный период – древнейшие памятники, массы городов, городищ, разбросанных по Казахстану, ведь до сего времени еще не только не изучены, не описаны, они не зарегистрированы» [3, с.333– 334].

Победоносное завершение войны вызвало к жизни новые подходы к историко– культурному наследию. Во– первых, расширились финансовые возможности. Во– вторых, создается институциональная структура в лице специализированных учреждений/органов при Министерствах культуры, просвещения, образования. В составе молодой Академии наук республики открывается Институт истории, этнологии и археологии им. Ч.Валиханова. Эти образования занимались координацией, проведением исследований, изучением, составлением научной оценки и популяризацией памятников, решением вопросов теории и практики охраны, вопросов консервации, реставрации и культурного использования памятников истории и культуры, предоставлением специальной методической помощи, решением вопросов объединения ученых, педагогов для воспитания у подрастающего поколения чувства бережного отношения за состояние памятников истории и культуры. Институты охраны памятников истории и культуры достаточно тесно сотрудничали с другими заинтересованными учреждениями. Например, при областных историко– краеведческих музеях создавались краеведческие кружки, в которые входили, помимо специалистов (краеведов, историков, географов), школьники и студенты. Подобные краеведческие

кружки большую популярность получили в восточном (Восточно–Казахстанская, Семипалатинская области) и северном Казахстане (Северо–Казахстанская область) [4, с.118]. Как известно, территория республики, составляющих ее областей, занимают огромную площадь, что затрудняет работу по мониторингу за состоянием памятников. Поэтому неопределима роль низового звена – районных отделов музеев, многие из которых имели статус «народные», учителей, в первую очередь, по истории и географии. Археологические раскопки стали местом специализированной практики для студентов, а также научно–просветительской «летней школой» для учащихся средних специальных учебных заведений, школ, формировавших у них чувства бережного и уважительного отношения к истории и культуре. Музеи в определенной степени содействовали учету памятников культуры в областях, их охране, консервации, реставрации, их целевому использованию по популяризации и пропаганде среди населения историко–культурного наследия. Правда, учет памятников, их паспортизация силами только музеев и районных отделов культуры не всегда приносила желаемый эффект. Так, работа по установлению охранных зон исторических и археологических памятников не была организована на должном уровне, поэтому их немалое число оказалось неучтенными [5, с.49].

Изучение, обеспечение сохранности и популяризация памятников историко–культурного наследия – занятие, требующее и материальных ресурсов, и человеческих усилий. На местах, в регионах/областях, ученые, работники определенных управлений, отделов охраны памятников истории и культуры участвуют в решении широкого спектра дел, которые могут в конечном итоге затронуть интересы охраны памятников (строительство зданий и коммуникаций, обеспечение их необходимой инфраструктурой и т.д.). Операции с земельными площадями, участвовавшие особенно в постсоветский период, зачастую на чашу весов ставят коммерческую выгоду и историко–культурную память. Поэтому государством отдельные памятники истории и культуры объявлены национальным достоянием, национальными памятниками истории и культуры, становясь составной частью культурного наследия республики, требующего особой охраны. Те или иные недвижимые памятники (ансамбли, комплексы, территории), представляющие особую значимость (культурную, историческую, научную, художественную и т.п.), могут быть объявлены историко–культурными заповедниками [6]. Одним из направлений современной культурной политики является создание на

базе древних и средневековых городищ, поселений, курганов заповедников–музеев, которые будут включены в систему инфраструктуры туризма республики [7, с.84].

С целью исключить факты дилетантства, корыстолюбия (например, «черные археологи/копатели») в отношении историко–культурных памятников, право на проведение археологических исследований, работ имеет лишь Институт археологии им. А.Х. Маргулана Национальной Академии наук, областные и региональные археологические экспедиции. Все движимые археологические памятники, найденные при раскопках или обнаруженные случайным образом, являются достоянием государства и передаются в музеи на хранение и изучение.

Проведение раскопочных работ, ведение хозяйственной деятельности на территории, где располагается историко–культурный памятник, требует от исполнителей соблюдения принципа коллективной и индивидуальной ответственности за сохранность соответствующих объектов.

Институты, которым вменены функции изучения, охраны, реставрации объектов историко–культурного наследия, наделены полномочиями контроля по осуществлению политических, воспитательных и культурных функций посредством памятников истории и культуры.

В начале 1990–х годов, в условиях распада общесоветской общественно–государственной системы, в том числе и в сфере культуры, вызвали к жизни многие негативные явления. Становились малодеспособными или утрачивали такое свойство формы культурной организации и культурной жизни. Крайне сложным было положение работников культуры и искусства. Их ряды уменьшались. По официальным данным в сфере культуре было занято: в 1990 году – 90 тыс. человек, в 1995 году – 65 тысяч [8, с.64]. Однако, это не отражалось, например, на росте их заработной платы.

Культурная политика представляет собой неотъемлемую часть государственной политики страны. В Законе Республики Казахстан «О культуре» от 24 декабря 1996 года № 56–1 государственная политика в сфере культуры определяется как «комплекс мер, принимаемых государственными органами по возрождению, сохранению, развитию и распространению культуры» [9]. В СССР существовала только одна модель культуры – советская, которая была представлена соответствующими институтами и влияла на все сферы общественной жизни. В период постсоветских преобразований

в социуме вообще, в сфере культуры, в частности, принципиально важным были сохранение сложившегося культурного пространства и создание условий для достаточно органичного перехода к новым социально– политическим, экономическим реалиям. К концу 1990– х годов начавшееся оздоровление экономики нашло выражение в объявлении 2000 года в Казахстане «Годом культуры». И это не замедлило проявиться – ситуация в сфере культуры заметно улучшилась и в работе учреждений культуры наметились положительные тенденции, увеличилось число музеев, возросла вместимость культурно– спортивных центров, что особенно отрадно и в сельской местности [10].

Государственная политика Республики Казахстан в сфере культуры проводится на основе принципов свободы творческой деятельности граждан; равенства прав и возможностей всех граждан в создании, использовании и распространении культурных ценностей; охраны исторического и культурного наследия; развития систем образования и воспитания, способствующих приобщению к ценностям национальной и мировой культуры, эстетическому воспитанию детей, учащейся молодежи во всех учебных, воспитательных организациях, независимо от формы собственности; исключения монополистических тенденций в сфере культуры; сочетания бюджетных, коммерческих и благотворительных начал в финансировании культуры; сочетания государственных и общественных начал организации культурной деятельности; сочетания профессиональной и непрофессиональной (любительской) творческой деятельности; развития культурных связей с казахами, проживающими за границей, как одного из факторов сохранения целостности и взаимообогащения казахской национальной культуры. Государство гарантирует гласность, открытость при разработке основных направлений развития культуры [9].

В сферах, занимающихся сохранением и воссозданием историко– культурного наследия за годы суверенного развития достигнуты позитивные результаты: демократизировано управление культурной сферой; создан и принят ряд законов, направленных на улучшение положения в культурной сфере и закрепление полученных достижений и т.д. Тем не менее, есть проблемы, которые требуют своего решения (низкая социальная защищенность работников культуры и искусства; укрепление, модернизация материально– технической базы и т.д.). Они особенно заметны на селе, где отсутствует сеть специализированных учреждений культуры (музеи, театры, концертно– спортивные залы, кинотеатры), а клубы могут не всегда использоваться по назначению.

Государственная программа «Культурное наследие» на 2004– 2006 годы», «Программа развития сферы культуры на 2006– 2008 годы», утвержденная Правительством Республики Казахстан, Послание Главы Государства к народу Казахстана «Нұрлы жол – путь в будущее», национальная идея «Мәңгілік ел – Вечная страна», программная статья Н.А. Назарбаева «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» ставят своей целью интегрирование казахстанской культуры в мировое культурное пространство с сохранением лучших традиций классического и народного искусства, решая тем самым проблемы, о которых говорилось выше. План нации «100 конкретных шагов», анонсированный Президентом Республики Казахстан – Лидером нации Н.А. Назарбаевым, предполагает, в частности: «Разработка и реализация масштабного проекта ассамблеи народа Казахстана «большая страна – большая семья», который укрепит казахстанскую идентичность и создаст условия для формирования целостной гражданской общности. Вся эта работа будет увязана с реализацией Концепции развития туристской отрасли РК до 2020 года (с учетом развития внутреннего туризма) и с созданием региональных культурно– туристских кластеров: «Астана – сердце Евразии», «Алматы – свободная культурная зона Казахстана», «Единство природы и кочевой культуры», «Жемчужина Алтая», «Возрождение Великого шелкового пути», «Каспийские ворота» [11].

Необходимо сказать, что в настоящее время, в условиях поступательного развития культуры и создания условий для сохранения, воссоздания историко– культурного наследия казахского народа, пришло время говорить не о популяризации, а об обеспечении преемственности культурного наследия, культурного опыта, историко– культурного богатства последующими поколениями. Об этом наглядно свидетельствует программная статья Н.А. Назарбаева «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру/Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» [12].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 История Казахстана (с древнейших времен до наших дней). В пяти томах. – Т.4. / Редколлегия: Ж.Б. Абылхожин, К.С. Алдажуманов, К.Н. Бурханов и др. Алматы: Атамұра, 2009. 768 с.
- 2 Культурное строительство в Казахстане (1918–1932 гг.) Сборник документов и материалов. / Сост.: М.А. Абдулкадырова, С.С. Голубятников, А.Г. Кукушкина и др. Алма– Ата: Казахстан, 1965. 402 с.

3 «Казахстан» Национальная энциклопедия – Т.2. / Гл. редактор Б. Аяган – Алматы: Главная редакция «Қазақ энциклопедиясы», 2005. 734 с.

4 Историческое краеведение в Казахстане. Алма– Ата: Казахстан, 1982. 411 с.

5 Мусаханова М.З. Развитие музеев Казахстана (1991–2001). Алматы, 2007. 180 с.

6 «Об охране и использовании историко– культурного наследия»: закон Республики Казахстан от 2 июля 1992 года №1488– XII. URL: <http://online.zakon.kz/> (дата обращения:03.08. 2015).

7 Государственная программа «Культурное наследие» на 2004– 2006 годы // Собрание актов Президента Республики Казахстан и Правительства Республики Казахстан. – 2004. – № 2. – С. 82– 97.

8 Еримбетов Н.К. Становление культурной политики Республики Казахстан: Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук. Алматы, 2002. 194 с.

9 «О культуре»: закон Республики Казахстан от 24 декабря 1996 года № 56– 1. URL: <http://online.zakon.kz/> (дата обращения:03.08. 2015).

10 «Об утверждении Программы развития сферы культуры на 2006– 2008 годы»: постановление Правительства Республики Казахстан от 24 ноября 2005 года № 1161. URL: <http://online.zakon.kz/> (дата обращения:03.08. 2015).

11 Назарбаев Н.А. План нации «100 конкретных шагов». // URL: <http://www.akorda.kz/> (дата обращения:03.08.2015).

12 Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан. – 2017. – 12 сәуір.

ИЗУЧЕНИЕ КРАЯ: ИСТОРИЯ ТРУДА И СОТРУДНИЧЕСТВА

СЫЗДЫКОВА А. М.

к.и.н., доцент,

Павлодарский государственный педагогический университет, г. Павлодар

Колоссальный потенциал для реализации программы «Туған жер», обозначенной в статье Главы государства Н.А.Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» содержат историко– краеведческие исследования. Сегодня историческое краеведение или локальная история представляет собой область не только прикладной истории, но и область

фундаментальной исторической науки, имеющей теоретико– методологические, концептуальные основы. Изучение родного края позволяет понять историю через конкретные жизненные реалии, осознать то, что «Туған жер» – часть большого, увидеть в судьбе края отражение исторической действительности, осмыслить исторический процесс через призму анализа жизни и деятельности конкретных людей. Изучение и осмысление фактов местной истории и культуры, созданной полиэтническим сообществом, формирует историческую память и культуру толерантности у молодежи, их гражданственность, патриотизм. «Особое отношение к родной земле, ее культуре, обычаям, традициям – это важнейшая черта патриотизма. Это основа того культурно– генетического кода, который любую нацию делает нацией, а не собранием индивидов» говорится в программной статье Н.А.Назарбаева [1]. Научную и практическую значимость краеведческих исследований признают отечественные и зарубежные историки. Как отмечал американский исследователь А.К Уайлдмэн, «региональный фокус придает элемент конкретности важным взаимосвязям, которые можно лишь с трудом установить на общенациональном уровне...» [2].

История края представляет собой довольно сложный объект краеведческой деятельности. 1) Изучение истории и культуры края предполагает организацию междисциплинарных исследований. В реконструкции местной истории использование инструментов исторической антропологии, исторической демографии и географии, исторической психологии, истории ментальностей, социологии и других наук способно придать новый импульс познанию истории края, сделать ее более насыщенной и полнокровной. 2) История края носит самодостаточный характер и интересна сама по себе, как свершившаяся данность, но также она составная часть Отечественной и мировой истории, и в этом случае необходимо установить типичные и уникальные (особенные) черты различных процессов, состоявшихся в Прииртышье. Это возможно только на основе сравнения проявлений процесса на других территориях. 3) По истории и культуре Павлодарского Прииртышья написано немало трудов. И каждое новое исследование не только начинает новую страницу нашей летописи, но ставит новые вопросы, определяя круг возможных перспективных исследований. В истории Павлодарского Прииртышья еще много так называемых «белых пятен», которые ждут своего исследователя. Только изучение истории XX века открывает широкие возможности для краеведов.

Начало XX века вошло в историю как период социальных потрясений. Первая мировая война, национально – освободительное движение 1916 года, февральская и октябрьская революции, гражданская война и последовавшие политические, экономические, социальные преобразования – наполнили первую треть XX века. Изучение и исследование данного периода остается актуальным. Еще недостаточно освещены программные документы политических партий и общественных движений, еще недостаточно изучена их деятельность и оценен вклад лидеров, еще недостаточно изучено настроение различных слоев населения Прииртышья и его отношение к событиям начала XX века, еще не реконструированы модели адаптации жителей наших городов, аулов, деревень, станций к новым для них политическим, экономическим, социальным, культурным условиям.

Участие рабочих, крестьян, шаруа в различных формах борьбы за свои права, деятельность Уездного земского собрания, Земской управы, политических организаций по управлению краем, по защите прав и интересов населения, просветительская деятельность интеллигенции края должны стать предметом краеведческого исследования.

С установлением Советской власти край преобразовался: были построены и стали функционировать многие социально– культурные учреждения, заводы и фабрики превратили края в промышленный центр. В тоже время казахский аул и переселенческая деревня края пережили тяжелые годы коллективизации, раскулачивания и дальнейшие эксперименты власть в сельском хозяйстве. Большинство событий, связанных с этими процессами, в истории нашего края не изучены, ждут своего исследователя.

Одна из самых трагичных страниц истории края – период сталинских репрессий. Все категории репрессированных подвергались лишениям и унижениям. Местные жители сначала относились к переселенцам с подозрением и недоверием. Однако были и те, кто сочувствовал им, оказывал помощь и поддержку. Изучение данной темы через историю конкретных людей позволяет четко осознать жестокость, античеловечность системы, которая ломала судьбы, отрывала людей от родных, обрекала на муки и унижения. Объективный анализ «сталинского социализма» ведет неприятно молодым поколением тоталитарной модели государственности [3].

В истории Советского государства немало сложных, даже драматических и трагических страниц, но гораздо больше того,

чем мы можем гордиться и что лежит в основе нашего единства и идентичности.

Военно– историческое направление исторического краеведения связано с изучением боевых традиций советского народа, ратных подвигов наших земляков на полях сражений. Из молодых парней нашего края формировались 314 – стрелковая дивизия, которая участвовала в тяжелых, изнурительных боевых действиях под блокадным Ленинградом в Синявино. И не только... О героическом подвиге воинов Великой Отечественной войны пишут, но недостаточно еще исследований о трудовом подвиге павлодарцев – тружеников тыла, которые вели свою небывалую битву за металл и хлеб, топливо и сырье. Эта тяжелая ноша легла и на плечи многих подростков, заменивших у станка или в поле ушедших на фронт отцов и старших братьев. История Великой Отечественной войны как предмет исторического краеведения сегодня приобретает особый смысл и значение.

Советский период созидательной истории края является неисчерпаемым источником нравственного, патриотического воспитания молодежи, для исследования истории Павлодарского Прииртышья этот не потерял своей значимости, а наоборот приобрели ее. В новых условиях (открытия архивов, издания новой научной литературы, как отечественной, так и зарубежной по данной теме) комплексных исследований советского периода на местном материале недостаточно. В этом направлении будет полезно любое архивное изыскание.

Большой интерес для краеведческого исследования представляет материал, связанный с историей региона на переломном этапе развития республики: перестройка, обретение независимости, реформы 1990– х. То есть тогда, когда массы людей становились активными участниками исторического процесса, его творцами. Политические партии и общественные организации получали возможность реализации своих программных положений, опираясь не на мощь государственного механизма, а вовлекая в орбиту своих интересов различные социальные группы и слои населения. Именно тогда рушились устои командно– административной системы, определялся новый вектор развития республики, шла смена политических симпатий, менялось само общество. Глобальные трансформации общественного сознания отражались на мировоззрении конкретных людей: разрушалась традиционная система духовных ценностей, менялись психология и морально– нравственные ориентиры. В переломные моменты

истории личностный фактор приобретает особое значение – в такие моменты человек гораздо чаще, чем в «обычные» времена, выступает в качестве активного субъекта исторического процесса. Так в Павлодаре появляются первые НПО, Экология и общественное мнение.

Не менее интересны для краеведческого исследования явления и процессы, происходящие сейчас на современном этапе развития. Их целенаправленность, динамизм и результативность дисциплинируют и воспитывают молодежь, стимулируют их к самообразованию и самосовершенствованию, дают уверенность в будущем.

В целом, история края должна стать историей созидательной, историей труда и сотрудничества. Мы должны сохранить свою культуру, собственный национальный код.

ЛИТЕРАТУРА

1 Назарбаев Н.А. «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» // Литературный портал, adebiportal.kz (дата обращения 16.01.2017)

2 Рейли Д.Д. Некоторые мысли о кризисе в исторической науке и об изучении локальной истории // История России: Диалог российских и американских историков. Материалы российско–американской конференции. Саратов, 1994. С. 23.

3 Сыздыкова А.М. Перспективы развития исторического краеведения в контексте евразийской парадигмы //Евразия и евразийство: история, политика, социум, образование, культура. Мат. Евразийского научного форума. – Санкт– Петербург, 2012, С.241– 248

ПРОБЛЕМА ИСТОРИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ И ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ В НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

ТУРЛЫБЕКОВА А. М.
к.и.н., асоц.профессор, (доцент),
ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Необходимость формирования исторического сознания и исторической памяти была осознана еще на ранних ступенях развития общества. В сказаниях, героическом эпосе утверждался культ предков, закреплялись традиции знать и чтить прошлое своей общности, следовать ее обычаям как нормам отношения к труду, природе, вещам, людям. В эпоху древних цивилизаций

история воспринималась как наставница жизни, дающая образцы для социального воспитания человека, как память народа, формирующая его этническое сознание. В начале Нового времени в общении с прошлым виделся способ познания мира человека, средство просвещения, самопознания и развития личности.

В 1980– 1990– е гг. ученые столкнулись с необходимостью трактовки такого феномена общественного сознания, как историческая память. В результате тщательного исследования ее различных аспектов и форм проявления данное понятие стало учитываться более целенаправленно, более обстоятельно и постепенно получило как теоретическое обоснование, так и эмпирическую интерпретацию. Среди многочисленных проблем, которые стали волновать население нашей страны, возросшую актуальность приобрела специфическая форма общественного сознания и поведения людей, охватывающая знания, понимание и отношение людей к историческому прошлому, его взаимосвязи с реалиями сегодняшнего дня и его возможному отражению в будущем. Более обстоятельное рассмотрение этого феномена позволило сформировать представление об историческом сознании, об исторической памяти, которые оказались весьма устойчивыми характеристиками образа жизни людей и которые во многом определяли их намерения и настроения, опосредованно оказывая весьма мощное влияние на характер и методы решения общественных проблем [1, с.7].

Отметим, что на сегодняшний день актуальность проблем исторического сознания и памяти еще более усиливается и находят свое обсуждение, в том числе, в историографии различных стран. Именно поэтому не существует единой точки зрения по поводу трактовки понятий «историческое сознание» и «историческая память».

Так, согласно российскому исследователю Ж.Т. Тощенко «если охарактеризовать суть и содержание исторического сознания, то можно сказать, что оно представляет собой совокупность идей, взглядов, представлений, чувств, настроений, отражающих восприятие и оценку прошлого во всем его многообразии, присущим и характерном как для общества в целом, так и для различных социально– демографических, социально– профессиональных и этносоциальных групп, а также отдельных людей» [1, с.8].

Историческое сознание – память о прошлом и интерес к нему – свойственно в той или иной степени всем людям и народам.

Вместе с тем и само отношение к прошлому, и способы получения информации о нем чрезвычайно разнообразны, что позволяет говорить о существовании разных типов исторического сознания. Основное различие между ними определяется двумя факторами: во-первых, разными пропорциями эмоционального и рационального отношения к прошлому; во-вторых, степенью достоверности той картины, которая воссоздается на основе отдельных исторических свидетельств [2, с.162].

«Историческое сознание, – писал Тощенко, – как бы «разлито», охватывает и важные, и случайные события, впитывает в себя как систематизированную информацию, в основном через систему образования, так и неупорядоченную (через средства массовой информации, художественную литературу), ориентация на которую определяется особыми интересами личности. Немалую роль в функционировании исторического сознания играет случайная информация, часто опосредованная культурой окружающих человека людей, семьи, а также в известной мере традиции, обычаи, которые несут в себе также определенные представления о жизни народа, страны, государства [1, с.11].

Что же касается исторической памяти, то это определенным образом сфокусированное сознание, которое отражает особую значимость и актуальность информации о прошлом в тесной связи с настоящим и будущим. Историческая память по сути дела является выражением процесса организации, сохранения и воспроизводства прошлого опыта народа, страны, государства для возможного его использования в деятельности людей или для возвращения его влияния в сферу общественного сознания.

По мнению корифея российской методологии истории, историографии и интеллектуальной истории Л.П. Репиной: «состав исторической памяти во многом зависит от субъективных и эмоциональных аспектов: сообщество вольно или невольно обращается к прошлому как источнику информации. Массовое сознание воспринимает прошлое эмоционально, ищет в нем подтверждение собственных ожиданий и предпочтений, с легкостью стирает границы между достоверной и вымышленной картинами событий. Социальная, или культурная, память указывает на неразрывную связь поколений, дает примеры опыта, который может быть использован в настоящем. В основе научного исторического сознания – признание различия между прошлым и настоящим, требование достоверности информации, на основании которой

прошлое может быть восстановлено, постоянные сомнения относительно того, в какой степени исторические явления могут быть сопоставлены с фактами современной жизни. История как опыт социальной жизни, без которой современное общество не может осознать себя и определить пути развития, критически оценивается наукой с точки зрения способов и возможностей применения этого опыта» [2, с. 174].

При таком подходе к исторической памяти хотелось бы обратить внимание на то, что историческая память не только актуализирована, но и избирательна – она нередко делает акценты на отдельные исторические события, игнорируя другие. Попытка выяснить, почему это происходит, позволяет утверждать, что актуализация и избирательность в первую очередь связаны со значимостью исторического знания и исторического опыта для современности, для происходящих в настоящее время событий и процессов и возможного их влияния на будущее. В этой ситуации историческая память нередко персонифицируется, и через оценку деятельности конкретных исторических личностей формируются впечатления, суждения, мнения о том, что же представляет особую ценность для сознания и поведения человека в данный период времени.

Историческая память, несмотря на определенную неполноту, обладает все же удивительной особенностью удерживать в сознании людей основные исторические события прошлого вплоть до превращения исторического знания в различные формы мировоззренческого восприятия прошлого опыта, его фиксации в легендах, сказках, преданиях [1, с. 11].

И.М. Сеченов главную особенность памяти видел в том, что она, во-первых, оперирует преимущественно образами, т.е. «переработанной» информацией, во-вторых, обладает способностью к сортировке и упорядочению воспоминаний; в-третьих, регулирует их хранение (оперативная, долговременная память). Особую роль в функционировании памяти играет долговременная память, объем которой является фактически неограниченным, и которая включает сознательную и подсознательную область. Ее назначение – хранить информацию и обеспечивать доступ к данным. В отличие от кратковременной памяти долговременная содержит не эмпирические представления, а осмысленные сведения. Перемещение информации из кратковременной памяти в долговременную связано с запоминанием – «консолидацией следа» в памяти в результате неоднократного повторения и применения [3].

Отмеченные выше особенности функционирования памяти присущи не только отдельному человеку, но и обществу в целом. По мнению Л.П. Репиной, для формирования исторической памяти важны три процесса: 1) «забвение прошлого» (потеря возможности воспроизведения, а иногда даже узнавания ранее запомненного); 2) различные интерпретации фактов и событий; 3) актуализация (воспроизведение и узнавание) прошлого, связанная с текущими проблемами.

Работают и основные правила запоминания: чем глубже «переработка» и осмысление обществом исторических событий, тем лучше они запоминаются и дольше помнятся. Эту задачу выполняют наука и искусство, реагируя на текущие события и перемещая их образы в «хранилище долговременной памяти» – документы [3].

Интересную интерпретацию исторической памяти дает в своих трудах французский социолог М. Хальбвакс, который рассматривает историческую память в двух ее проявлениях – коллективная и личная (индивидуальная) память. Коллективная память является, с точки зрения исследователя, залогом идентичности общества. Предлагая свою концепцию памяти, он исходит из того, что индивиду доступны два вида памяти – индивидуальная и коллективная. Используя дюркгеймовские «коллективные представления», Хальбвакс переносит рассмотрение памяти в окружающий индивида социальный контекст. С одной стороны, воспоминания человека вписываются в рамки его личной жизни, с другой – он способен вести себя как член группы, вызывая в памяти воспоминания, затрагивающие его группу. Эти две памяти часто проникают друг в друга, но не смешиваются. Индивидуальная и коллективная память развиваются по собственным законам. Первая может опереться на коллективную, когда необходимо уточнить какое-либо воспоминание. Если индивидуальные воспоминания попадают в коллективную память, они меняются и уже не являются сознанием личности.

Хальбвакс эти два типа памяти называет и по-другому: внутренняя, личная, автобиографическая и внешняя, социальная, историческая. Первая, безусловно, использует вторую, так как жизнь человека – это часть истории, вторая же – шире первой и более суха и схематична. Чтобы уточнить разницу между двумя видами памяти, ученый обращается к феномену социального времени. «Наши жизни расположены на поверхности обществ, они повторяют их движение и испытывают на себе последствия их сотрясений. Но то или иное

событие занимает свое место в ряду исторических фактов лишь через некоторое время после того, как оно происходит. Стало быть, мы можем привязать различные фазы нашей жизни к событиям национального масштаба лишь задним числом» [4, с. 144].

Согласно Мазуру, «основу исторической памяти и общества в целом, формирует та коммуникационная и информационная среда, в которой он находится: система образования, медийная среда, контролируемые в значительной степени идеологией и рынком. Основным актором, заинтересованным в контроле над исторической памятью, выступает власть, а в недавнем прошлом выступала еще и религия. В современном мире большое значение приобретает формируемое обществом «историческое пространство», представленное местами памяти, а также праздниками, годовщинами и другими механизмами актуализации и стимуляции исторической памяти» [3].

Таким образом, с одной стороны, под исторической памятью можно понимать способность субъекта сохранять воспоминания о пережитом опыте, который является необходимой основой для выработки исторического сознания. С другой стороны, это результат определенных смыслообразующих операций по упорядочению воспоминаний, осуществляемых в ходе формирования исторического сознания путем переработки пережитого опыта.

Определение историческому сознанию дает известный социолог Ю. Левада: «этим понятием охватывается все многообразие стихийно сложившихся или созданных наукой форм, в которых общество осознает (воспринимает и оценивает) свое прошлое, – точнее, в которых общество воспроизводит свое движение во времени».

Следовательно, историческое сознание может использоваться и в качестве исторической памяти, однако в целом это более широкое понятие, так как включает память как «стихийный» феномен и одновременно научно-историографические представления о прошлом. Историческое сознание предполагает наличие, по меньшей мере, элементов рефлексии относительно собственных представлений о прошлом [4, с. 144].

Историзм мышления и действия, выполняя важные социальные функции, играет в жизни каждого человека, а, следовательно, и человеческого сообщества гораздо большую роль, чем это принято считать. Историческое сознание, выросшее на фундаменте знания и осмысления опыта прошлого, незримо, но повседневно сопутствует

человеку, во многом, определяя и его мысли, и его поступки. Не только у каждого поколения, но в идеале у каждого конкретного человека должна быть своя история, свое понимание прошлого, которое помогает ему жить, формирует его жизненные координаты, мировоззрение, систему нравственных и духовных предпочтений, а также поведенческие принципы. Все это в совокупности способствует наиболее полному раскрытию индивидуальных возможностей, самореализации личности, определяет уровень и характер ее социального поведения.

Таким образом, историческое сознание не сводится лишь к исторической памяти, так как охватывает не только опыт прошлого. В этом своем качестве оно выступает как фундаментальная мировоззренческая характеристика культуры любой эпохи, потому что, во-первых, сама культура является продуктом истории, а во-вторых, в силу того, что определенность всякой эпохи формируется одновременно с социальной практикой и складывающимся на ее основе историческим опытом.

Возникновение и развитие исторического сознания и его важной составляющей – исторической памяти – отражает связь времен в материальной и духовной культуре любой человеческой общности, обеспечивает историческую устойчивость носителя этой культуры.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Тощенко Ж.Т. Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния //Новая и новейшая история. – 2000. – № 4. – С.3– 14.
- 2 Репина Л.П. История исторического знания: пособие для вузов /Л. П. Репина, В. В. Зверева, М. Ю. Парамонова. – 2– е изд., – М.: ДРОФА, 2006. – 288 С.
- 3 Мазур Л.Н. Образ прошлого: формирование исторической памяти [https://journals.urfu.ru/index.php/Izvestia2/article/view/1589].
- 4 Путилова Е.Г. Историческое сознание и историческая память: соотношение понятий на современном этапе //Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2012. – № 10 (24). – Ч.II. – С.143– 145.

ВКЛАД А.Ж. МАШАНОВА В РАЗВИТИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ КАЗАХСТАНА

ШАБАМБАЕВА А. Г.

докторант II курса, кафедра «Евразийских исследований»,
Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана

ДУКЕНБАЕВА З. О.

д.и.н., профессор,

Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана

Одной из актуальных тем исследования независимого периода Республики Казахстан является роль казахской интеллигенции в развитии государства. После обретения независимости, государство поставило перед собой ряд задач, одной из которых является модернизация общества, а именно модернизация институтов, ценностей, культуры. Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в своей статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» отметил, что: «первое условие модернизации нового типа – это сохранение своей культуры, собственного национального кода» [1].

Для выполнения данных задач нужна интеллигенция, которая способна поддержать платформу в отношении основных национальных ценностей и целей. Именно «интеллигенция должна стать ведущей силой в укреплении общенациональных ценностей на этапе состоявшегося государства», отметил Н.А. Назарбаев в Послании народу Казахстана Стратегия «Казахстан– 2050» [2].

Сегодня нет ни одного казахстанского ученого, который бы не затронул в своих трудах вопрос казахской интеллигенции, их вклад в развитие науки и образования Казахстана, историческую миссию и роль в формировании национального самосознания.

Одним из видных представителей казахской интеллигенции XX века, внесших большой вклад в развитие казахстанской науки является Акжан Жаксыбекович Машанов – выдающийся казахстанский ученый, доктор геолого– минералогических наук, один из основоположников нового направления в горной науке – геомеханики и основатель казахстанской школы– геомехаников [3]. Будучи специалистом в области геологии Акжан Жаксыбекович уделял особое внимание изучению и развитию истории Казахстана. Так, во время геологических разведок ученый не только проводил исследования по своей специальности, но и особое внимание уделял на вещественные исторические данные, изучал памятники

оседлой культуры, архитектуру. Особенно интересовали Акжана Жаксыбековича наскальные рисунки, древние памятники, с их помощью ученый пытался познать тайны развития цивилизации. Как отмечал ученый: «древняя история Казахстана является наиболее трудной и малоисследованной областью. Перед древними исследователями Казахстана стоят довольно большие проблемы, касающиеся вопросов этногенеза древних племен, обитавших на территории Казахстана и сопредельных оным стран» [4].

Другим доказательством деятельности ученого в исследовании истории Казахстана является рецензия Акжана Жаксыбековича на очерк доктора исторических наук, профессора Семена Анатольевича Семенова–Зусера датированная 1943 годом.

В годы войны на территорию Казахстана были эвакуированы большое количество талантливых ученых, внесших существенный вклад в развитие казахстанской науки. В конце 1941 года в Кызыл–Орду стали прибывать эвакуированные коллективы университетов и институтов Украины. В числе прибывших профессоров значился известный ученый–историк, специалист по античному миру Семен Анатольевич Семенов–Зусер.

В 1943 году ученый Семен Анатольевич готовит к печати рукопись «Древний Казахстан» материалы по изучению истории древнего Казахстана за 25 лет Советской власти Часть. I от палеолита до арабского завоевания. На данный труд написали отзыв известные советские историки А.Панкратова и М.Вяткин, дальнейшем давшие рекомендацию к публикации. По инициативе ученых А.Н. Панкратовой и М.П. Вяткина написал рецензию кандидат геолого–минералогических наук Акжан Жаксыбекович Машанов. Так в данной рецензии Акжан Жаксыбекович говорит следующее: «Довольно тщательное и подробное описание и некоторое обобщение большого количество фактических материалов собранных за последние годы по древнейшей истории Казахстана. Несмотря на то, что автор данного очерка почти не имеет своих непосредственных собственных наблюдений по этим вопросам на территории Казахстана. И ничего нового, следовательно, не дает по фактическим материалам, а оперирует только уже известными данными, давно опубликованными в печати и, тем не менее, рецензируемый очерк представляет значительный интерес для исследователей в дальнейшей разработки отдельных проблем древнейших периодов истории Казахстана» [4].

В рецензии Акжан Жаксыбекович отмечает, что древняя история Казахстана очень сложная и чрезвычайно мало изученная

отрасль, и перед исследователями древнего Казахстана стоит множество проблем связанных с этногенезом древних племен, живших на территории Казахстана и соседних стран. Также он ставит вопрос об изучении значения распределения исторических этапов становления и развития культуры, связанной с историей местных жителей этого региона и о проблеме влияния формирования палеогеографической среды на древних людей.

Как недостаток отмечается отсутствие сравнения памятников в исследованиях, иллюстрационных материалов, нужные для их наглядности. Однако, он отметил что, рисунков описывающих древнюю историю Казахстана можно увидеть в трудах авторов, кто писал об истории Казахстана. Так же отмечает как ошибку свое отнесение Каркаралы в Семипалатинск, а не в Караганду. В этом случае Акжан Жаксыбекович рассматривал не только с научной стороны, но и как педагог.

Потому что, он хорошо понимал, что с помощью наглядных методов, разных рисунков, репродукции, таблиц, образцов можно различить сходства и различия общественного сознания, кроме этого они повлияют на многие аспекты обучения.

Конфуций говорит: «Если мне расскажешь – я забуду, покажешь – запомню, заставишь меня сделать – научусь». Акжан Жаксыбекович уместно написал об этом принципе на своей практике где взял за основу очерк С.А.Семенова–Зусера «Древний Казахстан», считая недостатком отсутствия в нем наглядностей.

Но, помимо отсутствия наглядностей, ученый также отмечает недостаточную изученность данной темы:

«I Выводы автора относительно этногенезиса ряда древнейших племен, населявших территорию Казахстана, содержит в себе ряд ошибок, которые крайне необходимо исправить на основе практического анализа использованной литературы и источников и применительно к основным выводам, поэтому вопросу, сделанным в истории казахской ССР, изд., 1946 г.

2 На критический подход к используемым старым материалам, а так же незнакомство автора с некоторыми новыми данными по древней истории Казахстана. В особенности по центральному Казахстану и восточным областям республики, привели его к коренной ошибке в этом очерке. Ошибка эта заключается в том, что все элементы культурной оседлой жизни, земледелия, ткацкого производства, горного промысла и пр., автор приписывает непосредственно «культурным пришельцам» – иранцам или исчезнувшим фантастическим «Чудьям» и трактуется им,

как возникшие непременно под сильным влиянием их. За аборигенами края, в частности казахским народом, состоящих в основном из тюркских, тюрко–монгольских племен никакой, никакой культурной наследственности указанного порядка по существу не остается. Все памятники культуры – бронзовой эпохи приписываются, как видели выше, несуществующему «чуждому народу» вытесненному как бы из необъятной древней территории Казахстана иранцами...

В заключение, выражаем уверенность в том, что все указанные Вами дефекты рецензируемого очерка могут быть исправлены самим автором с успехом и тогда работа Семенова–Зусера явится вполне ценным вкладом в историографию Казахстана.

Кандидат геолого–минералогических наук Машанов А.Ж.» [4].

В официальном письме Института языка, литературы и истории Казахского филиала АН СССР за подписью заместителя директора Бека Сулейменова последовал ответ профессору С.А. Семенову– Зусеру: «Институт языка, литературы и истории КазФАН СССР возвращает вашу рукопись «Древний Казахстан» с рецензией на нее, написанной нашим археологом, кандидатом геолого– минералогических наук тов. Машановым А. Как видно из рецензии... ваша рукопись не свободна от ряда принципиальных ошибок, особенно по вопросам этногенезиса древнеказахстанских племен, по вопросам автохтонного развития древней культуры на территории Казахстана, которую вы, к сожалению, толкуете как результат культурного влияния иранцев и т.д. ...Если вы найдете возможность, лучше было бы на одну неделю приехать в Алма–Ату и согласовать с нами принципы переработки рукописи» [5].

Исследование «Древний Казахстан» С.А. Семенова– Зусера так и не было издано. Более 70 лет рукописи двух вариантов этой книги хранятся в запасниках архива Музея археологии и этнографии Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина.

Изучая работы Акжана Жаксыбековича вспоминаются его слова: «после многих испытаний, пережитых нашей страной, некоторые исторические события остались покрытыми тайной. Необходимо раскрыть хоть малую их часть», [6]. Этими словами можно и описать работы Акжана Жаксыбековича. На протяжении всей своей жизни ученый писал историю на основе исторических фактов, исследуя горно– каменитые местности, опираясь на исторические памятники, на услышанные легенды, писал подлинную историю прошлого.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: Модернизация общественного сознания. – Астана, 2017.
- 2 Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 2012.
- 3 Горное дело: Маркшейдерская энциклопедия/ Под ред. Л.А. Пучкова. – М., 2006.
- 4 Дукенбаева З.О., Талгатбек М.М. Акжан Жаксыбекович Машанов. – Павлодар, 2016.
- 5 ЦГА РК. П.37. Д.6. Л.1
- 6 Машанов А.Ж. Әл–Фараби және бүгінгі ғылым. – Алматы, 2007.

МАРАЛ ИШАН ҚҰРМАНҰЛЫНЫҢ ӨМІРІ МЕН ҚЫЗМЕТІ

ШӘКІМБАЕВА А. Р.

3 курс студенті, «Тарих» мамандығы,

Қостанай мемлекеттік педагогикалық институты, Қостанай қ.

КҮЗЕМБАЙҰЛЫ А.

ғылыми жетекші, т.ғ.д., профессор

Марал Ишан Құрманұлы әлемге әйгілі Әулие, қазақ халқының рухани көсемі, ислам дүниесіндегі аса көрнекті дінбасы, бүкіл өмірін ел–жұртына ізгі қызмет етуге сарп еткен біртуар тұлға болды. Көзі тірісінде– ақ ол кісінің аты аңызға айналды. Қазан төңкерісінен кейін большевиктер Марал ишанның рухына қарсы атой салып, абырой–беделіне кір келтіруге жанталасып бақты. Тіпті әруақтың атын атағандардың өзі кінәлі болды. Соған қарамастан, ұлы бабамызды халқымыз ешқашан ұмытқан емес. Оның өсиеттері, қағидалары адал ниетті адамдардың жүрегінен мәңгі–бақи орын алды. Әулиеге деген ыстық ықылас нұр сәулесін төгіп отырды. Тәуелсіздік алған еліміз, бодандықтан құтылған қазақ жұрты Марал бабамызбен қайта қауышып, аруағын бұрынғыдан да бетер аялай түсіп отыр. Ұлы Әулиенің кемеңгерлігіне бас иіп, киелі рухына тағзым еткен халқымыздың мерейі өсті [1, 30 б.].

Марал бабамыз 1780 жылы қазіргі Қостанай облысындағы Обаған өзенінің төңірегінде, Құсмұрын атырабында, кейін Марал шілігі аталған қоныста дүниеге келген. Қазіргі Қостанай облысы Әулікөл ауданы – бүгінгі Аманқарағай орманымен іргелес Қайранкөл жазығы. Әкесі Құрман бес уақыт намазын қаза

кылмаған, көзі қарақты тәуіп адам болса керек. Анасы Фатима қалмақтың атақты жуан сіңір атасынан, айтқаны қате кетпейтін көріпкел, сәуегей жан болыпты. Марал әкесінен тоғыз жасында жетім қалып, өз бетінше талпынып білім алуды көздейді. Баланың талпынысы заяға кетпей Құланбай ишанның кеңесімен сол дәуірдің ірі оқымыстысы Жалаңаяқ ишанның қарауындағы 100 шәкірттің үстіне келіп қосылады. Жалаңаяқ ишанның мекені қазіргі Тәжікстан Республикасына қарасты Қорған төбе маңындағы Жамтауы деген жер. Осы арада зейінді алғырлығымен ұстазының назарына ілігіп, 7 жыл білім алып ақыры Жалаңаяқ ишанның батасын алып еліне оралған Маралдың жолай бір байдың ауылында еру болып отырғанда, көптен науқас байдың келінін емдеп жазып, риза болған байдың қимас малы Сарыбауыр атты иеленіп, өзінің тырнақ алды табысын ұстазына ұсынуды жөн көріп, ізінше кері оралып Жам тауындағы пірі Жалаңаяқ ишаннан бата сұрап тұрған сәтін Кіші жүз Алтын руынан Сейітжан ақын былайша жырлаған:

Жерінен алты айшылық сыйынғанда,

Жәрдем етпесем егер де пір деменіз

Қырық мың қосын қара әруақ,

Жам әруақ, Жайсаң әруақ

Он төрт қырық байрақ

Сыйынғанда сенде болсын,

Сыйынғанда бізде болсын

Иншаллаһ бұл әруаққа болдың ортақ [4, 6–7 б.].

Сонда 40 мың қосын қара әруақ, ғайып ерен 40 шілтен баршасы Маралдың соңына еріп, қайран қалған Жалаңаяқ әулие; – Балам, менде ештеме қалмады ғой, – деп қайта шақырып алыпты. Сонда Марал кейін бұрылып тұрып; – 40 мың қосын қара әруақ сыйынғанда сізде болсын, керегінде бізде болсын, Аллаһу әкбар! – деп бата беріп жүріп кетіпті [8, 29 б.].

Оқуын тауысып еліне оралған Марал ишан халқына жан аямай қызмет етеді. Ауру– сырқауларды емдеп, тәуіптік жолын көреген сәуегейлігімен ұштастырады. Әулиелігіне тәнті болып келгендер арманына жетіп ұлыздар– ұлды, қызсыздар– қызды болып, дерттілер дертінен сауығып, жан– дүниелері нұрланып қайтатын болған. Көп ұзамай Марал ишан деген атағы шартарапқа жайылып, даңқы арта түседі. Жұрт оның небір кереметіне куә болады. Осы арада «ишан» деген атақ дәреженің кімдерге берілетінін тоқталсақ. Діни ұғым бойынша, бір өзінде қырық молданың білімі бар ірі оқымыстыны «ахун» деп атайды. Шын тақуа болғандықтан олар молдалар сияқты өсек–

аянға ілікпейді, әрқашан құрмет– қошеметке бөленеді. Басқа сөзбен айтқанда, ахун «тілге жеңіл, жүрекке жылы тиетін» уағыз насихаты арқылы мұсылмандарға Алла Тағаланы, оның бүкіл құдіретін таныта білетін, бұл дүние, о дүниенің діни ақпараттарын айтып бере алатын ғұлама ғалым. Осындай сапалық айырмашылықтары болғандықтан ислам айырмашылықтары болғандықтан ислам уағызшыларын әр түрлі атайды. Ерекше табиғи қасиеттерінің арқасында бір өзінде қырық ахунның білімі жинақталған, қажет болған жағдайда үлкен– үлкен кереметтер де көрсете алатын ұлы ғұламаны ишан деп атайды. Ишан дін жолында әбден кемеліне келген, төңірегіндегілерді шарапатты сөзімен де, таңғажайып ісімен де, оңай иландыратын, илаһи (құдайлық) ақиқаттарға қалтықсыз сендіре алатын киелі, қасиетті адам. Қолынан Алланы ұлықтау керемет көрсету келмесе, ондай кісілерді ишан тұқымы болса да, ишан деуге болмайды. Ишаннан шайық (шейх– ул ислам), шайықтан машайық, машайықтан наби (кіші пайғамбар), набиден расул (пайғамбар), расулден марсал (пайғамбарлардың абзалы) жоғары дәрежеге ие. Олай болса, Марал ишан – ірі дін қайраткерлерінің бірі болған [2, 80 б.].

Марал ишан Қызылжар мен Қостанай өңірлерінде ислам қағидаларын кеңінен насихаттап, халық арасында тарату жөнінен қыруар жұмыс жүргізді. Діннен безгендердің әрекеттерін әшкерелеп, Құран тағылымдарын уағыздай– ды. Ел– жұртты шариғат жолымен өмір сүруге бастайды. Туған өлкесінде бірнеше мешіт салдыртып, солардың бәрін рухани орталыққа, білім ұясына айналдырады. Ғұлама ғалымымыз Ахмет Байтұрсыновтың айтуынша; «Бұрынғы жаугершілік заманда халық тән есебінде болған да, батырлар жан есебінде болған. Сондықтан батырлар турасындағы әңгіме – халықтың жаны, рухы туралы әңгіме. Батырлары қандай болса, халықтың рухы да сондай». Демек Марал бабамыздың қолбасшыларды желеп– жебеп, ақ батасын беріп отырғандығы да кездейсоқ емес. Бұл – рух құдіретінің киелі парасаты. Даңқты Кеңесары өзінің қарын бөлесі Марал ишанның данышпандығына бас иіп отырған. Сондықтан да ұлы әулиені өз хандығының рухани көсемдігіне тағайындайды. Ұлт– азаттық қозғалыстың басшысына осындай қасиетті қайраткер ауадай қажет болды. Марал бабаның ақыл– кеңесімен Кеңесары талай шайқастарда жеңіске жетті. Бірақ кейін Наурызбай батыр Марал ишан сөзін бәтуаға ала бермейтін болды. Ұлы әулиенің бата– тілегіне салғырт қарау азаттық жолындағы күресте халқымыздың асыл мұратына жете алмау себептерінің бірі болғандығын ақиқат айғақтап отыр. Патша өкіметі халқымыздың дініне ауыз салып, исламнан бездіруге әрекет–

айла жүргізгені мәлім. Міне, осы бір қиын– қыстау кезеңде Марал ишан мұсылман қауымға араша түсіп, зорлық– зомбылық көрсеткен көпірлерге қарсы «ғазуат соғысын» бастаушылардың ұйытқысы болды. Сөйтіп, даңдайсыған алаяқтардың дінімізден айырылуға бағытталған жаугершілігіне айтарлықтай тойтарыс берді.

Құдайдың әмірімен өзінің халық алдында берген уәдесін орындай отырып, Марал ишан Сыр бойына қоныс аударды. Мұнда ол діни, емшілік, көріпкелдік қызметін кеңінен өрістетті. Оның асыл қасиеттеріне сенбей, күмән келтірушілер де болды. Марал ишан өз кереметтерін жұртқа көрсетіп, кемеңгерлігін талай рет айғақтап берді. Ұлы әулиенің хикаялары аңызға айналып, шапағаты нұр шашты. Марал бабамыз халық жадында ел қорған батырлардың демеушісі, қиналған– қысылған шақта сүйеніші, жұрттың жарылқаушысы, ақ тілеулі аналардың қорғанышы, баршалардың медет қылар пірі ретінде сақталып отыр. Жабыққандар мен зарыққандарға пана, қамқор болды.

Марал ишан – ислам тарихында алтын әріптермен жазылған ғұлама тұлға. Ол кісі туралы «Санкт–Петербургские ведомости» журналында (1899 жылы) неміс тарихшысы Герман Рамбердің Лейпцигте шыққан «Түркі халықтарының этнологиясы мен этнографиясы» атты кітабында (1885 жылы) және араб елдерінде сақтаулы басқа да бірнеше жазбалар мен естеліктерден көптеген деректер алуға болады. Әрине, Марал бабамыздың баға жетпес мұралары мен киелі ғұмырнамасын, рухани қызметін жан– жақты зерттеу, насихаттау зиялылардың парасатты парызы [3, 4–5 б.].

«Туғанға өлім болмақшы, ноктаға ажал ұқсаған» – деп Сәдуақас хазірет жырлағандай Марал бабаға да ажал нәубеті 62 жасында кез болды. Өзі қоныс еткен «Әуликөлге» сапар шегіп барған Марал ишан сол жақта жаз айында дүние салады. Күн қырық градус ыстық екен. Мәйітін қара былғарымен орап, жақсылап тігеді де, күндіз қалперілері құдық қазып, сулы топырақпен көміп тастайды да, түнде алып жүріп жетінші қонағаға «Қырық мешітке» Қармақшыға жеткізеді. Көзі тірісінде өзі өсиеттегеніндей Баба рухы Қармақшы кентіндегі анасы Фатима қорымында мәңгілікке тыныстауда. Марал ишанның өлі денесін алып келе жатып жолшыбай қазған құдықтардан шыққан су көздері кейін бұлаққа айналған. Ол жерлерде ағаштар пайда болып, көлеңкелі саябақтар орнаған. Айналасы көкпеңбек үлкен алаптар болып кеткен. Сол манайда тұратын халықтар бұл жердің қасиетті шарапатын көзбен көріп, сол құдықтардың басына түнейтін болған. Осы кезге дейін сол «әулие бұлақтардың» басынан халық үзілмейді. Қазір бұл зират ел– жұртымызға әйгілі киелі қорымға айналып отыр.

Қазақта Маралға дейін Маралдан кейін де ишандар көп болған. Десек те Марал ишан – бірігей, дара, сонысымен де асқақ, сонысымен де қымбат. С. Бүркітбайұлының айтуынша бар қазақ пір болған, бар қазақтың аузындағы дүрі маңдайындағы бағы, бар жоғы үш– ақ иман болған. Осыны естен шығармалық. Ол – Құлболды ишан, Марал ишан, Айқожа ишан [6, 365 б.].

Марал бабамыздың төрт баласы ишан деген қасиетке ие болды. Қыздары да көп болған. Қазақ дәстүрі бойынша әйел заты шежіреге кірмейді ғой. Пәризаттар жат жұрттық деп саналды. Сол себепті Марал ишанның қыздары мен жиендерінің тағдыры беймәлім. Маралдың көптеген немере, шөберелері киелі баба жолын ұстап, хикметтерімен ел– жұртты таңғалдырды. Бәрі де заманында әулиелігімен абырой– бедел алып, халқын шапағатқа бөледі. Бүкіл халық оларды пір тұтып, тағзым етті. Әулиенің бүгінгі ұрпақтары замандастары арасында құрметке бөленіп, азаматтық ерлігімен көзге түсті. Бабаның тұла бойы тұңғышы – Қалқай ишан. Бағдат шәрінде 25 жыл оқып, 12 пәннен хатыршат алып ғұлама атанып, ел алғысына бөленген. Марал ишаннан соң «Баба» деген атқа ие болған, ұлы Шоқанға Мұхаммед Ханафия деп есім беріп, ел– жұрттың атаған есімін бермей, кү нәпсінің ырқынан шыға алмаған Шыңғысқа «өмірінде бір ілгіш болады– ау» деп, күйрықты жұлдыздай жарк етіп өте шыққан Шоқандай дананың ғұмырының қысқа болатынын болжап кеткен, сондай тұңғыш ағартушы педагогымыз Ыбырай Алтынсарин дүниеден өтер алдында қатты қиналып, жанына демеу болар жылы сөз күтіп, Қалқай ишанды алдырғанын біреу білер, біреу білмес. Сонда жарықтық Қалқай ишан; «Ерден иман құтылмас, жаназаңа тұратын адамның саны мыңға жеткізсін. Көп дұғамен жәнната боларсын» – деп Ыбырайды жұбатып, о дүниеге армансыз аттандырып еді– ау! [4, 6–7 б.].

Еліміз егемендікке ие болып, бодандық бұғауынан босандық. Тар заман келмеске кетті. Еңсеміз көтеріліп өркениетті халықтар қатарынан лайықты орын алдық. Ресей патшалығы мен қызыл империя өмір сүрген дәуірде қазақ жұртының тарихы өрескел бұрмаланып келгенін енді сезіндік. Шындық пердесі айқара ашылып, әділеттілікке даңғыл жол ашылғандай болды. Арамзалар айналасын асырып, елдігіміз бен ерлігімізді қорғаған асылдар мен арыстарды, батырлар мен билерді, хандар мен сұлтандарды, әулиелер мен ғұламаларды халық зердесінен өшіруге жанталасып бақты. Сондай алып тұлғалардың бірі де бірегейі – Марал ишан Құрманұлы. Бүкіл алты алашқа әйгілі рухани көсеміміз көзі тірісінде–ақ аты айдай әлемге әйгілі болды. Әулиелігімен, көріпкел

сәуегейлігімен ислам жұртының жүрегін баулап алған Марал бабамыздың атақ– данқы шартарапқа тарайды. Менің балалық шағымда ұлы данышпанның кереметтері туралы әкемнен және ауыл ақсақалдарынан талай естігенім бар. Өйткені бабаның жатқан жері Қызылорда облысы Қармақшы ауданы Жосалы кентінен 18 шақырым жерде орналасқан. Мен осы жердің тумасы, әрі уақ– керей болғандықтан туысы болып саналамыз. Ол кісінің тікелей ұрпақтары ауылда тұрады. Біздің әулеттің де зираты да бабамыздың қасында. Алыс– жақын шетелдерден бабамыздың басына зиярат етуге келеді. Қарасы үзілмеген келушілер құран оқып, басына түнейді, дертіне ем іздейді, бала сұрап келіп, құдықтағы киелі суды ішіп арман– тілектерін айтады. Міне мен Марал баба дүниеге келген Қостанай жерінде оқудамын. Облыс орталығы Қостанай да XIX ғасырдың соңы XX ғасырдың басындағы салынған мешітке тәуелсіздіктен кейін «Марал ишан» аты беріліпті. Н. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында «Туған жер», «Қазақстанның қасиетті рухани құндылықтары» немесе «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы керек дейді. Елбасы айтқан: «патриотизм кіндік қаның тамған жеріңе, өскен ауылыңа, қалаң мен өңіріңе, яғни туған жеріңе деген сүйіспеншіліктен басталады. Туған жердің әрбір сайы мен қырқасы, тауы мен өзені тарихтан сыр шертеді. Әрбір жер атауының төркіні туралы талай– талай аңыздар мен әңгімелер бар. Әрбір өлкенің халқына суықта пана, ыстықта сая болған, есімдері ел есінде сақталған біртуар перзенттері бар. Осының бәрін жас ұрпақ біліп өсуге тиіс. Әрбір халықтың, әрбір өркениеттің баршаға ортақ қасиетті жерлері болады, оны сол халықтың әрбір азаматы біледі» – дейді [7, 23 б.].

Қорыта айтқанда Елбасының мақаласын қолдауда өз басым «Туған жер», «Қазақстанның қасиетті рухани құндылықтары» немесе «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасына жататын Марал ишан тақырыбын профессор А.Күзембайұлы жетекшілігімен диплом жұмысына айналдырғым келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Нұртайұлы. С.Ислам және Марал баба. 1996 ж. 92 б.
- 2 Бүркітбайұлы. С.Марал Ишанның нұр шапағаты.Қостанай – 1998. 186 б.
- 3 Сағындықұлы.Б.Ислам дінінің ұлы насихатшысы Марал ишан кім.// Қостанай таңы 2005. 23 тамыз.

4 Ертай қажы Балахмет.Марал ишан Құрманұлы һәм оның данқты ұрпақтары – ишандар шоғыры жайлы бірер сөз. //Қостанай таңы 2005. 4 қараша.

5 <http://www.inform.kz/kz/elbasy-makalasy-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru>.

6 Қалмұратова. Р.Киелі жерлер мекені. // «Қазақстан тарихы». 2013. № 10

7 «Қазақстан ұлттық энциклопедиясы» 6 том. 365 б. Алматы 1998

8 Бүркітбайұлы. Г.Қармақшы киелі мекенім//. Қазақстан тарихы. 2015 № 7.

ҰЛЫ ДАЛА ӨРКЕНИЕТІ МЕН РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

ЫБЫРАЙ А. Ж., НҰРБОЛАТОВА А. Н.

студенттер, Тарих факультеті,

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

ТАЛҒАТБЕК М. О.

тарих магистрі, оқытушы, «Қазақстан тарихы» кафедрасы

ДҮКЕНБАЕВА З. О.

т.ғ.д., профессор

*Бестөбе басың биік, бауырың жазық,
Туған жерде көз тартқан алтын қазық
Жабырқатса жаныңды мазасыз ой,
Самал лебін алады лезде жазып.
Еркелеп қырқасында күн күледі,
Молдір шық алақанға төгіледі.
Бұрқырап жусаны мен жуа исі*

Қаққызар тандайынды бүлдіргені – деп, талай сұңғыла алыптардың жыр арқауы болған туған жер – адам өмірінде киелі орын алады. Туған жер – әркімнің шыр етіп жерге түскен, бауырында еңбектеп, қаз басқан қасиетті мекені, талай жанның өмірбақи тұратын өлкесі. Осы орайда, Алаш қайраткері Жүсіпбек Аймауытовтың: «Туған жердің қымбатын ғылым іздеп, кітап қарап сарылып, көзінің майын тауысқан, көшенің шаңын көп жұтқан шәкірт білмесе, кім біледі? Ыстық қой, шіркін туған жер!» деген сөзі есіме түседі [1, 13–14 б.].

Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында қазіргі Қазақстанның басты рухани құндылықтары айқын көрініс тапқан. Бұл – мақала ғана емес, мазмұны терең, ауқымы өте

кең, ұлт руханиятын ХХІ ғасыр биігіне көтеретін рухани жаңғыру бағдарламасы деуге болады. Елбасы ғылым, білім, мәдениет пен тарихты тұтастай қамтитын ұлттық рухани жаңғыру бағдарламасын халық назарына ұсынды және ХХІ ғасырдағы жаңа ұлттың, жаңа қазақтың феноменін анықтап берді. Әрі, осы жаңа дәуірдегі ұлттың рухани жаңғыруы жолының алты бағдарын белгілеп, ұсынған.

Елбасының мақсаты – ұлттың ұлы мұраты. Ол – Ұлы Дала елінің бойында белгілі тарихи себептермен қалғып кеткен прагматизмді ояту арқылы, ұлттық қоғамдық ойға сілкініс әкелу, тәуелсіз елдің санасы мен ағзасын отаршылдық, кембағалдық, бойкүйездік комплекстерінен тұтастай арылту. Мемлекет басшысы қазақтың ежелгі «дәстүрдің озығы бар, тозығы бар» қағидасын мықтап ұстануға шақырады: «Мен қазақстандықтардың ешқашан бұлжымайтын екі ережені түсініп, байыбына барғанын қалаймын. Біріншісі – ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды. Екіншісі – алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту керек». Мемлекет басшысы нұсқап отырған ұлттық бірегейлікті сақтай отырып, заман ағымына қарай оның сипаттарын өзгерту, «білім культін» қалыптастыру, мемлекет пен қоғамды революциялық емес, эволюциялық жолмен дамыту, ең бастысы, сананың ашықтығын, яғни әлемдік озық жаңалықтарға, ғылым–білімге құшақты айқара ашу идеялары ұлттың рухани–мәдени қалыбы болмақ. Әрі жаңа дәуір сынақтарын бәсекелік қабілеті ерекше ел ғана өңсере алады [2, 2]. Осы тұрғыда, Елбасының мемлекет пен қоғам алдына қойып отырған нақты міндеттері рухани саладағы түбегейлі реформалардың бастауына айналарына күмән жоқ. Латын әліпбиіне көшу – Мәңгілік Елдің рухани жаңғыруының басы болса, «Туған жер» бағдарламасы жаңа ғасырдағы әлемдік, өңірлік, ішкі–сыртқы тәуекелдерге қарсы тұра алатын отаншылдық тәрбиенің, ұлтжандылықтың кепілі болмақ. Сондай-ақ, «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы жалпыұлттық қасиетті орындарды және аса қастерлі жерлерді сақтауға, әрі елдегі туристік инфрақұрылымды дамытуға мүмкіндік береді. «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасын іске асыру Қазақстанды өз шығармашылығы арқылы дүние жүзіне танытатын көптеген таланттарға жол ашады.

«Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы бүгінгі замандастарымыздың түрлі салалардағы жетістіктерін дәріптеуді қамтамасыз етеді және жастарды адамгершілікке тәрбиелеудің жарқын үлгісі болады. Бұл тапсырмалар мемлекеттің және азаматтық қоғамның

барлық идеологиялық жұмысының орта мерзімді перспективадағы негізі болады. Сондай-ақ, Елбасы өз мақаласында қазіргі жаһандану заманында ұлттық бірегейлікті сақтап қалу, өркениеттің жақсысын алып, жаманынан жирену жөнінде өте құнды пікірлер айтты. Ендігі міндет – осы айтылғандарды іске асыру жолында аянбай еңбек ету. Ұлттық жаңғыру, туған жер тұтастығы мен ел болашағының негізі.

Көшпелілердің киелі мекеніндегі жүзеге асып жатқан «Туған жер» бағдарламасына елім деген әр азамат аянбай қызмет ету керек. Әр адам өз туған жерінің, елінің тарихын жетік білу керек. Осы мақсатта, мен өз туған жерімді, талай ақындардың жырына арқау болған жер жәннәті Жетісуым туралы баяндамақпын.

Ақ бас шыңдар басынан тастан–тасқа секіріп сарқырай аққан өзендер, қыз жанарындай мөлдіреген көлдер мен бау–бақшалы Жетісу жері өзінің сұлу табиғатымен тартымды. Қасиетті Жетісу жерінің қойнауы да тарихқа тұнып тұр.

Жер жанатын иемденген Алматы облысында мәдени және тарихи түрлі ескерткіштердің көп болуына байланысты туризмнің дамуына қолайлы жерлердің бірі. Жетісу жерінен небір тарихи ескерткіштерді көруге болады. Алматының жанында тарих және мәдениет ескерткіштерінің ертеден қалған бірқатары бар. Бұл бірінші көп санаттағы және түрлі образдағы сәулет ескерткіштері: Іле қорғандары және сақтардың алтын бұйымдары, Ұлы Жібек жолындағы ортағасырлық қалалар және қола дәуіріндегі таулы суреттері (петроглифтер). Жетісу аймағындағы ежелгі адамдардың іздері тұрақ немес еңбектік тасты бұйымдары ретінде сақталған. Мекеннің қоныстануы бірнеше жүзжылдыққа созылған. Бұл малшылар тайпасы ауа райының жылынуымен қонысты тау бөктеріне аударып, одан кейін Тянь–Шань тауларына орын ауыстырғандары белгілі болып отыр. Жетісуда қола дәуірінің бірнеше тарихи қоныстары қазылған. Бұл балшық қоспасымен тастан жасалған жердегі қабырғалар тереңдігі 1–2 метр шым үйлер және жер кепелер. Осындай қазбаларды Түрген шатқалындағы Асы жерінде (ХІІ–Х ғ.ғ.) және Көксу өзенінің бойындағы (Х–ІХ ғ.ғ.) Құйған және Талапты қоныстарынан көре аламыз. Жетісудағы ерте темір дәуіріндегі ең ірі қоныстар Шарын–Сары–Тоғай өзенінің бойында жатыр. Бұл аймақта шойын қазанның, түрлі ыдыстар, құмыраның, сонымен қатар еңбектің тас құралдарының түр–түрі табылған. Ең бағалы көне ескерткіштердің бірі Тамғалы шатқалы Алматы қаласынан солтүстік–батысқа қарай 180 шақырым жерде орналасқан. Тамғалыда түрлі жануарларды, құдайларды суреттейтін

4500 петроглифтер бейнеленген. Тамғалы аса құнды адамзат мұрасы ретінде ЮНЕСКО тізіміне енгізілді, мемлекеттің қорғауында. Шатқал шындары б. э.д. XIV– XIII ғ.ғ. құрылған ежелгі түрік және Сақ қола дәуірінің петроглифтерін біздің заманға жеткізген өте сирек кездесетін мұра. Суреттер шындардың бетінде орналасқандықтан оларды бірден оңай көруге болады. Ежелгі суретшілер түрлі жануарлардың, аңды аулау көрінісін, мифологиялық сюжеттерді тасқа қашап қалдырған. Петроглифтерден көне тарих туралы маңызды ақпараттар аламыз. Бұл өзіндік белгілі бір тарихи жүйе, ескерткіштер ашық аспан астында орналасқан [3, 20].

Алматы –Талдықорған тас жолының 110 шақырымында Қербұлақ ауылына дейін 13 шақырым қашықтықта Тамғалытас (Жазылған тастар) шатқалы Іле өзенімен қиылысқан жерде жатыр. Бұл жерде будда құдайлардың бейнелері қашалған тастарды көруге болады. Бұл мекенге буддизмді миссионерлер әкелгенге ұқсайды. Шатқалдың шыңында қызыл тас укесегі бар, оның биіктігі екі қабатты үймен тең. Онда үш түрлі фигуралар: түрлі діни, йогтар, тең төрт қолды Будда суреттелген. Будданың айналасында тағы екі құдайдың бейнесі берілген. Үш басты құдайдың шығыс жақ тұсында тік кесеге айдаһарлар ханы бейнеленген. Ойжайлау шатқалы солтүстігінде Қордай орында, Кіндіктас тауларында Отар бекетінен батысқа қарай 40 шақырым жерде орналасқан. Ол теңізден 1200 км биіктіктегі кішкене шектелген шоқылары бар таулы аймақ. Ежелгі өзендермен, далаларымен қиылысады. Сол жағалаудағы солтүстік– батыс бөлігіндегі шатқалдарда, шындарда петроглифтер қашалған. Түрік уақытының композициясы бар. Бұнда екі салт аттылар бейнесі суреттеледі. Ешкіөлмес жотасы Жетісу Алатауының батыс бөлігінде Талдықорған қаласынан 30 шақырым қашықтықта орналасқан. Жотаның солтүстік жағынан жазық далаға көтеріліп, оңтүстік жағынан Жетісу– Көксу сулы өзендердің бір саласына құяды. Ешкіөлмес жотасы және оң жағалуы Көксу өзенінің арасындағы жолында көптеген қола және ортағасыр дәуіріне дейінгі археологиялық ескерткіштер сақталған. Аймақта ерте темір дәірінің қабірлері көптеп кездеседі. Осы уақытта Жетісу аймағында сақ тайпалары қоныстанған еді. Көптеген сақ– көшпенділер қорғандары өзінің мөлшерімен таң қалдырады, олардың диаметрі шамамен 100 метр. Үлкен қорғандарды патшалық деп аталады. Қорғандардың көбі ежелден тоналып, ішіндегі асыл заттар ұрланған болатын. Есік қаласының маңында бірнеше белгілі қорғандар сақталған. Ежелгі қорғандардан жерленген адамдар сүйектері мен бірнеше жүз алтын

бұйымдар табылды. Бесшатыр қорғандары көңіл аударарлық. Алтын–Емел ұлттық саябағында бір жерде 31 қорған орналасқан. Ең үлкені – диаметрі 108 метр, биіктігі 17 метр. Қорғандар тігінен және ендігінен орнатылған жеті тас топтамасымен тұйықталған. Жалпы Жетісу жерінде мұндай қорғандар мен қазба тарихи ескерткіштер өте көп. Әрине бұған қызыға қараушылардың саны да жылдан жылға артып келеді. Археолог, тарихшы мамандар ғана емес, шетелдік туристер осы ескерткіштерді көруге жиі келеді. Сондықтан аймақта бұл бағытта туризмді дамыту әлеуеті өте зорараз, Түркістан, Отырар ежелгі қалаларын басып өтетін Ұлы Жібек жолы бойынша саяхат өте қызықты болып келеді. Жетісуда ең ірі Қоялық қаласының қалдықтары қазіргі Қойлық ауылы маңында сақталған. Қаланың құрылыс қалдықтары биіктігі 5–тен 10 метрге дейін және ұзындығы бірнеше шақырымға дейін жетеді. Шығыс Жетісу қалаларының жоспарлануы мен құрылысы Батыстан ерекшеленеді. Шығыс Жетісу қалашықтарында қамалдар жоқ, болса да мөлшерімен кіші болады. VII ғасырдан бастап Жетісу қалалары салына басталып, олардың көбі X ғасырдан XIII ғасырға дейін салынды. Ортағасырлық қалалар керуен жолдарының бойында пайда болған. Бүгінгі күнге дейін Ұлы Жібек жолының бөліктері сақталды. Мысалы, Тараз қаласынан Құлан ауылына дейін, одан кейін Шу өзенінен Шу даласына дейін созылады. Шу өзенінің даласынан шығыс Жетісуға Қастек асуы арқылы жоғарыда орналасқан Қастек қалашығына дейін созылады. Бұл Ұлы Жібек жолының өз кезінде қаншалықты құнды, заманында зор рөл атқарғанын көрсетеді. Оның бәріне осы жолдармен жүріп көз жеткізуге болады.

Алматы облысының жері ежелден Сақ, Үйсін, Қаңлы тайпаларының мекендегені бәрімізге белгілі. Осы біздің аймақтан яғни Панфилов ауданына қарасты Басғұншы ауылынан үйсін дәуіріне жататын бірнеше бұйымдар табылған. Ол бұйымдарды іздестіріп жинаған ауданға белгілі тарихшы, білім беру ісінің үздігі Молот Мұсаұлы Солтанаев өзінің «Ескерусіз жатқан елеусіз ескерткіштер немесе кейбір атауларды жаңаша пайымдау» атты еңбегінде Шығу (Қызылаңғар) қаласы туралы: «Меніңше, үйсіндердің Қызылаңғар қаласы, ел– жұрт ежелден– ақ мындаған жылдардан бері мекендеп келе жатқан көне қоныстың орнында бой көтерген қала. Чигу, Чигучень, Қызылаңғар – атаулы қалалардың орны Жаркент аймағындағы Қорғас өзенінің тау аңғарынан шығып орта тұсында орналасқан Басғұншы ауылының маңайы дей келе оған біршама дәлелдер келтіреді. Соның бірі, Басғұншы ауылынан

20 шақырымдай жердегі Шежін атауымен байланыстылығы. Себебі, Қытай деректерінен ұққанымыздай – Хань әулетінің билеушісі үйсін күнбиі Елжауға өзінің туысқаны Жанду Уаңның қызы Шижүн ханшаны үлде мен бүлдеге орап ұзатқаны. Мұндағы Шежін аймағының атауы қытайдың Чижүн (Сюньзюнь) ханшайымының атымен түбірлес, мағынасы бір, тек айтылуы ғана бөлек екендігінде.

Қазіргі Жаркент аймағындағы Шежін ауылы Чижүн ханшайымның қонысы болған жер дей келіп, одан әріге ғұндарға қатысты деректерге ойысады, мәселен: ...Ғұн тәңір–күтаның ұлы даладағы үстемдігін біржолата құртуға кіріскен Хань патшалығының қалың әскері б.д.д. 71 жылы ғұндардың жеріне басып кіріп, қантөгіс ұрыс жүргізіп, аяусыз қырғынға ұшыратады. Нәтижесінде, Хань патшалығына бағынғысы келмеген солтүстік ғұндардың Төңіркүты (Чжичжи қазақша Шөже) батысқа қарай ығысқан. Ол қаңлылармен одақтасып б.д.д. 44 жылы үйсін еліне шабуыл жасап, астанасы Чигу (Қызылаңғарды) қаласын басып алып б.д.д. 44–33 жылдары билік жүргізгендігін осы «Басғұншы» атауының өзі – ақ дәлелдеп тұр» деп, сөзін аяқтайды. Мұндағы «Бас» сөзі – бас, бастаушы, басты адам, ал «күн» күн, ғұн – сөздері ғұн тайпасын мензейді, «шы», «шак» – сөздері, ел жұрт деген ұғымды білдіреді. (Ежелгі дәуір әдебиеті, Алматы 1991 ж. 13–14 беттер, Қ.Салғараұлы Көмбе. Алматы 1989 ж. 20–бет) Әрине, бұл әлі де түпкілікті, жан– жақты зерттеуді қажет ететін дүние екендігі даусыз. Бұдан басқа да көптеген көне заманға тән заттар табылуда 2014 жылдың 7 сәуірінде Басқұншы ауылының тұрғыны Исинтаев Тоқтасын ата өзіне тиісті жер телімінен көне тас құралдар тауып алған. Тас құралдар табылған жер көне қаланың орны. Табылған заттардың бірі ұзындығы 45 – 46, ені 8–9 сантиметрлік дән үгіткіш. Егіншілікпен айналысқан адамдардың негізгі құралдары болуы керек. Шағын ғана бір қолмен ұстап кен үгітетін екі тас келсап (балға, және кішкентай шағын ұсақ заттарды үгітуге пайдаланылатын) тас құрал егіншілікпен айналысқан адамдардың негізгі құралдары. Тоқтасын қарияның айтуы бойынша осы жерден тастан ойып жасаған тостаған және ұзындығы – 50–60 см, ені – 20–25 см болатын тастан ойып жасаған астау табылған. Шамасы үйсіндер кен орнынан алынған қоспаларды тас астауға салып ұсақтап үгітіп, содан кейін қорытқан болуы керек.

Академик, археолог Ә. Марғұлан Бегазы – Дәндібай мәдениетін зерттегенде сол жерден табылған тас балғалар мен бұлардың да көлемі бірдей балғалар немесе келсаптар біздің даламызды мекендеген ежелгі бабаларымыз кен өндіру ісін кеңінен жүргізгені

көрінеді. Бұл жер Үйсіндердің көне жұртының орны, яғни тұрағы болғандықтан осы жерден қыштан, қайрақ тастан жасалған үлкен шылапшынға (Тоқтасын ақсақал «ежіре» – дейді) ұқсас затты жер жырттып жүрген трактор басып сындырып кеткен. Төменгі Басғұншы ауылынан табылған тастан қашап жасалған кен үгітетін астаудың тұғыры болуы бек мүмкін. Сынықтары шашылып, сол орында қалған. Тағы бір қызықты жәдігердің бірі – ұзындығы 60–70 см жебе. Үйсін жауынгерлерінің сол заманда қолдан соққан ұштарды жебенің ұшына орнатып жауына жасындай жарқылдата заулата тартқаны білінеді. Шірімей жатқандығына қарағанда қоладан соғылған болуы керек. Жебенің мындаған жылдар топырақ астында жатуы оның күңгірттеніп кетуіне ықпал еткен. Ұшын тазалап жібергенде жарқырап шыға келген. Осы жерден егістік алқабынан ер тұрман табылған және оны тапқан кісі де осы қария. Шағын ғана ердің екі қапталы, қасы, артқы қасы (көттігі) бөлек шабылып жасалған, қаттылығына қарағанда осы өңірде көп өсетін жидеден шауып жасалған болуы керек. Алдыңғы қасына түгелдей қалақша темірден қапсырма жүргізген, оны екі қапталымен жалғастыра отырып құйысқандыққа дейін шегендеп апарған. Құйысқанды бекітетін жерге айналсоқ жасап айылбас орнатқан, оны темірден соққан. Шамасы ерді қыз балаға арнап жасатқан болуы керек, себебі, қас бетімен, ердің екі жақтауына жалтырауық тастардан көз салған. Ердің қасының басына жасалған жылы 1913 жыл деп жазылған және жасаған шебердің аты болуы керек, арапша жазу бар. Мұндай көне жәдігерлер Басғұншы ауылының орны мен батысындағы қырат үстіндегі Көкжазықтан көптеп табылады. Көкжазықты орналасқан үйсін обаларын зерртеу барысында үлкен қара тас назар аудартады. Кезінде колхоз басшылары егіс көлемін ұлғайту мақсатында обалардың арасындағы бос алаңқайларды жыртқызып, егін егіп тастаған жерде жатыр екен. Бетін жартылай топырақ жауып қалыпты. Тазалап жіберіп суретке түсіріп алдық. Қара тас бетіндегі көне жазулардың ежелгі аңшылардың аң аулау мезеттері қашалған. Осы ауылда тұратын мектеп оқушысы да көне жәдігерлер тапқан. Қыштан жасалған шағын көзенің биіктігі 12 см, бүйірі қысыңқы, ернеуінің ені 12 см. Бастапқыда бүйірінде тұтқасы болған, бірақ сынып түсіп қалыпты. Үй тұрмысында, сүт, көже қайнатуға пайдаланған болуы керек түбі мен бүйірі күйеден көрінбейді. Сол сияқты үлкен кен үгітетін тас астаудың түбін тауыпты. Үстінгі бөлігі сынып түсіп қалған.

Ендігі бір көптеген археологтар мен тарихшылардың көңілін аударатын ескерткіш үйсін суретшісінің тасқа қашап (шекiп) салған бейнесі. Үлкен адамның алақанындай қалақша тастың шеттері дөңгелеңдіріліп кертiлген. (Нұрсағат Әлібаевтың айтуынша «қоржик» (тәтті тоқаш) нан). Тастың сәл дөңестеу бетіне үйсін суретшісі, үйсін яки ғұн жауынгерінің бейнесін салған. Басына тәж киген патша немесе қолбасшы жауынгер болуы мүмкін, қолында қылышы, бір қолында найзасы бар салт атты жауынгер сұлбасы бедерленген. Жауынгердің астындағы атының төбелігіне де тәж кигізілген. Соған қарағанда ұлы қолбасшының немесе жауынгер патшаның бейнесі көрінеді. Салт атты батырдың суретінің айналасынан күн сәулесінің шапағы таралғаны келтірілген. Табылған заттардың барлығы шамамен б.з.д III ғ – б.з. III ғ осы араны мекендеген Үйсін мемлекетінің бас қаласының орны Басғұншы екендігін көрсетеді [4, 11–12 б.]. Басғұншы ауылы орналасқан (Шығу – Қызыл Аңғар қаласының орны) мекеннің астыңғы қатпарында қазақ халқының қалыптасуының негізгі ұйытқысы болған ұлы үйсіндердің, біздің бабаларымыздың тіршілігінен дерек беретін қаншама жәдігер жатыр десеңізші.

Осы мақаланы жазу барысында және тасқа түскен жауынгердің салтанатты киінген сұсты бейнесіне қарай отырып ежелгі қытай жазбаларында «Үйсіндер жауынгер халық» деп мойындаған сөзді тағы да бір есімізге түсіреді.

Бұл мақаланы жазудаға басты мақсатым көшпелілердің мекені болған, жер жәннәті Жетісудың сырға толы Басқұншыдан басқа қаншама тарихи– мәдени жерлерін мақтанышпен дәріптеп, туған жерге деген сүйіспеншілігімді таныту еді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Ежел–гі дәуір әдебиеті. Алматы 1991 жыл. 13– 14 беттер.
- 2 Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». 26 сәуір, 2017 жыл.
- 3 Салғараұлы Қ. Көмбе. Алматы 1989 жыл. 20– бет.
- 4 Солтанаев М.М. Үйсін қаласының орнынан табылған жәдігерлер. Алматы 1992 жыл. 11– 12 беттер.

2 Секция. Азаматтық және отан сүйіштіктің қалыптасуына, Қазақстанда тарих ғылымының дамуына Роза Жұмабайқызы Кадысованың үлесі

«МӘҢГІЛІК ЕЛ» ИДЕЯСЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

АБИЛОВА Х. Ж.

мұғалім, Қазақстан Халқы Ассамблеясы ғылыми–эксперттік кеңес мүшесі,
Б. Ахметов атындағы педагогикалық колледжі

Елбасы 17 қаңтар, 2014 жылы Қазақстан Халқына Жолдауында: «Мәңгілік Ел– ата– бабаларымыздың сан мың жылдан бергі асыл арманы. Ол арман–әлем елдерімен терезесі тең қатынас құратын,әлем картасынан ойып тұрып орын алатын тәуелсіз Мемлекет атану еді», – деп ата–баба арманының жүзеге асқанын асқақтата айтып ел еңсесін көтерді. Еркін дамудың жолындағы тәуелсіз ел үшін ұрпақ болашағы, ұрпақ алдындағы жауапкершілік маңызды мәселе. «Ұрпақ– ұлты үшін, ұлт–ұрпағы үшін жауапты» деген қағиданы ұстанатын болсақ, «Мәңгілік Ел» идеясын жүзеге асыруға ұстаздар қауымы ерекше жауапкершілікпен қатар елдік, мемлектшілдік рухты жоғары ұстауға тиіс. Ұрпақ рухын күшейту, білімнің сапасын арттыру арқылы, өзгермелі өмірде шешім қабылдай білу дағдысын қалыптастыру – Елбасы белгілеп берген Ұлт жоспарын орындаудағы ұстаз міндеті [1].

550 жыл бұрын Жәнібек пен Керей құрған Қазақ хандығы, үздіксіз күрес, ауыр шайқастар арқылы жеңілістің ащы дәмін,жеңістің шаттығын бастан кеше отырып Ел болуға,жер тұтастығын сақтауға тырысты. Осы үздіксіз күрес XX ғасырда жемісін беріп Ұлы дала,әлем мойындаған алып мемлекеттер қатарына ену қадамын жасады. Ел тарихы,адамның өмірлік тәжірибесі сияқты,бастан кешкендері әр алуан, сан салалы. Ұрпақ санасына қазақ елі– мәңгілік ұғымын сіңірту отбасы, мектеп, қоғам үштігінің бірлескен міндеті. Жалғанның жартысындай жасыл–жазира даласын ғасырлар бойы шекарасына қамал–қорғандар салмай–ақ, жалаң төс батырлары жанпидалық пен қорғай білген ата–бабаларымыз қандай қаһарман халық болған?! Осы ата–бабаның асыл мұраты жүзеге асқан бүгінгі таңда, Елбасының асқақ арман,үкілі үміті «Қазақстан жолы– 2050: Бір мақсат, бір мүдде,бір болашақ» атты Қазақстан халқына жолдауында Мәңгілік Ел ұлтық

идеясына ұштасып, тәуелсіздігіміздің бекемдігін қуаттады. Кемел келешектің кепілі болған– Мәңгілік Ел идеясы ұрпақ тәрбиесінің басты борышымыз екендігін тағы бір дәлелдеді. Бүгінгі мектеп бітіруші түлек қандай болу керек? Бүгінгі ұстаз пәндік білімнен басқа ой– өріс, дүниетаным, ауқымы кең, мемлекетшілдік рух пен ғасырлар бойы зергерлік ұқыптылықпен қалыптасқан ұлттық үрдістер, дамыған даналық дәстүрлер, халық түйген тұжырымдарға ие тұлға болуы шарт Тәуелсіздік таңы атқалы 25 жыл, осы уақыт аралығында білім ордалары міндет еткен басыңқы бағыттар жаңадан түзелді. Негізгі ұғым: тәуелсіздік болса, зайырлы қоғамда өмір сүру мүмкіндігі бірлік пен келісімге негізделіп, политілділік, полимәдениеттілікке ұласып жоғары руханияттық деңгейге көтерілу қасиеттілігі туындады «Қазақстан– 2050 стратегиясының орындауды көздейтін іс– әрекет жоспары 4 қағидатқа негіздеуді ұсынған Елбасы: «Айналамыздағы әлем қалай тез өзгертін болса, еліміз бен қоғамымызда солай жылдам өзгеруге тиіс». Яғни, оқу орны түлегі өзгермелі өмірге бейім, шешім қабылдауда тас– түйін, халықаралық білім кеңістігіне шығуға даяр, отаншылдық рухы жоғары ұлттық идеяға бекем болуы тиіс. Сонда жаһандану құбылысына жұтылмай интеллектуальдық ресурстың бірігуі, кіріктірілуі болады [2].

Қазақтың тарихи көшін әр қилы кезеңде бастаған көреген көсемдерінің, айбатты батырларының ел қорғаудағы аңызға айналған ерліктері бүгінгі ұрпаққа өнеге, үлгі. «Ел қуатты болмай, қуаныш тұрақты болмас». «Еркіндік қайда болса, ерлік сонда: «Орағың өткір болса, қолың талмайды» осындай халықтың тағылым мақалдары қаһарман ұлдарының ғажап тәжірибесін, жеңімпаздығын бүгінгі күнге жеткізген, тыныштық пен бейбіт күндерді тарту етіп, жасампаздық жалғасын табыс еткен. Н.Ә.Назарбаев Мәңгілік Ел идеясын халыққа жеткізерде «Мен– қоғамда «Қазақ елінің ұлттық идеясы қандай болуы керек?» деген сауал жиі талқыға түсетінін көріп жүрмін. Біз үшін болашағымызға бағдар ететін ұлтты ұйыстырып, ұлы мақсаттарға жетектейтін идея бар [3].

Ол– Мәңгілік Ел идеясы, Елбасы өз Жолдауында өркениетті елдердің өрге тартқан көшінде, алға тартқан легінде халқымыздың мерейін тасытып, міне ғана көкжиектен көрінген ел емес, мың жылдық тарихы бар көне халық ұрпағымен Мәңгілік Ел болатынын айтып, қайрат– жігерімізді тасытты. Бүгінгі ғасыр, бүгінгі уақыт тынымсыз өзгеріс, толымсыз ақпаратқа толы. Қазақстандық білім беру жүйесінде де түбегейлі өзгерістер орын алуда. Бірақ, тәрбиенің

түп– тамыры ең берекелі, ең парасатты тәжірибе– халықтық тағлима. Ізгі тәрбие алған ұрпақ– мәңгі. «Баланың өскен бесігі– кең дүниенің есігі». Бала атын қалыптастыратын шеберхана– мектеп, аялап, ардақтайтын алтын бесік– мектеп қабырғасынан шыққан ұлан үш тілді меңгеріп, бүкіл әлемге жол тартады. Бәсекеге қабілетті азаматы бар мемлекет, қарымды, алдыңғы қатарлы елдер иық түйістіре алатын деңгейге жетеді. «Бүгін ұяда – ертең қияда» халық даналығы осылай дейді, биікке самғап, қанаттанған ұл– қыздарымызды өткенді біліп құрметтеуге, болашақты байыптап, мақсат қоюға үйретсек опық жемейміз. Қазақ жеріне перзенттік адалдық, Қазақстан мемлекетіне азаматтық адалдық қасиеттерін бойда дарытуда Мәңгілік Ел идеясы бағыт– бағдар сілтеуде, бағдарлама – ұлттық мұрат– мүддені көздеген тірек– қазық боларына көміл сенеміз. Жігерлендіретін мақал– мәтелде аз емес: «Аталар бас имеген жерде сен тізенді бүкпе», «Қатарынан озатын ұл биікте жүреді, ез аталар ұл иықта жүреді», немесе ұлы Абай айтқандай: «Ел танымай, үй танып күр.» [4].

Қ.Р. Білім беруді дамытудың 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында «Халықаралық тәжірибе ерте ерте балалық шақтан ересек жасқа дейін адами капиталға, атап айтқанда, білім беруге инвестицияның экономика мен қоғамға елеулі қайтарымы болатынын дәлелдеп отыр», – деп көрсетілген [5].

Еліміздің дамуының бағдарын айқындайтын, болашақтың нұрлы жолын, жаңа дәуірдің кемел келбетін көрсетіп ұлы мақсаттарға жетелейтін жолдауды жүзеге асырудың педагогикалық қадамдарына тоқталсақ. Біріншіден, жоғарыда көрсетілген Қ.Р. білім беруді дамытудың 2011– 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына толықтыру енгізіліп, «Мәңгілік Ел» идеясы көрініс тапса. Екіншіден, «Қазақстан жолы– 2050 : «Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» жолдауын кәсіптік оқу орындарында арнаулы курс ретінде өткізіп, «Мәңгілік Ел» ұғымын ұлы даланы ұлықтау арқылы, яғни тарих тереңіне бой алдырып сіңіру, арқылы жүзеге асыру қажет [6].

Оған Елбасының Қ.Р. Конституциясының 20 жылдық мерейтойына арналған ғылыми–тәжірибелік конференцияда: «Менің білуімше, біз «Ұлы Дала еліміз» деп саналуымыз керек. Кейбіреулер «Аспанасты еліміз» дейді, кейбіреулер «Күншығыс еліміз» дейді. Біз Ұлы Даланың ұрпағымыз. Осы далада біздің ата–бабамыз даланы сақтап қалған. Қан төгіп, тер төгіп сақтап қалған. Қазақстан мен «Ұлы Дала елі» екеуі қатар жүрсе, дұрыс болады деп ойлаймын!» – деп Мәңгілік Елдің мекені Ұлы Дала екенін, бізге аманат, ұрпаққа ұлықтау парыз екенін атап көрсетті.

Үшіншіден, балабақшадан бастап барлық білім беру мекемелерінде «Үлкен ел– үлкен отбасы» жалпыұлттық жобасы, өріс алса, отбасы мен білім беру аймақтарының байланысын, қоғамдағы белсенділігін арттыруда тәрбиенің темір қазығы ғып «Мәңгілік Ел» идеясын алса, дін, мәдениет, этносаралық сыйластық сынды– жалпы қазақстандық құндылықтарды қалыптастыру, отбасы мәртебесін көтеру, осы бағытта ұлттық тәрбие– халықтық педагогикаға сүйенсе, нұр үстіне нұр болары хақ. Төртіншіден, «Мәңгілік Ел» идеясы Қазақстандықтардың достығы мен татулығы, бірлігі мен ынтымағы жарасқанда ғана салтанат құрып, болашақ төрінен ойып орын алады: Қазақстан Халықтар Ассамблеясы жүйесін оқу орындарда тәрбие жұмысы жоспарына енгізу [7].

«Қазақстандық бірегейлік пен бірлікті нығайту және дамыту жөніндегі бүкіл жұмыс Қ.Х.А. аясында «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық патриоттық идеясы төңірегінде мына бағыттар бойынша жүргізілген болады. Бірінші, азаматтың қағидат негізіндегі– бірегейлік. Екінші, «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық патриоттық идеясын ілгерлету. Үшінші, ұштұғырлы тіл. Төртінші, «Мәңгілік Ел» ұрпағын өрбіту» [2]. Бұл тұжырымдамада берілген тапсырма бағыты, жоспары. Қазақстанның әлемнің дамыған 30 елінің қатарына табысты қосылуының тетіктері анық, осы бағыттағы жұмыста бірзділік пен жүйелік болса, нәтиже жоғары болмақшы. Бесіншіден, ұстаз– педагогтардың қолданысында болатын жұмыс үстелінде орнықты орын алатын «Ел іргесін бекіткен аталы сөздер» атты Мәңгілік Ел идеясын Ұлы Дала жолын ұлықтаған қанатты сөздер жинағы жасалса. Осы жерде ұлт көсемі дәрежесіне жеткен Мұстафа Шоқайдың: «Ұлттық мәдениеттен жүрдай рухта тәрбиеленген ұрпақтан халқымыздың қажеті мен мүддесін жоқтайтын пайдалы азамат шықпайды» – деген пікірін келтіруді дұрыс санадық. Өнегелі сөз, салмақты ой, байыпты байлау, қазыналы қарттардың дуалы аузына шығып халық даналығы болып ұрпақтан ұрпаққа жеткен айбынды сөздер, қарым–қатынас мәдениетін көрсететін көркем, көкірек көздерін ашып сәулелі ой тастайтын орамды тұжырымдарды бүгінгі ұрпақ білуі тиіс. Халыққа қызмет етіп, атқа мінген мемлекет қызметкері ойын өрнектеп жеткізерде, осынау дархан даланың, ұлы бабалардың аманатын біліп, өсиет сөздерін орындап жүрсе, «Мәңгілік Елді» мәңгі етіп ұстап тұру міндеті орындалып, үндестік табар еді. «Мәңгілік Ел» идеясы сана сілкінісін бергендей көрінеді, себебі, өткен тарихты парақтап, ат дүбіріне құлақ сала отырып, бүгінгі арайлы танның, шуақты күннің қадірін білуге шақырғандай [8].

Яғни, өткен тарих, ата–баба жүріп өткен жол, көш бастаған батырлар мен ой тастаған жыраулардан бастап бүгінгі Қазақстандықтардың ерен істері болашақ ұрпақтың жасампаздығына ұласқанда ғана ұрпақтар сабақтастығы жалғасын тауып еліміз еңселі, туымыз тұғырлы болып, жаңа дәуір төрінде орын аламыз.

«Мәңгілік Ел» идеясын іске асырып, егемендігімізді сақтап, тәуелсіздігімізді нығайту үшін ең алдымен ұлттық құндылықтарымызды қорғап, мүдделерімізге нұқсан келтірмеуіміз керек. Ол үшін ұлттық рухы жоғары ұл–қыз тәрбиелеуіміз керек. Бәсекеге қабілетті бірліктің төте жолы–білім. Халық мақтанышы, ағартушы ғалым Ахмет Байтұрсынұлының: «Біз кейін қалған халық, алға басып, жұрт қатарына кіру керек. Басқадан кем болмас үшін біз білімді, бай һәм күшті болуымыз керек. Білімді болуға оқу керек. Бай болуға кәсіп керек. Күшті болуға бірлік керек. Осы керектердің жолында жұмыс істеу керек»– деген екен. Өркениетті елдердің өрге тартқан көшінде, біздің елде бел ортасында болады деген үмітпен, нық қадам басып келеді. Оған негіз Ұлт жоспарының бес институттық реформасы. «100 нақты қадам» бағдарламасы орындалып, іске асырылса, халқымыз, еліміз 30 елдің қатарынан көрінері сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан жолы– 2050: Бір мемлекет, бір мүдде, бір болашақ. Қ.Р Президенті Н.Ә Назарбаевтың Қазақстан Халқына жолдауы 2015 ж.
- 2 Қазақстандық бірегейлік пен біргелікті нығайту және дамыту Тұжырымдамасы. Астана 2015ж
- 3 Тәуелсіз Қазақстанның жеті қазынасы 16.12.2013 ж. Қ.Р. Президенті– Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың Тәуелсіздік күніне арналған салтанатты жиында сөйлеген сөзі
- 4 Асу бермес асқар жоқ. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2015 ж 29 сәуір күні Астанадағы тәуелсіздік сарайында Қ.Р. Президенті лауазымына кірісу рәсімінде сөйлеген сөзі.
- 5 Қ.Р. Білім беруді дамытудың 2020 жылдарға арналған бағдарламасы
- 6 Ұлытау төріндегі толғаныс. Н. Назарбаев 2014 ж
- 7 «Мәңгілік Ел және этнопедагогика мәселелері» « Ақиет» ұлттық– қоғамдық– саяси журнал, №3, 2015
- 8 Ұлттық идея– кемел келешектің кілті. «Ақиқат» №4, 2014ж Ханкелді Абжанов Ш. Уалиханов ат. Тарих және этнология институтының директоры, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі.

ЕЕ ДЕМОКРАТИЗМ ПРОЯВЛЯЛСЯ В ПРЕДОСТАВЛЕНИИ ПОЛНОЙ СВОБОДЫ ТВОРЧЕСТВА

АЗЕРБАЕВ А. Д.

доктор PhD, доцент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В настоящее время, когда уже за плечами определенный пройденный путь, начинаешь вспоминать тех, кто были жизненными учителями. Среди многих людей, внесших вклад в мое становление как исследователя и личности, особое место Розы Жумабаевны Кадысовой. Как сейчас помню 2008 год. Я был только что поступившим магистрантом, полным идей и энергии. Будучи осведомленным о потенциале Розы Жумабаевны по ее монографии и статьям, я обратился с просьбой о научном руководстве. К моему удивлению, Роза Жумабаевна без колебаний дала свое согласие. Позже я понял, что она высоко ценит стремление и жажду к новым открытиям молодых начинающих исследователей, поскольку, несмотря на постоянную занятость, предложила область отечественной историографии, которая ранее рассматривалась, как тему магистерской диссертации. Роза Жумабаевна как человек, чтивший трудолюбие и целеустремленность, оказала мне большое доверие. Она была из таких руководителей, которые ждали от магистранта действительных результатов. При этом ее демократизм проявлялся в предоставлении полной свободы творчества, она не навязывала собственной точки зрения относительно научных проблем. Тем самым, Роза Жумабаевна была научным деятелем, которая смотрела в будущее, считая, что молодые исследователи должны выбрать собственную траекторию развития, соответствующую вызовам XXI века.

Совмещая административную работу в должности проректора по научной работе в таком крупном университете областного значения как ПГУ им. С. Торайгырова с научной работой, Роза Жумабаевна отдавала все силы во благо имиджа, рейтинга вуза и формирования научных кадров республики. Итогом моего двухлетнего труда над магистерской диссертацией под ее руководством стала монография «Сельское хозяйство Казахстана в послевоенный период: историография проблемы». Поскольку в студенческие годы мною принималось участие в студенческих научно– исследовательских проектах «Прометей» («Жас Ғалым»), по выполнению проектов издавались коллективные

учебно– методические, справочно– информационные пособия, то монография в соавторстве с Розой Жумабаевной для меня являлось важным достижением.

В тот период, когда Роза Жумабаевна руководила Управлением культуры Павлодарской области, в стремлениях по приобщению молодых людей к истории, она вновь поддержала мои начинания. Я заведовал филиалом Павлодарского Областного историко– краеведческого музея им. Г.Н. Потанина Музеем Воинской Славы. Мною прикладывались усилия по сохранению в памяти народа героизма и отваги советских граждан в Великой Отечественной войне. В связи с этим, был применен своеобразный подход к подобной деятельности. Сохранение памяти о войне посредством художественной литературы и творчества бардов представлялось для работы краеведческого музея немного нестандартно. Некоторые даже восприняли с определенной долей неуверенности уместность подобного подхода. Однако Роза Жумабаевна, как руководитель управления одобрила выбранный мною курс прославления подвигов солдат и в то же время приобщения молодежи к духовной культуре. Каждое мероприятие получало освещение на областных телеканалах, на страницах газет. Размах мероприятий и достойное их проведение получали одобрение Розы Жумабаевны.

Осмысливая значимость, происходивших в профессиональной жизни, событий, я прихожу к выводу, что реализация моих творческих замыслов в определенной степени была возможна благодаря оказанному моим руководителем доверию. Благодаря тому, что руководитель предоставил мне полную свободу деятельности и воплощения идей, мною был получен бесценный опыт.

РОЗА ЖҰМАБАЙҚЫЗЫ ҚАДЫСОВАНЫҢ ӨМІРІ НЕСІБЕЛІ БОЛДЫ

АҚЫШЕВ А. А.

с.ғ.д., профессор, даму стратегиясы, тәрбие және әлеуметтік жұмыс жөніндегі проректоры, С. Торайгыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Несібелі дархан дала перзенттерінің бірі, біздің әріптесіміз, отандық пейілдегі сырласымыз Роза Жұмабайқызы Кадысова жарық дүниемен қоштасыпты деген суық хабар оны білетін жандардың жүрегін сыздатқаны анық. Сондай жандардың бірі менмін. Ел мен жердің қасиетінен нәр алып, Қазақстанның болашағын жасаушы жас

ұрпаққа мәңгілікке ұласатын бабалар өнегесін ұсынуда ерекше адал пейілімен қызмет көрсеткен Розаның қазасына байланысты естелік жазамыз деп кім ойлаған. Қоғамдық өмірдің қайнаған ортасында ел– жұрт қамын толассыз ойлайтын жандар ұзақ өмір сүретін шығар деп ойлап та, айтып та жүрміз ғой. Ажалдың мезгілсіздігі деген осы болар.

Күн сайын ерте тұрып, таң самалын көкірегіне жинап алып, іске белсене кірісетін Розаның күнделікті қызметінде тыным аз болатын. Таң шапағынан нәр алған жанның тынысы кең болады екен– ау! Мен оның осындай ізгілікті ниетін 1994 жылдан бастап аңғардым. Ол кезде ол аспирантурада оқып жүріп, Павлодар педагогикалық институтына қызметке орналасыпты. Жас оқытушының білімдендіру қызметіне деген ықылас ниеті айтарлықтай адал болды. Оның осы бір өмірлік дағдысын байқадым да Роза Жұмабайқызы кандидаттық диссертацияға дайындалып жүрген кезінде тәжірибелі ғалым Жұлдыз Бекмұхаметұлы Әбілқожинге жолығып, оның жетекшісі болуын өтіндім де екеуін кездестірдім. Розаның алғырлығын, қабілет–қарымын дұрыс аңдаппын. Ол бір жыл ішінде, 1996 жылы кандидаттық та, докторлық та диссертацияны жоғары деңгейде қорғап шықты. Жетекшісі Ж. Б. Әбілғазин оның мұндай алғырлығына таңқалған еді.

Роза Жұмабайқызы 1998 жылғы ақпан айында тарих кафедрасының меңгерушісі болып тағайындалды. Бұл қызметті атқарып жүріп, орасан көп жұмыстар жасады. Қызметті толассыз белсенділігінің нәтижесінде кафедра бойынша көптеген ғылыми іс–шараларды ұйымдастырды. Осы кезде ол ғылыми қызмет саласында бірқатар өркенді тәжірибелер жинақтады.

Роза Жұмабайқызы Павлодар пединститутында деканның орынбасары қызметінде болды. Мұнда екі семестрдей қызмет жасап, 1998 жылдың күзінде Алматыдағы Тарих және экология институтына машықтануға жіберілді.

Роза Жұмабайқызы жаңа қызметтің алқабына көз жүгіртіп, ой түйіндеп, шешім жасауды ұзаққа созбай, қысқа мерзімде білімдендіру мен ғылыми іс–шаралардың шипалы түрлерін жедел байыптап, көпшіліктің дүр ете қостайтын тікелей ісіне кірісетін еді. Бұқара назарына ұсынылатын іс–шараларды ұйымдастыруда ол, алдымен, өзінің әріптестерінің бәрімен кездесіп, ойын ортаға салып, пікірлесіп, өлшеп, пішіп алады. Қазақтың: «Өлшеп пішкен тон келте болмайды», – дейтін өзін–өзі бақылдаудың құдіретін айқындайтын ұлағатына сай қызмет көрсететін.

Бұл қызмет тәжірибесінің – жемісі. Олай дейтінім, Роза Жұмабайқызы Қадысова Жоғары оқу орнының тәрбие жөніндегі, әлеуметтік мәселелер жөніндегі проректоры болып, екі салада басқарушы қызмет атқарды. Бұл екі саланың түпкілікті мазмұны өнеге көрсету болғанымен, қызмет көрсету тәсілдері мен әдістемелері, технологиялары өзгеше ғой. Міне, осындай күрделі де жауапты істі Роза Жұмабайқызы абыройлы атқарды. Осы тұста басшылардың құптауын алып, қызметті ұйымдаструға қатысқан әріптестерінің, меймандардың және студентердің ризашылығына бөленді. Ерлан Мұхтарұлы Арын ПМУ ректоры болған кезінде өлкенің тарихы, экономикасы және мәдениеті, сондай–ақ, Алашорда көсемдерінің тарихы, туған өлке, тарихи тұлғалар тақырыптары бойынша халықаралық, республикалық ғылыми–практикалық конференциялардың жүйелі өтуіне көңіл бөлетін. Сонымен қатар, 2002–2009 жылдары ПМУ–де Өлкетану экспедициясы тұрақты жұмыс істеді. Олар Сарыарқа даласын аралап, Семей өңіріне барып, қасиетті жерлерді анықтау қызметін жасады. Сондай–ақ, ПМУ–дегі студенттік құрылыс отрядының жұмыстарын ұйымдастырудан да Роза Жұмабайқызы тыс қалған жоқ.

Міне, мұндай саяси, қоғамдық, ата–баба салттарына қатысты мәселелерді барынша жоғары деңгейде өткізудегі басты жауапкершілік Роза Жұмабайқызы Қадысоваға жүктелетін. Ал Роза бұл абыройлы іс–шараларды ұлттық сана мен адамзат санасы деңгейінде сауатты ұйымдастырып, мәңгілік мазмұнда өткізуге зор үлес қосты.

Өмірінің соңғы жылдарында облыстық мәдениет басқармасының басшысы ретінде облыстық филармонияны қайта жаңғырту жұмысында және Павлодар қаласы мәслихатының депутаттығы қызметінде де азаматтық қоғам деңгейін көтеру бағытында елеулі үлес қосты.

Енді ойлап отырсам, Роза Жұмабайқызының мезгілсіз қайтыс болуына Қазақстан бойынша назар аударылатын осындай аса күрделі, әрі аса жауапты да әлемдік саясат деңгейінде қызмет атқару кезінде үлкен жүк, аурытпалық түсіп, жүйке жұқаруының салдары болар–ау деп пендешілік ойға түсеміз. Осы ойды өзіміз іштей құптатып, мұндай ауқымды жұмыс, әсіресе, әйел адамға көп ауыртыпалық түсіреді емес пе? деп те ойлаймыз.

Алайда, бұл ойымыз өкініштен туындап отырған жоқ, жоғарыда айтқанымыздай тек қана пендешілік. Ал Роза Жұмабайқызы Қадысова тірі болса бізге неге олай ойлайсындар деп, өзінің

Отан алдындағы, құрбылары, замандастары алдында атқарған ізгілікті қызметінің нәтижесінен туындаған ойларын кезектестіре, таластыра үндеп, көкірегін кернеген сыр думанын өзіндік сәнді даусымен дәлелдеп берер еді. Аруағы кешірсін. Роза Жұмабайқызы Қадысованың жарқын да сәулетті өмірі – тарихшы Рашид– әл–диннің: «Жақсы атақ қалса, ол екінші өмір болады», – деген дүниетанымдық ұлағатына сәйкес өмір.

Марқұм иманды болсын. Алла тағала ұрпақтарына болашақта жақсы ғұмыр, баянды бақыт берсін.

ІЗГІЛІК

АЛЬМИШЕВ Ұ. Х.
а.-ш.ғ.д., профессор

Шынын айтсам, Роза Жұмабайқызы туралы естелік– кітап дайындалып жатқанын естігенде көп ойландым... Негізгі себебі ол кісімен қызметтес болғанымызбен жұмыс бабында көп араласа қойғанымыз жоқ. Жәй жалпы қазақи сөзбен айтқанда, бір– бірімізді көргенде «амансың ба – аман» деген сияқты ауылдық амандық– саулық сұрап қана жүрдік. Дегенмен өткен– кеткенді саралап, ақылмен, оймен, жүреппен сараптағанда, ең алдымен, ойға келетін, көзге түртіп тұрғандай, мен мұңдалап тұратын, соқырға таяқ ұстатқандай анық байқалатын көптеген адамдарда жиі кездесе бермейтін Ізгілік қасиеті – ол кісі туралы ойландырмай қоймайды дер едім. Олай дейтін себебім, оған өз басымнан өткен дәйекті факторлар да жоқ емес.

Мына қазақта ертеден келе жатқан: «Сөздің басы – амандасу», – деген нақыл сөз бар. Роза Жұмабайқызын университеттің бас корпусына кіріп келе жатқан кезде немесе коридорда жолығысып қалған кезде, әйелдерге тән қазақи ниетпен «Үлкенге – құрмет, кішіге – ізеттілікті» сақтап сәл жымия, көзілдірік астынан көз тоқтатып, амандасушы еді. Сол Ізгілік харакеті – ол кісінің бойынан жүріс– тұрысынан киген қарапайым жарасымды киімінен, сөйлеу мәнерінен– ақ көрініп тұратын.

Күран Кәрімнің «Ниса» сүресінің 25–аятында: «Сендер (адамдар) үшін ең жақсылығы – сабырлылық», – дейді. Міне, қазір ойлап отырсам, ол үлкен лауазымды қызметте отырса да қашанда кісіні сабырмен тындап, керексіз сөзінді бөлмей, ойынды

үзбей ойлана жауап беретін. Сол сабырлы, салмақты сөздерден соң, кабинетінен кәдімгідей рахаттанып, рухан тояттап, марқая шығушы едім.

Оған бір мысал. Кезінде Роза Жұмабайқызының қабылдау бөлмесіндегі хатшы қыз кафедраға қоңырау шалып: «Сізді сағат 10.00.–ға Роза Жұмабайқызы шақырып жатыр», – деп хабарлады. Өзім ойланып қалдым, ол кісі мені неге шақырды екен, жайдан– жай шақырмаушы еді ғой деген ой да жоқ емес... Белгіленген уақытта кабинетіне кіріп, қол беріп амандасқан соң, мен ол кісіге қарап, шақыру себебін түсіне алмай, алаңдауымды сездірмейтін қалыпта үндемей отыра бердім. Сол кезде телефон қоңырауы шылдыр ете түсті. Ол менен кешірім сұрап, телефон тұтқасын көтерді. Тұтқаның ар жағынан сөйлесу үрдісінен және еміс– еміс естілген сөз үзкітерінен әңгіме мен туралы екендігін және сөйлесіп отырған Ерлан Мұхтарұлы екенін бірден сездім.

Сөйлесіп болған соң, Роза Жұмабайқызы әңгімені мәймөкелемей, турасынан бастады. Ұлан Хамзаұлы, біздің университет қабырғасынан «Өлкетану» («Краеведение») журналы шығатынына хабардарсыз. Жаңа өзіңіз сезген шығарсыз Ерлан Мұхтарұлы звонок салып отырған себебі, сол журналды шығаруға ұйытқы болып, оны басқаруды сізге ұйғарып, қолқа салып, ұсыныс жасап отыр. Соның мән– жайын сұратып жатыр, – деді. Мұндай ұсыныс мың ұйықтағанда түсіне кірмейтін жай ғой. Роза Жұмабайқызы бұл қалай? Мен журналист те, әдебиетші де, тарихшы, тіпті, филолог та емеспін, жәй қарапайым агрономмын, журнал қайда, мен қайда...

Ол жәйді мен түсінімен, сіз туралы бұл ұсынысты Ерлан Мұхтарұлы жасап отыр, сіздің жазу мәнеріңіз, стиліңіз, кең ауқымды біліміңіз, тәжірибеңіз, сөз сараптауыңыз ол кісіге ұнап отыр. Сондықтан, берілетін келісім – жауабыңызды қазір осы жерде жасауыңыз керек... Құп десеңіз, ол кісінің қабылдауына бірге барамыз, – деді.

Мен біраз ойланып отырдым да құрметтеріңізге, сенімдеріңізге, ұсыныстарыңызға, әрине, рахмет, бірақ, мен бұл ұсынысты қабылдай алмаймын, – дедім.

Мұның негізгі себебі де, әрине, жоқ емес. Ол кезде мен докторлық диссертацияны жазып жүрмін. Себеп пе, себеп! Сондықтан, шынын айтқанда, санада тікелей ғылым өрнегі ширатылған осы тұста бұл қызметке ешқандай құлқым да, зауқым да соқпай тұрды.

Сол кездегі танданарлық жағдай Роза Жұмабайқызы орнында басқа біреу болса, құдай біледі деп айтайын, бастық тапсырма берді, оған жағынып, қайткен күнде де сол тапсырманы бұлжытпай орындау керекке салынар еді. Ал ол менің келісім бермегеніме ренжіп, қабақ шытпақ түгілі, көдімгідей жайдары жүзбен қарап, күліп жіберді.

– Мен: «Роза Жұмабайқызы, сіз Ерекенді ренжімейтіндей, көңіліне күдік түсірмейтіндей ретімен, байыппен менің ойымды түсіндіріңізші», – деп өтіндім.

– Ойлап, толғап сөйлей білетін Роза Жұмабайқызы менің жүзіме қарады да жарайды, бір ретін келтірермін, алаңдамай жұмысыңызды істей беріңіз», – деді.

Осы қысқа диалогты мен қызметтік өмірімде жиі еске аламын. Сонда деймін бір ойымды тарқатқанда, сол кезде Роза Жұмабайқызы, Ұлеке, ренжімеңіз маған тапсырма берілді, егер көнбесеңіз жүріңіз, Ерекеңе кіреміз, жауабын өз ауызыңыздан айтыңыз деп, ректордың кабинетіне бірге алып баруға да болушы еді ғой. Әрине, солай болуы мүмкін еді. Мұндай әрекетті «өзін–өзі қорғау, өзін–өзі көлденең әрекетерден сақтау, тыныш жүру, «аш пәледен, қаш пәле» деген сияқты тұжырым негізінде жасауға әбден болады. Бірақ, Роза Жұмабайқызы олай істемеді. Ерекше өзіне тән Ізгілік қасиетін сақтай білді.

Қазір ойласам ол кісі – негізгі таяқты, жауаптылықты өзіне аударып, сол арқылы маған деген құрметін, сыйластығын, түсіне білетін қасиетін көрсете білді деп түсінемін.

Бұл ретте Машһур Жүсіп ағамыздың мына өлеңі ойға оралады:

Әр істі ойлау керек әуел бастан,
Не пайда өнері жоқ, жігіт жастан.
Мәз болма мұнарланып көрінгенге,
Кісі жер жемісі жоқ тау мен тастан.
Дос қой деп ішкі сырын түгел айтып,
Опық жеп жүрген жан көп аңдамастан.
Бір өрттен қалмайтұғын қалың қаудай,
Баянсыз бақ– дәулетке болма мастан.

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні, жанымымызға қалау, рухымызға алау беретін осындай сәттерді еске ала отырып, үлкенді сыйлап, алдыңнан қия өтпейтін ізгілікті нормалар бойынша өсіп, өркендеген, білімпаз, зиялы, парасатты, ойының тереңдігі, өрісінің кендігі, рухының биіктігі жоғары болған, әріптесіміз, замандасымыз Роза Жұмабайқызының топырағы торқа, жаны жәннатта болсын демекпін.

ХОШ, ЖАНЫ АСЫЛ, ЖҮРЕГІ ТАЗА, ЕҢБЕКҚОР ҚАРЫҢДАСЫМ!

АРТЫҚБАЕВ Ж. О.
т.ғ.д., профессор

Ол кезде Керекудің қоғамдық, мәдени, ғылыми өмірі бүрк–сарқ етіп қайнап жатушы еді. Шіркін, уақыт деген қалай зымырайды, қазір бәрі де естелік болып барады. Он бес жыл өз дегенін істейді екен. Енді бірталай уақыттан кейін естелік бөлісер де ешкім қалмайды, біреуіміз ерте, біреуіміз кеш бұл дүниеден кетеріміз хақ. Роза Жұмабайқызы туралы естелік жазамын деп кім ойлаған, мен ертерек кетіп ол маған естелік жазса жарасар еді.

Мен Роза Жұмабайқызымен сол 2003 жылы С.Торайғыров атындағы ПМУ–нің басшысы Ерлан Мұхтарұлы Арынның шақыруымен келгенде танысқан болуым керек. Барлығымыз да тарихшы болғандықтан, мүмкін оның алдында әртүрлі конференция, жиында кездесіп жүрген шығармыз, есте қалмапты. ПМУ–ға жұмысқа келу туралы әңгімені Торайғыр көлінің басындағы демалыс үйінде 2003 жылдың жазында кездескенде Алтынбек Нухұлы бастаған, ол сол кезде университеттің ғылым жөніндегі проректоры еді. Кейін ПМУ алдындағы алаңға қазақтың ұлы азаматтарының ескерткіштерін орнату дайындығымен Қарағандыға Абзал Талтенов келіп, бұл әңгіме жалғасты. Қазақтың Қанышы, Әлкей Марғұлан, Ермахан Бекмаханов сияқты өңкей қаракөктің тұқымы, Алаштың жақсылары Керекуге осы кезде қайтып келіп еді. Мен де солармен бірге келдім десем болады. Ерекен қазақтың біртуар азаматтарының бюсттерін Қарағандыдағы шеберханада жасатты да Алтынбек те, Абзал да осы шаруаның басы қасында болды, қадағалап жүрді.

Мен Керекуге көшіп келгенде Роза Жұмабайқызы университеттің қайнаған өмірінің ортасында жүрді. Әйтеуір, барлық әңгіме конференция ұйымдастыру, ғалымдардан кімді шақыру, немесе қоғамдық шараларға қатысу, облыс мектептерін аралау, ғылыми диссертациясын дайындап жатқандарға көмектесу болатын. Алтынбек ғылым жөніндегі проректор болған кезде университет жылына 25–тей үлкен конференциялар өткізіп жүрді, ал орташа, ұсақ конференция, семинар, дөңгелек столдарға есеп жоқ. Роза Жұмабайқызы жарты жүктемемен менің кафедралда болатын, ол да менің кішкене ұжымыма сенгендігі шығар, қолынан келген көмегін аямайтын. Көп ұзамай

Алтынбек Нұхұлы басқа қызметке ауысты да ғылыми жұмыстың басына Роза Жұмабайқызы келді. Мен ол кезде әжептеуір бетке ұстар ғалым болып қалғам, міне, осы кезде бұрынғы жұмыстың үстіне бірнеше шаруаны қатар атқарып буымыз бұрқырап жүруші еді. Тарихи тақырыптан конференциялар көп өтеді, бірінен де қалдырмайды, келген қонақтарымызды күткенде, солармен бірге мені төрге отырғызып, өзі төмен отырушы еді марқұм. Қанша үлкен қызмет істегенмен қазақтың жолын жақсы білуші еді.

Роза Жұмабайқызының іскерлігіне, ұйымдастырушылық қабілетіне қашанда тәнті болушы едім. Конференция өткізер алдында барлық дайындық қағаздарын жасап алып, Ерекеңе барушы едік. Қандай шаруа болмасын ең соңында қаржы мәселесіне келіп тіреледі ғой. Ерекеңнен іс– шараны өткізу сметасын көрсетіп ақша сұрасақ, «Мынадай ақшаға конференцияны кез келген адам да өткізеді ғой», – деп қалжың айтушы еді. Осылай деп қалжыңдап алып сұраған қаражатты беруші еді де, біз мәз болып жұмысқа кірісіп кетуші едік. Ол да бүгінде бастан ұшқан бір қызық заман екен ғой.

Ерекең басқарған кезде ПМУ– і тарихи– этнографиялық тақырыптарда кітап шығару жағынан анау– мынау баспалардан көп жұмыс істеді. Өзгелерді айтпағанда мен басқаратын Х. Арғынбаев атындағы ғылыми– практикалық орталық 50 томдық «Қазақ этнографиясының кітапханасын», 3 томдық «Г. Н. Потанин жинағын», 7 томдық «Е. Бекмаханов шығармаларын», 4 томдық «Көшпелілер» сериясын дайындадық. Осының бәрі – жүйкені жұқартатын, уақытты алатын, адамның көз майын тауысатын ауыр жұмыс. ПМУ–дің бізден басқа оншақты ғылыми–практикалық орталықтарында осы шамада жұмыстар жасалып жатты. Роза Жұмабайқызының іскерлік бір көрсеткіші де бүгінгі күні әртүрлі көрмелерден түспейтін, кітапханалардың төрінде тұрған осы кітаптар сияқты.

Роза Жұмабайқызы Ертіс бойындағы «Төбелес» деген ауылда тудым деуші еді. Кейін совхоз орталығына көшіп келген соң, әкесі ауылын сағынып «Төбелеске барам» деп қопандап отырады екен. 2007–ші жылы болар, менің Гүлназ деген шәкіртім Омбыда кандидаттық диссертациясын қорғайтын болды. Роза Жұмабайқызының кафедрадағы шаруаларына көмектесуші еді, соның өтеуі болсын деді ме, бізді қолдап, Омбы шаһарына бірге бардық. Қайтар жода, түнде, жүргізушіміз адасып, Ертістің он жағымен жүрудің орнына сол жағына, яғни Ертіс ауданына шығып

кетіп, Роза Жұмабайқызы балалық шағы өткен «Төбелес» ауылының жанынан өттік. Қараңғы түн, түк те көрінбейді, бірақ, осы Төбелес ауылы себеп болып жолда бірталай әңгімелерін айтып еді.

Роза Жұмабайқызы мен Керекуден кеткеннен де ұмытпай әр кез ғылыми іс– шараларға шақырып отырды. Облыстың мәдениет басқармасын басқару оңай жұмыс болмас. Соңғы бір жақсы жобамыз Абылай ханның ғұмырнамасын жазу болды.

Адамның өмір– тіршілігі де үлкен бір төбелес сияқты, бүгін қызып басталады, ертеңінде біреулер ортаға түсіп тоқтайды, үшінші күні жадыдан шығады, ұмытылады. Роза Жұмабайқызы қайтыс болғанда көзге ота жасалып Қарағандыда клиникада едім. Көңілім күйзеліп, жүрегім езіліп кетті, кеудеме өксік тығылып, көзімнен жас парлады. «Жақсының жақсы біледі, Қадірі менен сымбатын»! Жақсылығыңды елемеген, қадіріңді білмеген жерім болса кеш! Ғалымды түсінетін, еңбегімді елейтін, еркелетіп төбесіне көтеретін, «Жәке», «Жәке» дейтін жанашыр адамның бірі бұл дүниені тастап кетті. Хош, жаны асыл, жүрегі таза, еңбекқор қарындасым!

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ТӘУЕЛСІЗДІГІМІЗДІҢ АЛТЫН ҚАЗЫҒЫ

АХАНТАЕВА А., ҚАБИЕВ Ж.
студенттер, Тарих факультеті,

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.
ТАЛҒАТБЕК М. О.

тарих магистрі, оқытушы, Тарих факультеті,
«Қазақстан тарихы кафедрасы»,

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.
ДҮКЕНБАЕВА З. О.

т.ғ.д., профессор

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласындағы пайымдар мен нақты ұсыныстар тәуелсіз Қазақстанды мемлекет ретінде, ал, оның азаматтарын азат адамдар қауымдастығы дүниетанымымен қалыптастыру жолындағы ізденістерінің қисынды жалғасы болып табылады. Мұнда әлемдік және отандық тәжірибені ой елегінен өткізумен ХХІ ғасырдағы ұлттық сананың мәнді сипаты тиянақталып, оны замана сынағынан аман– есен алып шығатын жобалар ұсынылған [1, 11]. Болашақты байыпты болжай алған еңбекте екі стратегиялық міндет күн тәртібіне қойылды: біріншісі – ұлттық сананы заманауи биікке

көтеру үдерісінде қазақтың қазақ қалпынан айырылып қалмау; екіншісі – жаңаша жаңғыру үстіндегі әлемдік өркениет тұлпарының құйрығынан емес, жалынан ұстап, тәуелсіз еліміз бен халқымызды тарих шаңына көмілуден сақтайтын бәсекелік қабілетін шыңдау, ең дамыған 30 елдің қатарына ену.

Тәуелсіздік – ең алдымен Қазақ халқының бостандыққа ұмтылған асқақ армандары мен қайсар рухының жемісі. Міне, тәуелсіздігіміздің де жарияланғанына 27 жылдай уақыт аралығы болыпты. Осы жылдар аралығында еліміз дербес мемлекет ретінде әлемге танылды. Менің ойымша біз өте бақыттымыз, өйткені қаншама елдер әлі де болса өз тәуелсіздіктеріне қол жеткізе алмауда. Сонау Европа елдерінің мыңдаған жылдарда тырнақтап ие болған жетістігіне қазақ елі, соңғы 27 жылдың ішінде жетіп, тіпті олардың біразын басып озып кетті. Осы жиырма жеті жыл аралығында Қазақстан аяғынан қаз тұрып қана қоймай, әлемдік өркениетте орны бар әлеуетті мемлекет ретінде қалыптасты. Экономикасы дамыды, әлеуметтік жағдайы нығайып, елдің еңсесі көтеріліп, рухы өсті. Бірақ бүгінгі тәуелсіздіктің, бүгінгі азаттықтың өзінен – өзі келіп, басымызға бақ болып қана қоймағанын, бостандық үшін талайдың қаны төгіліп, жаны қиналғанын, жазықсыз зардап шегіп, жан пида болғанын да жақсы білеміз. Қазақ халқының небір қайтпас батырлары елім, жерім деп жаумен жері үшін, өз өмірін қиып қанды шайқастарда қаза болды.

Тарихқа үңілер болсақ, қазақ халқы тәуелсіздікке жету үшін не көрмеді? Сонау жоңғар шапқыншылығынан, Ақтабан шұбырынды, қалмақ қырғыны, Ресей империясының астамшылық зорлығы, Ұлы Отан соғысы, ұжымдастыру кесірі, аштық, соғыс, Желтоқсанның ызғарлы желі... т.б. Осының бәрін көрген ата – бабаларымыз, арыстандарымыз, батырларымыз қандай да қиындық болмасын мойымай, өз халқының ар – ожданы мен намысын қорғап, тәуелсіздік үшін жанын шүберекке түйіп, ұлан – байтақ елін, қазақ деген аты мен затын сақтап қалды. Сонау б.з.б I мыңжылдықта тәуелсіздік жолында Қазақ жерінде Азияның қаһарлы билеушісі парсы патшасы Кирдің басы шабылған. Сақтардың әйел патшасы Томирис тарыдай шашылған тайпалардың басын қосып, жат елдік шапқыншыларға қарсы тойтарыс беруге жұмылдырған. Орта ғасырларды Еуразияның шексіз де шұрайлы далалы алқаптаарында Дешті Қыпшақ мемлекеті үстемдік жүргізді. Ұшы – қиырсыз кең далада қыпшақтардың көмегімен Атын Орда империясы да шаңырақ көтерді. XIV – XV ғасырда Алтын Орданың әлсіреуі Қазақ хандығының құрылуына

себепші болды. 1457 жылдан кейін Керей мен Жәнібек сұлтандардың Әбілқайыр хан үстемдігіне қарсы күрескен қазақ тайпаларын бастап шығыс Дешті Қыпшақтан батыс Жетісу жеріндегі Шу мен Талас өңіріне қоныс аударуына мұрындық болды. Тарихшылардың айтуы бойынша Қазақ хандығы құрылғанға дейін Ертістен Еділге дейін созылған ұланғайыр далада үлкенді – кішілі саяси құрылымдар, ұлылы – кішілі мемлекеттер өмір сүрген. Мұның бәрі де Қазақ елі деген алып бәйтеректің өзегіне нәр берген тұптамырлар, қайнар бастаулар болатын. Сол себептен де Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Тарих толқыны» атты кітабында: «Қазақ хандығы Орталық Азия аумағында алғашқы ұлттық сипаттағы мемлекет болды» – дейді. Расында, ұлы далада Алтын Орда ыдырағаннан кейін көптеген хандықтар, мемлекеттер пайда болды, бірақ олар өздерінің атауларын билеуші әулеттердің есімімен байланысты атаса, Қазақ хандығы отанымыздың негізін қалап отырған ұлағатты ұлтымыздың атымен аталды. Одан әрі қарай жоңғар шапқыншылығын бастан кешірдік. 1723 – 1728 жылдар жоңғарлар көшпелі қазақ халқының жартысын жойып жіберген болатын. Қазақ халқындағы ең ауыр, ең қайғылы кезең болып, ел есінде «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» деген атпен қалды. Жоңғар шапқыншылығының нәтижесінде қазақ тайпалары өздерінің ғасырлар бойы мекендеген жерлерінен кетуге мәжбүр болды, халық аштықтан қырылды. Қазақ халқы мемлекетін сақтап қалу үшін жоңғар басқыншыларына қарсы жүргізген бір жарым ғасырға жуық күресі де аяқталды [2, 26]. Бірақ, алда таы да басқа қиындықтар күтіп тұрғанды.

Тәуелсіз елдің құрылуына қазақ халқының талай ғасырларға созылған ұлт – азаттық күресінің тигізген пайдасы едәуір. XX ғасырдың басында Қазақстан, Ресей империясының капитализмге дейінгі өндірістік қатынастар үстем болған аграрлы отарлық өлкесі болды. Исатай, Махамбеттер патшалық Ресейдің озбыр саясатына қарсы тұра білді. Басынан сан қилы зұлматты өткерген еліміз ұлт – азаттық көтеріліске келгенде де тосылып қарап қалған жоқ. Бұл күрестер азаттық үшін өткен сан күрестің соңы емес еді. Патша үкіметі қазақ халқының ата қонысын мемлекет меншігі деп жариялап, шұрайлы шабындық пен құнарлы егіндікті қоныс аудару, орыс – казактарды орналастыру және басқа да отарлаудан туындайтын мақсаттар үшін тартып алып отырды. Күштеу саясатының екі ғасырға созылған жылдарында ресейлік отаршылар Қазақстанның 45 миллион десятинаға жуық жерін тартып алды. 1916 жылы ұлттық және саяси бостандық алу мақсатымен Ресей империясына

қарсы жойқын күресіне шықты. Аманкелді Иманов, Бекболат Әшкеев, Ұсақ Саурықов және басқа да халық батырлары кезінде, Сырым Датов, Исатай Тайманов, Махамбет Өтемісұлы, Кенесары мен Наурызбайлардың көтерген бостандық үшін күрес туын қайтадан өз қолдарына алды. Онымен қоса қоймай біз басымыздан Ұлы Отан соғысын да өткердік. Ұлы жеңісті жақындатуға абзал арыстандарымыз тылда қосқан еңбегі өлшеусіз. Осы тылда елі үшін, халқы үшін қажырлы еңбектерімен талмай ерлік көрсеткен қаншама азаматтарымыз болды. Бұл соғыста жеңіс үшін қазақ халқы талай боздақтарынан айырылды. Бертін келе қазақтың санасын сілкінткен Желтоқсан оқиғасы болды. Ресей империясының үтемдік саясаты шектен шығып бара жатқан кез еді. Қазақтың жері талауға түсті, ядролық сынақтар алаңына айналды, ділі мен діні қолдаусыз, қорғаусыз қалды [3, 1]. Міне, осындай кезде еліміздің жас қайраты ұрандап алаңға шықты, теңдікті талап етті, әділдікті іздеді. Алматының алаңында өткен желтоқсан қырғынының жазықсыз жаласына ұшыраған жаужүрек жас Қайраттай ағаларымыз бен Ләззаттай апаларымыз желтоқсанның ызғарында жасаған ерліктерімен, олардың аттарын атамай кетпеуге болмайды. Ұлт-азаттық көтерілістер Ұлы Отан соғысы мен Желтоқсан уақиғалары, соғыстың қатал сынағынан өткен жандардың жанқиярлық ерлігі арқасында, біздің барлығымыз өмір сүру бақытына ие болдық. Сонау Керей мен Жәнібектен бастап, бүгінгі Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаевқа дейінгі Алаштың айтулы азаматтары аңсағаны осы-Тәуелсіздік еді.

1991 жылы 16 желтоқсан Қазақстан өз тәуелсіздігін жариялады және ғасырлар бойы күткен армандары орындалып, ұмыт бола бастаған тілін, салт- дәстүрін қайта жаңғыртып, тәуелсіздік туын биікке көтерді. Иә, Тәуелсіздік таңы да атты. Осынау жылда талай қиыншылықтар да болды, бірақ, оны жеңе білдік, талай қиналдық та, бірақ төзе білдік. Тәуелсіздіктің оңай жолмен келмегендігін де білдік, ата- бабаларымыз тастап кеткен үлкен сыйды қадір тұтып қастерлеуіміз керек. Әрі қарай мемлекетімізді дамытытын біз- жастар. Болашақ жастардың қолында, Елбасымыз айтқандай «Қазір бой жарыстыратын заман емес, қазір ой жарыстыратын заман». Сондықтан біздің міндетіміз жақсы білім алып, Қазақстанды күллі әлемге таныту.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында Ұлттық сананы жаңғыртқанда өзіміздің, қазақстандық дербес даму үлгісін қалыптастыруымыз керектігін

баса айта отыра, қазақтың барлық ұлттық салт- дәстүрлерін, ең бастысы, мемлекеттік тіліміз бен әдебиетімізді, мәдениетімізді, қазақи рухымызды жаңғырту. Өскелең ұрпақтың бойына елжандылық, ұлтжандылық қасиеттерін сіңіру. Мемлекет басшысы айтқанындай: «...Ұлттық- мәдени тамырларына сүйенбесе, жаңғырту ауада қалқып қалады» [4,1]. Мәдени- ұлттың генетикалық кодының негізі ретінде қоғамда құндылық бағдарлар мен адамгершілік идеалдарды қалыптастыру қажеттілігі туындады. Тарихтың өткен кезеңдерін қазіргі заманғы шындықпен байланыстыра отырып, біз үйлесімді болашақ өмірге қадам жасаймыз. Бүгін патриотизм тек рухани құндылық көрсеткіші емес, халықтың, қоғамның жоғары моральдық рухын, тарихи жады, мәдени мұра, өз жерінің, салт- дәстүрлерін. байланыстыратын мықты іргетасы ретінде насихатталып, қаралады. Халықтың мәдени ерекшелігі қоғамның тиімді дамуын қамтамасыз етуге қабілетті қуатты және жасампаздық күшіне айналады. Қазақстандық патриотизмді қалыптастыруға пәрменді әсер етуімен ұлттық қауіпсіздігіміздің, бәсекеге қабілеттілігіміздің нығаюына үлес қосады.

Қазіргі уақытта базалық принциптер мен отансүйгіштік құндылықтарына сүйенген жаңа әлеуметтік- мәдени ортаны қалыптастыру қажеттілігін, аймақтық тарих және мәдениетінің рөлін ұғынуға қазіргі заманғы көзқарас талап етіледі. Соның нәтижесінде кіші отан жеке имиджін құру және дамыту, туған өлкесіне деген сүйіспеншілікті насихаттау қажет. Көшбасшымыздың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты халықтан қызу қолдау тапқан тұғырнамасы рухани кеңістігіміздің жаңа жаңғыруының жарқын нышаны және алтын қазығы!

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Назарбаев Н. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру//Егемен Қазақстан.2017. 12 сәуір.
- 2 Назарбаев Н. Ұлттың ұлы мұраты жолында ұйысайық. // Егемен Қазақстан газеті. 31 мамыр. 2008 жыл.
- 3 Қозыбаев М.Қ. Жауды шаптым ту байлап. – Алматы, Қазақстан, 1994. – 192 бет.
- 4 Назарбаев Н. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру//Егемен Қазақстан.2017. 12 сәуір.

ҰЛТТЫҚ САНАДАН ҚАНАТТАНҒАН РОЗА

АХМЕТОВ Қ. Қ.

б.ғ.д., профессор, декан,

Химиялық технологиялар және жаратылыстану факультеті

Адам өмірінде жақсымен кездесу сәті болашақтың жарқын нышаны бола деп ойлаймын. Бұл ырым емес – психологиялық заңдылық. Әр адам өзінің өмір жолындағы ізгілікті алдымен, ата-анадан алатыны түсіндіруді қажетсінбейді. Өйткені, әр әулеттің жеке дара өнегелік ата-салты, дәстүрі бар. Әрине, негізі ұлттық сана, ұлттық салт-дәстүр – барлық әулеттің өмірлік бағыты, тірегі.

Ұлттық құндылық керемет нысана – ол жан біткенді бас изетпей ешқайда бұлтартпайтын өмір тынысы, – дейтін өткен жылы қайтыс болған әкем Қамбар.

Роза Жұмабайқызы Қадысова мезгілсіз ажал құшты дейтін хабар көкірегімді селт еткізді. Өткен күндер осындай тебіреністен басталып, көз алдыма ой тізбегі келді. Өйткені, ел-жұртқа, қоғамға қызмет көрсету, азаматтық парыз дейтін жігер тарамысын ширатқан сәттеріміз, отандық қам-қаракеттеріміз ұлттық рухпен қанаттанған Розадай жайсаң жанмен бір деңгейде жарасымды өтіп еді.

Күндер, айлар жылжып, өз кезегімен өтіп жатқанымен Роза Жұмабайқызы Қадысованың жайсаң өмірін еске аларлық жарасымды ойлар жадымызда берік сақталып келеді. Мен оны 1994 жылдан бері білемін. Ол кезде Павлодар мемлекеттік университетінің оқу-ғылыми үдерісі кешені жөніндегі дирекцияның директоры едім.

16–17 қазанда қала жастары қатыстырылған студенттер кешін ұйымдастыру жұмысы жоспарланған болатын. Бірде университеттің ректоры А. Д. Фрезоргер оқу ғылыми-тәжірибелік орталық кешенінің тәрбиелік жұмысын басқаратын білікті қызметкерді іріктеңіздер деген тапсырма берді. Бұл тұста мен декан болып қызмет істедім. Мен бірден үміткерлікке Роза Жұмабайқызы Қадысовадан басқа әзірге ешкім жоқ дедім. Өйткені, бұл кезде оның аталған лауазымға лайықты іскерлік, ұйымдастырушылық, кісітанушылық қабілеті айқын байқалып жүрген еді. Розаның қызметтік те, адамгершілік те қабілетін аңғарып жүрдім. Сондықтан, оның бұл лауазымды лайықты атқаратындығына сенімді болдым. Сол жылдың қараша айында тәрбие жұмысын ұйымдастыруға Роза Қадысова лайық деген мазмұнда ректорға ұсыныс хат жазылды.

Роза Жұмабайқызы 1994–1995 жылдары Павлодар мемлекеттік университеті деканының орынбасары болған еді. Жалпы іс-

шаралары өткізуге дайындық барысында Роза Жұмабайқызының әрбір іске өте мұқиятпен қарайтын дағдысы байқалды. Жаңа қызметтегі оның алғашқы қадамы сәтті болды. Кеш жастар көңілінен шықты. Өте қызықты ойындар, жұмбақ жасыру, тапқырлық өнерді айқындайтын «Ойлан тап» және т.б. жастар ойындары ұйымдастырылды. Осыдан бастап барлық ғылыми іс-шараларды ұйымдастыру мен өткізу Розаға тапсырылатын болды. Жастар болашағына қажетті жан-жақты, әрі күрделі жұмыстарды ұйымдастыру барысындағы ізденудің нәтижесінде ол қиын істердің жөнін тауып, қысылмай, қорғанбай еркін ойлап, түйін жасауға бейімделе бастады. Оның толғамды тәуекелшілдік дағдысы қалыптасты. Розаның іскерлігі жетіле түскен соң, 1999 жылдың күзінде мен Роза Жұмабайқызы Қадысованы университеттің тәрбие жұмысы жөніндегі басқармасының басшысы лауазымына ұсындым. Сөйтіп, оның университет бойынша тәрбие саласын басқарудағы алғашқы қызметі осылай басталды. 2000 жылы Розаға Павлодар индустриалды институтының ашылғанына 40 жыл толуына байланысты ауқымды мерекені ұйымдастыру жұмысы тапсырылды. Кешті сол кездегі Трактор жасаушылардың Мәдениет сарайында (қазіргі Естай атындағы) өткізу ұйғарылды. Бұл мереке облыстық масштабта өткізілетіндіктен жауапкершілік өте күшейді. Байқаймын Роза Жұмабайқызының жүзінде аса бір қатты үрей көрінбейді. Бірақ, қызметке әдетегіден ерте келіп, кеш қайтады. Оның қобалжуы тек қана күнделікті әріптестеріне тоқтап сәлемдескен кезде емес, жүре бас izeуден ғана аңғарылды.

Енді бір айтайын дегенім Роза Жұмабайқызы осындай өте жауапты іс-шараларды атқардым, ертең демалайын деп ойламайтын. Ол қашанда осындай күделі іс-шаралардан кейін қызметке ерте келіп, келесі жұмыстар жоспарын әзірлеуге зор ынтымақпен кірісетін. Мен оның мұндай дағдысын адамгершілік пен ізгіліктің өрнегін көрсететін табиғи әдебі деп санаймын. Жеке тұлғаның әдебі – алдымен, ата-ананың ұрпаққа ұсынатын өмірлік сыйы. Туған ұядан өнеге болып санаға ұялайтын бұл сый – қызмет әдебі дейтін заңнамалықпен ұласады. Ендеше, ата-бабадан дарыған әдеб – Роза Жұмабайқызы Қадысованың көңіл шуағы, өмірлік серігі болған деп сенімді түрде айта аламыз. Бұл ретте ойымызды С. Сарайидін: «Таза өнердің иесі жомарт келеді», – деген ұлағаты Роза Қадысова сияқты жорға пейілді жандарды көріп айтқан болар деп қорытындылаймыз.

**ВКЛАД Р. Ж. КАДЫСОВОЙ
В ИСТОРИЧЕСКУЮ НАУКУ КАЗАХСТАНА**

БЕГИМОВА С. К.
магистрант,
ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Кадысова Роза Жумабаевна родилась 7 мая 1965 года в селе Северное Иртышского района Павлодарской области в многодетной семье. В 1984 году окончила Павлодарское педагогическое училище, а в 1990 с отличием закончила историко–педагогический факультет Семипалатинского педагогического института им. Н. К. Крупской.

Свою трудовую деятельность Р. Кадысова, доктор исторических наук, профессор, член корреспондент Академии социальных наук РК, начала в качестве учителя истории в селе Кайманачиха Иртышского района Павлодарской области. С 1994 по 1996 – преподаватель кафедры истории Казахстана, социологии и политической истории Павлодарского педагогического института. С 1996 года была старшим преподавателем кафедры истории, философии и социально – политических дисциплин Павлодарского государственного университета. В 1998–1999 гг. – стажер–исследователь при институте истории и этнологии АН РК. В июле 1999 года защитила кандидатскую диссертацию на тему «История многонационального образования в Казахстане (1985–1995 гг.): опыт и проблемы». Решением ВАК РК от 22 февраля 2002 года присвоено ученое звание – доцента ВАК. Решением Ученого Совета ПГУ от 11 апреля 2005 года присвоено академическое звание – профессора.

Профессиональная и научная работа, инициативность были по достоинству оценены руководителем вуза и в 2001 году Роза Жумабаевна была назначена проректором по воспитательной работе и социальным вопросам Павлодарского государственного университета имени С. Торайгырова. Под ее руководством в университете были созданы студенческая филармония, спортивный клуб, медицинский центр, студенческий клуб, штаб студенческого строительного отряда.

В 2004 году Р. Кадысова была назначена проректором по научной работе. В эти годы были заметны улучшения в результатах научной деятельности университета. Были открыты новые специальности магистратуры, докторантуры, реорганизованы научные журналы. Кадысова Роза Жумабаевна состояла в редакционной коллегии журнала «Вестник ПГУ», где была главным редактором. Научный журнал «Вестник ПГУ» издается

с 1997 года. До 2001 года был известен под названием «Ученые записки ПГУ». Основной тематической направленностью является освещение результатов научных исследований. А также была главным редактором научного журнала «Краеведение» и «Наука и техника Казахстана», ответственный редактор материалов ряда международных и республиканских конференций.

Основное направление научных исследований – историография. Ею были опубликованы более 80 научных трудов, в том числе и 2 монографии [1].

Председатель научной экспертной группы при ассамблее народа Казахстана Павлодарской области Роза Жумабаевна Кадысова внесла огромный вклад в укрепление межэтнического и межконфессионального согласия в Павлодарском регионе. Как ученый она высоко ценила мир и стабильность во взаимоотношениях между народами Казахстана, считая их фундаментом дальнейшего развития нашей страны.

Кадысова Р.Ж. совместно с Жумабаева Е. и Арын. Р. С. написала статью «Эффективное использование интерактивной технологии образования в высшей школе» [2, с. 8].

В декабрьском выпуске научно–методического журнала «Открытое и дистанционное образование» опубликованы материалы исследований в области научно–методического и кадрового обеспечения информатизации образования, применения информационно–коммуникационных технологий в системе образования и социально–гуманитарных проблем информатизации образования. В материалах выпуска большое внимание уделено результатам создания и реализации модульных программ обучения с использованием дистанционных образовательных технологий, а также разработки системы мониторинга приобретения образовательных компетенций.

Тематика статей отражает теоретические основы формирования единого образовательного пространства, некоторые тенденции и проблемы в сфере информационно–коммуникационных технологий образования. Также представлены результаты практических исследований: использования интерактивных технологий образования в высшей школе, реализации мобильного обучения по дисциплине «Безопасность жизнедеятельности». Рассматривается роль дистанционного обучения в формировании конкурентоспособности выпускников системы профессионального образования. Материалы выпуска адресованы специалистам

и педагогам, работающим в системе общего среднего, начального, среднего и высшего профессионального образования, исследователям, интересующимся современными информационно-телекоммуникационными технологиями в сфере образования.

В статье «Эффективное использование интерактивной технологии образования в высшей школе» представлена характеристика модульной программы и ее специфических принципов проектирования. Внедрение компьютерной системы в учебный процесс рассматривается как возможность для соединения технологии модульного обучения с программными технологиями.

В сборнике материалов международной конференции «Социально – экономические и этнокультурные процессы в Верхнем Прииртышье в XVII – XX веках» была опубликована статья «Особенности формирования казахской национальной буржуазии в начале XX века» в соавторстве с Мамытовой Сауле Насеновной. В статье пишется, что в современной отечественной историографии появились признаки нового осмысления процесса вовлечения национальной буржуазии в общественно– политическую жизнь. Обращение к архивным документам позволяет проследить рост национальной буржуазии, и ее активизацию в политической жизни страны. В ходе осуществления политики русификации и христианизации казахи отрывались, от веками сложившихся, национальных корней: обычаев, традиций, им насильно прививался русский образ жизни. В результате нависла угроза существованию казахов как самостоятельной нации [3, с. 204].

Роза Жумабаевна в своей работе подводит итог, что казахская буржуазия играла определенную роль в развитии экономики и общественно– политической жизни общества. В то время когда промышленники метрополии строили заводы с помощью широкой поддержки правительства, получая льготные ссуды и лучшие земли, казахская буржуазия искала опору в себе. Только проявив предприимчивость, в несколько раз превышающую предприимчивость промышленников из метрополии, казахская буржуазия вела борьбу за сохранение своего производства в неравных стартовых экономических и правовых условиях [3, с. 205].

Еще одна работа наиболее известная, где была рассмотрена историография это «Довоенная промышленная модернизация в Казахстане: историографические тенденции постсоветского периода. В этой работе анализируются проблемы индустриальной модернизации в Казахстане [4].

Наиболее крупные публикации: «Реформирование образовательной инфраструктуры в Казахстане: основные этапы (1985– 1995 гг.)» (2001), «Советская модернизация Казахстана (1917– 1940 гг.): историография проблемы». Является составителем «Краткого терминологического словаря по истории» (2002), «Библиография академика А.Х. Маргулана», редактор 50–томной серии «Рухнама», сборника воспоминаний «Гулама», 3 томов сочинений Г.Н. Потанина.

Роза Кадысова Жумабаевна внесла огромный вклад в науку. Признанием заслуг зрелого руководителя и ученого стало награждение медалями имени Ыбрая Алтынсарина (2007), «10 жыл Астана» (2008), «20 лет независимости Республики Казахстан» (2011). Почетной грамотой Министерства образования и науки Республики Казахстан (2001), Почетной грамотой Федерации профсоюзов РК (2003, 2005), знаком «Почетный работник образования РК» (2003), Почетной грамотой акима Павлодарской области (2010), знаком «Лучший преподаватель МОН РК» (2011) [5].

Роза Жумабаевна сделала многое для развития исторической науки в Казахстане. Ценность этих фундаментальных и обобщающих трудов, в том, что они малоизученны.

ЛИТЕРАТУРА

1 Павлодарский государственный университет им. С. Торайгырова (1960– 2005 гг.): история становления и развития – Павлодар: ТОО НПФ «ЭКО», 2005.

2 Звезда Прииртышья, выпуск №2 (18249) – Павлодар: 2012. С. 12.

3 Социально– экономические и этнокультурные процессы в Верхнем Прииртышье в XVII– XX веках: Сборник материалов международной научной конференции. Новосибирск: Параллель, 2011.

4 <https://cyberleninka.ru>

5 <https://docslide.net>

ҒҰМЫР БЕЛЕСТЕРІ

БЕГІМТАЕВ Ә. І.

с.ғ.к., профессор

Бала кезімде ауыл қариялары кеш құрым бастарын түйістіріп отырғанда: «Ғұмыр белестері! Осы ұғымды кім тарқатып айтады?», – деп бір–біріне сауал қойып, әрқайсысы осы сауалға өзіндік жауаптарын

қайтарып, бірін–бірі мұқият тыңдап, толықтырып, ерекше құлақ түріп отыратын шақтары қазір есіме жиі түседі. Осы сәттерді енді ойлап, түйіндей бастағаннан ұлттық өнеге жүйесінің бастауы халықтық прагматизм болғандығына өзімді өзім иландыратын шақтарыма риза боламын. Риза болатыным – ауыл қарияларының мәңгілік ұлттық дәстүрге айналаған қария сөздерін өнеге мектебінің киелі мәртебесі деңгейінде ұрпақтар санасына жеткізу құдіретін ардақтау астарын бүгінгі ұрпақтың саралай біліп, болашаққа прагматикалық негізде қарауды мойындауы. Ауыл қарияларының ғұмыр белестерін зерделеп, сананы жаңғыртуға себеп болған тәрбие тағылымдарын біз жас шағымыздан көріп өстік. Қазір бұл қазақ қоғамының тарихи тәжірибесі екендігіне айқын көз жеткізіп отырымыз. Қазақ философиясын жазуды тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында бастаған отандық философтар дүниетанымның өзегі болып саналатын бұл ұғымды кісітану қағидасы негізде жүйелеудің негізгі тірегі етіп алуы – осы ойларымыздың айғағы.

Роза Жұмабайқызы туралы естелік жазайын деп қолыма қалам алғандағы алғашқы ойыма түскен өмір тыныстары осылайша тізбектелді. Розаның әкесі Жұмабаймен, оның ағалары Қайкен, Шәнтимен – менің анам Елеуке бөле. Розаның ата–аналарымен менің ата–аналарым туыскандық қарым–қатынаста өзара ықыласты қалыпта өмір кешті. Розаның анасы Күлшім мен менің анам Елеуке екі отбасының жарастық кезендерінің ұзақ болуына ерекше дәнекер болды. Олар халқымыздың: «Бауыр шырын, бас тәтті. Ағайынмен ішкен ас тәтті», – деген даналық сөзін екі отбасының мызғымас туыстығының кепілі деп санайтын. Бізді осындай ынтымақты өмірдің маңызы мен киелілігіне мән беруге бейім болуымызды өтініп, оның шынайы мәнін құлағымызға құятын. Екі отбасының дастархандас кезінде бізге, балалараға: «Балаға берілетін бірінші тәрбие ата–анасын, туған–туысын, жолдасын сыйлауға үйретуден басталады», – деген тәрбие ұлағатын ұдайы айтып отыруға міндеттіміз деген сөздерін де ұмытқамыз жоқ. Бұл – жас ұрпақты туыстық қарым–қатынасты үзбеуге шақыратын ауыл ортасындағы мәңгілік ұлағат.

Мен Розаның Павлодар педагогикалық училищесін бітіріп, өзінің туған жері Луговой ауылында ұстаз болған кезінде, оның өмірлік ұстанымының тұрақтылығын аңғардым. Ауылда ұстаздық жасау, әрине, мәртебелі қызмет! Алайда, ой–өрісті дамыту үшін, сөзсіз, ауқымды өркениетті орта қажет. Роза осы мақсатта Семей педагогикалық институтының тарих–педагогика факультетіне оқуға түсіп, оны 1991 бітірді. Бұл таңдау адамгершіліктің қабаттарын зерделеуге талаптануының жемісі деп айтуға негіз бар. Өйткені,

Розаның санасында, алдымен, кісітану, оның ерекшелігіне орай қарым–қатынас жасау, өмір танымы жоғары адамнан өнеге ала білу, көңілі жүдегенді жұбату және т. б. өзге сипаттағы жанға рухани қалыпта ретті ықыласты ниет ұсынуға бейімі мол болатын.

Роза Жұмабайқызымен 2004 жылдан бастап С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінде бірлескен қызметтерімізде өзара түсіністікте қызмет көрсеттік. Бұл көзарас түсіністік, өзара сенім, өзара ықыласты қызмет, әсіресе, жоғарғы оқу орнында халықаралық ғылыми–практикалық конференцияларын алғаш рет ұйымдастыру барысында басталды. Мұндай іс–шараларды өткізу алдымен, қаражат тапшылығының күрделі кезеңінде бастаулына орай өзіндік күрмеуі тұйық мәселелерді оңтайландырудан басталатын. Ол үшін, әрине, алдымен министрліктің рұқсатын алу, облыс әкімдігінің қолдауына жету, университеттің ішкі қаржы мүмкіндігін анықтау сияқты әртарапты мәселелердің алдын алу қолға алған істің орындалуының алғы шартын ақылдасуда өзара түсіністіктің баспалдақтарынан өту қажет. Әрине, бұл мәселелерді дұрыс бағытта шешудің бастау қадамы университеттің ғылым жөніндегі проректоры Роза Жұмабайқызының қолында өзі тиянақтаған жоба–жоспарынан бастау алатын.

Мен саясатнұшы ғалым ретінде, әрі халқымыздың басына келген қиындықты көпшілікпен ақылдасып шешудің маңызын айқындайтын «Кемедегінің жаны бір», – дейтін өмір тәжірибесінен шыққан даналығына сай көмек беруге, пікір ұсынуға, саналуан пікірлерді іріктеп, пайдалысын іркілмей, жедел сұрыптауға дайын тұратынмын. Кейбір тұстарда халықаралық ғылыми–практикалық конференцияларға ұсынылатын қоғамда кезек күттірмей, бірінші болып шешілуі тиіс проблемалы тақырыптарды анықтау мәселесін де бірлесіп шешетін едік.

Осындай кезеңдердің бәрінде ол балалық шағынан ұлттық–рухани дәстүрдің арқауында санасына енген төзімділіктің, үлкеннің сөзіне құлақ түре білудің, өнер жастан дейтін ұлттық өнегеге беріктіктің үлгісін көрсетті. Халқымыздың мәңгілікке ұласатын ұлттық–рухани тәрбиесінен нәр алған Роза Жұмабайқызының сөйлеген сөздерінен, әсем қоңыр дауысынан, үлкен ортада қазақ қыздарына тән имену сезімінен кішіпейілділік пен ізгіліктің нышаны айқын көрінеді. Ол университеттегі күн сайын ұйымдастырылатын рухани іс–шараларды толассыз ұйымдастыра жүріп, ғалым ретінде ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізуді сиреткен емес. Роза

Жұмабайқызы – 150–ден астам ғылыми жарияланымның, оның ішінде, 5 монографияның, 2 оқу құралының, екі сөздіктің авторы.

Ол өмірінің көпшілік уақытын жұмыс орнында, ұжымда өткізетін еді. Роза Жұмабайқызы өмірлік іс– әрекетінде ұжымдағы психологиялық ахуалға ерекше көңіл бөлді. Осыған орай, оның қасындағы қызметкерлер де университет ұжымының әлеуметтік мәртебесін айтарлықтай жоғары деңгейге көтеруге мүмкіндік алды. Онымен кездесіп, әңгімелексен адам тақырып ауқымында айтылған ойды тиянақтап, қолға алған ісін ұқыпты орындай алатын сезімге бөленетін. Осы тұста ынтымақ іргесінің беріктігін қуаттайтын Майқы би бабамыздың: «Ауыр жүкті бөлісу – ақ атанның парызы», – деген өшпес өнегелі сөзі еске түседі.

Ұрпақтарымен, өскен, әрі саналы қызмет көрсеткен ортасымен қауыша жүріп, өзіне де, өзгеге де бақыт пен игіліктің нұрымен тыныстауға сенімді бағыт жасаған Роза Жұмабайқызының ажарлы күндерінің шынайы көрінісі осындай деп білемін.

ҚАЙРАТКЕРЛІК ПЕН ДАНАЛЫҚ МІНБЕРІНДЕГІ ҚАНЫШ СӘТБАЕВ

БЕРЛІҒАЛИЕВА Г., АНҚАБАЕВ М.
студенттер, Тарих факультеті,

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

ТАЛҒАТБЕК М. О.
тарих магистрі

ДҮКЕНБАЕВА З. О.
т.ғ.д., профессор

Білімді еңбек пен өмірдің өзінде шыңдап отыр! Сонда ғана «Білім» деп аталатын асыл тас ешқашан тот баспастан жалтырай да, жарқырай береді – деген екен кемеңгер тұлға Қаныш Имантайұлы Сәтбаев.

Сәуірдің 12–жұлдызы – қазақ ғылымы үшін аса бір құтты күн. 1859 жылдың 12 сәуірінде Шоқан Уәлиханов өзінің есімін жер жүзіне паш еткен Қашқария сапарынан аман– есен елге оралды. Шоқанның жұлдызды сапарынан тура 40 жыл өткеннен кейін, 1899 жылғы сәуірдің 12–жұлдызында Қаныш Имантайұлы Сәтбаев дүниеге келді. Шоқан мен Қаныштың тарихи байланыстылығы Уәлихановтар мен Сәтбаевтардың, Шормановтардың дос– жарандық құдандалы қарым– қатынасынан өріс алады. Шоқанның шешесі Зейнеп – Шорманның

қызы. Имантайдың қызы– Ғазиза Шорман ауылының ұрпағы Ақышқа ұзатылған. Олардан туған Кемел Ақышев – белгілі археолог атанған ірі ғалым. Ғазиза, Ғазиз, Қаныштардың анасы, Имантай ақсақалдың екінші әйелі Әлима – Шорман ұрпағының жастай қалған жесірі. Сол кезде Имантай қырықтың орта шамасында, ал Әлима жас та көркем келіншек екен. Әлиманы Шорман елі өз қызындай салтанатпен ұзатыпты деседі. Шоқанның қарындасы Нұриланы Сәдуақас Мұсаұлы Шорманов алған. Қаныш жас кезінен өзінен көш ілгері өмір кешкен Шоқан Уәлихановты біліп, атына, жан– жақты білімі мен өрісті ғылымына қанық болып өсті. Әлкей Марғұлан: Қаныш алты жасынан бастап Ақкелін болысының орталығынан ашылған ауыл мектебінде оқыды. Оның оқытушылары Омбыда, Семейде, Павлодарда білім алған, бірталай сауатты адамдар болды. Олардың ішінде ең білімдісі – Шоқанның ұрпағынан Бексұлтан Уәлиханов, Б.Жұбанышбаев тағы басқалар – десе, Бекендердің Шоқан жайлы қызғылықты әңгімелер айтпауы мүмкін емес.

Қаныш Сәтбаев шоқантанудың қазақтан шыққан алғашқы зерттеушілерінің бірі болды. Томскіде оқып жүрген студент Қаныш Шоқан Уәлихановтың еңбектерін талдау үстінде тарихтағы белгілі тұлға Едіге батыр туралы эпосқа тап болады. Ол Сәтбаевтың өңдеуімен, алғы сөзімен 1927 жылы Мәскеуде қайтадан жарық көрген. Осының бәрі – жас Қаныштың Шоқанды зерттей жүріп, жолын жалғастыруды, сабақтас болуды арман еткендігінің белгісі. Ш. Сәтбаев: «Бұл ретте ол тұңғыш қазақ топырағында небір нәзіктік пен сиқырлы қасиеттерді иемденген көркемсөзді ғылымға қызмет еткізген, өзінен ілгеріде өмір кешкен ұлы ғалым Ш.Ш. Уәлихановтың дәстүрін жалғастырушы ретінде ерекшеленеді» – деп әдемі тұжырымдаған [1, 7 б.]. Қаныш Шоқанға еліктеп, Қарсақбай, Жезқазған– Ұлытау өңірлеріне алғаш келген. 1926 жылдардан бастап тамаша экономикалық, әлеуметтік және тарихи– этнографиялық, археологиялық зерттеулер жүргізді. Өзінің геологиялық жолында болсын, қазақтың Ғылым академиясын құруда, басқаруда болсын, кен байлығын халық қажетіне жаратуда Қаныш Сәтбаев Шоқан Уәлихановты алдында желбіреген жалауындай кадр тұтты. Ресейдің Шоқан толық мүшесі болған географиялық қоғамының басқарушысы П.Семенов– Тянь– Шаньский қанша тырысып бақса да, патшалық Ресей кезінде Шоқанның еңбектері толығымен жиналып басылмады. Орыстың саяси департаменттері орыс географтарының табысын Еуропаға таныту мақсатымен өздеріне керегін ғана үзіп– жұлып бастырып шығарды. Ал толық жинағын қазақтың қолына ұсыну үлкен арман еді. 1961–1972 жылдары Шоқанның ең алғаш жарық көрген 5 томдық шығармаларының дайындалып, қазаққа жетуіне

Сәтбаев нақтылы себепкер болды. Өзі редакция алқасына кірді, ал құрастырушы жұмысты академик Әлкей Марғұланға басқартты. Қазір Ғылым академия ғимаратының алдында Ш.Уәлихановтың ескерткіші тұр, айналасында көптеген ғылыми институттар бар. Осының бәрі қазақтың асыл перзенттері Шоқан мен Қаныштың табиғи жалғастығын, мәңгілік бірлестігін айқындайды. Қаныш Сәтбаевты қазақ даласындағы жартас жазулары да көп қызықтыратын. 1937 жылы ол Бұланты өзенінің терең шатқалынан бұғы мен аю бейнеленген суреттер тапты. Мұндай суреттер кейін Ұлытаудың батыс жағындағы Жетіқыз өзенінің және Талдыеспе өзенінің бойында табылды. Қаныш Имантайұлының пікірі бойынша, аюлар мен бұғылар бейнесі жартасқа олар осындай өмір сүрген кезеңде, яғни төрттік дәуірдің алғашқы бөлігінде, біздің эрамызға дейін бірнеше мың жыл бұрын қашалған. Ежелгі түркі тайпаларының Жезқазған ауданында жиі кездесетін сым тастарын да Қаныш Имантайұлы жан-жақты сипаттағанды [2, 368 б.]. Қазіргі Жезқазған облысының жерінде орта ғасырлардан XX ғасырдың басына дейінгі кезеңде тұрғызылған архитектура ескерткіштері көп – ақ. Орта ғасырлық тамаша ғимараттар – Алаша ханның, Жошы ханның, Домбауылдың және басқалардың мавзолейлері, Қ.И. Сәтбаевтың пікірі бойынша, қазақ даласының ежелгі саяси орталығы осы арада болғанын тиянақтай түседі. Мавзолейлердің әбден күйдірілген кірпіштері, олардың түрі мен көлемі Алтын Орда стиліне өте жақын, ал, мұның өзі олардың тұрғызылған уақытын дәл анықтайды. Қ.Имантайұлы бүгінгі ұрпаққа Жыланшақ өзенінің бойындағы Сырлытам мавзолейі туралы мәліметтер де жазып қалдырады. 63жастағы Рахмет Жаппасбаевтан жазып алынған бұл мәліметтер мавзолейдің өзі тұстас елеулі ескерткіштерден көлемі бойынша да, безендірілуі бойынша да еш қалыспағанын көрсетеді. Қаныш Имантайұлы қазақ даласының тарихына қатыса бар қандай фактіге де назар аудармай өтпейтін. Оның өзіне тән көрегендікпен, білгірлікпен дәл танып бағалауы арқасында көптеген көрнекті ескерткіштер табылып, бүгінгі күні ғылымның қалың жұртшылықтың игілігіне айналып отыр [3, 314 б.]. Академик Қ.Сәтбаевтың ой толғамына жүгінсем, Ұлытау «ескі сөз естеліктің кені». Және де «Ұлытау кенересін Сарыарқаның кіндігі деп айтуға болады. Сондықтан Ұлытау жоталары қазақ даласының неше ғасырдан бергі тарихының ашық алаң, кең майданы болып келген. Талай хандар ордасын осы Ұлытауға тіккен. Талай батырлар жасағын осы Ұлытауға орнатқан. Сарысуға құятын Қаракенгір дейтін өзеннің жиегінде атақты Шыңғыс ханның баласы Жошы хан мен Алаша хандардың мазарлары әлі күнге дейін бұзылмай тұр. Жыланшық өзенінің бастау көзі шығатын

Ұлытаудың бір биігінде Ер Едігенің моласы бар деп жұрт аңыз етеді. Абылай да ордасын Ұлытауға тіккен, Ұлытаудың түстік бөктеріндегі «Хан төбе» дейтін жерде өткен XIX ғасырдың 30–шы жылдарында атақты Кенесары батырды Орта жүздің баласы басы Арғын Шеген би болып, ақ киізге салып хан көтерген» деп жазады. Расында, Ұлытаудың қатпар– қатпар құпия сырларының керемет бір көріністері осындай [4, 258 б.]. Ол – Қазақ елінің географиялық орталығында орналасқан саяси– экономикалық және этномәдениетінің алтын ордасы. Ол өзінің дәуірлеп, гүлденген заманында Дешті Қыпшақ немесе Жошы ұлысы атанған. Ұлытау дегенде тарихи ой– сана, ұлттық зерде– зейін, ар– намыс, қайрат– жігер, рух тұтас оянады. Далаңның тарихы, дана бабалар, дарынды баһадүрлер тарихы қайтадан жаңғырып тіріледі. Ұлытау ұлылығы мен ұлағатында телегей сыр, теңдесі жоқ терен мағына бар.

Тарихтың «алтындай тазасы, алмастай асылы» Тәуелсіз Қазақстанның екпіндеп өрлеуіне ересен серпін қосады. Кеменгер ғалым Қ.И. Сәтбаев көпқырлы дарыны бар, өмірді сүйген, қоғамдық белсенділігі ғаламат адам. Ол бар іске де үлгеретін. Оның сан алуан ауқымды мақсаты болатын. Ойланып жатпай–ақ кез–келген бір мысал келтірейік: «...Алтышоқы тауының етегінде ерте кезде мыс өндіру ісін зерттеп, жүргізіп, Сәтбаев тілде жазылған жазуы бар кішкене тас пирамида кездесті. Ол жазудың бір әрпін қалдырмай қағазға түсіріп алды да Ленинградтағы «Эртимажға» жіберді. Көп кешікпей ол жақтан «Экипаждың» ғылыми қызметкері Морозов келіп, қымбат қазына ретінде плитаны алып кетті. Артынша–ақ профессор Поппэ жазудың шешуін тауыпты: «Жеті жүз Қара Тоқмал елінде қой жылғы көктемнің ортаңғы айында Тұрана, Темірбек, Сұлтан екі жүз мың қолмен Тоқтамыс ханның қанын ішіп, өз мерейін асыру үшін жортып келе жатты. Өзіне таныс осы жерге жеткен соң қорған тұрғызды. Құдайдың өзі жар болсын». Сәтбаев Ақсақ Темірдің Жезқазған даласындағы ізін осылай тапты. Қаныш тапқан сол археологиялық ескерткіш әлі күнге дейін «Эртимажда» көрсетіліп тұрады» [5, 17 б.]. Барлығымыз Қаныш Сәтбаевты Қазақ Ғылым Академиясының тұңғыш президенті және геолог ретінде білеміз. Бірақ геология саласынан басқа тарих және әдебиет саласының дамуына өзіндік үлес қосқан еңбектері бар екенін біреу білсе, біреу біле бермейді. Жезқазған жерінде геологиялық барлау жұмыстарынан бөлек Жезқазған тарихын зерттеді. Қаныш Сәтбаев шоқантанудың қазақтан шыққан алғашқы зерттеушілерінің бірі болды. Байтақ даладан жер асты қазыналарын іздеу жолында ол

халықтың рухани байлығына кенікті. Оның мақалаларына зер сала отырып, біз Академияны басқарған жиырма жылдың өн-бойында Қаныш Имантайұлын әдебиет пен мәдениет мәселелері үнемі толғандырып отырғанын аңғарамыз. Қаныш Сәтбаев өзінің барлық саналы өмірін қазақ халқының экономикасы мен мәдениетінің, ғылымының өркендеп өсуіне арнап, осы жолда аса тамаша тарихи мәні бар істер жасады. Туып-өскен жерін, өз халқын жан жүрегімен беріле сүйген ғалым алғашқы еңбектерінен бастап-ақ зерттейтін өлкесінің өткен кезеңіне қазақ халқының көне мәдениет ескерткіштеріне көп көңіл бөлген болатын.

Жоғарыда айтылған ойларымды Қаныш Имантайұлының ұлағатты сөздерімен қорытындыласам: «Ойлан, жас ұлан, болашақ жайлы толған. Сен машинаны айдап, оны басқарғың келеді? Қала, зауыт, кен орнын салғың келеді. Жер байлығын зерттегің келер, алыс биікте ұшқың келер, басқа әлемге түскің келер?! Сенің арманың орындалар, егер сен бүгін, ертең қажырлы еңбектеніп оқитын болсаң! Ғылымсыз адам батыл емес. Арманыңның да, армандаудың да қажеті жоқ. Білімді еңбек пен өмірдің өзінде шыңдап отыр! Сонда ғана «Білім» деп аталатын асыл тас ешқашан тот баспастан жалтырай да жарқырай береді» [6, 13 б.]. Қ.Сәтбаевтың өмірі – Отанымыздың болашағы, халқымыздың игілігі жолындағы ерен еңбектің ғажайып үлгісі. Қаныш Имантайұлы еліміздің дамуына қосқан үлесі ерекше. Қажырлы еңбегінің арқасында бүгінде еліміз дамушы елдердің қатарында. Сәтбаевтың саналы өмірін қазақ халқының экономикасы мен мәдениетінің, ғылымының өркендеп өсуіне арнап, осы жолда аса тамаша тарихи мәні бар істер жасауы Елбасымыздың Тәуелсіз Қазақ елін әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарына қосу идеясының бір жұрнағы іспетті. Сол кезеңде атқарып кеткен еңбектері бүгінде еліміздің ғылым мен мәдениет саласының түбегейлі өзгеруіне үлкен үлес қосты.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Бәкенов М., Өмірбеков А. Сәтбаевтану. Алматы. ҚазҰТУ, 2011 жыл. 210 бет.
- 2 «Қазақ мәдениеті» энциклопедиялық анықтамалық, 2005 жыл, 368–370 беттер.
- 3 Қ.И.Сәтбаев «Таңдамалы» 2007 жыл. 1 том. 317 бет.
- 4 Қ.И.Сәтбаев «Таңдамалы» 2007 жыл. 5 том. 258–263 беттер.
- 5 Қаныш аға (Академик Қ.И.Сәтбаев туралы естеліктер). 1989 жыл. 232 бет.

6 «Қазақ энциклопедиясы». 2011 жыл. 117 бет.
7 Медеу Сәрсекке «Дара дарын» роман– эссе. 2008 жыл. 136–138 беттер.

ДАРХАН ПЕЙІЛДІ РОЗА

БИЖАН Ж. Қ.

КСРО теледидары мен радио үздігі, Қазақстанның құрметті журналисі,
Ақтоғай ауданының құрметті азаматы

Кеше емес–ау, бүгін де сөйлесіп, дауысын естіп, өмір тынысының көусар тұнығын сезіп жүруші едік. Жүруші едік деген сөзді жазу, айту түгілі ойлаудың өзі тұла бойымызды шымырлатып, тынысымызды тарылтып тұр–ау... Роза Жұмабайқызы Қадысова жарық дүниемен қоштасып, мәңгілік дүниеге аттаныпты деген суыт хабарды естігендердің бәрі осы ойды қайталап айтып жүр қазір.

Розаның жан әлеміне үніле білген жандар, оның Ана болу – әйел адамның ең қасиетті сәті деп тебіренетін шақтарын жақсы біледі. Ол мөлдір бұлақтай таза жүректі, мейірімді де аяулы Ана атанды. Роза Жұмабайқызы – жұдырықтай жүрегіне адалдық пен әділдіктің қонысын мәңгілікке ұласардай жайғастырған киелі жан. Әйел– Ана Роза отбасының ғана емес, өмірінің мәні болып, тіршілігінің сәні жарасқан өскен және өркендеген ортасының ұйытқысы болды. Ол қасиетті Ана деген киелі ұғымның тереңіне бойлап, жан дүние сұлулығының символы атанды. Роза өзінің бойындағы табиғи даналықты, даралықты, нәзіктікті айналасына сол табиғи қалыпта ұсына білді. Оның іс–әрекеттерінен ешқандай жасанды құбылысты көре алмайсың. Розаның жүрек кереметінен еселеп тұнатын көкірегіндегі таза жылу, оның бет бейнесін ұдайы ажарландыратын. Бұл Розаға ғана тән – қайталанбас ерекше бір әлем.

Осы бір жарқын өмір иесі жарық дүниеде бар бақытын отбасынан, қызы мен немересінен іздеді, тапты, бақытты әйел–ана атанды. Анасы Күлшімнен дарыған көкірегіндегі ата–баба дәстүрін Роза өз ғұмырындағы жүрек сандығында берік сақтай білді. Оның анасы өз ортасының ақылшысы болатын. Ауылдас, іргелес сырластары оның анасы Күлшімнің үнемі ақыл–кеңесін тыңдайтын. Роза Жұмабайқызының бойында да осындай парасат бар еді. Ол анасының «Кісіліктің кілті – кішіпейілдік», – дейтін ұлағатын өмір жолының әрбір баспалдақтарында еске алып отыратын. Тәрбиеде

ата– баба салт– дәстүрін, алтын қазынамыз деп санап, қазіргі де, кейінгі де жас ұрпақтарға үлкендердің аманаты ретінде жеткізу біздің парызымыз деп санаушы еді.

Роза Жұмабайқызы С. Торайғыров атындағы ПМУ ғылыми жұмыс жөніндегі проректоры кезінде мен Ж. Аймауытов атындағы және Е. Бекмаханов атындағы ФПО аға ғылыми қызметкер болып, қызмет жағдайында жиі кездесестін болдым. Сонда ол жоғары лауазымды қызметкердің жасы үлкен қызметкерді қалай сыйлау өнегесін көрсетті. Жұмыс жағдайында мені кабинетіне шақырған кезде немесе мен өзім мәселе шешіміне орай келгенімде, ол орнынан тұрып қарсы алып, орыннан тұрып шығарып салатын еді. Мұндай ілтифат, құрмет маған берілген тапсырманы орындауда ерекше ұмтылыс, ынта тудыратын. Ата– баба дәстүріндегі «Үлкенге құрмет, кішіге ілтифат», – дейтін өнегені санасында сақтамай, қызмет жағдайында орындаушылар психологиясына терен үңіле қоймайтындар да өмірде кездеседі ғой.

Роза Жұмабайқызы Қадысова – білім мен тәжірибені инемен құдық қазғандай іздеп, қажымай ғылым биігінен көрінген парасатты жандардың бірі. Тарих ғылымдарының докторлығы менің өмірлік азығым деп жайбарақат жүре берген жок. Ол отбасының ғана емес, мемлекет пен қоғамның да қос қанаты болды. Ғалым Роза – жүзден астам ғылыми мақалалар мен бірнеше ғылыми публицистикалық кітаптардың, оқу құралдарының авторы атанып, білім мен ғылым саласында да өнеге көрсеткен үлкен талант иесі.

7 мамыр Роза Қадысованың туған күні. Ал бұл күн Тәуелсіз Қазақстанның қарулы күштері күні – мерекесі. Сондықтан, оның туған күн мерекесінің қызық– қуанышын ел қорғанысында жүрген ұландар күнімен бірге ұластырып құттықтайтынбыз. Ел қорғайтын қырағы да қаһарман немере көруді тілейтін едік. Көп тілегі қабыл болып, Сағымбай мен Роза жиен– немере көріп, біршама уақыт оның талпынысын құда– құдағиы Болат және Сәуле бірге қызықтады.

Адам санасына орныққан ізгілік, адалдық пен әділдік – ұлттық құндылықтардың кең әлемі. Осы құндылықтардың көрінісі жеке тұлғаның өзіне қаншалықты пайда келтіруімен және айналасына қаншалықты нұсқалы өнеге болуымен өлшенетін шынайы өмірдің ұлағатын айғақтайды деп ой түйіндегенде санамызға кешегі Роза Жұмабайқызының тұңғық тылсымындағы парасаты тізбектеледі.

Роза Жұмабайқызының дархан пейілін әрқашан ерекше өнеге санайтынмын. Оған SMS– пен жіберілген мына екі шумақ өлең айғақ болар.

Роза Жұмабайқызы туған күн құтты болсын!

Ұсынып көпке шапағат,
Жалғассын дара парасат.
Дәрия пейіл сіздегі,
Өзгеден бөлек тамаша– ақ!
Жайқалтып, жайсаң бақытты,
Қызықтап көусар уақытты.
Сізбенен сәнді бұл өңір,
Жалғассын ұзақ гүл өмір!

Ізгі ниетпен, Жұмасейіт Қоғабайұлы. 07.05.2011 ж. сағат 10.50

Мұхаммед пайғамбардың 283– ші хадисінде: «Ар– ұят дегеніміз – иман» және 284– ші хадисінде: «Ар– ұят пен аз сөзділік – иманның екі түрі болады», – деп жазылған. Ер азаматтай айшықты еңбек еткен, Әйел– Ана, көрнекті ғалым, қоғам қайраткері Роза Жұмабайқызы Қадысованың осы хадистерге сай жарқын бейнесі, рахат сәті оның әріптестері мен шәкірттері санасында ұзақ уақыт сақталады. Замандастарының көпшілігі дархан пейілді, зер мінезді Роза Жұмабайқызын Алла Тағала нұсқаған тура жолмен жүрді деп санайды.

Көптің ойы мен тілегі орындалып, марқұмның жатқан жері торқа болсын. Алла Тағала оған жұмақтан орын беруді нәсіп етсін деп тілейміз.

ҒАЛЫМНЫҢ ХАТЫ ӨЛМЕЙДІ...

ДҮКЕНБАЕВА З. О.

т.ғ.д., профессоры, Тарих факультеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасы,
Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

Бізге осы уақытқа дейін, қоғам қайраткерлері немесе халқымызға белгілі болған тұлғалар тек ертеректе өткен сияқты болып көрінетін. Бірақ қатар қызмет атқарып, сыйлас, дастархандас болып жүрген кісілердің ішінде ерекше тұлғалар алыстаған сайын басқаша көзқараста бағалайтынымыз өмір заңдылығы. Көшкен сендей, ескен желдей болған өмір толқыны толассыз. Әр күннің жақсы аты мен жаманаты қатар өрбейтіні және ақиқат. Ажал– аждаһа ортамыздан Роза Жұмабайқызын әкеткені, қатарымызды

тағы да сиретті. Өмірдің сағаты қай сәтте, қай жерде тоқтайтынын меніңше бірде-бір пенде алдына-ала дәл болжап көрмеген. Бірақ дүниеден озу аса ауыр және жанға өткір сезім әкеледі екен.

Кешегі жүрген достар жайлы естеліктерді өткен шақпен жазу қиынның қиыны. Себебі, марқұм Роза Жұмабайқызы өте жайдарлы, мінезі ашық, пейілі кең, жүрегі таза, көкірегі ояу жан еді. Шынымен де көрген түстей болған сұм ажал арамыздан алып кетті. Ортамыздағы мақтанышымыз, арқа сүйер досымыз, әріптесіміз, ақылшымыз, кеңесшіміз болатын... Жүрген жүрісіндегі байсалдылық, кімге болса да қол ұшын беруге даяр тұратын дария жайсаңдығы мен қамқорлығын ғылым жолында да, өмір жолында да қиындықтарға тап болғандарға қолынан келгенін аямады. Ия, ғалымдық ғибраты мол, адами қасиеттері айрықша тұлғасы уақыт өткен сайын көз алдымда биіктеп барады. Бәлкім, «Жақсының аты, ғалымның хаты өшпейтінін» нақтылап айтқан ұлы халқымыздың даналық ойының бұл да бір дәлелі болса керек. Тіптен ауырып жүргендігін де білдірмеді, сездірмеді.

Құрметті әріптесім, досым, бүгін сен туралы сөз жазу мен үшін өте ауыр. Жүегімде бәрі сайрап-ақ тұр, бірақ қағаз бетіне түсіру ауырдың ауыры, жүрегіме қанжар кіргендей. Жатқан жерің жарық болсын, иманың жолдас болсын, топырағың торқалы болсын. Артыңда қалған ұрпақтарың сен көрмей кеткен жақсылықтарды көрсін! Кім ойлаған осылай боларын. Сенбеймін– ау сенбеймін. Амал нешік Розажаным! Қош бол! Жаның жәннәттә болсын!

ӘР АДАМНЫҢ ТАҒДЫРЫ – ӨЗІНШЕ БІР ӘЛЕМ

ЕЛМҰРАТОВ Ғ. Ж.

т.ғ.к., С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Адамдардың басым көпшілігі бір-біріне ұқсады. Алайда, Роза Жұмабайқызының өмірі қысқа болғанымен замандастары тамсана айтып жүретіндей дара да, абыройлы да ізгілікті істер қалдырды. Ол Павлодар педагогикалық училищесін бітіріп, ауыл мектебінде мұғалім болып жүріп, Семей педагогикалық институтының тарих факультетіне оқуға түсіп, абыройлы бітіріп шықты. Оның саналы өмірі толық ұстаздық жасап, ел тарихын зерттеумен өтті. Роза Жұмабайқызының осы бағыттағы тағлымы – облыстың көптеген ұл-қыздарының мамандық таңдау мен ғылыми-зерттеу жұмыстарында

өшпес із қалдырғаны анық. Өзі тандаған осы ғажап жолда ол көптің құрметіне бөленді, ұлағатты ұстаз болды. Осы мәртебелі атақты Роза Жұмабайқызы өзі де құрметтеді, абыройлы қызмет көрсетті.

Жастар арасында оның жасаған жақсы істері, ішкі рухани байлығының молдығы, жоғары біліктілігі туралы пікірлер қазір де жиі айтылып жүр. Мұндай пікірлерге назар аударсақ Роза Жұмабайқызының ғылыми-зерттеу жұмыстарына, сонымен қатар, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінде ұйымдастырылған халықаралық ғылыми-практикалық конференцияларын ұйымдастырудағы тиянақты да сауатты қызмет көрсетуінің айғағы аңғарылады. Роза Жұмабайқызының тарих саласындағы зерттеулерінде отандық тарихымыздың болашағын айқындайтын тақырыптар қамтылған. Оның ғылымға тереңдей үңілуі ХХ ғасырдың 90-шы жылдарынан басталды. Аспирантурада оқып жүргенде ол кеңес дәуіріндегі Қазақстан тарихын зерттеді. Нәтжесінде сериялы тарихи мақалалар мен диссертациялық еңбек жазылды. Роза Жұмабайқызының диссертациялық жұмысына Орталық Азияның беделді тарихшылары жоғары баға берді. Бұл диссертациялық еңбекте зерттеуші автор кеңес дәуіріндегі тарихи жағдай мен кеңестік кезеңнен кейінгі тарихи өмір салыстырылды.

Бірқатар жылдар бойы Роза Жұмабайқызы аймақтағы ірі жоғары оқу орындарының бірі – С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетіндегі ғылыми-зерттеу жұмысын басқарды. Бұл кезеңде оның ғылыми жұмысы кешенді қызмет атқарды, ең бастысы, заманауи әдістемелік сипат алды. Осылайша оның ғылыми-зерттеу еңбектері қазақ тарихын зерттеуде әнді орын алды. Ол мамандығын адал да саналы атқаруды өзінің азаматтық парызы санады. Осы жолда Роза Жұмабайқызының мақсаты әділеттілік ұстанымына берік болу еді. Сондықтан, ол қызметін сауатты атқарып, танымдық деңгейін жетілдіруде сауаттылық танытты. Оны таным, сенім, парасат ізденіс жолындағы тіректі қағида деп ерекшеледі. Ол ата-баба мәдениетін ардақтап, көпшілікке сыйлы, еңбегімен үлгі, өнеге көрсетті, немере сүйіп, қадірлі ұстаз-ғалым, әже атанды.

Роза Жұмабайқызының салмақты да сабырлы мінезі, мейірімді қалпы біздің жүрегімізде мәңгі сақталады.

РОЗА ЖҰМАБАЙҚЫЗЫНЫҢ ЕРЕКШЕ СӘТТЕРІ

ЖҰМАТАЕВА Е. Ө.

п.ғ.д., профессор, академик, директор, С. Торайғыров атындағы ПМУ,
Ж. Аймауытов атындағы этнопедагогика және білім берудің инновациялық
технологияларының ғылыми-практикалық орталығы, Павлодар қ.

Құдыретті Иемізге біздер «Әттең» деген ішкі зарымызды айта алмаймыз...

Роза Жұмабайқызы жайлы өткен шақта еске алуды жазамыз деп кім ойлаған? «Жазмыштан озмыш жоқ» – деп, ертедегі ел абыздары бір–біріне кимас тұлғалы адамдары бақилыққа өткенде көкіректері қарыс айрылып отырғандарына біздер түсінбей таңқалып қарайтын едік. Міне, осындай халді біздер де басымыздан өткердік. Розамыздың фөниден мәңгілікке кеткеніне, қайтыс болғанына да талай күндер, айлар жылжып өтіп жатыр. Қолыма қалам алу маған өте ауыр болды. Өйткені, өмірімнің университет кеңістігіндегі алтын кезеңім Роза Жұмабайқызымен қауыдамстықта, ынтымақтастықта бірге өтіп жатты. Алдымен Жүсіпбек Аймауытов атындағы ғылыми орталығымыздың керегесі мен уығының берік болуына ғылыми жұмыс жөніндегі проректор құзыретін атқару үдерісінде салмақты үлес қосқанын қалай ұмытамыз.

2006–2009 жылдар аралығында мен 2 рет ғылыми проектінен 7 млн. теңге ұтып алып, оның ғылыми еңбектерге, шетелдерге іссапарға жұмсалуына ақылдасып, бірталай тындырымды шараларды іске асырдық.

Алғаш рет Новосибирскіге іссапарға барып, «Рухы биік тұлғалар» айдарымен «Талер – Пресс» 2007 жылы 334 бет қазақша, орысша, ағылшынша ғылыми–публицистикалық еңбегіміз (Жұматаева Е., Қадысова Р.Ж.) жарияланды.

Осындай еңбегімізді аталып өткен тұғырлы баспаға өткізу үдерісі, әрине, Роза Жұмабайқызының коммуникативтік шеберлігіне қатысты еді. Кіммен болсын сол деңгейде тіл табысу, өзіндік харизмі, тартымдылығы, елдің назарына ілігуі ерекше болатын. Біздің бұл еңбегімізге атақты ғалымдар Болат Әбдікәрімұлы, Тимур Галиев секілді зиялы қауым өкілдері пікірлерін берді. Мұнымен бірге, еліне қадірлі, сыйлы болған соғыс және еңбек ардагері, полковник, «Александр Невский» орденінің иегері Қабдеш Нуркин «Алғы сөзінде» «Ел сыйлаған нар тұлғалар» айтарымен еңбегімізге толығынан түйіндеме жазды.

Екінші ғылыми жобаға қатысты шығарған ұжымдық монографиямыз – «Ұлттық мүдде негізіндегі Қазақстан қоғамының консолидациясы» (Е. Жұматаева, Р. Арын, Р. Қадысова) – Павлодар «ЭКО» 2007 – 380б. Бұл еңбегімізде қазақстандық патриотизм мен ұлтаралық келісім, қауымдық одақ, консолидация мәселелері үш тұғырлы барыстың иерархиялық өрлеу траекториясы қамтылды.

1 Алдымен Қар Барысы – бұл қазақ елінің байырғы өзіне тән тектілігімен, бұғалығымен, алғырлығымен, жасқануды білмейтін төкаппарлығымен, батылдығымен (жауғ) айлалығымен дараланатын ұлттық кодын қайта орнықтыру. Біздер аталған алты құрамдықтарды Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан – 2030» Стратегиясының «Қазақстан мұраты» деп аталатын бөлімінен саралап алып, оны өз еңбегіміздің субстанциясы ретінде қолдандық.

2 Екінші түрінде – Ортаазиялық барыс жатады. Бұнда кешегі Ер Түрік заманындағы тұтас елдің мәртебесін құрған қандастарымыздың (қырғыз, өзбек, татар, ноғай және т.б.). Рухани одағын құру үлгісінің мәнін айқындадық. Осындай сүбелі мақсатты толыққанды жүзеге асыру үшін Орта Азия барысының қалайда мәнді орнықтыру халқымыздың алдында тұрған айрықша міндет екенін алға тарттық.

Үшінші барысқа –Еуразия барысы жатады. Ұлттық кодымызды жаңғыртқаннан кейін Орта Азия қауымдығын іске асырғаннан кейін, интеллектуалды әлеует басқа еуропа елдерімен теңесіп, траекториясы әлемдік кеңістікке бағамдайтын жол ашылатыны жайлы стратегияның дұрыс жолда екеніндігі туралы дәйектемені ғылыми негізде дәлелдедік. Бұл еңбегімізді біздер үш жарым миллионға орындадық.

Келесі ғылыми жобаны орындауда біздер – Қазақстан Республикасындағы білім жүйесін басқаруда білімдену инновациялық технологияларын жүзеге асыру – айдарымен ұжымдық монография әзірледік (Е. Жұматаева, Р.Ж. Қадысова). Бұл еңбегімізде қоғамдық пәндерін де нанотехнология қағидасын қолдануға болатыны жайлы Ж. Аймауытов шығармашылындағы көзге ілікпейтін микроайырымдарды ескеріп, оқырмандардан бұрынғы таптаурын болған тұжырымдарға креативті – эзотерикалық байламдар пайда болатынын дәлелдедік.

Үшінші ғылыми жобада біздер Қазақстан Республикасындағы білім жүйесін басқаруда білімденудің инновациялық технологияларын жүзеге асырудың тұжырымдамасын құрдық. Педагогикалық технологиядан білімденудің инновациялық технологияларын қолданудың ерекшеліктері сараланды. Жоғары оқу орындарында бағалаудың жүйелері ұсынылып, индикатор,

көрсеткіш, өлшемдік секілді инструментарийлердің өзіндік белгілерін сақтап, мониторингке шығу амалдары түзілді. Сөйтіп, үш ұжымдық монографиямен жеті миллион орындалды.

Кейінгі жылдары Болон келісіміне орай магистратура, докторантура PhD секілді жаңа мамандықтар пайда болды. Сұранымға сәйкес әртүрлі пәндерден оқу құралдарын шығару міндеттері (университет тарапынан) жүктелді. Біздер, «Қазақ тілін оқытудың технологиялары» айдарымен магистранттарға арналған оқу құралын (Е. Жұматаева, Р. Қадысова) шығардық (243 б. 2010 жыл).

2011 жылы бір миллион теңгеге Германияға оқуға барып, одан меңгерген білімімізді тезірек іске асыру мақсатымен Роза Жұмабайқызымен ақылдастым. Сөйтіп, «Менеджерлік құзыреттің ғылыми–теориялық негіздері» айдарымен 2012 жылы 450 беттік ұжымдық монография шығардық. Батыс елдеріндегі монополистік қоғамдағы бәсекеге қабілетті тұлға сомдау алдымен «басқару» және «менеджер» сияқты ұғымдарға герменевтикалық пайыммен қарауды іске асырдық. «Практик» ұғымының таптаурын болғанын, ал «прагматикалық» ұғымының бізде әлі орнықпағанын дәлелдей отырып, әрбір оқытушы – профессор өзінің кәсіби құзыретіне сай басқару және менеджерлік іскерлігін ұдайы өркендетуі жайлы модель құрылды. «Басқару» ұғымы барлық нысандарға, үдерістерге, жүйелерге қатысты айтылса, ал «менеджерлік» әлеуметтік–экономикалық, өндірістік–шаруашылық жүйелерге байланысты екені түсіндірілді.

Роза Жұмабайқызы екеуіміз әр магистрант пен докторанттың түбінде өз шаруашылығынан, интеллектуалды әлеуетінен капитал шығара алу іскерлігін өркендетуге бағдар жасадық. Бүгінгі таңда ректорымыз Арын Аманкелдіұлы бұл ойды арман ретінде емес, іске асыруға белсене кірісті. Ал 2012 жылы ол біздер үшін арман, тек теориялық тұрғыдағы нысан еді.

Бұның бәрі дерлік Роза Қадысова сіңліміздің проректорлық құзыретіне қатысты тек бір ғана ғылыми–орталық ауқымындағы қысқаша нұсқамен берілген жұмысы. Осындай ынтымақтаса қауымдаса атқарған жұмысымыз жемісті болды. Нәтижесінде 50 ден астам докторлар, 200 ден астам ғылым кандидаттары университеттен қанаттанып, жеке даралық қызметтерге ие болды.

Біздер ғалым ретінде ғана емес, жас алшақтығына қарамай, бір–бірімізді ерекше сыйлап, жақсы көріп, сырласатын рухани нәр алатын сынайда өмір сүрдік. Кей тұста менімен ақылдасса, кей жағдайда мен кейінгі өзгерістерден ақыл–кеңес сұрауға намыстанбайтынмын. Екеуіміз 2007 жылы Францияға іссапарға бардық. Парижге келгеннен

кейін, менің аяқ киімім тұтас платформа еді. Розам менің қолымнан жетектеп, бір дүкенге әкелді де маған өте жеңіл кроссовка алғызды. Көзім шарадай ашылып, Розама көп рахмет айттым. Париждің бүкіл атакты жерлерін аралап, барлық көрнекті ескерткіштер мен соборлар алдында суретке түстік. Ол жерде біздер елдегідей прическамыз, киіміміз протоколға сай болатындай емес, жай ғана шалбармен жүретін болдық. Бұл өте ыңғайлы. Әрине, оған дейін де барған жерлерде де осындай киінетін едік, бірақ, арасында көйлек те киетінбіз. Бұл сапарда тек спорттық киіммен жүрдік. Эйфель башнясының тұсында біздер ракетамен демалып жүріп суретке түстік.

– Есімде ерекше қалған тағы бір сәт – ол бір сумка (көлемді) француз духиын сәлемдеме ретінде алғанда, маған әжептәуір ескерту айтты: «Сіз, Еңлік Өсербаевна, осы духиларды жұрттың берген ақшасына алдыңыз ба?», – деді.

– Мен: «Жоқ, келін, қызметтестер, жақын–жуық, көрші–көлең, достарым мен құрбыларыма өз ақшама сәлемдеме ретінде алдым», – дедім.

– «Сіз өте парасатты болып көрінгеніңізбен, мына ісіңіз миға қонбайтын қылық қой. Кім батыс еліне келіп, еуроақшаға осыншама зат алады?», – деді.

Міне, содан бері отбасыма бұндай ұбытка, шығын жасамайтын болдым. Менің шашу шашатын бұдан басқа да қылықтарыма коррекция жасады. Содан бері отбасымызға береке де болды. Керісінше, жақсы, көңілге қонымды киім, қымбат әшекей заттар, дұрыс жиһаздар алғанда, көңілімді көтеріп, өте шынайы мадақ та айтатын еді. Мен үшін бұл іс–әрекетті Розамның ұсынған индикаторға татыр инструменті деп есептейтінмін.

Сырласып отырғанда мен ауылда 7 жыл мұғалім болғанда көрген бейнетімді айтқанда, Розам төрт сиыр сауып, оны өткізіп қаймақ қылып ұқсататынын айтқанда, ішімнен менің көрген қиындығым түкке тұрмайды екен деген қорытынды жасадым.

Ғылыми жұмыста ресми болсақ, жай қарым–қатынаста апалы–сіңлілі адамдардай жүрек жарды сырларымызды ашық айта беруші едік. Өйткені, бірде–бір сыр шашау шықпайтын.

Ең соңғы кезеңге дейін Роза Жұмабайқызы ауырады дегенді естісем де нанбадым. 2015 жылдың орта тұсында Розам звонок шалды: «Астанаға келсеңіз, маған соғып кетіңіз, сағындым сізді», – деді. Мен асығыс болғаннан кейін музейіне бардым. Дастархан әзірлеп, екеуіміз бірталай әңгіме – дүкен құрдық. Кішкене жүденкірегені болмаса, ауырғанын байқатпады. Мен де секем

алғаным жоқ. Екеуіміз болашаққа жоспар құрдық. Мені музейдің ішін аралатуға бір жас жігітті қосып жіберді. Музей өте ұнады. Музей жайлы шыққан кітабын сыйға тартты...

Роза Жұмабаевна ешуақытта ешкімге «жоқ» демейтін, әйел затының ішіндегі ең кішіпейіл, сыпайы, интеллектісі жоғары, тыңдай білетін, өздігінен жедел шешім қабылдайтын мәрттігі басым, ақиқатты ұстаным ретінде санайтын, тәуекелі іске асатын барлық әйелдер мен қыз балаларға үлгі болар жан еді. Фәниден бақилыққа өткенде, қайтыс болғанда біздер Құдіретті Иемізге «Әттен» деген қарсылықты айта алмадық, себебі ол күнә болар еді. Ол Дүниеге де осындай гауһардай жаны, рухы жарқыраған, нұр шашатын тұлға керек шығар...

МӘНДІ ДЕ МАҒЫНАЛЫ ӨМІР

ЗАҒҰПАРОВ Қ. Ф.

филос.ғ.к., ПМПИ профессоры, ҚР Білім беру ісінің құрметті қызметкері,
Халықтар достығы орденінің, облысқа сіңірген еңбегі үшін төс белгісінің
иегері, Ақтоғай ауданының құрметті азаматы

Сонау ықылым заманнан бері дана халқымыздың саналары ұлттық рухани дәстүрімізді ұрпақтан ұрпақтарға қисынды жеткізуге қайталанбас өнеге болған ел басқарған, ру бастаған аналары, әйгілі әжелері, қайсар да өжет батыл қыздары аз болмаған. Олар жас ұрпақтарды өз елін, туған жерін, тұтас Отанын сүйуге, оларды қорғауға, еліне – халқына адал қалтқысыз қызмет жасауға бағыттаған, үйреткен, тәрбиелеген. Бұл қасиетті дәстүр, дара жол бүгінгі қазақ елінде, Қазақстанда жалғасын табуда. Еліміздің экономикасын, ғылымын, білімін, мәдениетін, рухани байлығын дамытуға жас ұрпақты қазақстандық патриотизм рухында тәрбилеуде аса көрнекті киелі істер атқарылып келеді. Ұлы даланың ежелгі мәдениетін келер ұрпаққа жеткізіп, оны әлем халықтарына танытуда бірқатар игілікті істер де айқын байқала бастады. Бұл бағытта әйел қауымының да үлесі мол.

Осы ретте кеше қасымзда қатар жүріп, ел мен жұрт игілігін жасауда абыройлы еңбек еткендердің қатарында болған Роза Қадысованың атқарған істерін ұмытқамыз жоқ. Роза Жұмабайқызы – өзінің ой-өрісінің кеңдігімен, жоғары қабілеттілігімен ерекшеленіп, еліне, халқына, бүгінгі қоғамға қалтқысыз адал беріле қызмет еткен қыздарымыздың бірі. Қай жерде, қай салада еңбек етсе де ол, өзіне жүктелген міндеттерді өте үлкен жауапкершілікпен, тиянақты және уақытында орындауға бойындағы бар білімін, күш–жігерін жұмсады.

Бүкіл саналы ғұмырын қиын да игілікті іске белсене кірісіп, жас жеткіншек буындарды оқыту мен тәрбиелеуге арнады. Бұл тұстағы табыстары мен жетістіктері үлкендердің де, кішілердің де санасында ұзақ сақталарлықтай елеулі болды. Қызмет бағытындағы осындай көрнекті істерін байқағанда Роза Жұмабайқызы әуел бастан ұстаздық мамандықты саналы түрде таңдауы ерекшеленеді. Ол Павлодар педагогикалық училищесінен кейін алған білімін жетілдіру мақсатында Семей педагогикалық институтына түсуді ұйғарған. Ол өзінің бұл байламына берік болып, институтты ойдағыдай бітіріп шықты. Туған жерінде ұстаздық қызметті бастаған Роза Жұмабайқызы өркениетті орта Павлодар қаласындағы жоғары оқу орындарына қызмет істеуді ойластырады. Бұл ойы да жүзеге асты. Ол С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінде бірқатар жауапты қызметтерді жақсы атқарды. Ғылым саласына терең үңіліп, ғылыми негіздемелерді жүйелі қолдануды үйренуге ден қойған. Осылайша өзіндік жаңа ғылыми бағытты айқындауда үлкен ізденіс жолдарынан өтті. Зерттеу саласындағы әдістер, тәсілдер, әдістемелер мен технологияларға ерекше назар аударды. Сөйтіп, ол ғылыми танымдық қызметін жетілдіруге мүмкіндік алып, өзінің интеллектуалдық және ғылыми шығармашылық жоғары қабілетті иеленді. Роза Жұмабайқызының кандидаттық және докторлық диссертацияларды қорғау барысындағы инемен құдық қазғандай еңбегі осылай ізденіс пен нәтиженің тоғысында жүзеге асты. Университеттегі білімді ғылыммен ұштастыру мақсатында Қазақстандық, алыс және жақын шетелдегі жоғары оқу орындарымен ынтымақтастықты кеңейту бағытындағы өзара байланыс жасауда белсенді іс–қимыл көрсетті. Роза Жұмабайқызы университеттің халықаралық қызметі әлемдік білім кеңістігіне еруге, ғылыми ынтымақтастыққа қол жеткізуге және университеттің халықаралық деңгейдегі мәртебесін көтеруге бағытталған іс–шаралардың қайнаған ортасында жүрді. Университетте халықаралық ғылыми іс–шараларды ұйымдастыру жұмысына да белсене араласты, шетелдерге іссапарлар болды, ондағы ғылыми басылымдарға өзінің авторлық ғылыми зерттеу мақалаларын жазды. ҚР Әлеуметтік ғылымдар академиясының академигі Роза Жұмабайқызы – 150–ден астам ғылыми жарияланымның, оның ішінде 5 монографияның 2 оқу құралының, екі сөздіктің авторы.

Кейін ол қызметін білім саласынан мәдениет саласына ауысып, оны білікті жалғастырды. Павлодар облыстық мәдениет басқармасының басшысы лауазымына тағайындалып, Павлодар қалалық мәслихатының депутаты болып сайланды. Осы кезең ішінде

ол өзін қоғам қайраткері дәрежесінде еліміздің саяси, мәдени және әлеуметтік салаларындағы күрделі мәселелермен айналысты. Бұл тұста да Роза Жұмабайқызы өзінің білімі мен жоғары ұйымдастырушылық қабілетін көрсете білді. Қай саланың болсын қызметтерін ұйымдастыру шеберлігі оның ізгілік пен адал ниетінің молдығы негізінде өрбитін еді. Роза Жұмабайқызының үлкенді қадірлеу мен кішіні танып, ілтифат көрсету қасиеті – адамгершілік сезімінің жемісі болатын. Адамға деген адал ниеті мен шексіз ықыласы оның жарқын жүзінен байқалып тұрады. Бұл – Роза Жұмабайқызының табиғи жаратылысынан бойында бірге жүрген киелі қасиет еді. Қашан көрсең де ол алдына келгендерге ерекше ықылас көрсетіп, жылы жүзбен қарсы алып, жылы шыраймен шығарып салады. Мені көргенде, кездескенде өзімнің ғана емес үй-ішінің амандығын, денсаулығын сұрап, апамызға сәлем айтыңыз деп бәйек болып жататын еді.

Қолынан келген көмегін ешкімнен аямайтын. Бір жолы философия курсы бойынша ана тілінде шығарған оқу құралы жөнінде ақылдасуға кабинетіне бардым. Көрсеттім, қарап шықты. Университетте де мемлекеттік тілде оқитын студенттер аз емес, сіздерде шығарсақ қалай қарайсыз? деп ұсыныс жасадым. Менің ұсынысымды бірден қабылдады.

«Өттең тонның келтесі-ай», – дегендей өкінішке орай Роза Жұмабайқызының ғұмыры қысқа болды. Сұм ажал мезгілсіз алып кетті. Бірақ, Роза Жұмабайқызы кейінгілер сүйсініп айтып жүретіндей мағыналы өмір сүрді, артына өшпес із, үлкен ғылыми мұра қалдырды. Тағдыр қосқан өмірлік адал серігі болған ері Сағымбай, өзі жарық дүние сыйлаған балалары отбасыларымен, қызықтаған немерелері, ұзақ бақытты өмір сүрсін, көп қызық, қуаныштар көрсін.

ЖАҚСЫНЫҢ АТЫ ӨШПЕЙДІ, МӘНДІ ЕҢБЕГІ МӘҢГІЛІККЕ ҚЫЗМЕТ ЕТЕДІ

КЕРТАЕВА Ф. М.
п.ғ.д., профессор

Қадысова Роза Жұмабайқызының өміріндегі, ерен еңбегіндегі ерекшелігі туралы кітап шығатын болды деген өте жағымды жаңалық жанымызды тебірентті. Мұндай жақсы адамның аты өшсе өкініш өзекті өртеп, өміріміздің мәнділігі, әділдігі күмән тудырар еді. Құдайға шүкір, бұл дүниеде жақсылықты бағалай білетін, Роза

Жұмабайқызына шын берілген артта қалған адал достары, ізін қуған шәкірттері бар екеніне көзіміз жетіп, қатты қуандық.

Павлодар педагогикалық училищесінің, Семей педагогикалық институтының түлегі Роза Жұмабайқызы, ұстаздық еңбек жолын орта мектеп мұғалімі ретінде бастап, С.Торайғыров атындағы Павлодар Мемлекеттік университетінің проректоры болып білім– ғылым жолында тиянақты қызмет етті. Өмірінің қай кезеңінде болмасын заманымен қатар жаңашыл ой пайымдай отырып, орынды іс атқара білген адам еді. Мысалы, қазіргі кезде білім беру саласындағы көкейкесті мәселенің бірі – елдің елеулі тарихына жол ашар ғылыми бағыт кеңістігінде «История развития системы многонационального образования в Казахстане (1985–1995 гг.): опыт и проблемы» атты тақырыпта кандидаттық, «Социалистическая модель модернизации в Казахстане (1917– 940 гг.): советская и постсоветская историография» атты тақырыпта докторлық диссертация қорғап, ғылымның қиын да, қызықты да, өкініш пен қуанышқа толы мұхитында талай еңбек етті. Тарих ғылымының докторы, профессор Роза Жұмабайқызы Отандық тарихнамада тарих ғылымының теориялық, методологиялық мәселелеріне көп көңіл бөле білген. Осы тақырып арнасында талай баға жетпес пайдалы ғылыми– әдістемелік құралдармен білім беру саласын қамсыздандырды.

«Адамның біліміне ақыл серік,

Ақыл кең таусылмайтын жанға көрік»,

– деп Ақан сері айтпақшы, Роза Жұмабайқызы – жастайынан ерінбей еңбек етіп, ғылымның ащысы мен тұшысын татып, ыстығы мен суығына төзіп, өз ынта– күшімен таусылмайтын ақыл кенінен сусындап, тоқтамастан ілгері басып талай төбелерге жеткен жан.

Сонымен қатар, Павлодар өңірінің бірталай жастарына ғылым– білімнің кең әлеміне жетуге жетекші болып, толып жетулеріне жәрдемдесіп, дәрістендіріп, алған бағыттары бойынша дамып– өсулеріне ұйытқы болған асыл жан еді. Өмірінің қай кезеңінде болмасын заманымен қатар жаңашыл ой пайымдай отырып, орынды іс атқара білген адам болғанын артында қалдырған баға жетпес ғылыми, ұстаздық мұрасынан білеміз.

Роза Жұмабайқызы ұйымдастырушылық қабілетін, еңбесүйгіштігін сипаттауда кез келген мақтау артық болмайды, еңбекке берілуі ерекше болатын. Университеттің қамын ойлап, барша күш жігерімен, жанын аямай қызметін атқара білгеніне бәріміз қуәміз. Басшылық етудің ең бір тиімді, ұтымды, нәтижелі жолы: қызметтестерін сыйлап, еңбектерін дұрыс бағалау. Осы

тұрғыда ол кісіге тең келер адам сирек кездеседі. Роза Жұмабайқызы туған– туыстарына, қайын жұртына, дос– жарандарына, қызмет істеу аясына сыйымды, адал, ақниетті жан еді.

Ол әрқашан сабырлы қалыпта жүретін, мәселенің пәрменділігіне орай сөйлейтін сөзін, қабылдайтын шешімін сол салмақтап, таразылайтындығын талай рет көрдік. Шешімдерінің дұрыстығына риза болдық. Мұндайда, әрине, Роза Жұмабайқызының алдымен, ізгілік пен кең пейілдік ниеті, ресми қызметтік жоғары деңгейі, азаматтық және қызметтік әдебінің кемелді тұсы байқалатын. Оның санасындағы интеллектілік сезімдер өмір тынысында шындықты шексіз айқындауға, асыл мұрат үшін күреске бейім болуға ынталандыратын. Бұл – оның ақыл– ой қабілетінің мәуелі жемісі еді. Роза Жұмабайқызы мен білетін ойлау құпиясы мол, өмірді әр қырынан тануға қабілетті, қуатты жандардың бірі. Ол қызмет істеген парасатты орта Розаның жеке тұлғалық қабілетін қадірлеп, кісілігі мен мәдениетіне сай ықылас білдірді. Ол адамгершіліктің, мейірімділіктің жолында жүріп, өзі де өзгені де ойлай білуге бағыттап, өркениетті ортаның ардағы атанды.

Адал жардың асылы, Роза Жұмабайқызының талай тамаша тебелерден көрінуінің жалынды жәрдемдесі, отағасы Сағымбай Шырауұлының елеулі үлесі болды. Ол Розаның достары мен әріптестеріне де, шәкірттеріне де дос, жанашыр– жанкүйер бола білді. Көзі күлімдеп, көңілінді көтере білуі – Сағымбай– мырзаның кең пейілдігінің, мол адамгершілігінің көрсеткіші.

Роза – қызы Айгерімді құтты ұяға орналастырып, немере сүйіп кеткен жан. Балаларының, немерелерінің өмірлік көзқарастары, тұрмыс– тіршіліктері, әлеуметтік орны анасының абыройына сай болары анық. Ол ақылына, еңбегіне сай түрлі– түрлі марапаттарға, ғылыми атақтарға ие болған асыл жанды, таза ниетті, жарқын мінезді ғалым, ұстаз болып еді.

Шәкәрім Құдайберді бабамыз:

«...Ғибрат алар артында із қалдырсаң,

Шын бақыт – Осыны ұқ, Мәңгілік өлмейсін»,

– деп, адал ұстаздық қызметтің мәңгіліктік мәнді екенін өсиет еткен. Роза Жұмабайқызы ұстамдылығымен, жауапкершілігімен, адамгершілігімен, әділеттілігімен жастарға өнеге, ақылшы, үлкендерге тірек бола білген кимас адам еді. Марқұмның жаны жәннатта, топырағы жеңіл, жатқан жері жарық болсын дейміз. Қөре алмаған қызықтарын отбасы көрсін, жете алмаған армандырына ұрпақтары жетсін.

ШТРИХИ К ПОРТРЕТУ РОЗЫ

КОЖАМЖАРОВА М. Ж.

к.ф.н., ассоц. профессор (доцент), зав.кафедрой «Философии и социально-гуманитарных дисциплин», ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Тяжело писать о близком человеке в прошедшем времени, рука не тянется к клавиатуре, а мысли не хотят думать прошлыми понятиями и категориями. Но как ни парадоксально именно в воспоминаниях мы сохраняем ту полноту образа, над которым не властно время, остановившееся вдруг...

Интересно: при рождении её нарекли именем Нагима, но для нас, тех, с кем она общалась, работала, дружила, более того, в памяти научной общественности она остается Розой, Розой Жумабаевой Кадысовой. И это определенный знак, она действительно была украшением для тех, с кем работала, общалась и дружила.

Свою профессиональную деятельность в качестве молодых преподавателей гуманитарных дисциплин, среди которых можно назвать Акишева А.А., Галимову А.К., Мамытову С.Н., Мусагажинову А.А. Алтыбасарову М.А. и др., мы начали вместе. Поначалу Роза не производила впечатления человека с таким мощным внутренним стержнем и работоспособностью. Но на деле она оказалась человеком с сильным характером. В постоянной работе и работе над собой в ней раскрылся талант преподавателя, ученого, руководителя, организатора научной деятельности.

Человек как личность рождается лишь потенциально, актуализируется же, как таковой в ходе всей своей жизнедеятельности, имея огромное количество траектории для своего развития. Но выбор траектории определяется духовной природой самой личности. Роза не относится к той категории людей, которым судьба делает счастливые подарки. Её достижения мотивированы её внутренней духовной природой, ориентированной на такие ценности, как трудолюбие, созидание, самоорганизация, уважение других, строгая требовательность к себе. Ступени её роста как учёного, руководителя выпали на переломные годы страны. Финансирование науки в этот период носило неопределенный характер, материально–техническая база, кадровый потенциал университета находились в плачевном состоянии, шла «перекачка» кадров в частные вузы, контингент студентов насчитывал всего около двух тысяч человек, издательская деятельность практически была свёрнута.

В 2001 году ректором университета становится Е.М.Арын, под его руководством начинается новый положительный этап в истории университета и формируется команда, в числе которых была и Роза. «Первый» руководитель вуза ставит высокую планку – сделать университет научным и культурным центром региона. Поставленная цель была с честью достигнута. И в этом есть большая заслуга и вклад Розы. По настоящее время ПГУ имени С.Торайгырова входит в пятёрку лучших вузов Казахстана.

Жизненную позицию Розы можно характеризовать как активность и «ответственный способ бытия». Но её активности была чужда житейская суетность, она торопилась не спеша, доводя любое начатое или вверенное дело до качественного состояния. Так, находясь на посту проректора по научной работе, она отвечала за весь блок научно– исследовательской работы университета, Ею организовывались и проводились различные научные мероприятия: от региональных до международных конференций, круглые столы, диалоговые площадки, встречи с зарубежными лекторами и лауреатами Нобелевских премий, издательская деятельность, подготовка 28–томной серии «Рухнама», открытие и организация научно–исследовательских центров, подготовка научных кадров. В ПГУ был подготовлен целый ряд талантливых, ныне известных учёных нашей республики.

И во всех этих делах и мероприятиях был масштаб и размах, отдельный, характерный только для ПГУ, почерк, в котором огромная доля интеллектуального и творческого вклада принадлежала Розе Жумабаевне.

Вместе с тем, несмотря на темп и огромный объём работы, она относилась к тому типу руководителя, для которого неприемлемы крики и доведение ситуаций до авралов, её руководство было нацелено исключительно на глубину и важность результатов научной деятельности. К ней можно было приходиться с различными проблемами и вопросами; знать, что если есть хоть чуть–чуть возможность помочь, то помощь обязательно будет оказана. По большому счету она стремилась оказать помощь всем, кто в ней нуждался. В её приемной редко бывали затяжные очереди, Роза умела правильно расставлять приоритеты, ценить время, своё и чужое.

Многие сформированные в ней качества вызывают удивление и восхищение. Как известно, особенностью неординарной личности является универсальность таланта, которая проявляется в творческой деятельности в различных сферах и областях. Роза была человеком

разносторонним и, вместе с тем, скромным и отзывчивым. Её титанической работоспособности, самодисциплинированности можно позавидовать. Она написала кандидатскую диссертацию в течение 1 года, что стало для многих примером для подражания, а ещё её дома ждали маленькая дочь и муж.

Подготовка докторской диссертации шла параллельно с основной работой. При этом следует отметить, что Роза для своих собственных научных работ ставила предельно высокий уровень профессионализма. Также она успевала изучать английский язык, и в итоге осуществляла научную коммуникацию с европейскими учёными на английском языке самостоятельно.

Роза была удивительным человеком, в ней гармонично сочетались такие, казалось бы, несовместимые качества, как публичность, руководитель высокого ранга (учитель, вузовский педагог, проректор государственного университета, начальник департамента культуры Павлодарской области) и вместе с тем, в кругу родных – любящая и нежная жена, заботливая мать, внимательная дочь и сестра, любимая эже для внука Нурали. Она выросла в большой, дружной семье и очень любила своих родных, заботилась о них, опекала и гордилась их успехами.

Такой она сохранилась в моей памяти. И эти строки поэта, как будто отражают жизненное предназначение, данное Розе свыше, и проливают свет на её земные свершения.

Человек как звезда рождается
Средь неясной тревожной Млечности,
В бесконечности начинается
И кончается в бесконечности.
Поколеньями создается
Век за веком Земля нетленная...
Человек как звезда рождается,
Чтоб светлее стала Вселенная!

ТАЛҒАМПАЗ ЖҰРТШЫЛЫҚҚА ТАНЫЛҒАН РОЗА

ҚҰДАБАЕВ А. Ж.

ф.ғ.к., профессор, директор, Е. Бекмаханов атындағы өлкенің тарихы және этнографиясы ғылыми-практикалық орталығының

Халқымыз ежелден өмірдің құндылығын әрдайым жүйелі бағамдап келеді. Бұл бағытта дүниені: жарқын дүние, шіркін

дүние, шексіз дүние, болжаусыз дүние... деп дүниетанымдық көзқарастарды бағамдайтын, осы негізде адам өмірінің шектелуін айғақтайтын түсініктер бар. Бұл ұғымдардың әлемдік кеңістіктегі, айналамыздағы құбылыстың әсерін күнделікті жеке де, бәріміз де бірлескен, жалпы өмір дейтін күдіреттің өзгерісінен аңғарып, көріп келеміз. Мұндай ойлану, толғану, әсіресе, жанында жүрген жайсаң жандардың жарық та жарқын өмірлері қысқа болғанда тебіреніп, ерекше толғанысқа түседі екенсің. Роза Жұмабайқызын бақиға аттандырған мезгілсіз дейтін ажалдан кейін осындай тебіреніс жанымызды күйзелтті.

Роза Жұмабайқызын университеттің әлеуметтік мәселелер жөніндегі проректоры лауазымын атқарып жүрген кезінен білемін. Адамдарға, жалпы жастарға рухани демеу жасауға табиғи бейімділігін оны көрген, қызметтес болған алғашқы күннен бастап байқадым. Мұндай қызметкерлер бір орында ұзақ отырмайтын шығар деп ойладым. Топшылауым дөп шықты. Бірер жылдың шамасында ол университеттің ғылыми жұмыс жөніндегі проректоры лауазымына тағайындалды. Мен университетте жаңадан құрылған Е. Бекмаханов атындағы өлкенің тарихы және этнографиясы ғылыми–практикалық орталығының директоры болып орналастым. Күнделікті қызметіміз бір сала болғандықтан жиі кездесетін болдық.

Оның сабырлы жүзінен, бет бейнесінен, сөйлеу мәнерінен терең ойдың, мұқият зерделеудің, өмірді жете бағдарлаудың нышаны айқын байқалды. Ой өзегінен ұстамдық аңғарылды. Роза Жұмабайқызының қабілетін алдын ала топшылауым бекер емес. Оның қолдауымен ғылыми–практикалық орталықтың дайындаған: Энциклопедия «Павлодарское Прииртышье» (2003), Е. Бекмахановтың 90 жылдығына арналған жинақ (2005), 50 томдық «Кереку-Баян кітапханасы. Рухнама сериясы, 45 томдық «Қазақ тілі білімінің антологиясы» (2006), Машһур Жүсіп Көпейұлы энциклопедиясы (2010), Сұлтанмахмұт Торайғыров энциклопедиясы (2010), Иса Байзақов шығармаларының 3 томдығы (2010), С. Торайғыровтың өмірі мен шығармасына арналған «Асау жүрек» 5 томдығы (2010), 35 томдық «Керек– Баян өңірі ақын–жазушыларының антологиясы» (2011), «Исабек ишан» жинағы (2012), А. Шәмкеновтің 5 томдық «Өмірім менің өлеңім» жинағы (2012), І. Жансүгіровтің өмірі мен шығармашылығына арналған «Даланың дархан дүлдүлі» (2012), «Ақкөл– Жайылма» өңірі туралы кітап (2012), «Ертістің Павлодар өңірі» энциклопедиясы (2013), Ұлы Отан соғысының ардагері Қабдеш Нуркиннің өміріне арналған

«Жарқын тұлға ұлағаты (2013) атты қыруар шығармалар баспадан жарық көрді. Қазақ елінің ірі тұлғаларына арналған осындай құнды шығармаларды жарыққа шығаруда Роза Жұмабайқызының ұйымдастырушылық, басқарушылық шеберлігі айқын байқалды.

Осындай күрделі еңбектермен қатар Роза Жұмабайқызы 2005-2011 жылдар аралығында университеттегі бірнеше рет өткізілетін халықаралық және республикалық ғылыми– практикалық конференцияларды өте ұқыпты ұйымдастырды. Соның нәтижесінде конференцияға шетелден, еліміздің облыстарынан шақыру бойынша келген аса көрнекті ғалымдардың ризалығына бөленді. Олардың бәрі бірауыздан Роза Жұмабайқызының батыл ұстанымын, конференцияның жұмыстарында қамтылған жаңа мазмұнды, жаңа сипатты ықыласпен атап көрсетті.

Айдай абырой, әрине, жанның нәзіктігі – көкірегінде ұдайы уыз сезімі бар жанның ғана қолынан келетін нәтиже. Бұл жоғарғы дәрежеге, ол ойын нәзік сезіммен жеткізе білуі, үлкенді де, кішіні де іскерлігіне, ақыл– ойына қарап бағамдау қабілеті арқылы ие болды. Роза Жұмабайқызы – құрбыларына, замандастарына және кейінгі ұрпаққа өнегелі істі атқара білу мен оларды дәстүрге ұластырудың жолын көрсеткен бақытты жан. Мен білетін Роза Жұмабайқызы – ақылды ана, аяулы жар, абзал мінезді, қабілетті де іскер мемлекет қызметкері. Әттең дейтін емес, ол өзінің қысқа ғұмырында мәңгілікке ұласар абзал істердің жаршысы бола білді. Марқұмның жатқан жері торқа болсын.

О РОЗЕ ЖУМАБАЕВНЕ КАДЫСОВОЙ – УЧЕНОМ И КОЛЛЕГЕ....

КУДЕРИН М. К.

д.т.н., профессор, декан, Архитектурно-строительный факультет,
ПГУ имени С. Торайғырова, г. Павлодар

Общение с замечательными людьми навсегда остается в памяти. Особенно память хранит встречи с коллегами, чья деятельность стала эталоном творчества и символом жизни.

С особой теплотой я отношусь к личности Розы Жумабаевны Кадысовой, талантливого ученого-историка и коллеги. Она была человеком разносторонних научных знаний и интересов, незаурядной в различных проявлениях своего характера. Люди, имевшие деловые и дружеские связи с ней, испытывали на себе благотворное влияние

её вдохновенной души, потому что она была одарена умением выслушивать и спорить, понимать и уважать интересы собеседников. Оппонентов она ценила за профессионализм, знания, опыт и относилась с большим уважением к коллегам, которые обсуждая с ней ту или иную проблему, умели отстаивать свою точку зрения. Мне импонировали ее обаяние, душевная щедрость, мягкость и доброжелательность, удивительным образом сочетающаяся при необходимости с твердостью в отстаивании своих научных убеждений.

Роза Жумабаевна к каждому делу относилась с большой ответственностью. Её отличали исключительная обязательность, надежность и четкость в работе, огромное трудолюбие и любознательность. Чтобы она ни говорила или писала, это всегда получалось обстоятельно. Будучи проректором по научной деятельности ПГУ имени С. Торайгырова, основы её деятельности имели широкий диапазон от современной истории до инженерной деятельности в строительной, машиностроительной отраслях промышленности и энергетике.

Кадысова Роза Жумабаевна (родилась 07.05.1965 году в Иртышском районе в селе Северное), ученый, доктор исторических наук (2006), профессор (2007). Почетный работник РК (2003), академик академии по социальным вопросам и член академии наук. Окончила Павлодарское педагогическое училище (1985), Семипалатинский педагогический институт, историко-педагогический факультет (1991), нынешний Семейский государственный университет. В 1984-1994 гг. учитель в селе Кайманачиха, Иртышского района. В 1994-98 гг преподаватель, старший преподаватель кафедры «История и философия» Павлодарского государственного университета им. С. Торайгырова, в 1999-2000 гг. заместитель декана факультета естествознания, преподаватель, доцент кафедры «История Казахстана и социально-политических дисциплин». В 2000-2001 гг. начальник отдела по воспитательной и социальным вопросам, в 2001-2004 гг. проректор по воспитательной и социальным вопросам, в 2004-2012 гг. проректор по научной работе. В 2012 г. депутат городского маслихата, начальник управления культуры Павлодарской области. В 2013-2016 гг. научный секретарь национального музея РК.

Роза Жумабаевна была награждена Почетной Грамотой Министерства образования и науки РК (2001), медалью «10лет Астаны» (2008), медалью «Копеева М.Ж.» (2008), Золотой медалью

С.Торайгырова (2010), медалью «20 лет Независимости РК» (2011), Лауреат 1 степени Ы.Алтынсарина Республики Казахстан образования и науки (2008), Почетной грамотой Федерации предпринимателей РК (2003,2005), Почетной грамотой акима области (2010).

Ею было опубликовано свыше 150 научных трудов, из них 5 монографий, 2 учебного пособия, 2 словаря. Такая широта научных интересов проистекала из понимания и развития идей своих предшественников и учителей, и формировала жизненный путь поступательным к новым знаниям. Научные труды Р.Ж. Кадысовой весьма разносторонние, которыми с успехом будут пользоваться специалисты, занимающиеся вопросами современной истории. Роза Жумабаевна была – замечательная дочь своего народа, ценительница и хранительница его традиций, человек красивой, поэтической души и носительница прекрасных человеческих качеств, человеком очень скромным, всегда была готова дать ценные советы, как в науке, так и в повседневной жизни, очень ответственной и порядочной, любила казахскую народную музыку. Она была духовно свободна, самостоятельна в мыслях, поступках, выборе решений, имела хорошее воспитание и образование, обладала высоким творческим потенциалом. Её имя – яркий и достойный пример служения науке и обществу. Светлая память о Розе Жумабаевне Кадысовой навсегда останется в сердцах тех, кто её знал.

HISTORICAL LEGAL ANALYSIS OF THE ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN (SECOND HALF OF XIX CENTURY – BEGINNING OF XX CENTURY)

MAMYTOVA S. N.

doctor of historical sciences, professor, department of «History of Kazakhstan»,
S. Toraihyrov PSU, Pavlodar

AITBAY A. N.

student, S. Toraihyrov PSU, Pavlodar

Political integration with Russia inevitably led Kazakhstan to be included in the all– Russian market. That influenced the expansion of commodity– money relations and the development of entrepreneurship in the province. However, the colonial policy of tsarism, which was aimed at turning Kazakhstan into an agrarian and raw material appendage of the

metropolis, prevented their wide and rapid development. «The immediate goal of Russian colonial policy was the same as that was the target for the Dutch of the XVII century – direct robbery», – Pokrovsky wrote [1, p. 19]. The predatory orientation of the policy of the colonial administration is frankly expressed in the speech of the director of the Department of Agriculture Kryukov who, at one of the meetings, stated that «with respect to the Kazakhs, one should pursue the same policy treated as the Americans lead to the Indians, driving the latter from their lands to remote and desert regions of Kazakhstan» [2, p. 117]. The result of the government course was a dramatical worsening of the Kazakh's people life quality because they lost their lands in favor of the so-called «reliable Russian people» who had moved to the region intensively. According to a famous Kazakhstani demographer N.V. Alekseenko, the growth of immigrants to Kazakhstan was significant. Only in the Steppe Territory from 5170 to 1906 512023 people settled, and by 1914 the number of migrants here reached 714395 people [3, p. 69]. Settlements were usually created in cultivated areas belonged to Kazakh auls. Expropriating the most fertile lands from the Kazakhs, the colonial administration considered very little of how this would affect the Kazakh economy. The governor– general inspecting the steppe provinces cynically suggested the Kazakhs who were complaining that they had been ruined by the best land expropriation, moving to the south of Kazakhstan, to the sandy deserts, since in the north the land is needed for resettlement colonization [4, p. 110]. Serious damage to the cattle farm was done by surveying in the resettlement areas of the nomadic paths where the cattle were driven. As the Soviet historian O. Vaganov points out, «sometimes the matter was not limited to a single shift of Kazakh auls» [5, p. 75]. As a result of the intensified colonization of the region, the Kazakh population became significantly depleted. That led to an extreme narrowing of the market, which is an unfavorable factor for the development of entrepreneurship.

Slowing down of this process was also caused by the weak legal protection of entrepreneurs. Restricting the development of entrepreneurship in the period under study was the fact that the country had no satisfactory legislation regulating the legal conditions of commercial and industrial activities. Mutual relations of entrepreneurs were to be determined by the Commercial Charter. But in it, as was noted at the congress of the Union of Industrial and Trade Enterprises in 1915, «there is no hint not only of a special system of trade actions and transactions, but even a legal concept of the merchant is not even defined» [6, p. 32]. In general, the situation of entrepreneurs who acted in the sphere of trade was not easy. The right to trade on a significant scale

was obtained by representatives of the privileged merchant class. Such privileges were given to indigenous residents very rarely. The decisions taken by government to involve Kazakhs in trading were caused as K. Kasymbayev states, not so much concern for the welfare of the local population as by the desire to expand the market for the sale of Russian goods and to increase the collection of tolls to the treasury [7, p. 67].

The legal foundations of commercial entrepreneurship in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century were contained in a number of legislative acts such as the Regulations of January 8, 1863 in particular. The Regulations left two merchant guilds (instead of the former three) and simultaneously introduced the category of «petty – bargaining» as well as «delivery» and «peddlary». Those who wanted to be engaged in entrepreneurial activities, regardless of class, were required to buy Certificates for the right to trade. Commercial rights granted by merchant certificates (1st and 2nd guilds) for annual and semi– annual trade, for 1– 5 category trade certificates are defined in Annex 1 to Article 464 of the Charter on fees [8, p.25,28]. Commercial and industrial fees were divided into patents and tickets. Legislation of the 60s of the XIX century eliminated class restrictions in commercial and industrial entrepreneurship only formally. The situation changed only in 1898, when the right to engage in trade and industry was given regardless of the right of registration to the merchant class. Since that time, not only guild merchants but even peasants were trading. The major event was the abolition of customs lines in 1868 that separated the Kazakh steppes from the rest of Siberia [9, p. 34].

Regional business activity was under the control of local authorities, in particular, in cities under the supervision of the City Duma and the City Administration. They appointed trading days for the rural inhabitants in order to encourage them to bring agricultural products to urban areas. The regulation of trade was carried out under the Charter of foodstuffs (1902). Thus, according to the Charter, «It was strictly forbidden to traders or industrialists to strike, bargain or otherwise agree to raise the price of food items and to exorbitantly reduce this price with the idea to restrict the actions of the people bringing goods or delivering those, in large quantities (Article 121). Regardless of the temporary Torzhoks (street fairs), special markets were established in the cities for daily sale of food items, and shops were set up for this purpose according to «the local amenities» (art. 123) [10]. Thus, the government tried to encourage entrepreneurship among the peasants.

The patronizing policy in relation to entrepreneurship is clearly expressed by the Minister of Trade and Industry S.I. Timashev. Summarizing the «general economic and legal measures well experienced by other countries, which could contribute to Russia's commercial and industrial development,» Timashev focused his attention on the «main task of the Ministry», which he saw in «creating an entrepreneur.» He was convinced that entrepreneurship «is the cornerstone in the building of the Ministry and without it you cannot build any building» [11, с. 59]. Government measures aimed at commercial and industrial development of the region were expressed in carrying out research of soils, climatic and other conditions of the region, issuing grants from the treasury and declaring guarantees to entrepreneurs, opening vocational schools, trade schools, agricultural schools with the help of scientific expeditions. The description of one of these schools is given by the pre-revolutionary researcher of the region A. Kaufman. He gave information about the agricultural school in Pavlodar. That school was established in 1889 and was initially supported only by wealthy Kazakhs, and then partly from the state budget. In 1888 only 23 students were enrolled, later their number increased nearly four-fold. The school had a land plot in the Shakat tract, where practical classes were held. The theoretical course included the fundamentals of agronomy, melioration, veterinary science, agriculture, and agricultural machinery. The school existed until 1919. Local authorities raised the issue of taking measures to develop Kazakh cattle breeding; they recognized «it is desirable to encourage nomads to sow grass forage, as well as to teach rational methods of livestock» [12, p. 75].

An important measure to develop business in the region was government's support for the international trade, industrial and agricultural exhibition, which was held in 1911 in Omsk. Besides the entrepreneurs of European Russia, Siberia, Western Europe, there were representatives from the Kazakh steppes. A resident of Petropavlovsk Uyezd Leshchinsky presented a harrow, Erpulev from Pavlodar brought a model of a double-wing plow (a special snow-retaining device) [13, p. 235, 247]. One of the progressive initiatives of the government was a desire to create a branching telephone communication system. So, the colonial administration of the Steppe region repeatedly tried to find means to conduct telegraph lines, from Pavlodar to Karkaralinsk in order to improve trade relations with the Botovsk Fair [14, p. 4]. But patronizing measures against entrepreneurs, caused by a natural desire to strengthen the country's economy co-existed alongside with all sorts of legal restrictions and attempts to retain maximum control over the private business initiative. The dominant line in trade and industrial policy was

protectionism in relation to intermediaries – merchants, through which tsarism aimed to provide a source of raw materials for the developing metropolitan industry.

Thus, under the conditions of the colonial situation, the legal solution to development of entrepreneurship in Kazakhstan had a specific nature. The legal settlement differed in a differentiated approach to different social groups. In a privileged position there were businessmen of the mother country. The indigenous inhabitants of the province could not fully realize their entrepreneurial abilities because of the legal restrictions that existed in relation to them. It should be noted that in domestic historiography attention to entrepreneurship, especially to its legal foundations, should be defined as clearly insufficient. Modern historians face the task of carrying out complex studies, in the process of which it is important to select all positive and viable experience on private entrepreneurship in the past for the formation of a new civilized entrepreneurship.

REFERENCES

- 1 Покровский М.Н. Дипломатия и войны царской России в XIX столетии. – М., 1924. – 220 с.
- 2 Журнал совещания о землеустройстве киргиз. – СПб., 1907. – С.114– 121.
- 3 Алексеенко Н.В., Алексеенко А.Н. Население Казахстана за 100 лет (1897– 1997 годы). – Усть– Каменогорск, 1999. –158 с.
- 4 Швецов С.П. Переселенческая колонизация. /Казахское хозяйство в его естественноисторических и бытовых условиях. Народный комиссариат земледелия КАССР. – Алма– Ата, 1926. – 186 с.
- 5 Ваганов О. Земельная политика царского правительства в Казахстане (1907– 1914). //Исторические записки. Т. 31. – М., 1950. — 267 с.– С. 61– 87.
- 6 РГИА – Ф.1284. – Оп.1. – Д.3233. – Л.32– 32 об.
- 7 Касымбаев Ж.К. Верхнеиртышские крепости в системе Азиатской торговли России во второй половине XVIII – начале XX веков. //Вестник АН КазССР – Алма– Ата, 1988. – №2. – С.65– 71.
- 8 Устав торговый. Продолжение Свода законов Российской империи. – Т.11. – Ч.II. – СПб., 1883. – С.25– 29.
- 9 Сборник статей по Семипалатинской области. /Из Памятных книжек на 1897– 1899. – Семипалатинск, 1899. – 234 с.
- 10 Устав народного продовольствия. Продолжение Свода законов Российской империи. Т.13. – СПб., 1902. – 700 с.

11 Жакупбекова Д.Ж. Торгово– промышленное предпринимательство в Казахстане во второй половине XIX – начале XX веков. Диссертация на соискание ученой степени к.и.н. – Алматы, 1997. – 160 л.

12 Кауфман А. Свод трудов местных комитетов по Кавказу, области войска Донского, Сибири, Степному краю и Туркестану. – СПб., 1904. – 855 с.

13 Петров И.Ф. Затея вовсе не увеселительная. /Прииртышье мое. – Омск, 1988. – 252 с.

14 Коншин Н.Я. От Павлодара до Каркаралинска. Путевые наброски. /Памятная книжка Семипалатинской области. – Семипалатинск, 1901. – 55 с.

ABOUT THE EDUCATION OF KAZAKHSTAN'S PATRIOTISM AMONG YOUTH

MAMYTOVA S. N.

doctor of historical sciences, professor, S. Toraighyrov PSU, Pavlodar

SMAILOV R. R.

master, S. Toraighyrov PSU, Pavlodar

The main paradigm of state policy and ideology is Kazakhstani patriotism. In the Constitution of the Republic of Kazakhstan, among the fundamental principles of the state, Kazakhstan's patriotism is featured [1]. It as a socio-political phenomenon is a source of strength, unity of people and integrity of the state.

Today there isn't any doubt that this phenomenon must be studied. For there was and there is no state that does not need the patriotism of its citizens. The process of shaping patriotism is not only important, but also, unfortunately, quite complex and requires a deep scientific study. Within the framework of this article, it will only be possible to determine certain problem points and possible solutions to them.

The main prerequisite for the formation of Kazakhstan's patriotism is the state independence of the Republic of Kazakhstan. The high, sacred concept of independence is the basis of the unity and nationwide idea of Kazakhstan, designed to unify our people, it will become an invaluable property of our descendants, who will have to create and bring up the future of the country.

Over its years of independence, Kazakhstan has accumulated some experience towards this. Until 2008, patriotic education of youth was

carried out within the framework of a special program of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan [2]. It was mainly focused, on raising the public status of patriotic upbringing in educational institutions. After that, the research for optimizing the conditions, forms and methods of patriotic upbringing of the younger generation has been carried on.

It should be said that the sense of patriotism among young people can be developed into various levels. Under certain conditions, the following levels of patriotic education can be distinguished separately:

- low level (for young people at this level, the purposefulness is not the main determining factor involved in their life, they passively or negatively relate to military service, in the event of a collision with situations requiring moral and physical tension, there is often a desire to step back from achieving the goal);

- average level (young people have a goal in life, they are serious about fulfilling their duty to the patronymic, they also have a certain concept of what is patriotism, but they do not show any high involvement in performing public assignments, they tend to ignore the opinion of the largest number);

- high level (patriotism for young people is the main purpose in their lives, they have an active life position and a correct idea of their purpose in society, young people realize the need to fulfill their duty to the motherland, the opinion of the largest number plays an important role, a healthy lifestyle and good deeds are among the most determining factors).

Proceeding from this, it is possible to define different ways of improving the system of patriotic education:

- formation of students' outlook through enrichment with the patriotic content of their life activity in the interaction of all subjects of patriotic education;

- practical orientation of means of patriotic education;

- use of educational potential of cultural and historical features of the region in order to patriotic education of students;

- application of physical training with the purpose of shaping vital fine motor skills and development of special physical qualities, strengthening of health and increase of efficiency of the person;

- implementation of systematic control over the process of patriotic education of youth by state authorities.

Young people's level of patriotism and citizenship is evidenced by their political culture, by which we understand the level and nature of political knowledge, assessments, the content and quality of traditions,

the degree of conscious assimilation of values, norms regulating political relations, and the nature and direction of activity and behavior in political life society [3].

Features of the political culture of youth are determined by its most important characteristics as a special social– demographic group – age, social class, psychological, moral– ethical, physiological, biological, and environmental conditions in which it is formed and manifests itself. As a mature political culture, one can name such indicators as a high level of general education and culture, strong comprehensive political knowledge, personal convictions, an interest in politics, active participation in political life, and the ability to independently navigate and make decisions, adequate and legitimate means, methods and skills of political activity [4].

An illiterate person stands outside politics, he is susceptible to various kinds of rumors, myths, gossip and becomes a toy in the hands of «political sharers» Without strong convictions, knowledge remains «on the tip of the tongue.» Various sociological studies show that, for the most part, young people are less active in political life with characteristic manifestations of apoliticality, escapism, particularism, conformism, social apathy or again political passivity.

Alas, these signs are typical for young people. So, according to the latest survey of young people, in Kazakhstan as a whole, a high level of social– political activity is characteristic only for 2 %, average – for 42 %, low – 22 %. 25 % are interested in politics, about 30 % are not interested. The reasons for non– participation in the elections were: I'm not interested in politics – 14 %, I do not believe any politicians, 23 % of the results of the election will still be rigged, still nothing will change – 35 % [5].

The reasons for the passivity of young people are numerous: they include disbelief in power structures, features of the age status («politics has not grown in me»), low level of general and political education, negative influence of the media, and etc.

In this regard, the role of political socialization increases, which includes self– education, education and the formation of political values using all agents of socialization: family, educational institutions, small groups, public organizations, political parties, the state and its power structures. Success is achieved only if every factor plays its role constantly along the whole vertical line, starting from the bottom of the family and in the same direction with the goal of forming politically active people to achieve the main goal – the formation of strong citizenship

and patriotism for the good of the country, the people and every citizen, member of society.

Along with the political culture, the formation of Kazakhstan's patriotism is influenced by historical consciousness. We can confidently say that patriotism was not born from scratch. Its origins lie in the deep historical knowledge of the country, in understanding and respecting the activities of those generations whose efforts ensured its independence and prosperity.

In the domestic history there are hundreds of examples of the life and achievements of outstanding people who defended the integrity and inviolability of the Kazakh lands, which by their deeds and devotion to the motherland brought a huge contribution to its development. When we talk about the heroism of the people in the defense of the motherland, we often remember the exploits of Kazakh batyrs. These are the bravest, brave sons of the Kazakh people who received this honorary title for heroism, valor, and courage, shown during wars in defense of the Fatherland. The exploits of the Batyrs have been glorified since ancient times in the oral literature of the Kazakhs, contained in many written sources. The widespread existence of the word «batyr» in the Kazakh steppes is largely due to the great importance of wars in the history of the formation of Kazakh statehood. Often, people had to defend their independence with their own weapons and protect their borders.

A prominent place in the centuries– old history of Kazakhs is occupied by people's batyrs: Karakypshak Koblandy, Alpamys batyr, Er Targin, Yer Kokshe, Bayan batyr, Kabanbai, Bogenbai, Raimbek batyr and others. These batyrs, who have paved the way with their own blood for the boundless love of their land, will always remain in their people's memory and will live on forever. The feats that they accomplished to protect and revive the Kazakh lands serve as role models for the younger generation.

Since Kazakhstan is a multiethnic state, the upbringing of children through patriotism must also be based on the history and values of all the peoples of Kazakhstan. It is necessary to give examples of when the unity of all the nations that were part of the Soviet Union led to a victory against the Nazi invaders during the Great Patriotic War and, thanks to the great patriotism of Soviet people, fascism was crushed.

The education of patriotism is impossible without the education of tolerance of people with different nationalities, beliefs, cultures. Tolerance consists of the following structural components:

1) Cognitive – knowledge of the basic rules of communication and the principles of tolerance.

2) Emotionally appraising – understanding that the world is diversified and being confronted with its heterogeneity remains unavoidable.

3) Behavioral-reflexive – stable demonstration of respect for another person and his rights in any situation; objective self-criticism, self-evaluation, self-analysis.

Tolerance is usually a feature of a mature personality with its own values and interests, ready to defend them, if necessary, but at the same time respecting the positions and values of other people.

The patriotic education of youth today requires deliberate efforts not only to consolidate the traditional direction that has justified itself in the course of time, such as studying history in the process of educational and cognitive activity, but also to find new sources and factors that stimulate this process.

Accelerating the pace of modern life, the information revolution requires increased attention to the developing system of education and upbringing. In these conditions, the issue of improving the quality of knowledge arises. In order to master the history program, having a small amount of lecture hours, often with a single test form of control, this process can become extremely difficult. After all, it is important to ensure that the educational field, including the educational sector, provides a holistic picture of the world historical and cultural experience; the development of the young man relies on the ability to historically think and defend his civic position.

The criteria for selecting meaningful aspects of the study of history include the integrity and consistency of historical material, its continuity, the formulation and study of civil and moral problems, the content should exactly correspond to the aforementioned goals.

In our opinion, it is necessary to include, as one of the conditions for a patriotic education, the study of additional historical material. To raise the interest of young people in this, the teacher along with the students should work with documents, journals, memoirs, dictionaries, encyclopedias and other sources. The use of the source study method fosters the formation of students' interest in discipline, development of skills for independent study of documents and additional literature, and deepening knowledge of history.

The nature and results of upbringing in the learning process are determined by the scientific characteristic, the content of knowledge being taught, the organization and methods of educational work, the connection of instruction with the personal experience of students, taking into account the specific features of their age and individual development.

Investigating the features of the system of ideological values adopted by students, the following is revealed: for modern youth, the concepts of patriotism, the unity of the people and the territory of the state, the defense of the motherland, labor, interethnic relations, Father's house, family, work are not something abstract. These concepts are filled with concrete and true meaning and are important in the further development of their views and beliefs.

Thus, through a patriotic education we must contribute to the formation of the best spiritual qualities of the individual, to ensure the unity and continuity of all generations of people. Patriotism is an integral part of public and civic consciousness, the core of a daily behavior, guiding a greater way of life.

Our society needs not only professionals, but also patriots. Educational institutions are the ones that contribute to the formation of a civic position and the expansion of the worldview. The upbringing of patriotism should be based on the heroic history of our people, which contributes to the moral development of the individual, the formation of citizenship, the feeling of love for his Motherland, its history and traditions. Love for the Motherland is cementing society, and its destruction is equivalent to the destruction of the nation's immune system. By reviving the traditions and achievements of previous generations, we create conditions for a forward movement in the future, and this is the great role of education as a factor in ensuring peace and stability by educating professionals in the spirit of tolerance and harmony.

REFERENCES

- 1 The Constitution of the Republic of Kazakhstan, 1995.
- 2 The state program of patriotic education of citizens of the Republic of Kazakhstan for 2006– 2008 // *Kazakh truth* – 12. 10. 2006 – N 228 (25199).
- 3 S.Gavrov. *Political Culture // Sociocultural Anthropology*. – M., 2012. – P. 733 – 740.
- 4 Klimov VS, Tsymlov VF. *Political culture: juvenological aspects // SPb.*, 2003.
- 5 The concept of the state youth policy of the Republic of Kazakhstan until 2020 «Kazakhstan 2020: the way to the future», February 2013.

ДОБРАЯ ПАМЯТЬ И БЛАГОДАРНОСТЬ РОЗЕ ЖУМАБАЕВНЕ КАДЫСОВОЙ ЗА БЕСКОРЫСТНОЕ СЛУЖЕНИЕ ЛЮДЯМ И ПОДЛИННУЮ ДУХОВНОСТЬ

МАМЫТОВА С. Н.
д.и.н., профессор, ПГУ имени С. Торайгырова,
г. Павлодар

Наше знакомство с Розой Жумабаевной произошло в 90-е годы, когда открылась специальность «История» в Павлодарском государственном университете. Образовался коллектив преподавателей, которые впервые начали готовить учителей истории на региональной базе. Раньше, чтобы получить эту специальность, павлодарской молодежи приходилось ехать в Алматы, Усть-Каменогорск, Семипалатинск и другие отдаленные города.

Роза Жумабаевна стала куратором первой набранной группы студентов специальности «История» на казахском языке. Это были первые и последние наши студенты, которые прошли отбор путем открытого собеседования, живого общения с профессиональными историками – членами комиссии. От работы с такими студентами мы получали большое удовлетворение. Они много читали дополнительной литературы, высказывали интересные идеи, активно участвовали в дискуссиях. Что не скажешь о студентах, которых стали отбирать методом тестирования.

Наши первые студенты, многие из них, стали успешными людьми, добились значительных высот в обществе и являются нашей гордостью. В их судьбе роль куратора, Роза Жумабаевна, была, можно сказать, ключевой, стартообразующей. Она относилась к ним очень внимательно, по-матерински постоянно заботилась и всячески их поддерживала. Мы, ее коллеги, неоднократно наблюдали за тем, с каким огромным уважением и благодарностью относились к ней ее студенты.

Так получилось, что почти одновременно на кафедру пришли Роза Жумабаевна, Алия Кайратовна Галимова, Акбота Камойевна Хамитова и я. Конечно, старались держаться вместе, поддерживали друг друга и словом, и делом. Мы были молоды, амбициозны. И у нас была одна цель – хотели реализовать себя на научно-педагогическом поприще. И в зависимости от индивидуальных личностных качеств, каждый из нас в разное время защитил диссертации на соискание ученой степени, поднялся по карьерной лестнице, получил широкое общественное признание.

Несмотря на сложное время (месяцами не получали зарплату, разгул криминала и т.п.), мы были настроены оптимистично. У нас еще был сильный запал общественного духа, заложенного в наше сознание в советское время, а кроме того, мы были любознательными и целеустремленными. Особенно эти черты ярко были выражены у Розы Жумабаевны. Но, главное качество, которое было у нее – это высочайшая организованность и трудолюбие. В результате, среди нас она первой защитила кандидатскую диссертацию, а затем и докторскую. При этом она была в эпицентре общественно-политической и научной работы всего университета и области. Она умела так организовать работу, что выполняла большой объем работы в кратчайшие сроки, который не всегда был по плечу десяткам крепких мужчин.

Несмотря на свою хрупкость, женственность, в ней была такая сила, мощь, энергия, которой она заряжала окружающих, могла сцементировать людей в весьма продуктивный цельный коллектив.

Она была одарена чувством тонкой интуиции, благодаря которому подбирала для каждой специфической работы именно тех людей, которые смогут справиться с ней, выполнить ее на самой высокой качественной основе. Роза Жумабаевна не страдала «большим самолюбием», не стремилась конкурировать со всеми, спокойно признавала, что не может быть специалистом во всех сферах и очень внимательно слушала советы профессионалов. Не стремилась быть «королевой среди пешек», и, не боясь за свое «место», окружала себя людьми умными, талантливыми, инициативными, креативными. С большим уважением и почтением относилась к старшему поколению, стремилась больше с ними общаться, как губка впитывала их советы, ценила их жизненный опыт.

Она обладала таким важным качеством, которое сейчас, к сожалению, редко встретишь – это открытость, простота в общении, искренность, внимательность к людям. Никогда не проявляла чванства, высокомерия. Более того, была самокритична и очень требовательна к самой себе.

Однажды мы поехали в Омск, чтобы поддержать нашу выпускницу на защите кандидатской диссертации. Выехали рано, не успели позавтракать, и поскольку дорога была дальней, сильно проголодались. Никто, кроме Розы Жумабаевны, не подумал заранее о возможности подобной ситуации. Она же вытащила термос с горячим чаем и угостила нас вкусными домашними пирожками. При этом, посмеиваясь, говорила: «Вы слишком обо мне хорошего

мнения. Я не очень хорошая хозяйка и редко делаю пирожки». Конечно, с ее графиком работы, может она и не часто делала такие вкусные пироги, но я могу точно сказать, что она великолепная хозяйка. Для гостей делала все своими руками, с большой любовью. Кто поел ее бешбармак, после этого долго вспоминает его особый сочный вкус.

Несмотря на большую рабочую нагрузку, иногда стрессовые ситуации, от нее я не слышала ни слова жалобы. Она была очень волевым человеком. В самый решающий момент, после долгой изнурительной работы, когда многие не выдерживали, она сохраняла сосредоточенное спокойствие, крепость духа, четкое мышление. Проявляла благородное великодушие к людям, которые в ее судьбе подчас играли негативную роль. Не уставала повторять: «Таспен атқанды, аспен ат».

Без сомнения, она жила общественными интересами. Всю свою недолгую, но очень яркую жизнь посвятила людям. Многим помогала всем, чем могла. Когда она была проректором по научной работе, многие преподаватели обращались к ней с просьбами командировать для проведения исследований в Алматы, Москву и другие крупные научные центры, дать творческий отпуск, выпустить диссертации, издать статьи и монографии, и, практически, все получали всяческую поддержку. У нее ярко было выражено чувство человеческого гражданского долга. И в этом была ее сущность.

Роза Жумабаевна очень хорошо понимала тех, кто своим упорным трудом, постепенно, шел к своей цели, так как сама прошла непростой путь. Ее биография выстраивалась, продвигалась за счет ее личного выбора и неимоверных усилий.

Она сначала успешно окончила педагогический колледж, а затем Семипалатинский педагогический институт. Даже те, кто не находился в близком общении, обращали внимание на ее яркую личность, одаренную и целеустремленную.

Роза Жумабаевна прошла долгий трудовой путь от сельской учительницы до доктора исторических наук, известного в республике профессора, руководителя областного и республиканского масштаба.

Конечно, основы ее личностного формирования были заложены в семье. Она выросла в большой дружной семье, в которой высоко ценились такие человеческие качества, как трудолюбие, уважение к старшим, ответственность, забота о младших. Она всегда заботилась о своих братьях и сестрах, помогала определиться в жизни, крепко встать на ноги, достичь своих целей. Мне посчастливилось работать

с ними, и я очень горжусь, что у меня есть коллеги, которые имеют такие же качества, как у Розы Жумабаевны.

Подарком судьбы, на мой взгляд, была для нее семья, которую она создала вместе со своим заботливым супругом Сагынбаем Шырауовичем. Это была ее тихая гавань, крепкий тыл и вдохновитель. В доме у них всегда царил уют, теплая дружеская атмосфера, особая аура. Поэтому он всегда притягивал много людей. И при всей своей занятости Роза Жумабаевна вместе с Сагынбаем Шырауовичем любили собирать друзей у себя дома. Весело, непринужденно, стремительно быстро проходило время за их дастарханом. Они были как единое целое, взаимно дополняя друг друга. Всю свою родительскую любовь и заботу они вложили в свою дочь Айгерим. Привили ей высокие моральные качества, дали ей всестороннее образование. В памяти всплывает такой удивительный случай. Находясь в Астане, я решила посетить театр им. К. Байсеитовой, сходить на оперу. Скорее мной двигало стремление не столько послушать именно эту оперу, а сколько побывать в элитном культурном центре. В зале было немного зрителей и в основном люди зрелого возраста. Молодежи почти не было, поскольку опера достаточно сложный вид музыки для восприятия неподготовленной аудитории. Разглядывая зал, я увидела Айгерим, которая одна пришла в театр и с большим восхищением слушала оперу. И это внутреннее культурное предпочтение свидетельствовало о том, что Роза Жумабаевна действительно заложила в своей дочери любовь к высокому искусству. Ее супруг, дети были той живительной влагой, которые питали ее душу, утраивали ее силу и волю к жизни.

Она всегда работала самоотверженно. Совмещая несколько направлений деятельности, она достигала необходимого результата. Проявив себя умелым администратором, она одновременно пользовалась большим авторитетом в научной среде.

Труды Розы Жумабаевны отличают фундаментальность, тщательный, скрупулезный подход к источникам и их анализу, опора на мощную историографическую базу. В целом ко всему, что делала Роза Жумабаевна, она подходила максималистски. Если по нормативным требованиям, было достаточно 200 страниц, она писала в два раза больше, объем использованной литературы в докторской диссертации превышал больше 1000 наименований, количество опубликованных статей вместо 30–40, составлял больше сотни, причем в ведущих отечественных и зарубежных научных изданиях. Все ее научные труды имели высокую экспертную оценку.

Всего за время научно-педагогической деятельности ею было издано целый ряд монографий по актуальным проблемам истории Казахстана, а также более 400 статей и тезисов. Роза Жумабаевна является крупным специалистом по исследованию истории модернизационных процессов советского периода. Среди ее самых значительных трудов – книги «Советская модернизация Казахстана (1917–1940 гг.)», «Сельское хозяйство Казахстана в послевоенный период: историография проблемы», «Историография социокультурной модернизации», вышедшие в 2004-2012 годах на казахском и русском языках.

На протяжении многих лет Роза Жумабаевна успешно сочетала административную, научно-исследовательскую деятельность с преподавательской работой. Будучи проректором по научной работе ПГУ им. С. Торайгырова, она читала курс лекций по историографии истории Казахстана, вела спецкурсы «Советская модернизация Казахстана», «Аграрная история довоенного Казахстана в историографии» и др. Прекрасный лектор, опытный преподаватель, она относилась к студентам, магистрантам с большим уважением и пониманием.

Немало сил она отдавала делу подготовки ученых– историков. Она являлась научным руководителем магистрантов, под ее руководством защитили кандидатские и докторские диссертации, была членом Диссертационного совета в КазНУ им. Аль-Фараби.

Все, кому посчастливилось быть рядом с этим удивительным человеком, на всю жизнь сохраняют добрую память и благодарность за ее бескорыстное служение людям, профессионализм и подлинную духовность.

Роза Жумабаевна по праву принадлежит к плеяде ярких, талантливых людей, выдающихся деятелей современности. Бесконечного уважения заслуживает ее активная гражданская позиция, ответственный подход к решению важнейших общенациональных задач, плодотворная организаторская, наставническая деятельность. Размах ее деятельности, огромная любовь к родному краю будут долго служить примером для нынешнего и будущего поколений.

ТҰЛҒА ТҰҒЫРЫ

МЕЙІРМАНОВ А.

п.ғ.к., басшышысының орынбасары, Павлодар облыстық мәдениет, мұрағаттар және құжаттама басқармасы

Естелікке арқау етіп отырған Роза Қыдысова – қазақтың халық ақыны Иса Байзақов, Қазақстанға Еңбек сіңірген қайраткер, танымал суретші Қабдыл– Ғалым Қаржасов дүние келген Павлодар облысы, Ертіс ауданының тумасы. Әсілі, «Адамның табиғаты туған топырағына тартады» деген түсінік бар. Рас шығар! Бірақ, бәрі бірдей емес. Тек тума таланттары ғана! Осы топшылау оң дүниенің көркін ұсынады. Ал, Роза Жұмабайқызы – көптің бірі емес, тума таланттардың тобынан, ананың ақ сүтімен, әкенің тегімен бойына сіңген ерекше адами қасиеттердің иесі. Демек, кіндік қаны тамған топырақтың табиғаты жұғысты болған тұлғаның бірі. Ендеше, даланы қақ жара ағатын Ертістің суы да, топырағы да тегін болмағаны!

Сол төл топырағының киесі бойына дарыған Роза Жұмабайқызы сөзі жүйелі, ойы салмақты, ісі мығым, жарқын мінезді, қажырлы да қайратты тұлға еді. Өнегелі өмірінің 26 жылы кеңес заманында өтсе, кейінгі 25 жылы – тәуелсіздікпен тұстас әрі тағдырлас өрбіді.

Қашанда жүзінен жадыраңқы күлкісі, жасампаз жанның ізгі жаратылысы, парасатты болмысы жаныңа шуақ тарататыны анық.

Мен білетін Роза Жұмабайқызы – сезімтал, сергек, кішіпейіл, қарапайым адам. Сегіз қырлы, бір сырлы, жоғын табатын, барын ұқсататын, шапшаң шешім қабылдайтын, тоқмейілдуді білмейтін, ішкі жандүниесі бай, талғампаз, ізденімпаз, талапшыл кісі болатын. Бұл қасиеттер оған ана сүтімен сініп, өзгелерден ерекшелейтін.

Ғалымның бойындағы ең басты артықшылығы, өзгелерге қамқор болып, пікірін байыппен тыңдап, қал– хадірінше көмек қолын аямайтын. Міне, осы мінезімен достары мен қызметтестерінің арасында сыйлы, құрметті болатын.

Мен өмірімнің 14 жылын ол кісімен сыйлас, сырлас іні ретінде араласып, талай шарапатын көрдім. Ғылым жолына бағыттап, жауапкершілігі зор ғылыми шараларды ұйымдастыру бөліміне басшы ретінде тағайындауға ықпал етті. Өзінің қол астына алып, түрлі деңгейдегі ғылыми шаралардың жоғары деңгейде ұйымдастырылуын бақылып, қадағалап, кәсіби тұрғыда шындалуыма септігін тигізді.

Жұмыстың оңайы мен қиыны қатар келетін өмірде өз– өзіне сенімсіздік танытатын кез аз болмайды. Сондай кездерде: – Асеке, сенің қолыңнан келеді, – деп жігерлендіруші еді.

Роза Жұмабайқызы менің ғылым жолына түсуіме үлкен септігін тигізді. Ол кісі облыстық мәдениет басқармасында да ұйымдастырушылық қабілетімді көрсете білуіме мүмкіндік беріп, тың бастамалар мен жарқын жобаларды абыроймен атқаруға жағдай жасады. Одан кейін Елордада Ұлттық музей сапында бірге қызмет атқардық. Жастық шағымда маған ұдайы қамқорлық жасайтын. Әрдайым өзгеге көмектескісі келіп тұратын ол: «Асылбек, сен бойдақсың, қасында анаңда жоқ. Мынаны керегіне жаратарсың», – деп қолындағысын сыйға тартқысы келіп тұратын.

Абай өз заманындағы жас ұрпаққа, «көкірегі сезімді, көңілі ойлы» адамдарға үміт артып, олардың жүрегін оятып, оларды өзінің озат мақсат– мұраттарына тартуға ұмтылды. Жастардың өнімді еңбек етіп, ғылым мен білімге ұмтылуы, алға қойған мақсатқа жетуде табандылық көрсетуі, міне, осындай асыл қасиеттерді насихаттады.

Ғалымның ғұмыр жолының негізгі идеялық мазмұны халқымыздың дәстүрімен өзектес екеніне талай рет көз жеткіздім. Әсіресе, ғылым жолына түскен жас ізденімпаздарға нақты бағыт–бағдар көрсетіп, ғылыми ізденісіне шабыт бергеніне және мәдениет майталмандарын қолдау ниетіндегі істерге куә болдым.

Көбіне мұндай қайырымды, қайырлы істерін жария етуді жақтыра бермейтін. Тек шын мұқтажға қайырымы тисе болғаны дейтін. Расында, Роза Жұмабайқызы маңдайынан тамған адал терімен туған еліне қалтқысыз қызмет еткен жылы жүректі жайсаң еді.

Осындай, қайран өмір! Өмірден өтті бір пенде. Қарапайым ғана адам. Елеулі еңбегімен кеудесін күмбірлетіп, еліне сыйлы еткен аса кішіпейіл, азаматтығы басым, өзін емес, өзгенің қамын ойлағыш шынайы адал жан еді. Сол себепті де болар, ортасын ойсыратып, жетімсіретіп тастады. Алдымен Павлодар өңірі жоқтады, сосын өзі соңғы кезі қызметтес болған Елордағы әріптестері қайғырды.

Себебі, Роза Қадысованың тұғыры биік тұлға еді. Бақұл бол, ардақ тұтар ғалым! Жаның жаннатта болсын!

АДАЛДЫҚ – АРДЫҢ ІСІ (ҚҰРБЫМ ТУРАЛЫ СЫР)

МҰҚАТАЕВА Ж. М.
б.ғ.д., профессор

Өмірде өзің сенетін, өзінді қай жағынан болсын түсініп, қабылдайтын адамды табу қиын. Сондай адамсыз өмірінді де елестете алмайтын күндердің бірінде, біз, достар, өкінішке орай, Розадан айырылып қалдық. Розамен бірге біздің де белгілі бір жарқын өмірлік кезеңіміз де өтіпті– ау... Розасыз басымыз қосылса да, бәрібір бұрынғыдай болмай жүр... Ол басына түскен, кенеттен болған кеселге шыдады. «Мықты, бәрін жеңеді, бәрі жақсы болып, әлі де кездесіп тұрамыз», – деп өзімізді жұбатсақ та, жанын шымырлатқан дерт тіршілік ырқына көнбей, оны біздің арамыздан алып кетті.

Ауыл қарияларынан, ата-аналарымыздан: «Адалдық – ардың ісі», – деген сөзді жиі еститінбіз. Осы ұғым санада әр кез қайталанып жүрді. Әсіресе, Розамен кездескен, сөйлескен сайын осы даналықтың өміршендігіне ден қоятынмын. Роза айтса айтқандай адал құрбы бола білді. Ол құрбылары, замандастары, әсіресе, жастар алдындағы адамгершілік парызын да абройлы өтеді. Бұл мәртебелі сөзді көзі тірісінде оған талай адамдар айтты. Ризалығын білдірді. Ол осы бағыттағы ұйымдастырушылық қызметті өзінің парызы санады, оны ұқыпты орындауға өте бейім, икемді болды.

Розаның отбасымен біз үй ішімізбен тығыз байланыста болдық, көрші тұрдық. Педагогикалық институтта да бірге қызмет атқарып, қайта құру кезеңін басымыздан бірге өткердік. Ертіс ауданынан Сағымбай екеуі көшіп келгенде, қыздары Әйгерім әлі кішкентай еді.

Роза өзінің ғұмыры қысқа болатынын сезгендей, жанталасып өмір сүрді. Розаға аса еңбекқорлық, алға ұмтылу тән болатын. Бір жарым жыл ішінде ғылыми дайындықта жүріп, кандидаттық диссертациясын жазып, қорғап шықты. Содан кейін іле-шала С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінде тәрбие жұмысын ұйымдастыру ісіне араласып кетті. Бұл университеттің еліміз көлемінде озық жоғары оқу орындарының қатарына алғаш рет қосылған кезеңі еді. Тәрбие жұмысы жөніндегі проректоры болып жүріп, өзінің ұйымдастырушылық қабілетінің жаңа белесін танытты, өзіне де, жанындағыларға да талапшыл болды. Мұндай адамның бір орында тұрып қалмайтыны белгілі,

оның үстіне университеттің данқы шығып тұрған кезде, оның атқаратын міндеті де көбейген еді.

Кейін докторлық диссертациясын да қорғады. Негізінде ол барлығына үлгеретін: достарының өміріндегі әрбір қызметтік маңызды күндерін, жеке тұлғалық қалыптасу сәттерін, туған күндерін ескерусіз қалдырмайтын.

Өзінің отбасындағы әрбір жанға ерекше көңіл бөліп, өмірлерін қуанышқа толтыратын. Жолдасы Сағымбай да оның өмірлік тілекшісі, нағыз серігі бола білді. Қызы Әйгерім ақылды болып өсті. Байтақ өмірдегі сенімді серігін тапты. Отбасын құрды. Роза өзінің апа– сіңділеріне, бауырларының өмірлеріне де көңіл аударып, қол ұшын беретін еді.

Ол қызметтегі уақыт тығыздығын да еңсере білді. Қалалық кеңестің депутаты, облыстық мәдениет басқармасының басшысы сияқты жоғары лауазымды жауапты қызметтерде жүріп, достарымен қарым-қатынасын ешқашан үзген емес, керісінше, алғашқы танысқан кездегідей, ылғи да өзін бірқалыпты ұстайтын. Розаның іс-әрекеттеріне зер салып қарағанда, халқымыздың үлкенді құрметтеуі, кішіге қамқорлық жасауды айғақтайтын теңдік, әділеттілік, адамгершілік, тұтас дүниетанымдық көзқарастарына мығым екендігі байқалды. Ол өмір жайлы пікірлерінде ұлттық және адамзат құндылықтарын салыстырудың маңызын ерекшелетін.

Біз екеуіміз проректорлық қызметті бір кезеңде атқардық, екеуіміздің де уақытымыз болмайтын, бірақ жұмыс барысында бір– бірімізді демеп жүрдік, оның жұмысқа қатысты берген кеңесі іс жүзінде дәл келетін, өйткені, ол кісі тани білетін еді.

Мен Роза сияқты жетістігі мол құрбымның менің өмірімде кездескеніне ризамын. Біз өмірдің әрбір күрделі де маңызды кездерінде бір– бірімізге демеу болдық, бір– біріміздің жетістігімізге қуандық, өйткені, екеуіміздің өмірлік ұстанымымыз, көзқарасымыз бірдей болған еді.

РОЗА ЖУМАБАЕВНА КАДЫСОВА

ПАВЛЮК И. И.

к.ф.-м.н., профессор, кафедра «Математики и информации»,
ПГУ имени С. Торайғырова, г. Павлодар

Я ее знаю как организатора Института «Почетный декан», «Почетный заведующий кафедрой», «Почетный профессор» в

Павлодарском государственном университете им. С.Торайғырова (ПГУ).

Идея сохранения высококвалифицированного кадрового потенциала преподавательского состава ПГУ принадлежит Розе Жумабаевне Кадысовой. Для этого она согласовала свои идеи с деканами и заведующими кафедрами, где сотрудничают аксакалы увеченные сединой и владеющие богатым опытом преподавания дисциплин на родном языке. Факт недостатка учебной литературы на государственном языке отмечался кафедрами. Чтобы решить эту проблему Роза Жумабаевна предложила видным специалистам, занятые подготовкой учебных пособий. С этой целью было предложено организовать институт почетных работников интеллектуальной сферы университета. Наиболее популярным профессором тогда был Гафур Муканович Муканов, прочитавший первую лекцию студентам Павлодарского государственного института в год его открытия (1962 г.). Будучи почетным деканом Г. М. Муканов написал четырехтомный труд по высшей математике и ряд учебно–методических пособий по той же дисциплине. Идея Розы Жумабаевны дала плоды и по другим направлениям университетского образования. Она принимала непосредственное участие в организации научных ежегодных конференций «Сатпаевские чтения», «Торайғыровские чтения» и т.д.

Скромная, добрая, талантливая Роза Жумабаевна внесла заметный вклад в развитие образования в Павлодарском Прииртышье и становление Павлодарского государственного университета, как культурного и научного центра Республики Казахстан.

АРДАҚТЫ ҰСТАЗЫМ, ӨНЕГЕЛІ АҚЫЛШЫМ!

РАХИМОВ Е.

Т.ғ.к.

(Жүректен шыққан естелік)

Осы естелікті жазар алдында студент болған уақытымды есіме түсірдім. Бірінші курста оқып жүргенімізде біздің аудиториямызға жас оқытушы келді. Жарқын келбетімен, сезімді оятар сергек жүзімен бірден өзіне тартып алды. Өзін таныстырып – Роза Жумабаевнамын деп айтты. Оның оқыған дәрістері «Ежелгі дүние

тарихынан» еді. Әсіресе, Рим империясының тарихына қатысты дәрістері қызықты болатын.

Роза апайдың сабақ жүргізу әдісі, мәнері ерекше еді. Тек мәтінді оқи бермей, студенттерге сауал тастап, аудиториямен кері байланыс жасап отыратын. Сонда тақырыпты талдап, пікірлесіп алған біліміміз нық бекітелетін еді. Бұл 90-шы жж. соңы болған кезең – Роза Жұмабайқызының тарих пәнінің қарапайым оқытушы болған уақыты. Бұдан кейін кандидаттық диссертациясын сәтті қорғап, деканның орынбасары, университет доценті, профессоры атанды.

Жеке өзіме Роза апайдың дәрістері ерекше қызықты болатын. Сондықтан, мен семинарлық сабақтарға мұқият дайындалып, бірінші қатарда отырып, белсене қатысатынымын. Ұстазымыз жағымды мінезімен, асқан білімділігімен, зиялылығымен студенттерді баурап алатын. Роза Жұмабайқызы Павлодарда тарих факультеті ашылғаннан бері оқытушылық, ғылыми қызмет жасады. Ұйымдастырушылық қабілетімен, принципшілдігімен, ерен еңбекқорлығымен өлкеміздегі тарихи білім беру саласына, жас ұрпақ тәрбиелеуде, зерттеу жұмыстарын орындауда зор үлес қосқан педагог, ғалым, басшылардың бірі болды.

2001 жылдан бастап Роза апай университеттің әкімшілік қызметіне біржолата ауысты. Жаңадан келген ректор – Ерлан Мұхтарұлы Розаны тәрбие ісі жөніндегі проректоры лауазымына тағайындады. Бұл қызметте жүріп апамыз ПМУ-дың имиджін қалыптастыруда үлкен жұмыс атқарды, ерекше ұйымдастырушылық қабілет көрсетті. Осы негізінде маңызды ғылыми іс-шаралардың сапалы өтуіне себепкер болды. Соның біразын атап өткен жөн. Бұл – университетіміздің материалдық–техникалық базасының нығаюы, музейлік кешеннің және студенттік филармонияның ашылуы, дәстүрге айналған «Студенттік көктем», «Өлкетану экспедициясы» және т.б. іс-шаралар.

Менің Роза Жұмабайқызымен тығыз ресми қатынасқа түсуім, ол кісінің ғылыми жұмыс және халықаралық қатынастар жөніндегі проректор лауазымына ауысуымен болды. 2000-шы жылдардың басында Ерлан Мұхтарұлының ұсынысымен «Павлодар-Ертіс өңірінің этномәдени зерттеулері» атты кешенді де көлемді ғылыми жұмыс басталып кеткен еді. Сол бағдарламаны іске асыруға Роза Жұмабайқызы басқарған ғылыми топтардың еңбегі ерекше сінді. Өзім сол топта болғаным, Роза апайдың қарамағында жұмыс жасағаным бақытты сезінемін. Мол тәжірибе жинап, жас зерттеуші ретінде қалыптасқан кезім еді.

Роза Жұмабайқызы жастарды: студенттер мен магистранттарды, аспиранттарды әрқашан қолдап, олардың ғылыми-зерттеу жұмысын мұқият қадағалап жүрді, ПМУ-дың ғалымдар кадрларын толықтыруға аянбай еңбек етті. Оның мұндай шапағатты қызметін қазір де көпшілік мойындап жүр. Роза Қадысованың қолдауымен, нұсқауымен және жетекшілігімен бірқатар кандидаттық, докторлық диссертацияларын қорғап шыққан жас ғалымдар, доценттер, профессорлар тәуелсіз Қазақстанның ғылым саласында өзіндік үлестерін қосуда.

Мен сол жылдары проректордың кабинетіне кез-келген уақытта баратынымын, қалааралық телефон байланысына шығу қажет пе, мақаланы ғылыми журналда жариялау керек пе, тіпті, баспадан қағаз шығарып алу, көшірме жасату болса да, Роза апамыз кері қайтармайтын. Дерек қажетті жерге телефон соғып, мәселені шешіп беретін. Роза апайға кез-келген уақытта барып, ақыл-кеңес сұрауға болатын. Уақытын бөліп, тындап, жай ғана жымыяп: «Бәрі дұрыс болады», – дейтін.

Ал ғылыми іс-сапар десек, оған ешқашан қарсылық болған емес. Әйтеуір жұмысыңды қорға, тездетіп нәтижеге кел дейтін. Сол сәттерде алғысымызды айтсақ: «Маған емес, Ерлан Мухтаровичке рахметтерінді айтыңдар», – деп өте қарапайым жауап қайыратын. Шынын айту керек, сол уақытта университетіміздегі тарихи зерттеулер, соның ішінде, өлкетану ісі жанданып тұрған еді.

Ол адамның адамилығына, жоғары мәдениеттілігіне тағы бір рет куә болғаным, 2006 жылғы Том қаласына іс-сапар кезінде еді. Ресейлік байырғы университеттің ректорымен кездесіп, келіссөз жүргіздік, екі жаққа да тиімді қатынастар туралы әңгімелестік, алғашқы біріккен диссертация қорғауына қатыстық. Роза апай ұзақ жолда кедергілердің көптігіне қарамстан, шыдап, шаршағанын білдірмеді. Барған соң сібірлік профессорлармен, ректормен кездесіп әңгімелесуден әсер алып, олармен тең дәрежеде сөйлесті.

Ал бұның алдында мен Том университетінен Роза Жұмабайқызына докторлық диссертациясының қорғауына ресми оппонент табуға себепші болған едім. Бұл белгілі тарихнамашы-ғалым, профессор С. Ф. Фоминых болатын. Кейін ресейлік профессор бірнеше рет Павлодарда болып, бірлесіп ұйымдастырылған халықаралық ғылыми конференцияларға қатысты. Соның ең маңыздысы – «Потанин оқулары». Сол кезде Роза Жұмабайқызы мені қасына ертіп жүрді, тіпті, банкетте профессорлармен қатар отырғызып қойды. Зор үміт артып Роза Жұмабайқызы маған

2010–2011 жылдары академик Ә. Х. Марғұланның жеке мұрағатын зерттеуді тапсырды. Бұл абыройлы, ерекше қызықты іс болды. Нәтижесінде құжаттар тізімдемесі мен жинағын дайындадық, баспадан кітап ретінде шығардық. Сол үшін Ә. Марғұлан атындағы университеттік сыйлыққа ие болдым.

Маған 2013 жылы апамыздың тағы бір жақсылығы тиді. «Сенің ғылыми–педагогикалық өтілің, жарияланған еңбектерің бар, зерттеу жұмыстарын да жасап жүрсің. Саған ПМУ доценті атағын беру үшін Ғылыми Кеңеске ұсыныс жасадым», –дегенде қуанышымда шек болмады...

Роза Жұмабайқызы дүниеден өтті деген суыт хабар маған өте ауыр тиді. Сенер-сенбес, дел-сал, мазасыз да дәрменсіз көңіл күй бойымды билеп алды. Уақыт деген дүниетанудың астарын айқаратын күдірет, менің мұндай күйге түсу себебімнің сырын айқындап берді. Мұхаммед пайғамбардың 225-ші хадисінде: «Барша жақсылық – қайырымдылықта», – депті. Осы хадисті оқығанда жақсылыққа жақсылықпен жауап қайыратындар азайып қалар ма, екен деген санамдағы бір тоқтам уайым ойдың әсерінде болған екенмін– ау деп сезім толғадым. Кейін тәубеге түстім. Роза Жұмабайқызы мәңгілік өмірге кеткенімен, ол елін, ұлтын қадірлеуге лайықты өнеге қалдырды ғой. Бұл өнеге Ұлы даланың Мәңгілік ел ұрпақтарының санасын ұдайы жаңғыратын, жаңаратын болар деп болашаққа бойладым.

Дұғасын оқиық, Апамыз үшін Жаратушыдан жұмақтан орын сұрайық, ағайын! Өз басым Роза Жұмабайқызын ерекше алғыспен, жылы ілтипатпен еске аламын. Қазіргі уақытта жеткен жетістіктеріме себепші деп білемін. Жатқан жерің торқа болсын, жаның жанатта болсын, ардақты ұстазым, өнегелі ақылшым!

ҚАДЫСОВ С. Ш.
отағасы

Тағдырдың жазуы, амал кем. Нағиманың (Розаның) бақилық болып кеткеніне де жылдан асып барады-ау. Адам туған кезінде тағдыры пешенесіне жазылып қояды деген рас болар, бәлкім. Бірақ, бір күнде Нағимадан айырылып қалам-ау деген ой кіріп шыққан емес. Алланың ісіне амал бар ма?... Естелік айту деген мен үшін қоштасу. Ал, менің қоштасқым келмейді. Нағима алыс сапарға кеткендей болады да тұрады. Нағимамен танысқанымыз, ол біздің ауылға Павлодар педагогика училищесін бітіріп, оқытушы болып орта мектепке келді. Сол кездегі таныстық, жолдастық болып араласып кеттік. Сол танысқан кезде, осы қыз менің жарым болады деп ойладым. Нағиманың отты жанары жанымды бірден баурап алды. Екеуміз жұмыстан кейін ауылдың көшелерінде бірге қыдырып жүретінбіз. Біраз уақыт өткеннен кейін бір күні Нағимаға айттым, маған тұрмысқа шығасың ба дедім. Біраз үндемей тұрып әке–шешеммен ақылдасайын деді. Сөйтіп, тамыздың екінші жұлдызында екеуміздің басымыз қосылып отбасын құрдық.

Нағима көзінің тірісінде көп білетін, көп оқитын, көкірегі даңғыл ғалым ретінде танылды. Ұлан ғайыр ғылыми еңбекті ойлай жүріп, үй-ішінің тірлігіне, ағайын-туыстың шаруасына көңіл бөлетін еді. Таным-түсінігі, мінез-кұлқы, өмір-салты айналадағы адамдардан мүлде бөлек болатын. Сондай мінезінің, білімінің арқасында сол кезде мектеп директорының орынбасары болып тағайындалды. Екеуміз біраз жұмыс істеп, өзімізді көрсеттік. Ол уақытта мен совхоздың комсомол хатшысы болып жұмыс істегенмін. Еңбегімізді бағалап бізге совхоздан пәтер берді. Қазан айында үлкен қуанышқа бөлендік. Айгерім атты қызымыз өмірге келді. Біраз ауылда тұрып 1994 жылдың тамыз айында Павлодар қаласына көшіп келдік. Біраздан кейін Нағима Павлодар мемлекеттік институтына аға оқытушы болып орналасты. Бірнеше жыл жұмыс істеп, Павлодар мемлекеттік университетіне ауысты. Бұл жерде жұмысын адал да парасатты көрсетті. Біраздан кейін тәрбие жұмыстары жөніндегі проректор болып тағайындалды. Тұрмысымыз жақсы болды. Қызымыз Айгерім 1 сыныпқа барды, бұл бізге үлкен қуаныш болды.

Бір күні үйге келіп, Сәке саған бір нәрсе айтқым келеді, бірақ, сөзді қалай бастаймын, көңіліңе ұнай ма, әлде ұнамай қала ма?! деп отырмын деді.

- Мен бастадың ба, айта бер дедім.
- Мен ғылыми жұмыспен айналыссам деді, кандидаттық диссертация қорғасам қалай болады деп айтты.
- Тамаша шешім ғой деп қуанып айттым. Рас па?! – деп ол да ерекше қуаныш, құрмет сезіміне бөленді. Мен рас! – деп айттым.

Нағиманы қолымнан келгенше құрметтеп, ғылыми жұмыспен айналасуына мүмкіндіктер жасадым. Нағима зерттеуші ғалым ретінде көп жұмыс жасады. Өзінің еңбекқорлығымен диссертация қорғады. Диссертациясын жазып жүргенде керемет ғылыми жетекші Абылғожин Жұлдызбек деген азамат былай депті: «У меня еще не была за столько лет моей научной карьеры такого папористого, системного, трудолюбивого соискателя».

Нағима өте парасатты да білімді, қарапайым еді. Қай қызметті атқарса да абыройлы, беделді болды. Сол кезде аталған университетте ғылыми жұмыстар жөніндегі проректор болып тағайындалды. Ғылыми жұмыспен ресми айналыса жүріп, өзі докторлық диссертация қорғады. Бұл арада біздің Айгерім мектеп бітіріп Евразия университетіне түсіп, студент болды. Университетті бітіріп елге оралды. Жақсылыққа жақсылық, қуанышқа қуаныш қосылады ғой. Сол жылы баламыз тұрмысқа шықты. Біз құдандалы болдық. Өмірімізде басқа кезең басталып кетті. Өмірде жақсылықтар болды, дүниеге немерем Нұрәли келіп бақытты әже болды.

Сол кезде Нағиманы облыстық мәдениет басқармасына қызметке шақырды. Біраз ойланып барайын ба, бармайын ба? – толғанды, тебіренді. Мен, әрине, бар дедім. Ол жерде біраз жұмыс істеп біз, Астанаға қоныс аудардық. Өзінің білімділігінің, танымалдығының арқасында біраздан кейін Ұлттық музейге ғылыми хатшы болып жұмысқа орналасты.

Нағима қай жерде жұмыс істесе де адалдық, кісілік, парасаттылық қасиеттерден ауытқыған емес. Ол ағайын– тумаға қамқор, жолдасына адал жар, балаларына аяулы ана, қайырымды, қарындас– апаға демеу бола білді. Осылайша зайыбым 51 жасқа шыққанда өмірмен қоштасты.

Өнегелі өмір сүріп, тағылымға толы қысқа ғұмырында айналасындағы адамдарға шуақ шаша білген зайыбым өмірден өткен соң ол кісі жайлы естелік жазу оңайға соққан жоқ. Айлар өтті қолыма қалам алуға дауа болмады. Бірақ, Нағиманың жарқын пейілін, бірге жүрген өмір іздерін қағаз бетіне түсіру тірілердің парызы емес пе, мен Нағиманың өмір серігі, ері ғана емес, адам баласының бойындағы парызын өтеушілердің бірі де емесімін бе деп ой түйдім.

Нағима сүйіктім менің, сенің асыл бейнен қанша жыл өтсе де көз алдымызда, қашанда шарапатты бейнең жадымызда. Тірлігінде иман жүзді асыл адам едің ғой, о дүниеде иман нұрына бөленгейсіз демекпін. Рухыңа тағзым етемін.

ДҮНИЕДЕГІ ЕҢ ҰЛЫ СЕЗІМДЕРДІҢ БІРІ – ДОСТЫҚ

САТАЕВА Ж. И.

т.ғ.к., ҚР Білім беру ісінің құрметті қызметкері, журналистер одағының мүшесі, директор, № 84 ЖОББМ, Алматы қ.

Әр адам дүниеге келгеннен кейін, ес білгеннен-ақ жан дүниесіндегі сырын, мұң-шерін тарқатып, қуанышы мен қайғысын бөлісетін дос іздейді. Қандай да бір қиындыққа тап болсаң, оны досыңмен бөлісіп, досыңның ақылын тыңдап, шешім таба аласың. Менің ойымша, басқаға жақсы да адал дос болу үшін, ең алдымен, адамды тыңдай білу, ақыл бере білу қабілеті жоғары болуы тиіс. Достық адамдардың, ең алдымен, бір-біріне сенуінен басталады. Ол артқан сайын, достық та қатая түседі. Ал бір-біріне сенімі жоқ, дегенмен өздерін дос санайтындар да бар, ол жалған достық – бірде бар, бірде жоқ. «Достық» туралы нақты ой айтқан философ А. Шопенгауэр өзінің «Өмірлік данышпандықтың афоризмдері» деген еңбегінде: «Нағыз шынайы достық адамдардың бір– бірімен терең, таза және адал қарым– қатынасын қажет етеді. Бұл дегеніміз – досыңыздың қайғысы мен қуанышына ортақтаса білу деген сөз. Осының бәрі адамның табиғи өзімшілдік, өркөкіректік қасиеттерін жояды», – деген. Күнделікті өмірде көңіліңе шапағат сәулесін шашып, сенің төрт құбыланды тең ететін айналандағы достарыңның пейілі бұзылмағаны қандай жақсы!.. Парсы жазушысы Кабустың әйгілі «Қабуснама» кітабында былай делінген екен: «Ей, перзентім! Мынаны білгейсің: адамға тірісінде доссыз болмайды. Адамның доссыз болғанынан ағайынсыз болғаны жақсы».

Бір данышпаннан: «Дос пен ағайынның қайсысы жақсы?» – деп сұрапты.

– Данышпан: «Дос жақсы», – депті. Сол үшін достарыңның ісі жайында ойла, оларға сәлем– сауқат жіберіп тұр және қамқор бол. Себебі, әркім өз досын жадында тұтпаса, достары да оны есінде сақтамайды, ақырында ол доссыз қалатын болады».

Және халықта «Алтын берген – дос емес, ақыл берген – дос» деген мақал бар. Достық – бұл өмірдегі еш нәрсемен бағаланбайтын

құндылық. Дос табу оңай, ал оны сақтау қиын. Сенім мен жарқын көңіл – достықты берік ететін тірек саналады. Өзі шынайы дос бола білген адамның достары да көп болады және жер бетінде өзін жалғыз сезінбейді.

Күнделікті өмірде көңіліңе шапағат сәулесін шашып, сенің төрт құбыланды тең ететін айналандағы достарыңның пейілі бұзылмағаны қандай жақсы.

Роза екеуіміз алғаш Эль-Фараби атындағы ҚМҰУ-дың аспирантурасына түсер алдында таныстық. Өте қарапайым, аз сөйлейді, дегенмен сол көп ізденушілердің ішінде екеуіміз бір-бірімізбен тез тіл табысып, өте жақын дос болып кеттік. Екеуіміздің жетекшіміз де Такенов Абу Сақтағанұлы болды.

1997 жылы біздің отбасымызда ұлымыз Қуаныш дүниеге келді. Ол баланың әрбір қадамы, туған күндерін ерекше қуанышпен атап өтетінбіз. Роза сол барлық іс-шаралардың куәсі болып жүретін, себебі Алматыға келгенде біздің үйімізге тоқтап, сырларымызды бөлісетінбіз. Қуанышты менің балам деп ерекше жақсы көріп, жаз айында өзі ұшаққа билетін ала келіп, демалысқа алып кететін. Кейін оның әрбір қылығын айтып отыратын.

Екі отбасы бірігіп жаз айында қасиетті жерлерге, тарихи орындарға – Отырар, Түркістанда Қожа Ахмет Яссауи кесенесіне, Арыстан баб кесенесіне, Қажымұқан атамның кесенесіне, Мәшһүр Жүсіп атаның кесенесіне барып, тағзым етіп, балаларымызға ата-баба топрағының қаншалықты киелі екендігін айтатынбыз.

С. Торайғыров атындағы Павлодар университетінде жұмыс жасаған кездерінде, Университеттің ғылыми деңгейінің көтерілуіне талмай еңбек етті. Әлі есімде отбасыммен демалысқа барғанымызда, осы оқу орнының жетістіктерін, мұражай экспонаттарын көрсетіп, үлкен тебреніспен жеткізген еді.

Эль-Фараби атындағы ҚМҰУ диссертациялық кеңесінің мүшесі ретінде Алматыға 1 айда бір немесе екі рет келіп тұратын. Осы кезең мен үшін де, Роза үшін де ұмытылмас оқиғаларға толы болатын, себебі әрбір кездесуімізге ерекше жоспар жасап, уақытты үнемді, әрі қызықты өткізуге тырысатынбыз. Кеңес мүшелері үлкен сыйластықпен, ризашылықпен қарайтын. Балаларым да, отбасым да асыға күтетін.

Розаны менің жанымдағы ағайындар, туыстар, достар, тіпті, менің ұжымым жақсы білетін, достығымызға қызығушылықпен қарайтын.

Соңғы 3 жылда құрбыңыз келмей жүр ме деп сұрап қоятын. Роза үнемі «Өзіңе сен, біліміңе сен, жігеріңе сен», – деп көп айтатын.

Розаның әрбір жазған еңбегі, мақаласы – терең ғылыми еңбектер екені елге мәлім. Астанадағы орталық мұражайда аз ғана қызмет істеп, үлкен ғылыми еңбек жазды. Сол еңбектен мұражайдың барлық тыныс-тіршілігін көре аламыз.

Қай кезде, қай жаста болса да адам өміріндегі достықтың орны бөлек. Достықтың нәрі – оның қадіріне жете білу.

Тегі кез келген екі аяқты, жұмыр басты пенденің бәрі бірдей дос бола алмаса керек. Ниеті таза, жөні түзу, жан дүниесі сау адамдар ғана дос болуға жарайтыны – шындық. Достықтың маңызы байлықпен өлшенбейді, оның өзі – баға жетпес байлық.

Роза табиғатынан жақсылыққа, сұлулыққа іңкәр жан болатын. Досым бүкіл табиғи болмысымен, яғни ішкі жан дүниесімен де, іс-әрекетімен үлгі болып өмір сүрді деп айта аламын. Ол өмірдің көлеңкелі жақтарынан гөрі күнгеіне көбірек көз салатын. Адамдардың бойынан жақсы қасиеттерді іздейтін, мерейін өсіргісі келіп тұратын. Розаның адамдарды өзіне тартып тұратын қасиетінің сыры оның адамдарды, өмірді жақсы көретіндігінде еді.

«Орнында бар оңалар», – дейді дана халқымыз. Артында ұрпағы, қызы Әйгерім, немересі Нұрали, күйеу баласы Данияр, өмірлік жолдасы Сағымбай, бауырлары, достары аманатыңды ары қарай жалғастырады сөзсіз.

Нұрлы бейнең мәңгілікке есімде, Жан Досым!

МЫ ПОМНИМ О ВАС...

ТАЙМАГАМБЕТОВ Ж. К.

д.и.н., профессор, и.д. директора, Национальный музей РК,
академик Национальной академии наук Высшей школы РК

Очень жаль, когда рано уходят из жизни молодые, да и трудно писать о человеке в прошедшем времени, тем более, о моем коллеге – замечательном человеке Розе Жумабаевне Кадысовой, ученом секретаре Национального музея РК, докторе исторических наук, профессоре.

Не скажу, что мы были знакомы долгие годы. Впервые я встретился с ней в 2003 году, в стенах КазНУ им. аль-Фараби, когда был деканом факультета истории, археологии и этнологии. В кабинет ко мне вошла хрупкая женщина и с улыбкой представилась – Кадысова Роза, Павлодарский университет. Не дословно, но суть ее речи была такова: «Я собираюсь защищать докторскую

диссертацию и мне не хватает статьи в журнале рекомендованной ВАК РК. У вас я знаю, издается журнал «Хабаршы», который пользуется спросом среди аспирантов и соискателей. Могу ли я подать статью, чтобы она вышла в кратчайшие сроки?». Как раз мы подготовили очередной номер журнала и собирались подавать в печать. Я решил поддержать ее и поместил ее статью в журнал. Она поблагодарила меня за содействие и предложила мне проект сотрудничества между соответствующими факультетами КазНУ им. аль-Фараби и Павлодарского университета им. С. Торайгырова. Так завязалось наше деловое знакомство.

После было несколько встреч на научных конференциях в Алматы и наконец, она, уже в качестве проректора Павлодарского госуниверситета им. С. Торайгырова, в 2004 году принимала делегатов на юбилее посвященному 100-летию академика А. Х. Маргулана, в числе которых был и я. Мы встретились, как давние знакомые. Все вопросы по устройству в гостиницу, посещение культурных мероприятий решались ею оперативно. От нее исходила положительная энергетика.

В 2006 году, мы встретились на ее защите докторской диссертации, где я был членом диссертационного совета. В ее работе, впервые был проведен анализ исторической литературы по вопросам социокультурной модернизации в довоенный советский период. Роза Жумабаевна запомнилась мне четким изложением своей работы, лаконичностью и краткостью ответов на задаваемые ею вопросы.

Закономерно, что по итогам преподавательской деятельности, Роза Жумабаевна в 2011 году была удостоена почетного звания МОН РК «Лучший преподаватель вуза РК»

В сентябре 2014 года я был приглашен на работу в Астану, в Национальный музей РК. Каково было мое удивление, когда я встретил в холле Розу Жумабаевну. Оказывается, она немного раньше меня была принята на должность ученого секретаря. Она все время подчеркивала «теперь мы два доктора наук работаем в музее». Мы часто заходили друг к другу в кабинет и обменивались информацией об исторической науке, о наших коллегах и их достижениях. Иногда, она приглашала в кабинет и угощала домашней «сыбага».

По поводу годового научного отчета Национального музея, у руководства не было беспокойства. Роза Жумабаевна выполняла свою работу безукоризненно и в срок. Она успевала присутствовать

на конференциях проводимом в ЕНУ, Институте истории, государства и права и, в тоже время, проводить в Национальном музее различные мероприятия, конференции, круглые столы, выставки, предоставлять требуемую информацию в Министерство культуры и спорта и т.д. За короткое время, под ее руководством были написаны и изданы несколько каталогов по фондовым материалам Национального музея, которые и сегодня пользуются спросом у научного сообщества.

До последнего момента, никто из коллег не знал о ее болезни, она не подавала виду, работала, иногда отпрашивалась по делам, да и несколько раз говорила «нужно съездить за границу, подлечиться». Мы не придавали этому значения, мало ли кто не едет сейчас за границу, отдохнуть, лечиться и т.д. И даже, тогда, когда ее увезли домой в Павлодар, мы думали, что она вернется. Но увы... Мы не успели даже попрощаться. Кто знал, что так сложится ее судьба.

Но, мы помним о Вас, Роза Жумабаевна.

МӘРТЕБЕЛІ РОЗА ЖҰМАБАЙҚЫЗЫ

ТОҚТАҒАНОВ Т.

т.ғ.к., профессор, құрметті декан

Өмірімнің өткеніне бұрылып, зерделеп қарағанда, жүріп келе жатқан бағыт– бағдардың дұрыс таңдалуының мәні мол екендігі байқалады. Қазір менің құндылықтар туралы алуан– алуан ойларды таразыға салып, салмақтайтын сәттерім жиілей түсуде. Оларды салмақтағанда, өмірдің даму заңдылықтарының даралануы аңғарылады. Ол даралық шынайылықтан таралатын өзара сыйластықтың құдіреті екендігіне иланасын. Өзгелерді қадірлеудің кереметін сезінетін жандардың өзін де, өзгені де ажарландырып, өз ортасына тигізетін ықпалы да осындай толғаныс кезінде ойға оралады. Шынайы ізгілік – мемлекеттік те, қоғамдық та, қарапайым да қарым– қатынастың тірегі екендігі жұртшылыққа белгілі қағида екендігін толассыз мойындайсын. Оны қасымызда жүрген жандардың тіршілігінен де айқын аңғара аламыз. Ізгілігі жанымызға жайлылық ұсынатын адамдарды сипаттағанда жоғары мәдениеті деп атап, риза болып жүреміз. Мұны ғылымылағанда құндылық дейтін құдіретті сөз айтылады.

Еске түсіріп отырған қағидалардың өзегі – шынайы өмір. Күні кеше ғибратты ғұмыр кешкен, біреуімізге қарындас, әріптес, енді

біреулерге апа, құрбы, аяулы ана, асыл жар, мейірімді әже бола білген Роза Жұмабайқызының осындай шынайы өмірді кешкенін көрдім. Иә, уақыт – өмір сыншысы екені рас, әркім-ақ, айта алатын шындық. Осындай шындықтың сынынан сүрінбей өтіп, шынайы ізгілікпен сырлас болған, оны өмірінің мәні деп санаған Розаның пәніден бақилыққа аттанғанына жылға таяу уақыт та өте шықты. Құдіреті күшті, мейірім шапағаты мол Алла тағала әркімге әртүрлі өмір, әрқилы тағдыр сыйлайды. Жаратқанымыз Розаға шапағаты өмір сыйлапты. Оның ғұмыры қысқа болғанымен мән–мағаналы өтті деп айтуымызға толық негіз бар. Жарты ғасырлық өмірінде, кейбіреулердің бір ғасырда атқара алмаған ісін тындырып кетті. Еңбек жолын ауылдағы мектептің еңбек пәнінің мұғалімінен бастады. Ауылда жүріп, қазақ мәдениетінің сарқылмас өнегесін тиянақтап, санасына ұялатты.

Роза Жұмабайқызы өзінің еңбекқорлығының, іскерлігінің, табиғи дарындылығының нәтижесінде жиырма жылдай С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінде қызмет атқарды. Ғалым атанып, ғылым докторы, профессор дәрежесіне жетті. С. Торайғыров атындағы мемлекеттік университеттің ғылыми жұмысы жөніндегі проректоры және ректоры міндетін атқарушы болып қызмет істеді. Оның облыстық мәдениет басқармасын басқаруы – ұйымдастырушылық қабілеті мен адамгершілік деңгейінің жоғары көрінісі.

Ол университеттің ғылыми жұмыс жөніндегі проректоры болған кезінде жастардың ғылым жолындағы талпыныстарын қолдап, олардың кандидаттық, докторлық диссертациялар қорғауларына қамқорлық жасады. Университеттің машина жасау факультетінде Роза Жұмабайқызының қамқорлығымен екі оқытушы докторлық, тоғыз оқытушы кандидаттық диссертация қорғады. Роза Жұмабайқызына диссертация дайындап жүрген оқытушылардың ғылыми жұмыс барысын бағамдап, ақылдасуға барғанымда әр қашанда қолдау көрсетті. Бірде оған келіп, үш оқытушыны аспирантураға сырттай оқытуға жіберуге қолдау жасауын өтіндім. Сонда, Роза Жұмабайқызы: «Бұл үлкен шаруа, біраз қаражатты қажет етеді, егер, бұл іс сіз ойлағандай нәтиже бермесе беделіңізге үлкен нұсқан келеді ғой», – деп бірден менің жағдайымды ойлап, екіншіден, мойнымызға алып отырған жүктің ауырлығын, жауапкершілігін сыпайы түрде ескертіп еді. Бұлай сыпайы пікір алмасып, мәселенің, қаншалықты ойланyp, жоспарланып шешілгенін анықтап білу – Розаның жұмыс істеу

стилі қырларының бірі еді. Оның терең тұңғыықтан суыртпақтап шыққан, мөлдір бұлақтай ағынды ойынан, аймен жарыса самсаған жұлдыздардай көрініп, көңіл күйімді әсерлендірген бір ойымды сол жерде айтуға оқталдым. Бірақ, санама парасат жарыстырмаған жөн деген ұлағатқа ұйып, жүзім жылып, үнсіз басымды изедім.

Марқұм Роза Жұмабайқызы туралы естелік жазуға кіріскенімде сол кездегі айтылмаған сөздің құдіреті ойыма қайта оралды. Сонда айтайын дегенім Мұхаммед пайғамбардың 1-ші хадисінде: «Ғылымның өлгені – есте сақталмағандығы, қызықпайтын адамдарға үйретіліп, зая кеткені», – деген ұлағатты өсиеті болатын. Ойым Розаның біздің ғылым жолына түскен жас оқытушыларымыздың арасында әлсіздер жоқ екендігін күмәнсіз аңғарғандығын сезгенімді білдіру еді. Бірақ, ойымды тежедім. Қасында жүрген абзал жандардың даналық пейілдерін дер кезінде аңдап, өздеріне қайтарудың өмірлік парыз екендігін көзі жоқта ғана айтылатыны пендешілік емес, сыпайылықты іштей қастерлейтін өмір заңдылығы бар.

Роза Жұмабайқызы университетте ғылым саласын басқарып жүрген кезде жылына жеті– сегізге дейін ғылыми конференциялар, семинарлар өтетін. Бұл конференцияларға алыс-жақындағы әлемге белгілі ғалымдар қатысып, үлкен проблемалар көтеріліп, оларды шешу жолдары талқыланатын. Мұндай жағдай біздің университеттің тек қана оқу ордасы емес, үлкен ғылыми орталық болып қалыптасуына жол ашты және университеттің ғылыми мәртебесін көтерді. Бұл – Роза Жұмабайқызының да мәртебесі.

Роза Қадысова облыстың мәдениет саласын басқарған кезде де көптеген елеулі істерді атқарды. Қалада еліміздің бірнеше белгілі ақын-жазушыларына, өнер саңлақтарына ескерткіштер қойылып, облыстың мәдени деңгейінің өсуіне сүбелі үлес қосты. Мұражайлардың көркейіп, өсуіне атсаласты. Осы тұста айтайын дегенім, Павлодар қаласындағы мұражайларда Роза Жұмабайқызының мәдени қызметіне арналған бұрыш ашылса, оның өлкеге сіңірген еңбегі бүгінгі және болашақ жастарға өшпес өнеге болар еді. Күндер, жылдар өткен сайын С. Торайғыров атындағы университет жаңа инновациялық технологиялар негізінде айтарлықтай деңгейде дамып келеді. Бұл тұста біздің университеттің қол жеткізілген жетістіктері туралы деректер жиналып, арнайы жеке мұражай ашу қажет деп ойлаймын. Оған ЖОО дамуына мол үлес қосқан ұстаздар, ғылыми қызметкерлер, басшылар жайында материалдар жиналып қойылса, сондай-ақ, осы мұражайда университеттің даму үдерістерімен таныстыру сабақтары өтсе,

Роза Жұмабайқызы да осы мұражайдан өзінің тиісті орнын алар еді деп санаймын.

Роза Жұмабайқызы сияқты ойшыл да парасатты лауазым иелерінің С. Торайғыров атындағы университетте берекелі болашақты болжаған өміршең қызмет көрсетіп, оның дамуына елеулі үлес қосқанын тиянақтап баяндау, жастарға үлгі ету – біздің парызымыз. Сөзімнің түйіні – Розадай ардақты тұлғаның мәртебелі де өнегелі, жарасымды, жарқын бейнесі болашақта рухы биік азаматтар тәрбиелеуге тірек болатыны анық.

ҰСТАЗДЫҚ ПЕЙІЛ

ТОРАЙГЫРОВ Е. М.
т.ғ.к., қауымд. профессор

Университетте оқыған уақыт – жастардың өміріндегі ең маңызды шағы. Бұл – білім алу, өмірлік бағытымызды анықтауағы аса маңызды кезең. Өйткені, жоғары оқу орынында жүріп, қоршаған әлемнің қалтарыстарына үңіліп, қиыны мен қызығына зер саласың. Осында жүріп қиындықтан шығу жолдарын салыстырып, сараптауды үйреніп, жастар үшін күрмеуі күрделі саналуан құбылыстардың ерекшеліктерін болжауға дағдыланасың. Алайда, кешегі күнге бұрылып бір қарасаң, осының бәрінің нақты бағытын нұсқаушылар біздің ардақты ұстаздарымыздың адал пейілдерінің, зор білімдерінің, мол тәжірибелерінің жемісі екендігі аңғарылады.

С. Торайғыров атындағы Павлодар университетінің ішкі дүниесімен танысуым 2000 жылы басталды. Бұл жылы мен белгілі, белгісіз тұстары шиырланған, тарихшы маманы үшін күрделі бағыт тарих факультетіне оқуға түстім.

Оқу жылының алғашқы күндерінде жастар санасына саналуан қиырлы ойлар түседі екен. Ұстаздық мамандықты дұрыс таңдадым ба, мүмкін басқа мамандықты таңдауым керек еді?.. дейтін қобалжулар мен тұрақсыздықтар қатарласып, ой сан сакка жүгіретін де кездер болғаны рас. Бірақ, университеттегі ұстаздардың сөйлеген сөздерінен, нұсқаған бағыттарынан тарих пәні әлемдік саясаттың заманауи бағытын айқындаудағы негізгі өзегі екендігіне байланысты нақты тарихи оқиғаларды салыстырып, көзімізді жеткізді.

Қазір сол алғашқы күндерімді еске алғанда тарихшы маман деген сөзді айтқанда, көз алдыма мамандық аты ғана елестемейді,

одан әрі осы мамандықтың иесі, әлемдік деңгейде саяси, экономика, әлеует, мәдениет, білім, тұрмыс тіршілік, дәстүр салалары бойынша толық мәнде пікір таластарға қатысып, өркениетті түйін айта алатын парасатты адам көз алдыма келеді.

Роза Жұмабайқызы туралы естелік – кітап дайындалып жатыр деген хабарды естігенде мен қол қусырып, қарап отыра алмадым. Компьютердің алдына келіп, клавиатураға қол тигізер алдында естелікті неден бастаймын деген алғашқы күдікті ойлардың орнына жас өмірдің осындай алғашқы тізбегі өрнектелді.

Студенттік өмірден бастап аңғарғаным ұстаздарда, ғалымдарда ұлттық оқшаулық болмайды екен. Маған дәріс оқыған оқытушы-профессорлар құрамының білімдендіру бағытындағы іс-әрекеттерінде өркениеттілік деңгейді ғана байқауға болады. Сөзсіз өздері өмір сүретін қоғамдық ортаның құндылықтарын әлемдік құндылықтармен салыстара білетін ұстаздар шәкірттерінің жүрегінен лайықты орын алады. Осындай ұстаздардың берген өнегесі ғана шәкірттерін білімге ынталандырып, ғылым жолындағы инемен құдық қазғандай ізденістен бұлтармай, тұрақты зерттеуге бейімдейді.

Сондай ұстаздардың бірі және бірегейі – 51 жасында жарық дүниеден өткен Роза Жұмабайқызы. Ол – ұстаздық жолында да, қарапайым өмірлік деңгейде де құрмет пен қадірлеуге лайықты жан. Оның оқыған дәрістеріндегі тиянақтылықты, санаға жағымды әсерлі қоныр дауысын біз, студенттер ерекше ризалық сезіммен бағалайтынбыз. Бәріміз отыра қалып пікірлескенде Роза Жұмабайқызына және сол сияқты осы университеттегі басқа оқытушы- профессорларға ұқсағымыз келетінін жарыса, қызыға айтатынбыз. Мұндайда біз қайта ойланатынбыз. Шын мәнінде ұстаздың шеберлігін танып отырмыз ба, әлде аңғалдықпен айтып жүрміз де деп ойымызды қайта пысықтайтын сәттеріміз де болатын. Жастықтың әсерімен ұстазымыздың айтқан жөн сөздерін ескермей қалған кезде, оның келесі дәрісте өнегеге, тәрбиеге, тарихи дамуға қатысты тақырыптар жайындағы сөздерінде бұрынғыша қайталамай, балама негізде ұғындыруы біздің жаңылыс әрекеттерімізден арылуға себеп болатын. Бұл тұста өзіміздің аңғалдығымыздан тез арылуға тырысатын едік. Оның орта ғасырлар тарихы бойынша оқыған дәрісі өте мазмұнды болатын. Сондықтан, Роза Жұмабайқызы әрқашан өз ісін біздің алдымызда да, бұқара алданда да адал атқарды деп айта аламын. Ол студенттер алдында кірпідей жиырылып, тікірейіп, қаталдық көрсеткен жан емес. Студенттердің қателігі үшін ешқашан

катал жазалаған жоқ. Әрбір осал тұстармыздың себебін анықтап, нақты дұрыстығын түсіндіретін.

Роза Жұмабайқызының адамгершілігі, кішіпейілдігі, мейірімділігі, қарапайымдылығы, адамға қол қабыс жасауға бейімділігі өзгелерден ерекше еді. Ол өзі оқытқан шәкірттеріне қамқорлық жасауды, олар университетті бітіргеннен кейінде жалғастырды. Ғылым жолына түсіп, кандидаттық диссертация жазуды ойлап жүрген кезімде Роза Жұмабайқызы маған ғылыми өміріме мол рухани азық боларлық көмек жасады. Ол менің кандидаттық диссертация жазып, оны қорғауыма жетекшілік жасады. Роза Жұмабайқызының өмір тәжірибесі мен белгілі ғалымдығының арқасында маған диссертацияның ғылыми құндылықтарын ерекшелетін сауатты ұсыныстарды айқындауға зор көмек жасады. Ол жүрегіндегі жылылықты іркіп қалмады, санасындағы ынта ықыласы студенттердің бәрін әсерлендіретін.

Ол: «Кез келген қыматта адамның ойлай білуі, тапқырлығы, аңғарымпаздығы және ептілігі болуы қажет», – дейтін. Оның ЖОО-ғы курстардағы тәжірибе сабақтарында біз жоспарланған тақырып бойынша мәселелерді ғана емес, сонымен қатар, қоршаған ортадағы деректер мен оқиғаларды бағамдауға байланысты тәжірибеден туындайтын міндеттерді талқылайынбыз. Семинар сабақтарында дәріс тақырыптары мен өмірдегі оқиғалардың қатыстылығына байланысты, тарих пәні бойынша пайымды және қызықты жаттығулар өткізілетін. Студенттер мұндай тәжірибе сабақтарына зор ынтамен қатысып, пікірлер алмасатын еді. Оның өткізетін әр сабағы мазмұнды, пысықталған, логикалық құрылымы берік, күнделікті тәжірибелермен салыстырылып өткізілетін еді.

Студенттер санасынан ұстаз жақсылығының орын алуында, әрине, оның шыдамдылығы, шәкірттеріне деген қамқорлық ниеті, адалдығы, қайталап түсіндіруде шынайылығының мәні ерекше. Бұл – Роза Жұмабайқызының санасындағы берік қасиеттер. Бұл тұста оның студенттердің ғылымның қай саласына бейімділігін анықтап алуы үлкен нәтижеге жеткізіп жүрді. Мысалы, Роза Жұмабайқызының аңғарымпаздығының, дүниетанымдық көзқарасының жоғары деңгейіне байланысты мен физико–математикалық мектепті бітірсем де гуманитарлық білімге бейімділігімді түсіндім.

Қазір сол кезеңдерді ой елегінен өткізіп, Роза Жұмабайқызы туралы өткенді бағамдағанда оның сыпайы, зейінді, тапқыр, пайымды бейнесі елестейді. Оның жасаған жақсылықтары, зор адамгершілік пейілі шәкірттерінің санасында ұзақ, әрі жарқын сақталады деп ойлаймын.

ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕСİNДЕГІ ҰЛЫ ДАЛА ӨРКЕНИЕТІ

ҰЛАН Т., АЛДОҢҒОРОВ Ә.

1 курс студенттері, Тарих факультеті,

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

ТАЛҒАТБЕК М. О.

тарих магистрі

ДҮКЕНБАЕВА З. О.

т.ғ.д., профессор

Бүгінгі жаһандық заманауи жағдайындағы елімізде жүргізіліп жатқан Рухани жаңғыру бағдарламасы гуманитарлық ғылымдағы инновациялық серпіліс деп атауымызға да болады. Рухани жаңғыруға серпін беретін көшелі ғылым – тарих ғылымы. Осы орайда, Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында тұтас қоғамның, әрбір қазақстандықтың санасын жаңғыртудың бірнеше бағыты аталған: бәсекелік қабілет, прагматизм, ұлттық бірегейлікті сақтау, білімнің салтанат құруы, Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы, сананың ашықтығы. Сонымен қатар, таяу жылдардағы міндеттерімізге де тоқталған [1,1 б.]. Сол міндеттердің бірегейлі – ол, өркениет мәселесі. Өркениеттің басты белгілерінің бірі мемлекеттік.

Қазіргі таңда, әлемдік аренада өзіндік ойып алған орны бар Қазақстан мемлекеті дамыған 30 елдің қатарына қосылу мақсатында, Елбасы ұсынған «Қазақстан 2050» стратегиялық жобасын бекітіп, соның аясында қаншама қыруар жұмыстар жасап, жер жаһанға үлгі болып отыр. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың бағдарламалық мақаласында еліміз бен жерімізді, тарихи мол мұраларымызды сақтап қана қоймай, келешек ұрпақ кәдесіне жарату, сонымен бірге бүкіл әлемге таныту мақсатында «Туған жер» бағдарламасын қолға алу қажеттігін ұсынды. Осы тарапта атқарылып жатқан «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы Ұлы дала өркениетін әлемдік деңгейде танытуға тың серпіліс беретіндігі даусыз. Соның арқасында, Ұлы Дала елінің ұланғайыр атырабында орналасқан Түркістан, Ұлытау, Маңғыстау, Жетісу, Алтай сынды киелі орындардың қайта түлеуіне зор мүмкіндік беретіні белгілі.

Алтай тауларынан Еділ өзеніне дейінгі ұлан-ғайыр атырап Ұлы дала елі қазақтың кең-байтақ жері. Бұл байтақ жер сан ғасырлар бойы ата-бабаларымыздың аққан қанымен, қайтпас қайсар бойына

туа біткен батыр да батыл жанымен келген. Осынау ұлан-ғайыр өлке Батыс пен Шығысты байланыстырып жатқан транзиттік қатынас атқаратын үлкен геосаяси орны бар алып бір кеңістік. Ұлы Жібек жолының аса маңызды тармағының осы кеңістікпен өткені де жайдан-жай емес. Ұлы Жібек жолының басты мақсаты интеграциялық мәселелер екені анық. Тек экономикалық сауда байланысы ғана емес әлемнің мәдениеттерін гармониялық синтезде байланыстырған бұл прогрессивті құбылыс екені даусыз. Сол дәуірлерге яғни ерте заман тарихынан бастау алып, орта ғасырларды қамтитын бұл үлкен құбылыс Отырар, Испиджаб, Тараз, Сауран, Сарайшық секілді қалаларда шығыстық және батыстық құндылықтардың түйісуіне әкеп соқты. Бұл тарихымыздың прогрессивті көрінісі болып табылады. Сонау сақ және ғұн тайпаларының тарихымен бастау алатын кейінгі түркілік кезеңде кемелденіп асқақтайтын әлемдік өркениет ошақтары мен сан-салалы мәдени-рухани қатынастар мен қатар материалдық құндылықтардың ұштасып тоғысқан тұсы. Біздің тарихымыз бай екенінің тағы бір таңғажайып көрінісі осынау кеңістіктен табылып жатқан материалдық-мәдени түптеп келгенде рухани құндылықтарымызды асқақтататын тарихымыздық феномендік аспектісі. Жалпы түркілік әлемнің жәдігерлері өте көп. Бірақ солардың шоқтығы биік бір парасына тоқтала кетейік. Орхан– Әнисей жазбалары түркілік дәуірдің ерекше бір тарихи маңызы бар айнымас бөлігіне айналған. Және де осы тұста В.Радлов, В.Томсендерден бастап кейінгі С.Қаржаубай мен О.Сүлейменов, М.Жолдасбековтер зерттеген Күлтегін ескерткішін де айта кетсек болады.

Ұлы дала өркениетінің қалыптасуына тамыры тереңде жатқан тарихи сабақтастықтың орын алған кеңістігі қай мекен болмақ? Әрине, бұл Еуразия кеңістігі. Еуразия кеңістігінің шартты түрде шекарасы анықталмаған. Бірақ сонау көшпелі әлемнен қалыптасқан кеңістіктің орны осы.

Өркениет (цивилизация) термині ғылыми айналымға XVIII ғасырдан бастап адамзат тарихында варварлықтан (варварство) кейін келетін кезеңді белгілейтін ұғым ретінде дүниеге келді, қарапайым тілмен айтқанда, варварлықтың карама– қарсы беті деген мағынада қолданылды. Өркениет терминін бірінші болып француз ағартушысы Мирабо 1756 жылы ғылыми айналымға енгізді [2, 57 б.]. Бұл ұғымның қалыптасуы таптық қоғамның пайда болуымен, жинақтау шаруашылығынан өндіріске өтуімен байланысты. Өркениеттің негізі – қоғамдық байлық. Өркениет

латынның «civilis» – азаматтық, қоғамдық, мемлекет, қала – деген сөзінен шыққан. Шығыстық көзқарастар бойынша арабтың «тамадун» сөзі өркениет деген мағынаны білдіреді, ал оның тамыры «мадина» қала яғни, «қалалық болу, қалада жиналу» деген сөзден тараған. Кейбір ғалымдар бұл сөздің лексикалық мағынасына мән беріп, қоғамның рухани құндылықтарын қамтитын мәдени дамуға қарсы қойып, материалдық дамудың мән – мағынасында түсіндіреді. Тағы бір түсінік бойынша өркениет мағынасы қоғамның материалдық және рухани жетістіктерінің жиынтығы деп те қарастырылады [3, 25-31 б.]. Ұлт Көшбасшысы Н. Ә. Назарбаев өзінің «Тарих толқынында» атты еңбегінде Ұлы дала өркениетіндегі түркі халықтарының әлемдік өркениетке қосқан үлестерін дәлелдеу арқылы жалпытүріктік рухани негіздегі қасиетті қазыналар жасалғанын, «рухани мұрагерлік жалғасын тауып, әрі сонау ғасырлардың терең түкпірінен ұлы түркі еліне жасампаздық серпін бере білді» – деген ой қорытады [4, 21 б.]. Осы орайда, академик М.Қ. Қозыбаев: «...қазіргі көп проблемалардың ішіндегі методологиялық мәні бар ең өзекті проблема – өркениет мәселесі. Оның басты тұғыры ел болу проблемасы дей отыра, бірінші – ол этногенез мәселесі. Біз тұтас ұлтпыз, оның биік деңгейі немен өлшенеді? Ол қалай қалыптасады? Ұлттың кешегісі, бүгінгісі, ертеңі қандай? Қазақ сахарасын жайлаған тайпалардың бүгінге тартылатын желі бар ма? Екінші түйін – мемлекеттік мәселе. Қай ғасырда пайда болды, оның территориялық аясы, тайпалық құрамы, мемлекеттік рәміздері, оның пісіліп-жетілу деңгейі, сипаты, тағы басқа мәселелерді қамтып, бір жүйеде, тұтас әдіснамалық деңгейде қарастыру әлі де тарихнамада жетіспейді. Ұлттық мемлекеттік дегеніміз не, оның тайпалық, мемлекеттік құрамалардан айырмасы қандай, ол қашан пайда болды? Бұл тарапта да ойландырып-толғанатын мәселелер баршылық. Үшінші басты ділгірліктің бірі – өркениет мәселесі. Біз қай өркениетке жатамыз? Көшпелілік пе, отырықшылық па, орыс-сібір өркениеті ме, ортаазиялық Тұран өркениеті ме, әлде көшпелілік пен отырықшылықтың басын қосқан дала мен қаланың синтезі іспетті ұлы дала өркениеті ме? Әлемдегі сегіз өркениеттің біз осы уақытқа дейін біреуіне де қосылудың кілті неде? Түркі өркениеті дегенді де ауызға алушылық бар. Бізде зерттелмей келе жатқан мәселе – ұлтаралық, мемлекет аралық қатынас, өркениеттер ықпалы, мәмілегерлік тарихы. Төртінші, XX ғасыр тарихындағы Ұлт-азаттық қозғалыс үш толқынның басын қосады. Ол ағартушылық толқыны, ол

еуропалық өркениет ықпалындағы конституционализм, демократия толқыны – алаш толқыны, ол большевиктік даму жолындағы революциялық, пролетариаттық диктатура толқыны. Бесінші. Біз осы уақытқа дейін әрбір ұлт-азаттық қозғалысты империя мүддесі биігінен талдап, жеке-жеке аймақтық шеңбердегі төбелес, жанжал дәрежесінде қарап келдік. Шын мәнінде, 1731 жылдан бастап қазақ халқы үздіксіз, бір сәт толастамаған ұлттық-азаттық соғысын жүргізді. Осы әдіснамалық көзқараста ұлт-азаттық қозғалысын басынан аяғына дейін жүйелеп, оларға тән ортақ заңдылықтарды, әрқайсысына тән ерекшеліктерді анықтау абзал – деп өте маңызды ұлттық міндеттерді, мәселелерді, тұжырымдарды көтерді [5, 25 б.]. Өркениет проблемасы қазіргі заманға дейін батыс қоғам ойындағы ғылыми ұғым тұжырымдамасында белгісіз болған. Бұл, өркениет деген, ұғымсыз қоғам алдыға қарай өркендеді, ол жарамсыздықты білдірген. Алдыға қарай жылжыйтын формациялық теорияның критикасы идеологиялық догматикаға келіспеушілік қана емес, макросоциологияның және тарихтың дәрежесін түсіреді. Халық интеллектуалды ұғымның кең таралуына байланысты «өркениет» деген ұғымның жан-жақты мағынасын сұрайды. Вебстердің ағылшын тіліндегі сөздігінің анықтамасы бойынша өркениет – 1) даму процестегі актіге өркениетті мінездеме беру болып табылса: а) адам мәдениеттілігінің тазалығы, мысалы, мәдениетсіз басымшылықты көрсетпеу, рухани байлығы бар, адамгершілігі бар және өзіншілікті құрту. (Анық өркениет – ол идеал, сол идеалға ұмтылу керек); ә) адамның ерекшелігі және адамның өркениетке жылжу сатысы. Мысалы, антикалық мәдениет және оның көз– қарасы, орта ғасырлық мәдениет немесе орта ғасырдың жазбалары. 2) Өркениеттің дамуы: ғылыми үрдісте, мемлекеттік басқаруда, адамның ұмтылуы мен рухани байлығында көрінеді. а) жоғары сатыда тұрған халық басып алған халыққа өз мәдениетін көрсетіп, үйрету. Мысалы, ол халықтың қарсылығына қарамастан, басып алу арқылы өз үстемдігіне, өз мәдениетіне көндіру. ә) адамзаттың мәдениеті мен ұмытылуын қосу және өзінің жабайылық кезеңінен шығуы. Мысалы, өркениеттің тас ғасырынан жылжуы содан кейін басқа сатыларға жылжуы а) өркениет ойлау нормасы болып табылады және оған жету үшін сол ойлау және тәрбие нормативін қабылдау. Мысалы, ойын дамыту, мәнер және талғам. ә) территорияда биік мәдениет пен технологиялық дамуын орнату. б) қалалық жағдай негізін ыңғайластыру (комфорт жасау) [6, 13 б.]. Ғалым, А.Ничифорон анықтамасында «өркениет» – ол бір

топ адамдардың өмір сүруін, істеген ісін көрсетеді. (материалдық өмір, интеллектуалды өмір, моральдық өмір, саяси әлеуметтік өмір десе, М.Крузенің анықтамасы бойынша әрбір өркениет – қосымша және саяси институттың материалдық және мәдени өмірдің, өндіріс күші мен қоғамдық қатынастың, барлық дін көзқарастары, интеллектуалды және көркем өнерпаздарымен ерекшеленеді, ал, У.Адамстың анықтамасында өркениеттің дамуы қоғамға байланысты деп айтылады. Мысалы, технологияның дамуы, шаруашылықтың дамуы, бағалы заттарды шығарудың дамуы шетелдерге сауданың шығуы, орталықтанған экономиканың басқарылуы, әлеуметтік стратегияның дамуы, қала және әкімшілік орталығы, құқықтану институттарының дамуы, тұрақты әскер, әскери ведомстволары, қару– жарақтың дамуы, мемлекеттік басқару формасы, олимпиалық және монотейстік діннің түрі, кодифистік тарих, монументальді архитектура мен өнердің дамуы делінсе, «Әлеуметтік ғылымның халықаралық энциклопедиясының» анықтамасында өркениет – ол антропологтардың санаты бойынша, қолданылған немқұрайлылығы немесе халық мәдениетіне қарама-қарсы ұғым болып саналады яғни мәдениетті ол рухани белгі ретінде көреді ал өркениет ол материалды ұғым деп түсінеді [7, 13 б.]. Барлық жерде экономика ол мемлекеттің тірегі яғни өркениеттің базисі оны жоғарылату арқылы да өркениетті көтеруге болады одан ауыл шаруашылық өндірістің өркениеті деген ұғым ағып шығады, оның ішінде азық–түлік мәдениеті (зерновая культура) деген ұғым да бар. Сонымен қатар, аналитиктердің ойынша, біздің көзқарасымызға байланысты өркениеттің жабайы басқыншыларының сатысынан айырмашылығы, олардың әлеуметтік, моральдық және интеллектуалды сатысында.

Барлық өркениет әлеуметтік салаларға байланысты бөлінеді.

1 Экономикалық қатынастың жүйесі еңбектің айырмашылық негізіне байланысты көлденең және тігінен болып бөлінеді.

2 Өндірістік өнімде бөліну.

3 Айырбас сауда бөлнісі

4 дәрежелі, ауқатты адамдардың бөлнісі.

5 Әкімшілік функцияны орындаушылар саяси құрылысты өз күштерімен бақылайды. Ру тайпалары туыстықпен негізделіп, сонымен бірге басқарушылардың билігімен алмасады. Мемлекет – әлеуметтік жүйе мен территорияның бірлігін және өркениетті саяси жүйені құрайды. Сонымен өркениеттің қалыптасуы – этикалық жүйе арқылы радикалды өзгертуге және әлеуметтік жан-жақты өзгертуге әкеп соғады. Сонымен, Еуразия сахарасындағы Дала өркениетінің өзегі бір

заманда түркі тайпалары, оның ішінде қыпшақтар болса, кейін қазақтар екендігі дау тудырмаса керек. Алаштың белді зиялысы Мағжан Жұмабаевтың түркі жұртына ұлы шаңырақ иесі болып қазақ қалған жоқ па? – деуі де осыдан болса керек. Ғасырлар тоғысында егемендігімізді алып, етек-жеңімізді жинап тәуелсіз де азат ел болғанымыздың арқасында сол байланысты қайта жаңғыртуға мүмкіндіктер алдық. Елбасымыздың кемел де қарымды саясатының арқасында Қазақстан шұғылалы шуақты, қазыналы да қуатты мемлекетке айналып келеді. Қазақстан межелеген мақсаттарға жету жолында түрлі салаларда даму үстінде. Қазақ елі тарихтың терең де тамырлы сабақтарынан үлгі алып, болашаққа нық бағдар ұстауда.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». 26 сәуір, 2017 жыл.
- 2 Дмитриев М.В. Некоторые аспекты изучения истории цивилизаций в современной французской историографии. – М., – 1994. – 603 с.
- 3 Амелина Е. Понятие «цивилизации» вчера и сегодня. // Общественные науки и современность. – М., – 1992. – №2. – С. 25–31.
- 4 Назарбаев Н. Тарих толқынында. Алматы. 1996 жыл. 456 бет.
- 5 Қозыбаев М.Қ. Өркениет және ұлт. Алматы. 2001 жыл. 368 б.
- 6 Ерасов Б.С. Сравнительное изучение цивилизаций. Хрестоматия. Москва. – 1999. – 512 с.
- 7 Культурология XX века. Энциклопедия. – СПб., – 1998. – 790 с.

САКРАЛЬНАЯ ГЕОГРАФИЯ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ

ФАЙЗУЛЛИН А. М.
МАМЫТОВА С. Н.

д.и.н., профессор, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Поиск ответов на глобальные вызовы современности актуализирует исследования сохранения собственного национального кода, без которого Казахстан утратит свое особое место и лицо в мировом сообществе. Это является приоритетной задачей духовной модернизации, которая отражается в программной статье Президента

РК Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». Одной из важных составляющих национального кода является историческая память, которая выражается в интересе к обычаям и традициям, реальным событиям прошлого, наследию выдающихся личностей, а также общезначимым памятникам. Они аккумулировали духовные ценности, которые определяют самосознание и ментальность народа, служат механизмом идентификации граждан со своим государством – Республикой Казахстан.

И этот процесс освоения духовных ценностей через познание истории охватил сейчас не только Казахстан, но и весь мир. Все цивилизованные государства для обновления жизненной силы, возвращаются к колыбели своих предков, к сакральным местам, которые являются поистине неиссякаемым источником силы. Кроме того, опасность экологической катастрофы, заставляет человечество обратить внимание на рациональное использование природных ресурсов, бережное отношение к окружающей среде. Наличие культовых природно-ландшафтных мест и сопряженных с ними охранительных мер в определенной степени помогают сохранять природу в первозданном виде, как источник жизни. Вместе с тем, развитие историко-этнографического, экологического туризма сопровождается также повышением внимания к сакральным объектам.

Все это в совокупности обосновывает необходимость активного изучения, сохранения и популяризации этих сакральных историко-культурных и ландшафтных памятников. Однако, процесс познания истории родного края и связанных с ним особых «святых» мест зачастую сопровождается нерациональным, скорее эмоциональным восприятием, субъективным мнением и пристрастным подходом. Поэтому чрезвычайно важно, чтобы исторические памятники презентовались на строго проверенной научной основе. Не было мифологизации и связанной с этим фальсификации истории, так как это не только искажает общественную память, но и несет реальную опасность для общества, провоцируя конфликт и противостояние. Поэтому очевидна актуальность и жизненная необходимость формирования научного контент наполнения информационной базы данных по историко-культурным, а также ландшафтным памятникам, адекватная их интерпретация и на этой базе формирование уважения к историческому прошлому.

В процессе конструирования системы сакральных мест необходимо, прежде всего, четко определить понятийно-категориальный аппарат проблемы.

Несмотря на большую популярность темы в современном обществе, в интерпретации таких важных понятий, как «святые места», «сакральность», «сакральные историко– культурные памятники», «сакральные ландшафтные памятники» наблюдается значительный разноречивый. Это, безусловно, снижает их ценность в формировании общественного сознания.

Основным источником для понимания вышеназванных дефиниций являются труды Президента РК Н.А. Назарбаева. В программной статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» глава государства выступил с инициативой создания проекта «Духовные святыни Казахстана». Ученые называют его «Сакральная география Казахстана», подразумевая под этим систему знаний о соотношении тех или иных объектов на территории Казахстана с категорией сакрального.

Глава государства дал свое объяснение смысловому значению «святых мест»: «У каждого народа, у каждой цивилизации есть святыни, которые носят общенациональный характер, которые известны каждому представителю этого народа. Это одно из **оснований духовной традиции**. Для Казахстана это особенно важно. Мы – огромная по территории страна с богатой духовной историей. Иногда наши размеры играли разную роль в истории. Но никогда в народе не прерывалась связь в этом духовном географическом поясе. Однако при этом за всю историю мы не создали единое поле, единую цепочку этих важных с точки зрения культуры и духовного наследия святых мест. Вопрос даже не в реставрации памятников, зданий, сооружений. Вопрос в том, чтобы увязать в национальном сознании воедино комплекс памятников вокруг Улытау и мавзолея Кожа Ахмета Яссауи, древние памятники Тараза и захоронения Бекет-Ата, древние комплексы Восточного Казахстана и сакральные места Семиречья, и многие другие места. Все они образуют **каркас нашей национальной идентичности**» [1].

Работа с данными дефинициями ведется сейчас, главным образом, Научно-исследовательским центром «Сакральный Казахстан», созданным при Национальном музее РК. Центр состоит из ведущих ученых, археологов, историков, этнографов и краеведов. По мнению одного из членов экспертного центра, известного археолога Карла Байпакова, «Сакральный – это и Шелковый путь, который проходил через Казахстан, по которому двигались предки наши. Это и места сражений батыров. Это и наши города средневековые, и огромные курганы саков: Иссык, Берель, Алматы

как город, петроглифы, Тюркские святилища – это все составляет основу нашей истории» [2].

Учеными Центра во главе с Бериком Абдыгалиулы разрабатывается методическое сопровождение «Атласа сакральных мест Казахстана» и уже сейчас при помощи мультимедиа казахстанцы могут посетить сакральные места [3]. Реализация проекта «Сакральная география Казахстана» осуществляется при системной поддержке государственных органов. Министр культуры и спорта РК А. Мухамедиулы отметил, что «Сакральная карта создается для наших казахстанцев, чтобы они знали все исторические, легендарные места своей родины, а также для того, чтобы презентовать природные данные Казахстана мировому сообществу» [4].

Экспертной группой центра «Сакральный Казахстан» разработаны критерии отбора сакральных объектов. В соответствии с ними различают следующие сакральные места:

- природно-ландшафтные объекты;
- археологические памятники;
- архитектурные памятники;
- особо почитаемые культовые объекты;
- места, связанные с историческими личностями и политическими событиями.

В дополнении к критериально– ценностной характеристике сакрального памятника, на наш взгляд, следует назвать **хронологический** (ценность, заключающаяся в возрасте объекта), **эстетический, реликварный** (эмоциональное воздействие при осознании принадлежности объекта особо почитаемой личности, явлению, событию), **исторически феноменальный** (как важное историческое свидетельство, иллюстрирующее определенный этап истории, исторически значимый для природы или общества процесс, событие или явление). Наиболее важным показателем сакральности объекта является его **признание обществом** как значимо ценным объектом, в котором проявляются творческие силы природы или человека.

Большую лепту в изучение и популяризацию сакральных мест вносит Институт археологии им. А.Х. Маргулана, который реализует проект «Создание ГИС– портала «Памятники истории и культуры Казахстана». По их данным, общее число памятников на данный момент превышает 15000.

Как определить сакральность того или иного объекта? Этот вопрос вызывает острую дискуссию в обществе. Одни связывают

сакральность с религиозным культом, мистическим свойством. И в этом есть доля правды. В действительности, для многих людей сакральные места имеют особую ценность, так как, по их мнению, они обладают сверхъестественными свойствами, содержат божественное начало. Однако, как считают ученые, данное понимание «сакральности» является узким. Нельзя сводить определение «сакрального» исключительно к обозначению религиозных объектов. В широком смысле этот термин обозначает все особенно ценное, особо значимое в историко-культурном наследии народов. Исторический подход придает сакральный статус объектам, связанным с эпохальными событиями и жизнедеятельностью выдающихся исторических личностей, отражающим святости государственной власти, выступающим мемориалами, хранилищами культурных ценностей (музеи, библиотеки), свидетелями ратного героизма, проявлений культуры, культа предков, величия природы. В последнем случае мы рассматриваем в качестве сакральных мест природно-ландшафтные объекты. Это знаменитые природные урочища, вершины гор, горы, перевалы, озера, целебные источники, крупные ареалы деятельности человека и общества. В отличие от религиозных объектов, предполагающих приобщенность к божественному, светские сакральные объекты основаны на иной мистике – восходящей к категориям рождения, совершенства, подвига, силы, Родины и др.

По мнению научного сотрудника Института археологии им. Маргулана, руководителя Туркестанской археологической экспедиции Ерболат Смагулова, «в каждой стране, у каждого народа есть святые места, знаковые исторические или мифологические точки. Они важны для этногенеза, для понимания каждого народа, живущего на территории государства. Это опорные точки, так называемые скрепы, прикрепляющие человека к земле, культуре. На каждом историческом этапе любому государству это оказывалось нужно. У нас был большой исторический период, когда все это изучалось, конечно, но, как программа, предусматривающая какие-то государственные действия – такого не было. В наработках это уже есть – все места известны, но если будут привлечены специалисты – историки, археологи, этнографы и прочие, реестр таких точек, памятников не сложно составить, мне кажется, при желании, может быть, в течение года. Надо будет проводить отбор, оценку – какие места имеют государственный масштаб, какие региональный, может быть, районный, или только в рамках аула известные. Здесь не стоит подходить так: «а, это мелко, никто о них не знает!» [5].

Ведущий казахстанский востоковед Абусейтова М.К. оценивает сакральные памятники как уникальное культурное наследие народа. Она пишет: «Памятник – ориентиры формирования нашей исторической памяти. Память – это основа не только культуры, но и мировосприятия. Памятники, отражающие этапы развития общества, осознаваемые социумом как ценности, подлежат сохранению и актуализации» [6].

Мультидисциплинарную значимость памятников и достопримечательностей, возникших в результате исторических событий, подчеркивает крупный методолог казахстанской исторической науки Абжанов Х.М. Их ценность, ученый рассматривает, с точки зрения истории, археологии, этнологии, архитектуры, искусства, науки, техники, эстетики, социальной культуры [7].

Анализ трудов отечественных историков позволяет сделать вывод, что историко-культурные памятники – это объекты, обладающие историко-архитектурной, художественной, научной и мемориальной ценностью, имеющие особое значение для истории и культуры региона. А что касается сакрального его характера, то это подразумевает «священность» с точки зрения роли объектов в восприятии общества: национальной самобытности, уникальности, осознание личности как части социума, нерасшифрованной данности объектов охраны.

Сакральные ландшафтные памятники связаны с поклонением уникальным проявлениям природы. «Священный» статус люди с глубокой древности присваивали горам, пещерам, камням, роцам и отдельным деревьям, рекам и озерам и другим памятникам природного наследия. Древние боги были богами объектов природы – озер, рек, гор, выделяющихся своей величиной, причудливой формой, либо отмеченных каким-либо событием.

В понятие сакрального пространства входит весь ландшафт, включающий и горы, и реки, и деревья. Французский философ Леви-Брюль, описывая структуру сакрального пространства, писал: «Священное место никогда не выступает в сознании ... как нечто отдельное, изолированное. Всякий раз оно является элементом более широкого комплекса, куда входят определенные виды растений и животных, избилующие в данном месте в определенные периоды; мифические герои, которые здесь жили, творили, действовали, – герои, нередко слитые с этой почвой, воплощенные в данной местности, – наконец, чувства, пробуждаемые этим мифологическим комплексом» [8].

Для изучения истории сакрального пространства Северо–Восточного Казахстана, который зачастую называют Павлодарским Прииртышьем, можно обратиться к трудам дореволюционных, советских и современных исследователей края. Каждый этап исследования края имеет определенные особенности, связанные с конкретно-исторической ситуацией, в условиях которой формировался тот или иной труд.

Несмотря на господство имперской идеологии, труды, написанные в дореволюционный период, содержат достаточно богатые фактологические данные по истории Прииртышья, в частности, по его средней части, на которой во второй половине XIX – начале XX века располагался Павлодарский уезд. В основном это были данные статического характера. Среди таких работ, в первую очередь, следует назвать Материалы статистической экспедиции под руководством Ф. Щербины [9]. Работа Н. Абрамова «Город Павлодар в статистическом отношении» также содержит много фактов о солепромышленности, торговле, скотопромышленности, пароходстве, о количестве купцов, о городских доходах и т.д. [10].

Как известно, дореволюционные авторы были преимущественно представители царской администрации или военнослужащие. Их изучение края было связано с необходимостью сбора информации для проведения колониальной политики. Так, Г. Катанаев, автор статьи «При-иртышские казаки и киргизы Семипалатинского уезда в их домашней и хозяйственной обстановке» [11], являлся казачьим старшиной. Используя официальные данные Областной и Войсковой администрации и опроса киргизов в главном центре расположения «киргизских «зимовок», на войсковой территории Павлодарского и Семипалатинского уездов Семипалатинской области, он дал подробную характеристику хозяйственной деятельности прииртышских казахов.

Наиболее ценны для изучения сакрального пространства Павлодарского Прииртышья труды представителей интеллигенции, ученых, политических ссыльных. Уроженец Ямышевского поселка Г.Н. Потанин дает живописное описание своим родным краям [12]. Н.Я. Коншин – политический ссыльный, семипалатинский краевед написал ряд интересных статей, получивший широкий резонанс в дореволюционной печати. Интересны его записи путешествия «От Павлодара до Каркаралинска» [13]. Он дотошно изучал быт Баян– Аульской станицы и казахского аула в середине 1900 года. В Баян– Ауле Н.Я.Коншина познакомили с Шагыбаем Тасыбаевым,

знатоком казахского эпоса. Со слов Тасыбаева записаны легенды о святой пещере Аулиетас, подвиге батыра Жасыбая и красавице Баян-Сулу.

Баянаул был центром притяжения внимания многих дореволюционных исследователей. Он, как вечное чудо, издавна привлекал к себе людей. В 1855 и 1863 годах Баян-Аул посетил Чокан Валиханов, перу которого принадлежат такие интересные работы, как «О Баян– Аульском округе» и «О кочевках киргиз». С большим уважением и почтением отзывался Ч.Валиханов о Баянауле. Он писал: «Баянаул никогда не знал повальных упадков скота, в нем Азнабай приобрел 17 тысяч лошадей» [14, с. 533].

В сентябре 1865 года старший султан Баян– Аульского округа Муса Шорманов принимал географа А.К. Гейнса, который получил возможность посетить могилу Жасыбая. М. Чорманов и Гейнс беседовали о развитии торговли, зарождении горного дела, традиционных ремеслах казахов.

В целом, дореволюционные труды больше относятся к публицистике, в лучшем случае представляют результат чисто эмпирического исследования. Многие из них лишены научной систематизации и обработки. Исключение составляют работы Ч. Валиханова, А. Букейханова [15], М. Шорманова [16] и др., в которых на богатой источниковой основе, с отличным знанием специфики региона, показываются духовные и материальные богатства казахской степи.

Яркая страница в истории изучения особых, уникальных объектов Павлодарского Прииртышья связана со знаменитым фотографом, основателем музейной традиции в крае Д.П. Багаевым. Он объездил Прииртышье вдоль и поперек, оставил бесценные экспедиционные материалы «Краеведческий поход вдоль Иртыша (Павлодар – Урлютюб – Северное – Павлодар)» [17], «Путешествие вниз по Иртышу» [18], «Краеведческий поход в Баянаул (обследование урочищ, каменных могил и др.)» [19], «О грязевом курорте Муялды, «О Ямышевском озере» [20] и др.

Павлодарская земля стала объектом исследований многих знаменитых археологов: Драверта, Арслановой, Гайдученко, Мерца и др.

Среди краеведов в советское время, внесших большой вклад в изучение Павлодарского региона, следует назвать публицистов Ю.Г. Попова [21], Д. Приймак [22], Я. Геринга [23], И. Макеева [24], В. Телегина [25] и др.

Каркаралинский краевед Ю.Г. Попов в книге «Баян– Аульские страницы», используя первоисточники, новые оригинальные подходы, рассказывает о первых знатоках Степи, простых и неизвестных людях, чьи дела заслуживают несомненную признательность. Среди объектов сакрального Баянаула он показывает уникальный, особо почитаемый казахами, аул Тендык. Во время очередного путешествия он был поражен необычным для степи строением аула. По его словам: «В центре доживала свой век бревенчатая изба, уже без окон и дверей. ...До революции здесь, в ауле братьев Чормановых, открыли в этой избе школу. В ней обучался, а потом и преподавал в 1918 году академик К.И. Сатпаев. Школа действовала почти полвека. Потом построили современную, а изба осталась как память о прошлом» [26, с. 7].

Почетный гражданин г. Павлодара Э.Д. Соколкин, начав свои изучения края в 60–е XX века до сих пор является наиболее активным исследователем, почетным краеведом сегодняшнего дня. Одна из его первых работ «Из истории Павлодарской области» [27] и сейчас пользуется большой популярностью. Он также является крупным специалистом по региональной топонимике [28], названиям улиц [29], памятникам истории, монументального искусства, архитектуры и памятных мест [30].

На заре независимости наблюдался небывалый всплеск краеведческой работы. Ж. Марданов [31], Т.Инсебаев [32], Б. Хазыров [33], Ю. Поминов [34], С. Шевченко [35], И.П. Федотов [36], С.И. Джаксыбеков [37] будучи недипломированными историками, создали такие труды, которые можно смело назвать шедеврами исторической литературы. Они открывали новые имена и события, которые ранее были запрещены для разглашения и объективного осмысления. Это люди с активной жизненной позицией, их научная, творческая деятельность – образец для подражания молодому поколению. Их книги – настоящее сокровище и сакральный объект. С новых методологических позиций в них раскрыты многие «белые страницы» в истории.

В этом году в ПГПИ прошел круглый стол, посвященный памяти известного в Павлодаре краеведа Тлеукена Ахметовича Инсебаева. В этом году ему исполнилось бы 70 лет. Несмотря на то, что его уже нет рядом с нами, память о нем жива, огромно уважение павлодарцев к его творчеству. Он стал инициатором и публикатором научных и научно– популярных статей, раскрывающих многие «белые пятна» истории Казахстана на страницах областных газет,

что в определенной степени способствовало усилению углубленного интереса общественности к истокам, наследию наших предков.

Глубокое знание исторических источников и казахского фольклора, владение мастерством исторического портрета, отточенный стиль сделали его работы одним из наиболее читаемых авторов современности. Его перу принадлежат «Очерки истории Павлодарского Прииртышья» (Павлодар, 2001), «Топонимия Павлодарской области» (Павлодар, 2003), «Иллюстрированная история Павлодарской области» (Павлодар, 2003). История г. Павлодара и Павлодарского уезда, отдельные ее стороны были затронуты в исследованиях казахстанских ученых по различным темам истории Казахстана. Среди них работы Е.Б. Бекмаханова [38], Ж.К. Касымбаева [39], З.Е. Кабульдинова [40], Тереник [41], В. Болтиной и Шевелевой [42] и других. По истории г. Павлодара и Павлодарского Прииртышья были защищены кандидатские и докторские диссертации А.Ж. Ерманова [43], К.Ж. Нурбаева [44] и Б.К. Косякова [45], С.Н. Мамытовой [46], Дюсебаевой Г.К. [47].

Интересный факт, что в рядах краеведов заслуженным уважением пользовались работники индустриального сектора. О «втором рождении» Павлодара в советское время написал книгу строитель И. Большаков [48]. Гордость нашего региона Экибастузский каменноугольный бассейн описан во многих книгах, в частности Б. Вахламова «Павлодарско–Экибастузский промышленный узел» [49], С.И. Джаксыбаев в соавт. с И.Я. Муравьевым «Большой уголь Экибастуза» [50]. Почетный строитель Павлодарской области Е. Азаров, возглавлявший общественное объединение «Павлодар – наш общий дом», является автором книг, сборников, документальных очерков о замечательных павлодарцах [51]. Практически все крупные индустриальные объекты имеют богатую историю, представленную в книгах «Павлодарский нефтехимический: история и современность» (автор-сост. Л. Н. Малютина), «Павлодарский алюминиевый» (автор Б.М. Ишутина) и др.

История отдельных сакральных мест Павлодарского Прииртышья специально не изучалась, но эпизодическую информацию можно также получить из книг краеведов по районам: Щербактинский – «По вехам нашей памяти» (В. Гегер, Н. Гостищев, Д. Кызыр), «Земля Иртышская – родина батыров и хлеборобов» (Тыщенко В., 2003), «Земля Успенская» (Сост. В.Д. Болтина, Н.В. Маркунене, Т.Е. Покидаева, Л.В. Шевелева, 2005) и др.

Богатейшее историческое и культурное наследие региона представлено в энциклопедии «Павлодарское Прииртышье». Она включает статьи о районах и населенных пунктах края, материалы по истории, искусству, культуре и природе. Особое внимание уделено биографиям известных павлодарцев, которые внесли свой вклад в развитие нашего края, его экономики, науки, культуры.

Таким образом, историографический анализ показывает, что за предшествующий период краеведами, учёными-историками удалось изучить многие региональные памятники истории, культуры, природы. Но у Павлодарского Прииртышья, имеющего богатейшую историю, до сих пор нет обобщающего труда, где бы такой уникальный регион получил полное, всестороннее отражение со всеми сакральными памятниками.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания // Казахстанская правда, 12.04.2017
- 2 <https://ru.sputniknews.kz/radio/20170528/2356746/arheolog-bajprakov-dlya-menya-svyatoe-mesto-almaty.html>
- 3 Бериком Абдыгалиулы разрабатывается методическое сопровождение «Атласа сакральных мест Казахстана» Sputnik / Серикжан Ковланбаев
- 4 А.Мухамедиулы / <http://e-history.kz/ru/publications/view/3137>
- 5 Смагулов Е. Где находятся сакральные места / <https://ru.sputniknews.kz/analytics/20170510>
- 6 Абусейтова М.К. Актуальные проблемы изучения тюркского историко-культурного наследия / <http://www.turkacadem.kz>.
- 7 Әбжанов Х.М. Қазақстанның қасиетті рухани құндылықтарын зерттеудің маңызы / <http://e-history.kz/kz/publications/view/3149>
- 8 Сакральные места / <http://www.spiriturs.com/publ/60-1-0-439>
- 9 Щербина Ф. Павлодарский уезд. Воронеж. 1903. – 383с.
- 10 Абрамов Н.А. Город Павлодар в статистическом отношении. Рукопись. Архив Географического Общества СССР. Разряд 69. – Оп.1. – Д.3. –Л.1.
- 11 Катанаев Г.Е. При-иртышские казаки и киргизы Семипалатинского уезда в их домашней и хозяйственной обстановке. //Записки Зап.–Сиб. Отд.ИРГО.1893. Кн.15. Вып.2 – С.1– 38.
- 12 Коншин Н.Я. От Павлодара до Каркаралинска. /Памятная книжка Семипалатинской области за 1901г. – с.14»

13 Потанин Г.Н. Западная Сибирь – Алтай – Прииртышье (Заметки о Западной Сибири). Из Книги «Живописная Россия». 1885.

14 Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в 5 томах. Т.1. А– А. 1961. С.533– 534. О кочевках киргиз.

15 Букейханов А.Н. Овцеводство в районе Западного участка Сибирской железной дороги. //Материалы по экономическому обследованию районов Сибирской железной дороги. Выпуск 1. Томск. 1904. Избранное. А., 1995. – С.153– 191.

16 Шорманов М. Заметка о киргизах Павлодарского уезда // Записки Западно- Сибирского отдела Императорского Русского географического Общества. Книжка 32. Омск. 1906.

17 Багаев Д. П. Краеведческий поход вдоль Иртыша (Павлодар – Урлю- туб – Северное – Павлодар). – Павлодар, 1952. – 27 л.(54 с.). Рукопись с 2- мя фотографиями, оп. 1, д. 50.

18 Багаев Д. П. Общая тетрадь с записями под карандаш. «Путешествие вниз по Иртышу». – Павлодар, 1952. – 76с. Рукопись

19 Багаев Д. П. Краеведческий поход в Баянаул (обследование урочищ, каменных могил ми др.). – Павлодар – Баянаул, 1953. – 12 л. (24 с.). Руко- пись, оп.1, д. 52.

20 Багаев Д.П. Конспекты по истории края (о грязевом курорте Муял- ды, о Ямышевском озере, выписки о музейном деле в Москве и Свердловске) Павлодар, 1954. – 82 л. (164 с.). Рукопись. Оп.1, д.34.

21 Попов Ю.Г. Баян- Аульские страницы: 1826– 2006. – Санкт- Петербург, 2006.– 28 с.

22 Приймак Д.П. Сейтеновская быль. Повесть. – Павлодар, 1976. – 67 с. Геринг Я. Г. Человек на земле. – Алма- Ата: «Кайнар», 1980. – 108 с.

23 Геринг Я. Г. Село родное. – Алма- Ата: «Кайнар», 1983. – 184 с.

24 Макеев И. Наш Павлодар (исторический очерк) Алма- Ата. 1971.

25 Телегин В. А. История создания Иртышско– Обского речного пароходства. – Павлодар, 1984. – 16 с.

26 Соколкин Э.Д. Из истории Павлодарской области. (Краткий исторический очерк). А. 1968.

27 Попова В.Н., Соколкин Э.Д. Словарь географических названий Павлодарской области. Краткий словник словаря.– Павлодар, 1976. – 158 с.

28 Соколкин Э.Д. Улицы нашего города. – Павлодар, 2007. – 416 с.

- 29 Соколкин Э.Д. В памяти поколений: памятники истории, монументального искусства, архитектуры, памятные места и мемориальные доски. – Павлодар: Тип. Сытина, 2014. – 264 с.
- 30 Тілеке Ж.М. Шежіре. – Павлодар, 1995. – 368 с.
- 31 Инсебаев Т. А. Шежіре. Родословная батыров и других деятелей. – Павлодар, 1993. – 69 с. Рукопись на листах «в клетку» чернилами. На каз. яз.
- 32 Хазыров Б. Павлодар купеческий. //Звезда Прииртышья. 7 апреля 1992.
- 33 Поминов Юрий. Мои современники. Несвоевременная книга. – Павлодар: ТОО НПФ «Эко», 1999. – 213 с.
- 34 Шевченко С. Очерки истории Павлодарского Прииртышья. Ч. 2 Павлодар. 2000. – 240с.
- 35 Федотов И. П. Твёрдая поступь Экибастуза. Краткая летопись событий за 1866 – 1988 гг. – Алма-Ата: «Казахстан», 1992. – 208 с.
- 36 Джаксыбаев С.И. Записки краеведа. – Павлодар: ЭКО, 2008. – 240 с.
- 37 Бекмаханов Е.Б. Присоединение Казахстана к России. – М., 1957. – 340 с.
- 38 Касымбаев Ж.К. Города Восточного Казахстана в 1861– 1917 гг. (Социально– экономический аспект). – Алма-Ата, 1990. – 184 с.
- 39 Исин М.Е., Кабульдинов З.Е. Роль Султанбета и его потомков в отстаивании правобережья Иртыша // Вестник ПГУ. 2001 №1 – С.69– 81.
- 40 Тереник М. Павлодар: это нашей истории строки (1720– 1945). – Павлодар, 2000. – 195 с.
- 41 Павлодарская область: страницы истории. Сборник документов / сост. В.Д. Болтина, Л.В. Шевелева. – Павлодар: ЭКО, 2003. – 143 с.
- 42 Ерманов А.Ж. Социально– экономическое развитие Павлодарского уезда во второй половине XIX – начале XX вв. – Каоаганда, 1999. – 143 с.
- 43 Нурбаев К.Ж. История города Павлодара (1917– 1940 гг.). Автореферат кандидатской диссертации. – Алматы, 1998. – 26 с.
- 44 Қосаяқов Б.К. Павлодар қаласының тарихы (1941– 1991 жж.). Автореферат кандидатской диссертации. – Алматы, 2001. – 29 с.
- 45 Мамытова, С. Н. История развития предпринимательства в Прииртышье во второй половине XIX – начале XX века /Мамытова С. Н.– Павлодар:ПГУ им. С. Торайгырова, 2005.– 210 с.

- 46 Дюсебаева Г.К. История города Павлодара: социально– экономическое, культурное и политическое развитие (1720– октябрь 1917 гг.). 07.00.02 – Отечественная история (История Республики Казахстан). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Алматы, 2010.
- 47 Большаков И. С. Второе рождение Павлодара (Воспоминания строителя).– Павлодар, 1981.
- 48 Вахламов Б. А. Павлодарско–Экибастузский промышленный узел. – Павлодар, 1965.
- 49 Джаксыбаев С. И., Муравьев И. Я. Большой уголь Экибастуза. – М.: Недра, 1990. – 82 с.: ил.
- 50 Азаров Е. Замечательные павлодарцы (Зарисовки с натуры). – Павлодар: ИП Сытина Е. А., 2006. – 448 с.
- 51 Павлодарский нефтехимический: история и современность/ автор– составитель Л. Н. Малютина. – Павлодар: ЭКО, 2003. – 440 с.; Иштуин Б. М. Павлодарский алюминиевый. – А.– А.: Казахстан, 1986. – 80 с. Земля Успенская / Сост. В.Д. Болтина, Н.В. Маркунене, Т.Е. Покидаева, Л.В. Шевелева. – Павлодар: ЭКО, 2005. – 328 с.

МАЗМҰНЫ

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ректоры, филос.ғ.к., Г. Ахметованың алғы сөзі 3

Пленарлық отырыс

Приветственное слово заместителя акима Павлодарской области Бегентаева М. М.	5
Жетписбаев С. К. Из опыта работы Ассамблеи народа Казахстана Павлодарской области в сфере этнокультурного взаимодействия	10
Кабульдинов З. Е. Малоизученные страницы национальной истории	16
Дукенбаева З. О., Талғатбек М. О. Рухани жаңғыру тағлымындағы ұлт тарихы	24
Шаяхметов Н. У. Историческая память как духовная основа национальной идентичности в Казахстане	30
Алпысбес М. А. Ұлттық код және Заманауи тарих ғылымында ортақ құндылық мәселесі	37
Байзельдинова М. З. Жанару және жаңғыру	43
Ковальская С. И. Вклад профессора Кадысовой Розы Жумабаевны в модернизационные штудии отечественных историков	46
Мамытова С. Н. Развитие краеведческой деятельности: проблемы и пути решения	52
Марданова З. Ж. Современные тренды исторической науки в мире и Казахстане	60

1 Секция. Тарихи естелік – қоғамдық сананы жаңғырту іргетасы

Абир С. М., Күзембайұлы А. Созақтағы зобалаң	66
Айту Б. Н., Күзембайұлы А. Алтын орда тарихының кейбір мәселелері	72
Алтынбек Г. Р., Исенов Ө. И. 20–30 жылдардығы Қазақстан қасіреті	78

Альжанова Г. М. Региональные музеи как «места памяти» (на примере музеев Баянаульского района Павлодарской области)	83
Аширбекова З. Р., Жамиева М. Е., Мұратова М. Б. Алаш қозғалысының көрнекті қайраткерлерінің көзқарас эволюциясы	90
Батрачина А., Гамирова Е. А. Школьная археологическая лаборатория и ее роль в патриотическом воспитании подрастающего поколения в рамках программы «Рухани жаңғыру»	96
Досанова Г. К., Күзембайұлы А. Міржақып Дулатұлының тарихи көзқарасы	102
Дүйсебек А. Ж., Күзембайұлы А. Еділге би Ноғай Ордасының негізін қалаушы	108
Кабульдинов З. Е. Малоизученные страницы национальной истории	112
Калыбекова Э. С., Бақкелді Б. Ж. Тарих – қоғамдық сананы жаңғыртудың негізі	120
Калымов М.– Р. А. Репрессии в отношении немцев Павлодарской области в годы Великой Отечественной войны	127
Күзембайұлы А., Бачановский Д. С. А. Янушкевич – исследователь Казахстана	138
Күзембайұлы А., Елжуханова А. Сайын дала сағынышыны айналған тұлға	143
Күзембайұлы А., Ибраева А. С. Ұлы Дала Тарихы – киелі жерлер мекені (Оңтүстік Қазақстан облысы Төле би ауданы мысалында)	149
Күзембаев Н. Е., Айдаркенова К. Проблематика национальной идеи «Мәңгілік ел» и государственной программы «Рухани жаңғыру» как темы гуманитарных научных проектов школьников	155
Кусманова С. Е., Сейталиев Б. Б. Малайсары батыр (1700–1756 жж.)	160
Мамытова С. Н., Жұмағұл Д. Б. Этникалық депортация қасіретінің масштабын ұғыну – бейбітшілік пен өзара түсінушілік, адамгершілік саясатының салтанатының кепілі	163
Мищенко О. В., Ибраева А. А., Жилкибаева А. А. Историко–культурные памятники Павлодарского Прииртышья эпохи раннего средневековья VII–XII веков	169
Мищенко О. В. Элементы исследовательской деятельности студентов на уроках основ общественных дисциплин и во внеурочной деятельности. (Из опыта работы)	176
Оразалина А. Б., Келген Д., Шегебаева Ж. Р. Қазақ тарихындағы ұлы тұлға – Ермұхан Бекмаханов	184

Отеева Г. Е.	Роль общественных наук в духовном возрождении общества	188
Пазылов Ә.	Қонаев Дінмұхамед және Мәшһүртану актандақтары	195
Пазылов Ә.	Мәшһүр Жүсіп және Алаш даналары	198
Пазылов Ә.	Тәуелсіздік тұғыры және Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы	205
Рахметова Ж., Мошна Н. И.	Октябрь: память и памятники	212
Сағадатов Т., Ерғалиев Н., Талғатбек М. О., Дүкенбаева З. О.	Рухани жаңғыру және сананың ашықтығы	217
Сулейменов М. А.	Сохранение и воссоздание историко–культурного наследия в Республике Казахстан в прошлом и настоящем	222
Сыздыкова А. М.	Изучение края: история труда и сотрудничества	228
Турлыбекова А. М.	Проблема исторического сознания и исторической памяти в научной литературе	232
Шабамбаева А. Г., Дүкенбаева З. О.	Вклад А. Ж. Машанова в развитие исторической науки Казахстана	239
Шәкімбаева А. Р., Күзембайұлы А.	Марал Ишан Құрманұлының өмірі мен қызметі	243
Ыбырай А. Ж., Нұрболатова А. Н., Талғатбек М. О., Дүкенбаева З. О.	Ұлы дала өркениеті мен рухани жаңғыру	249

**2 Секция. Азаматтық және отан сүйгіштіктің қалыптасуына,
Қазақстанда тарих ғылымының дамуына
Роза Жұмабайқызы Кадысованың үлесі**

Абилова Х. Ж.	«Мәңгілік Ел» идеясының педагогикалық негіздері	257
Азербайев А. Д.	Ее демократизм проявлялся в предоставлении полной свободы творчества	262
Ақышев А. А.	Роза Жұмабайқызы Кадысованың өмірі несібелі болды	263
Альмишев Ұ. Х.	Ізгілік	266
Артықбаев Ж. О.	Хош, жаны асыл, жүрегі таза, еңбекқор қарындасым!	269

Ахантаева А., Қабиев Ж., Талғатбек М. О., Дүкенбаева З. О.	Рухани жаңғыру тәуелсіздігіміздің алтын қазығы	271
Ахметов Қ. Қ.	Ұлттық санадан қанаттанған Роза	276
Бегимова С. К.	Вклад Р. Ж. Кадысовой в историческую науку Казахстана	278
Бегімтаев Ә. І.	Ғұмыр белестері	281
Берліғалиева Г., Анкабаев М., Талғатбек М. О., Дүкенбаева З. О.	Қайраткерлік пен даналық мінберіндегі Қаныш Сәтбаев	284
Бижан Ж. Қ.	Дархан пейілді Роза	289
Дүкенбаева З. О.	Ғалымның хаты өлмейді... ..	291
Елмұратов Ғ. Ж.	Әр адамның тағдыры – өзінше бір әлем	292
Жұматаева Е. Ә.	Роза Жұмабайқызының ерекше сәттері	294
Зағұпаров Қ. Ф.	Мәнді де мағыналы өмір	298
Кертаева Ғ. М.	Жақсының аты өшпейді, мәнді еңбегі мәңгілікке қызмет етеді	300
Кожамжарова М. Ж.	Штрихи к портрету Розы	303
Құдабаев А. Ж.	Талғампаз жұртшылыққа танылған Роза	305
Кудерин М. К.	О Розе Жумабаевне Кадысовой – ученом и коллеге... ..	307
Мамытова S. N., Aitbay A. N.	Historical legal analysis of the Entrepreneurship development in Kazakhstan (second half of XIX century – beginning of XX century)	309
Мамытова S. N., Smailov R. R.	About the education of Kazakhstan’s patriotism among youth	314
Мамытова С. Н.	Добрая память и благодарность Розе Жумабаевне Кадысовой за бескорыстное служение людям и подлинную духовность	320
Мейірманов А.	Тұлға тұғыры	325
Мұқатаева Ж. М.	Адалдық – ардың ісі (Кұрбым туралы сыр)	327
Павлюк И. И.	Роза Жумабаевна Кадысова	328
Рахимов Е.	Ардақты ұстазым, өнегелі ақылшым!	329

Қадысов С. Ш.	333
Сатаева Ж. И.	
Дүниедегі ең ұлы сезімдердің бірі – достық	335
Таймагамбетов Ж. К.	
Мы помним о Вас... ..	337
Тоқтағанов Т.	
Мәртебелі Роза Жұмабайқызы	339
Торайғыров Е. М.	
Ұстаздық пейіл	342
Ұлан Т., Алдоңғоров Ә., Талғатбек М. О., Дүкенбаева З. О.	
Гуманитарлық ғылымдарының өзекті мәселесіндегі ұлы дала өркениеті	345
Файзуллин А. М., Мамытова С. Н.	
Сакральная география: методологическое осмысление	350

**ТАРИХ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ ДОКТОРЫ, ПРОФЕССОР
КАДЫСОВА РОЗА ЖҰМАБАЙҚЫЗЫН
ЕСКЕ АЛУҒА АРНАЛҒАН
«ТАРИХ ҒЫЛЫМЫ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» МӘНІНДЕ АТТЫ
РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРИБЕЛІК
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

ТОМ 1

Техникалық редактор: З. Ж. Шокубаева
Корректор: А. Р. Омарова
Компьютерде беттеген: А. Елемесқызы
Басуға 04.05.2018 ж.
Әріп түрі Times.
Пішімі 29,7 × 42 1/4. Офсеттік қағаз.
Шартты баспа табағы 21,2. Таралымы 500 дана.
Тапсырыс № 3218

«КЕРЕКУ» баспасы
С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64.